

2018/4

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

A poszt-multikulturalizmus felé?

A székely írás modern kultuszai és antikultusza

Miért veszít teret az antinacionalizmus?

Carte Rouge 100.

Magasan képzett határon túli és diaszpóra
magyarok migrációs útjai

Határon túli állampolgárság

FŐSZERKESZTŐ:

Papp Z. Attila

SZERKESZTŐK:

Bányai Viktória
Bárdi Nándor
Berta Péter
Csernicskó István
Fedinec Csilla
Filep Tamás Gusztáv
Kovács Eszter
Kállai Ernő
Komoróczy Szonja Ráhel
Szerbhorváth György (olvasószerkesztés)
Tátrai Patrik
Váradi Mónika
Zahorán Csaba

A lapszám megjelenését támogatta:

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: regio@tk.mta.hu

regio.tk.mta.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

REGIO

KISEBBSÉG • KULTÚRA • POLITIKA • TÁRSADALOM

regio.tk.mta.hu

26. évf. (2018) 4. szám

MINERVA

STEVEN VERTOVEC

A poszt-multikulturalizmus felé? A diverzitás változó közösségei, feltételei és kontextusai

5

KITALÁLT HAGYOMÁNY – KERESETT AZONOSSÁG

SÁNDOR KLÁRA

A székely írás modern kultuszai és antikultusza: bevezetés a tanulmányokhoz

32

SÁNDOR KLÁRA-CSÖSZ ÉDUA

„Nem szimplán írásrendszer” – előzetes eredmények a székely írás kultuszának kutatásából

42

TÓTH ANDREA

„We Are Sziriusz.” A székely írás mint a társadalom Másikja

67

BALOGH IVÁN

Miért veszít teret az antinacionalizmus?

95

TÉRKERETEZÉS

SEGIEVY DÁNIEL ZOLTÁN

Carte Rouge 100. Teleki Pál vörös térképének hatástörténeti elemzése

114

HATÁRTALANÍTÁS

- BERETKA KATINKA – FERENC VIKTÓRIA – KOVÁCS ESZTER –
TÓTH-BATIZÁN EMESE EMŐKE
Magasan képzett határon túli és diaszpóra magyarok migrációs útjai 180
- POGONYI SZABOLCS
Határon túli állampolgárság: státusz és szimbólum 219

KRITIKA

- ZAHORÁN CSABA
Sorscsapásokról tárgyilagosan
(Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest: Helikon, 2018.) 259
- ÖLLÖS LÁSZLÓ
Európa jövője a mi jövőnk
(Gyurgyák János: *Európa alkonya?* Budapest: Osiris kiadó, 2018.) 269

STEVEN VERTOVEC*

A poszt-multikulturalizmus felé?

A diverzitás változó közösségei, feltételei és kontextusai**

Világszerte az elmúlt 30 év folyamán számos politikának általános céljává vált a tolerancia előmozdítása és a különböző csoportidentitások, különösen a bevándorlók és az etnikai kisebbségek identitásának tiszteletben tartása. A közös néven multikulturalizmusnak nevezett politikák olyan intézkedéseket szorgalmaznak, mint például a közösségi egyesületek és kulturális tevékenységeik támogatása, a munkahelyi sokféleség figyelemmel kísérése, a pozitív képek ösztönzése a médiában, valamint a közszolgáltatások módosítása annak érdekében, hogy a kultúrán alapuló érték-, nyelvi és társadalmi gyakorlatok különbözőségeihez alkalmazkodjunk.

A 21. század első évtizedeiben a multikulturalizmust számos irányból komoly kihívások érik. A multikulturalizmus régebbi modelljeit elavultnak láttató legfontosabb fejlemények közül kiemelkedik a globális migráció változása, a nemzetállamokon átívelő új társadalmi formációk megjelenése, valamint a bevándorló és etnikai kisebbségi csoportok tartósan rossz társadalmi-gazdasági helyzete. E feltételek fényében és kiegészítéseként számos helyen – köztük Európában – széles körben elterjedt a multikulturalizmus elleni

*A szerző a Max-Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity munkatársa.

**A szöveg eredeti címe: Towards post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity. BACKGROUND PAPER, UNESCO WORLD REPORT ON CULTURAL DIVERSITY
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2451.2010.01749.x>

nyilvános diskurzus.¹ A politikai jobboldalon sok kritikus mára a multikulturalizmusra úgy tekint, mint a társadalmi összeomlás, az etnikai feszültségek, valamint a szélsőséges és a terrorizmus növekedésének legfontosabb előmozdítójára. A baloldalon, ahol többen régóta kétségbe vonták a birodalmi eszmével való látszólagos összeférhetőséget és az osztályalapú egyenlőtlenségekkel szembeni tudatos vaktságot, ma már a multikulturalizmus korábbi támogatói is felteszik a kérdést, hogy a multikulturalizmus modellje vajon hozzájárult-e a jóléti állam leépítéséhez és a közszolgáltatások kudarcához.

Mindezen okok miatt széles körben szorgalmazták a multikulturalizmus újragondolását. Ez a tanulmány a multikulturalizmus körüli változó kontextusokat írja le, és azt tárgyalja, hogy valóban egy poszt-multikulturális világ felé mozdulunk-e el, ahogyan azt egyesek állítják. Emellett számos más kapcsolódó kérdéssel is foglalkozik, például azzal, hogy milyen változó diskurzusok övezik a multikulturalizmust? Mik jellemzik a bevándorlás új formáit? Hogyan alakították ezek az új bevándorlási formák a multikulturalizmus elméleteit? Milyen a bevándorlók kapcsolata a származási országukkal? És mindezen mintázatok hogyan járulnak hozzá ahhoz a jelenséghez, amelyet poszt-multikulturalizmusnak lehet nevezni?

A hagyományos multikulturalizmusnak és kritikáinak kulcsfontosságú aspektusait bemutató szakaszt követően a cikk a „szuperdiverzitás” feltételeit megteremtő migrációs trendeket, a diaszpóraidentitást és a transznacionalizmust, a közelmúlt multikulturalizmus-kritikus vitáit és az azokra hozott válaszigazgatásokat vizsgálja. A tanulmány következtetése az, hogy olyan poszt-multikulturális perspektívák vannak kialakulóban, amelyek egyszerre kívánják előmozdítani a sokszínűség elismerését és a kollektív nemzeti identitások fenntartását.

A multikulturalizmus

Történelmileg visszatekintve és figyelembe véve az olyan korszakokat, mint a gyarmati időszak, az Oszmán Birodalom és a Római Birodalom, megfigyelhetjük, hogy a nyelvileg, kulturálisan és

¹ L. Vertovec, Steven – Wessendorf, Susanne (eds.): *The multiculturalism backlash: European discourses, policies and practices*. London: Routledge, 2010.

vallásilag heterogén csoportokból álló populációkban mindig felmerültek kérdések a kormányzásról, valamint tárgyalások a mindennapi gyakorlatokat és interakciókat illetően. A sokféleség szempontjait úgy kellett kezelni, hogy biztosítsák bizonyos csoportok el nem idegenedését (minimálisan a kormányzás vagy a politika végrehajtásának biztosításához), a konfliktusok korlátozását (legalábbis olyan módon, amely nem sértette a domináns csoportot), és általában a társadalom (vagy legalábbis a gazdaság) zavartalan működését. A 19. század második felében, az Európából a nyugati félteke felé irányuló vándorlás korában a bevándorlók befogadó országai számára viszonylag új diverzitáskezelési kérdések merültek fel, de az asszimiláció elvárása – vagy a társadalmi és kulturális különbségek nyilvános elvetése – nagyrészt uralkodó maradt. A 20. század utolsó felében – különösen a diszkrimináció csökkentésére irányuló intézkedéseket követelő sikeres polgári jogi mozgalmak ébredésekor – az újabb nagymértékű bevándorlási hullámok és a nagyobb közösségek letelepedése nyomán társadalmi, politikai és közszolgálati kihívások merültek fel. Ezek a kihívások számos nemzetállamot, helyi önkormányzati intézményt és vállalkozást, valamint az állami és a civil szektor szereplőit olyan politikák, struktúrák és programok elfogadtatására sarkallták, amelyek az újonnan megjelenő sokféleség módozatait és azok szélesebb társadalomba való beilleszkedését célozzák.

A multikulturalizmus paradigmája

Ezeknek az együttesen multikulturalizmusként jellemzett, késő 20. századi intézményi kezdeményezéseknek több általános és közös célkitűzése volt. Ezek között szerepelt a csoportos képviselő lehetőségének biztosítása a helyi és nemzeti kormányzati szervezetben; intézmények átalakítása a pluralisztikus közszolgáltatások biztosítása céljából; az egyenlőség, a tisztelet vagy a tolerancia előmozdítása céljából bizonyos intézkedések bevezetése, különösen a domináns lakosság körében a kisebbségek irányába; források biztosítása a bevándorló csoportok hagyományainak és identitásainak megőrzésére (szemben az asszimilációval).

Több országban a multikulturalizmus továbbá magában foglalt olyan cselekvéseket is, mint a(z):

- *nyilvános elismerés*: az etnikai kisebbségi szervezetek, létesítmények és tevékenységek támogatása, valamint az ilyen szervezeteket egyesítő állami konzultatív testületek létrehozása;

- *oktatás*: gyakran olyan, az egyes etnikai és vallási kisebbségek értékvilágában érzékeny kérdésköröket érintve, mint az öltözködés vagy a nem; az etnikai kisebbségi tanulók háttérét tükröző tantervek készítése; az anyanyelvi oktatás és a nyelvtanulás támogatásának biztosítása, valamint saját iskolák (állami vagy másféle finanszírozású) létrehozása;

- *kulturálisan érzékeny gyakorlatok*, a szociális szolgáltatások, az egészségügyi szolgáltatók, valamint a rendőrség és a bíróságok számára kulturális szempontból érzékeny gyakorlatok, képzés és információ megalkotása;

- *nyilvános anyagok* (például egészségügyi promóciós kampányok) biztosítása több nyelven;

- *jog*: a kulturális kivételek elismerése törvények által (például a szikh turbán viselése bukósisak helyett a motorkerékpáron); eskütétel engedélyezése a Biblián kívül más szent könyvekre is; másféle házassági, válási és öröklési szokások elismerése; a kulturális gyakorlatok diszkriminációval és gyűlöletkeltéssel szembeni védelme;

- *vallási türelem*: a vallásgyakorlási helyszínek, temetők és temetési rítusok engedélyezése és támogatása; a vallásgyakorláshoz munkaszüneti időszak biztosítása;

- *étkezés*: a rituális állatölés engedélyezése; bizonyos étrendek (halal, kóser, vegetáriánus) biztosítása közintézményekben;

- *média*: a csoportokról közvetített képek figyelése a diszkrimináció és a sztereotípiák elkerülése érdekében; kisebbségi csoportok számára saját média biztosítása.

Az bizonyos, hogy a multikulturalizmus szakpolitikai és programszerű elemei nem azonos módon kerültek végrehajtásra az elsődleges célországokban (különösen Ausztráliában, Kanadában, az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Svédországban és Hollandiában). Az átfogó multikulturális napirendre vonatkozó politikák még országon belül sem mindig ugyanazokat a perspektívákat alkalmazták, és nem mindig voltak egységesek a célok és megközelítések. Ehhez hasonlóan a közbeszéd (politikai viták, média, közvéleménykutatások) is számos módon közelítette meg a témát. Ezzel összhangban Stuart Hall megjegyzi, hogy: az évek során

a „multikulturalizmus” fogalma diffúz, őrtítően szivacsos és pontatlan diskurzív területre kezdett hivatkozni: hamis útvonalak és félrevezető univerzumok vonulata lett belőle. Amit alatta értünk, az politikai stratégiák vad változatait takarja. Ennek megfelelően a konzervatív multikulturalizmus a többség szokásaiba olvasztja a másságot, a liberális multikulturalizmus az egyetemes állampolgárság igényének rendeli alá, a pluralista multikulturalizmus bezárja a másságot egy közösségileg szegmentált társadalmi rendbe, a kereskedelmi multikulturalizmus kizsákmányolja és fogyaszthatóvá teszi az egzotikus „mátság” köntösében, az üzleti multikulturalizmus pedig a centrum érdekein keresztül kezeli a másságot.²

Mások a „radikális multikulturalizmus” vagy a „policentrikus multikulturalizmus”,³ a „lázadó multikulturalizmus”,⁴ a „közterületi multikulturalizmus”,⁵ a „mátság multikulturalizmusa”⁶ és a „kritikai multikulturalizmus”⁷ körüli elképzeléseket és programokat hangsúlyozzák. Gerard Delanty⁸ ehhez hasonlóan kilenc féle multikulturalizmust mutat be, Vertovec⁹ pedig a fogalom legalább nyolc különböző megközelítéséről ír.

A multikulturális politikák, struktúrák és programok megalkotása és alkalmazása számos problémát vet fel egy sor szakértő kritikus szerint az akadémia, a politika és a média világában. Némelyek arra mutatnak rá, hogy a multikulturalizmus hogyan vezet a kisebbségek marginalizációjához azáltal, hogy komoly kormányzati szándékok

² Hall, Stuart: The multicultural question. *Pavis Papers in Social and Cultural Research*, No. 4. Milton Keynes: Open University, 2001. 3.

³ Shohat, Ella - Stam, Robert: *Unthinking Eurocentrism: multiculturalism and the media*. New York: Routledge, 1994.

⁴ Giroux, Henry A.: Insurgent multiculturalism and the promise of pedagogy. In: Goldberg, David T. (ed): *Multiculturalism: a critical reader*. Oxford: Blackwell, 1994. 325–343.

⁵ Vertovec, Steven: Multiculturalism, culturalism and public incorporation. *Ethnic and Racial Studies*, 19 (1), 1996. 49–69.

⁶ Turner, Terence: Anthropology and multiculturalism: What is anthropology that multiculturalists should be mindful of it? *Cultural Anthropology*, 8, 1993. 411–29.

⁷ Turner, 1993; Chicago Cultural Studies Group: Critical multiculturalism. In: Goldberg, David T. (ed): *Multiculturalism: a critical reader*. Oxford: Blackwell, 1994. 114–39.

⁸ Delanty, Gerard: *Community*. London: Routledge, 2003.

⁹ Vertovec, Steven: Multimulticulturalisms. In: Martiniello, Marco (ed.): *Multicultural policies and the state*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, 1998. 25–38.

keresztműzében állnak. Mások szerint a multikulturalizmus a kormányzatok etnikai kisebbségekkel kapcsolatos oszd meg és uralkodj stratégiáját foglalja magában, amelyet az etnikai kisebbségi szervezetek finanszírozásért és politikai befolyásért folytatott versengése alakított. Megint mások pedig a félrevezető, jelképes és tárgyiasító közösségértelmezésre mutatnak rá, amely a közösségekre változatlan, társadalmilag kötött entitásokként gondol, és amely a multikulturalista ideológia velejárója. És persze vannak olyanok is, akik a multikulturalizmusban a kultúra fenntartására fektetett hangsúlyt kritizálják, amelynek az az ára, hogy a társadalmi-gazdasági deprivációra kevés szakpolitikai figyelem marad.

Ezen és a még frissebb kritikák (amelyekre később visszatérek) ellenére azonban a multikulturalizmus a legtöbb helyen sikeresen bennmaradt a közélet fősodrásban, sőt, a pluralista rendelkezések és a kulturális érzékenység igényének elfogadása (amelyet „politikai korrektségnek” gúnyolnak) elfogadottá és közhelyessé váltak. Az alábbi könyvcímek, melyek a multikulturalizmus (legalábbis ezen név alatti) csúcsának időszakából, a nyolcvanas-kilencvenes évekből származnak, jól mutatják, hogy a koncepció számos közpolitikai területet elért: Orvosi gyakorlat multikulturális társadalomban (1988), Tanácsadás és pszichoterápia: a multikulturális távlat (1993), A kábítószerhasználat kezelése a multikulturális társadalomban (1994), Marketing egy multikulturális világban (1995), Multikulturalizmus: büntetőjog (1991), és Multikulturális PR (1995). Az évszázad végére a multikulturalizmus jelen volt mindenütt a közbeszédben, a politikában és a gyakorlatban, és ennek eredményeként jutott a neves szociológus, Nathan Glazer arra a megfigyelésre, hogy „Most már mindannyian multikulturalisták vagyunk”.¹⁰

Szembefordulás a multikulturalizmussal

Noha a hatvanas évektől fogva mindig volt kritikai megközelítése a multikulturalizmusnak – sokszor a bevándorlók és kisebbségek cinkosának tartva azt –, a kilencvenes évek végére és a kétezres évek elejére nagyon komolyan megkérdőjeleződött a multikulturális politikák hatékonysága és értéke.

¹⁰ Glazer, Nathan: *We are all multiculturalists now*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.

Annak ellenére, hogy a multikulturalizmus a mainstream része lett, a kisebbségek iránti tisztelet és tolerancia növekedése korlátozott maradt: a diszkrimináció és a rasszizmus továbbélésének bizonyítékai mindennaposak maradtak, emellett Európában, Ausztráliában, Kanadában és máshol is előre tört a szélsőjobboldal, és népszerűek lettek a migrációellenes és populisták. A népszámlálások és egyéb felmérések több országban az etnikai kisebbségek (mostanra másod- és harmadgenerációs tagjai) egyenlőtlenségének mély és tartós mintázatait mutatták: alacsony iskolázottsági szint, magas munkanélküliség, alacsony státusú munkakörök, rossz minőségű lakhatás, rossz egészségügyi helyzet és alacsony társadalmi mobilitás jellemzik őket. Az Egyesült Királyságban, Németországban és máshol végzett felmérések azt mutatták, hogy a bevándorlók és az etnikai kisebbségek párhuzamos világokban élnek az őslakosok mellett, amelyet a lakóhelyi, iskolai, vallási és közösségi intézményi szegregáció, a különálló társadalmi hálózat és a különböző típusú szabadidő-eltöltés jellemez. A szakpolitika-alkotók attól tartottak, hogy ez a fajta elkülönülés táptalajul szolgál a szélsőségeknek; és ezt a feltevést támasztotta alá az a tény is, hogy a 2005-ös londoni merénylek az Egyesült Királyságban született és nevelkedtek.

A bevándorlásról számos, majdnem minden nyugati országban meglepően gyakori nyilvános diskurzus alakult ki: az „integráció megbukott”, és ezért nagymértékben a multikulturalizmus a felelős. A multikulturális politikáknak nem valami mást kellett volna eredményeznie? Kevésbé sikeres szélsőjobbot, a kisebbségek nagyobb társadalmi-gazdasági mobilitását, a társadalomhoz való tartozás nagyobb megélését?

A politikai jobboldalról a korábbi kritikák többsége ismételtelen megfogalmazódott: a multikulturalizmus az etnikai kisebbségeket szegregálja, és lebontja a közös értékeket és a nemzeti identitást. Ugyanakkor most már a politikai baloldalon is megjelent az új típusú kritika, miszerint a multikulturalizmus megszünteti a kölcsönös kötelezettségek és a jóléti államhoz való hozzájárulás iránti érzeket az emberekben. Ezt a fajta diskurzust az a logika köti össze, hogy (a) a multikulturalizmus megerősíti a látványos és megőrzött kulturális különbségeket, (b) ezek a különbségek a közösségek elkülönüléséhez vezetnek, (c) az elkülönülés pedig magával hozza a társadalmi-gazdasági mobilitás hiányát, a társadalmi kapcsolatok lerombolását, konfliktusalapot, valamint szélsőségeséget és akár

terrorizmuspotenciált is teremti. Ebben a logikában a multikulturalizmus kritikája a bevándorlók és etnikai közösségek kritikáját is magába foglalja. Az elgondolás alapján éppen ezeknek a közösségeknek a saját kulturális hagyományaik és az elkülönülő identitásuk fenntartására irányuló vágya – melyet a multikulturalizmus eszméje támogat – vezet a negatív következmények sorához. Valójában azonban a bevándorló és kisebbségi közösségek alacsony társadalmi-gazdasági státuszának újratermelődéséért számos strukturális körülmény, intézményi akadály és szakpolitikai kudarc a felelős. (Míg a szakértők és elemzők képesek több tényezőt számításba venni, addig a populáris médiának és sok politikusnak nemcsak, hogy ideje nincs erre, de érdekében sem áll, hogy az egyenlőtlenségek különböző formái mögött meghúzódó komplex folyamatokat és ok-okozati viszonyokat elemezze.)

Ily módon a többféle nemzeti oldal, az élesedő társadalmi helyzetek, bizonyos események és a reaktív közbeszéd közösen egy meglehetősen kiábrándító, sőt majdhogynem szinte romboló (noha eléggé karikírozott) képet festettek a multikulturalizmusról. Ezek mellett a fontos trendek mellett a globális migráció újabb mintázatai és a migránsok körében kialakuló néhány gyakorlat szintén olyan tényezőkké váltak, amelyek alapján a multikulturalizmus néhány aspektusát nem árt újragondolni.

„A szuperdiverzitás”

A 20. században a háború utáni migráció elsősorban azon személyek jelentős létszámban történő nemzetközi mozgását jelentette, akik a speciális munkaerőfelvétel vagy más, az alacsony vagy félig képzett munkaerő ellátását biztosító szabályozás miatt indultak útnak. Ez a Törökországból Németországba, Algériából Franciaországba, Mexikóból az USA-ba és Pakisztánból az Egyesült Királyságba való migrációt jelentette, és a legtöbb helyen az 1960-as évekre el is érte a csúcspontját. Miután a hetvenes években a családtagjaik is csatlakoztak a bevándorló munkásokhoz, explicit vagy implicit multikulturális politikák és struktúrák jelentek meg, hogy az egyre nagyobb és szervezettebbé váló közösségeket megszólítsák.

Ma meglehetősen más helyzettel állunk szemben. Az elmúlt két évtizedben világszerte megnőtt a migránsok (beleértve a menekültek)

létszáma: jelenleg 214 millió fő körül járunk. Emellett – és ez fontos – ma több ember több származási helyről, több országon keresztül mozog több célországba.

Az 1950–1970-es évek nagy bevándorló csoportjaival összehasonlítva ma újabb, kisebb, átmeneti, társadalmilag jobban rétegzett, kevésbé szervezett és jogilag differenciáltabb bevándorló csoportok alkotják a globális migrációs folyamatokat. Ezek a komplex társadalmi formációk eddig kevés figyelmet kaptak általánosságban és a politikától is, utóbbi pedig még mindig a korábbi migrációs modelleken alapul. Viszont éppen az új típusú migráció formáinak megnövekedése változtatta meg radikálisan a befogadó országok társadalmi képét. Eljött az ideje, hogy mind a társadalomtudományban, mind a szakpolitika szintjén újraértékeljük a jelenbeli diverzitást.¹¹ A diverzitás új komplexitásának átdolgozott értelmezésével a diverzitással foglalkozó struktúrák és szakpolitikák – vagyis a multikulturalizmus – is átdolgozásra szorulnak.

A szuperdiverzitás megjelenése

Ahhoz, hogy jobban megértsük és teljeskörűben kezelni tudjuk a kortárs, migráció által vezérelt diverzitást, a társadalomtudósoknak, a politikaalkotóknak, a gyakorlatban ezzel foglalkozóknak és a nyilvánosságnak további változókka is számolnia kell. Ezen tényezők összjátéka jelenti a „szuperdiverzitás” fogalmát.¹²

A szuperdiverzitás fogalma a komplexitás olyan szintjét és fajtáját ragadja meg, amely túlmutat a migránsokat befogadó országok minden korábbi tapasztalatán. A bevándorló szuperdiverzitást a változók dinamikus kölcsönhatása különbözteti meg, beleértve a származási országot (amelybe beletartoznak olyan lehetséges alcsoportok, mint az etnicitás, a nyelv, a vallási hagyomány, a regionális és a helyi identitások, a kulturális értékek és gyakorlatok), a migrációs útvonalat (amely gyakran kapcsolódik a nemek által meghatározott folyamatokhoz, a sajátos társadalmi hálózatokhoz és a speciális munkaerőpiaci résekhez) és a jogi státuszukat (beleértve a

¹¹ L. Vertovec, Steven: *Conceiving and researching diversity*. Göttingen: Max-Planck-Institute Working Paper WP 09–01, 2009.

¹² Vertovec, Steven: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 29 (6), 2007. 1024–54.

jogok és a korlátozások hierarchiáját meghatározó számtalan kategóriát). Az integráció kimenetelét ezek a változók együttesen befolyásolják olyan más faktorokkal együtt, mint a migránsok humán tőkéjét meghatározó tényezők (főként iskolai háttérük), a munkához való hozzáférésük (amely nem feltétlenül a migráns döntésén múlik), a lokalitás (elsősorban az anyagi helyzet, de más bevándorló vagy etnikai kisebbségek jelenléte is), valamint a helyi szervek és szolgáltatók által adott válaszok (amelyek gyakran korábbi, migránsokkal és kisebbségekkel kapcsolatos tapasztalatokon alapulnak).

A brit szuperdiverzitás mint minta

Az alábbiakban bemutatandó brit eset jól reprezentálja a közelmúltban számos migránst befogadó országban kialakult diverzifikációs folyamatokat, tendenciákat és jellemzőket.

A származási országok

Az új migráció egyik legfontosabb jellemzője a bevándorlók származási országainak sokfélesége. Ezen túlmenően az új és változatos származási országok nagy részének nincs konkrét történelmi – különösen gyarmati – kapcsolata az Egyesült Királysággal. Csak London lakossága 179 különböző országból származik. Sok esetben csak egy maroknyi ember van egy adott országból, de van 42 olyan ország, amelynek emigráns csoportjai több mint 10.000 személyből állnak, valamint további 12 különböző országból is 5.000 fölötti létszámú csoportokról beszélhetünk. Bár a származási ország adatai fontos mutatókat adhatnak a sokféleségről, a jelentősebb differenciálási formákból valójában többet elfedhetnek, mint amennyit feltárnak. Bármely országból származó csoporton belül a migránsok származási helyét, rokonságát, klán- vagy törzsi tagságát, politikai pártokat és mozgalmakat, valamint a kollektív hovatartozás egyéb kritériumait illetően fontos különbségek vannak az etnikai, vallási hovatartozási és vallásgyakorlási, illetve a regionális és helyi identitások között.

Nyelvek

A többnyelvűség terjedését az Egyesült Királyságban mind a társadalomtudósok, mind a politikai döntéshozók felismerték és foglalkoztak is vele többféleképpen, bár az utóbbiak gyakran vitathatatlanul nem megfelelő vagy nem pozitív módon nyúltak a kérdéshez. A többnyelvűsége sokan rutinszerű gyanakvással vagy gúnnyal tekintenek, és sok kritika éri a közpénzeknek a széles körű fordítási szolgáltatásokra való felhasználását. Azonban most már gyakran büszkeséggel hirdetik (például a város sikeres 2012-es olimpiai pályázatában), hogy 300 nyelven beszélnek Londonban.

Vallások

Összességében elmondható, hogy az Egyesült Királyságba bevándorlók körében a kereszténység a fő vallás, kivéve az ázsiai kontinensen születetteket. Az Ázsiában született emberek az Egyesült Királyságban a legnagyobb valószínűséggel muszlimok, bár az indiaiak többsége hindu, valamint jelentős számban vannak köztük szikhok is. Sokak számára a vallás nagyjából megfeleltethető a származási országnak – az írek és a jamaikaiak többnyire keresztények, a bangladesiek többnyire muzulmánok és így tovább –, de ennek ellenére ezek a kategóriák gyakran elhanyagolják az egyes világvallásokon belüli vallásgyakorlási hagyományok fontos változatait. Az iszlámot példaként véve gyakran rámutatnak arra, hogy az Egyesült Királyságban a dél-ázsiaiak által gyakorolt hiten belül számos különböző hagyomány van (deobandi, tablighi, barelvi és szufi rendek stb.). Ezek a variációk a többszörösükre nőnek, ha a most az Egyesült Királyságban élő, a világ minden tájáról származó muzulmánok eredetének spektrumát vesszük figyelembe (például nigériaiak, szomáliaiak, bosnyákok, afgánok, irakiak és malájok). Londonban a nemzetiség és a származási ország szempontjából a leginkább heterogén vallási csoport a muszlim, és legnagyobb közösségük, a bangladesiek részaránya mindössze 23,5 százalék. “Mekka után valószínűleg a londoni 607.083 fős muzulmán lakosság a legváltozatosabb a világon”.¹³

¹³ *The Guardian*, 2005. január 21.

Migrációs csatornák és bevándorló státuszok

A differenciálódás szociokulturális tengelyei, mint például a származási ország, az etnikai hovatartozás, a nyelv és a vallás, jelentősek a bevándorlók identitásának, interakciós mintáinak és a munkahelyekhez, a lakhatáshoz, a szolgáltatásokhoz és még sok másához való – gyakran az ilyen tengelyek által meghatározott szociális hálózataikon keresztül történő – hozzáférésük formálásában. Azonban a migráció csatornáit és a számukra keletkezett számtalan jogi státusz gyakran ugyanannyira vagy még fontosabb szerepet játszik annak meghatározásában, hogy az emberek hogyan csoportosulnak, hol élnek, mennyi ideig maradhatnak, mennyi autonómiával rendelkeznek (vs. a munkáltató általi ellenőrzés), hogy a családjuk is csatlakozhat-e hozzájuk, milyen megélhetést tudnak vállalni és fenntartani, és milyen mértékben tudják igénybe venni a közszolgáltatásokat és az erőforrásokat (beleértve az iskolákat, az egészségügyet, az oktatást, a szociális támogatásokat és az ezekhez hasonló „közpénzeket”). Ezért ezek a csatornák és státuszok, valamint a hozzájuk kapcsolódó jogok és korlátozások a szuperdiverzitás jelenlegi mintáinak és dinamikájának további – valójában alapvető – dimenzióját képezik. Az 1990-es években az Egyesült Királyságba bevándorlók növekvő növekedésével egyidejűleg bővült a migrációs csatornák és a bevándorlási státuszok száma és fajtája. Mindegyik meglehetősen speciális és törvényileg végrehajtható jogosultságokat, ellenőrzéseket, feltételeket és korlátozásokat tartalmaz. A legjelentősebbek a következő csatornák és státuszok:

- Munkások: 1993 és 2003 között az Egyesült Királyságban a külföldi munkavállalók száma nem kevesebb, mint 62%-kal nőtt, és 1.396.000 főre ugrott. A munkavállalók ilyen nagyszámú növekedése magába foglalja azokat a személyeket, akik többféle kategória- és kvótarendszer alapján érkeztek.

- Diákok: Az Egyesült Királyságba belépő külföldi diákok száma 2002-ben elérte a 369.000-et, majd 2003-ban 319.000-re csökkent. 2003-ban a nappali tagozatos felsőfokú hallgatók 38%-át nem uniós diákok adták.

- Házastársak és családtagok: Az Egyesült Királyságba érkező bevándorló házastársak és családtagok száma több mint a kétszeresére nőtt 1993 és 2003 között. Ez egy dominánsan női migrációs csatorna a többihez képest.

- Menedékkérők és menekültek: Az 1990-es évek során a menedékjog iránti kérelmek száma jelentősen nőtt az Egyesült Királyságban és egész Európában. Az Egyesült Királyságban benyújtott kérelmek száma (beleértve az eltartottakat is) 2002-re 103.100-ra nőtt az 1993-ban beadott 28.000 kérelemhez képest. Ez szintén egy nemek szerint meghatározott migrációs csatorna: 2003-ban a kérelmezők 69%-a férfi volt. A menedékkérők származása széleskörű: 2003-ban több mint 50 különböző nemzetiség köréből érkeztek be a kérelmek.

- Irreguláris, illegális vagy nem dokumentált migránsok: Ez a különböző nevekkal illetett kategória olyan emberekre vonatkozik, akiknek az országbeli tartózkodása titkos, vagy megtévesztő belépéssel, túltartózkodással vagy a vízum feltételeinek megszegésével jött létre. 2005-ben a belügyminisztérium 310.000 és 570.000 közöttire becsülte az illegális bevándorlók számát az Egyesült Királyságban.

- Új állampolgárok: Sok bevándorló teljes jogú állampolgárrá válik. Az 1990-es években évente mintegy 40.000 ember vált állampolgárrá. Ez a szám 2000 óta drámai mértékben emelkedett, 2004-ben pedig rekordszámú, 140.795 fő vált brit állampolgárrá. Ahhoz, hogy megértsük az Egyesült Királyságban a sokféleség természetét és dinamikáját, különös figyelmet kell fordítanunk a jogok, lehetőségek és korlátok rétegezett rendszerére, illetve a részleges és teljes körű tagságokra, amelyek egybeesnek a felsorolt és más bevándorló kategóriákkal.

Ezen túlmenően – és ez rámutat a szuperdiverzitás kulcsfontosságú jellemzőjére is – az azonos etnikai vagy nemzeti származású csoportokon belül nagyon eltérő státuszok léteznek.

Ezek a tények rámutatnak arra, hogy Nagy-Britanniában az egyes kisebbségi „közösségek” megértéséhez és megszólításához az egyszerű etnikai alapú megközelítések, amelyek a hagyományos multikulturalizmus számos modelljében és politikájában tetten érhetők, elégtelenek, és gyakran nem megfelelőek a bevándorlók szükségleteinek kezeléséhez és beilleszkedésük vagy kizárásuk dinamikájának megértéséhez.

Nem

Az elmúlt 30 évben több nő emigrált az Egyesült Királyságba, mint férfi, de 1998 óta a férfiak dominálják az új migrációs áramlatokat. Ennek oka az lehet, hogy 1995-től kezdődően megfigyelhető egy általános eltolódás a nők orientálta családi migráció felől a férfiak által dominált, munkaalapú migrációs sémák felé. Emellett valószínűleg a menedékkérők beáramlásához is köthető a változás, hiszen többségük férfi.

Életkor

Az új bevándorló népességen belül a 25–44 éves korosztály aránya magasabb, a 16 év alattiak aránya pedig alacsonyabb, mint egy évtizeddel ezelőtt, ami talán szintén a családi migrációtól való eltolódást tükrözi. A különböző etnikai csoportok közötti korosztálybeli eltérések az eltérő termékenységi és halálozási, valamint migrációs mintákat tükrözik. Az új bevándorlók átlagéletkora 28 ami 11 évvel kevesebb, mint az Egyesült Királyságban született népesség 39 éves átlagéletkora.

Mind nemzeti, mind helyi szinten a politikai döntéshozók és tisztviselők folyamatosan szembesülnek azzal a feladattal, hogy újratervezzék gyakorlataikat azért, hogy a változó körülmények fényében a leghatékonyabbak legyenek (függetlenül attól, hogy ezek társadalmi-gazdasági, költségvetési vagy kormányzati stratégiai változások-e). Ugyanez érvényes a közösségi kohézióra, az integrációra, a kézben tartott migrációra és a letelepedésre vonatkozó politikák esetében is. Az etnikai kisebbségi szervezetekkel való kapcsolattartás, illetve kormányzati támogatásuk struktúrái és módszerei évtizedek óta a brit multikulturalizmus gerincét képezik. Különösen helyi szinteken ezek gyakran fontos fórumként szolgáltak a tapasztalatok és szükségletek megosztására, a jó gyakorlatok kialakítására és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosítására. A sokféleség számos dimenziójának fényében azonban ezek a struktúrák és módok nem elégségesek a hatékony képviselethez. A helyi önkormányzatok többsége ahhoz szokott hozzá, hogy korlátozott számú, nagy és jól szervezett egyesületekkel állnak kapcsolatban; most azonban sokkal több olyan csoport van, ami kisebb és kevésbé

jól szervezett, vagy akár teljesen szervezetlen. Kérdés, hogy ezek a struktúrák hány csoportot tudnak támogatni? És a helyi önkormányzatok hogyan kezeljék a csoportok belső diverzitását, főként pedig a csoporton belüli eltérő jogi státuszokat?

A már létező kisebbségi etnikai ügynökségek gyakran nem tudnak reagálni az újonnan érkezők igényeire. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közösségi szervezeteknek már nincs helye a migráns csoportok és a helyi hatóságok vagy szolgáltatók közötti kapcsolatteremtésben. Az ilyen szervek továbbra is döntő fontosságúak a folyamatban, de reprezentativitásuk és látókörük tekintetében csak részben lehet őket relevánsnak tekinteni.

A bevándorló népesség növekvő mérete és egyre nagyobb komplexitása jelentős közszolgáltatási következményekkel jár. Az Egyesült Királyság helyi hatóságainak vezetői aggodalmuknak adtak hangot azzal kapcsolatban, hogy a közlekedési rendszerek, az iskolák és az egészségügyi szolgáltatások képesek-e az új igények kielégítésére. Az ilyen aggályok azt jelzik, hogy jelentős stratégiai váltásra van szükség számos szolgáltatási szektorban, ideértve a szükségletek felmérését, a tervezést, a költségvetést, a szolgáltatások üzembe helyezését, az együttműködő partnerek megtalálását, valamint a sokoldalú tapasztalatok szélesebb körű megismerését. Egy ilyen váltásnak az új diverzitásra vonatkozó alapvető információk gyűjtésével kell kezdődnie.

A transznacionalizmus

A tudósok és a politikai döntéshozók körében ma már széles körben elfogadott, hogy a transznacionalizmus, avagy a migránsok által a határokon átnyúló és az anyaországgal fenntartott kapcsolat jelensége a kortárs globalizáció körülményei között a migrációtól elválaszthatatlan. A fejlett technológiák, az utazás és a mobilitás alacsonyabb költségei, a telefonhívások, az internetkapcsolat és a műholdas televízió azt hozta magával, hogy a szétszóródott csoportok viszonylag könnyedén, szoros napi kapcsolatban maradhatnak egymással vagy a hazájukban, illetve más diaszpóráközösségekben zajló eseményekkel. Az emberek, a pénz, az erőforrások és az információk cseréjének, valamint az üzleti, vallási, társadalmi vagy politikai célú mobilitásnak a rendszeres és rutinszerű transznacionális gyakorlatai a diaszpóra hálózatokban gyakran biztosítják a közös

kollektív identitás fenntartását és erősítését. Emellett a több mint 25 éves multikulturális politika a nyugati, migráns befogadó országokban azt eredményezte, hogy széles körben elfogadottá vált, hogy a bevándorlók és leszármazottjaik fenntartják kulturálisan eltérő gyakorlataikat és diaszpóraidentitásukat.

Milyen következményekkel jár a transznacionális kapcsolatok fenntartása a bevándorlók integrációjára nézve? E kérdésre különféle válaszokat adtak, a transznacionalizmus és az integráció különböző módjait vizsgálták, és különböző vizsgálatok kísérelték meg a kapcsolódó folyamatok és jelenségek mérését vagy lekérdezését.

Az elmúlt száz év során mindenképpen, de talán a történelem egésze során a bevándorlók kapcsolatban álltak családjukkal, szervezetekkel és közösségekkel a származási helyükön és más diaszpórák közösségeiben. Az elmúlt években a transznacionális bevonódottság kiterjedtsége és mértéke fokozódott a bevándorlók körében, elsősorban a megváltozott technológiák és a távközlési és utazási költségek csökkenése miatt. A fokozott transznacionalizmus lényegileg alakít át számos társadalmi, politikai és gazdasági struktúrát és gyakorlatot a migráns közösségekben világszerte mind a származási, mind a befogadó helyeken.

Természetesen nem minden migráns tartja fenn a transznacionális kötelek ugyanolyan mértékű vágyát vagy ugyanolyan típusát társadalmi, kulturális, gazdasági vagy politikai értelemben. Ezt nagymértékben befolyásolja számos olyan tényező, mint például a migránsok bevándorlási csatornája és jogi státusza (például a menekültek vagy a dokumentumok nélküli emberek nehezebben tudják fenntartani kapcsolataikat külföldön), migrációs és letelepedéstörténetük, közösségi struktúrájuk és nemi alapú kapcsolataik, a hazájuk politikai körülményei, gazdasági lehetőségeik és még sok egyéb tényező. Ez azt jelenti, hogy a bevándorlók körében a transznacionális gyakorlatok rendkívül sokrétűek a csoportokon belül és azok között (függetlenül attól, hogy származási országot, etnikai származást, bevándorlási kategóriát vagy bármely más kritériumot figyelembe veszünk-e), és ezáltal még egy jelentős szuperdiverzitás-réteget adnak a fentiekben bemutatottakhoz.

Sok bevándorló erős közösségi formákat alakít ki és tart fenn, de nem feltétlenül a saját településén élőkkel. Az összetartozás vagy a valahova tartozás legerősebb megélése a hazájukhoz vagy más helyekhez kötheti őket. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem

integrálódnak az új környezetükbe. A valahova tartozás, a lojalitás és a kötődés érzése nem egy egyszeri helyszinhez köthető, zero összegű játék részei. Ebből következik, hogy nem feltétlenül igaz, hogy minél inkább transznacionális egy egyén, annál kevésbé integrálódott, vagy megfordítva, minél kevésbé integrálódott, annál erősebbek a transznacionális kötődései.

Az empirikus kutatások kimutatták a transznacionalizmus és az integráció változatai közötti komplex kapcsolatot.¹⁴ A tudósok által elemzett és publikált különböző megállapítások kimutatták, hogy számos változó és korreláció közül a transznacionális részvétel módjai komplex és általában pozitív kapcsolatokat mutatnak az integrációs folyamatokkal.

Az pedig vitathatatlan tény, hogy a migránsok alkalmazkodnak mind a transznacionalizmus, mind az integráció tekintetében. A transznacionális kommunikáció, a kapcsolatok és cserék folyamatos és intenzív mintái mélyen befolyásolhatják a migránsok alkalmazkodásának módját – beleértve a pozitív vagy korlátozott integrációval kapcsolatos gyakorlatokat is – azáltal, hogy egyrészt különösen erős kapcsolódást vagy orientációt őriznek meg emberek vagy helyek felé, másrészt pedig fenntartják a származási helyhez való tartozás érzését. A mai bevándorlók körében ezen (különösen az olcsó telefonhívások és közlekedés által biztosított) jelenségek növekvő előfordulási gyakorisága valószínűleg hozzájárul a sok nyugati társadalmat érintő, szélesebb körű átalakulási folyamathoz, nevezetesen a többes identitás nyilvános elismeréséhez. Csakúgy, mint a korábbi időszakokban, a migránsok ma is erőteljesen kötődnek az anyaországukhoz és máshol élő közösségekhez, és most különböző módon fejezhetik ki és fejleszthetik ezt a kötődést.

Ugyanakkor az is világos, hogy az új bevándorlók új életet, megélhetést, társadalmi kapcsolatokat és politikai érdeklődést alakítanak ki a letelepedési helyükön. Nyilvánvaló, hogy a 2001.

¹⁴ Morawska, Ewa: Immigrant transnationalism and assimilation: a variety of combinations and the analytic strategy it suggests. In: Joppke, Christian – Morawska, Ewa (eds.): *Toward assimilation and citizenship*. Basingstoke: Palgrave, 2003. 133–76.; Smith, Robert: *Mexican New York: transnational lives of new immigrants*. Berkeley, CA: University of California Press, 2006; Snel, Erik – Engbersen, Godfried – Leekes, Arjen: Transnational involvement and social integration. *Global Networks*, 6 (3), 2006. 285–308.; Vertovec, Steven: *Transnationalism*. London: Routledge, 2009.

szeptember 11-ét követő, a biztonságra fókuszáló korban a diaszpóraidentitásokra és a transznacionális kapcsolatokra sokan gyanakvóan tekintenek. Egyre nagyobb a félelem az ideológiai ötödik oszlopoktól, a terrorista alvősejtektől és más belső ellenségektől. És függetlenül attól a társadalomtudományi eredménytől, miszerint a migránsok transznacionalizmusa nem akadályozza az integrációt, a politikusok és a szélesebb közönség úgy látja, hogy az anyaországgal fenntartott kapcsolat azt jelenti, hogy a bevándorlók és az etnikai kisebbségek nem lettek részei – és nem is akarnak részei lenni – a befogadó társadalomnak. Ez a nézet, vegyítve az anti-multikulturalista trendekkel és a bevándorló szuperdiverzitás okozta új kihívásokkal, mindannyiunkat vitathatatlanul a poszt-multikulturalizmus korszakába sodort.

Poszt-multikulturalizmus?

Amint láttuk, a multikulturalizmust sokan és sokféle okból tekintik olyan fogalomnak vagy szakpolitikának, amely legitimálta a kulturálisan és fizikailag szeparálódott kisebbségi közösségekbe való visszavonulást. Akár igaz ez, akár nem, a kifejezéssel kapcsolatban ma sokan társadalmi szétesést okozó hatásokra asszociálnak. A gyakorlat alapján sokan úgy vélik, hogy a multikulturalizmus felerősíti a bevándorlók feltételezett vonakodását az integrációval kapcsolatban. Ezekre a problémákra válaszként, és egyfajta korrekciós intézkedéscsomagként, a világ különböző országai közösségi kohéziót elősegítő politikákat, erősebb nemzeti identitást és a bevándorlók kötelező integrációját kezdik bevezetni.

Franciaországban, Németországban, az Egyesült Királyságban, Hollandiában, Szingapúrban és Ausztráliában a kormány állampolgársági kurzusokat és teszteket vezetett be a bevándorlóknak, amelyek megkövetelik a nemzeti állampolgársági ismeretek és a domináns kulturális normák és értékek elsajátítását. A kurzust és a tesztet sikeresen teljesítő bevándorlókat állampolgársági ceremóniával jutalmazták, amelyek önmagukban a nemzeti hovatartozás szimbolikus emblémájaként szolgálnak.

Emellett több helyen vezetnek be komolyabb nyelvismereti elvárásokat is. Az újonnan érkezőknek az ország hivatalos nyelvének megfelelő szintű ismeretét kell bizonyítaniuk kötelező kurzusok elvégzésével és vizsgák letételével, gyakran még azelőtt, hogy

belépnének az országba. A nem elégséges nyelvismeretet különböző büntetésekkel sújtják.

Ilyen és egyéb módokon hárítják át, hogy a befogadó ország kulturális gyakorlatait elsajátításának kötelezettségét, és hogy bizonyítsák a befogadó országhoz való tartozásukat. A bevándorlók általában örömmel veszik a nyelvtanulási lehetőséget (amennyiben ezek anyagilag nem megterhelőek), és általánosságban elmondható, hogy nem zárkóznak el az integrációs kurzusoktól. A politikai döntéshozók ezekre az intézkedésekre a migránsok és etnikai kisebbségek társadalmi-gazdasági mobilitásának, a társadalmi feszültség elkerülésének, illetve általában a biztonság fenntartásának kulcsfontosságú biztosítékeként tekintenek. Az már bizonyítást nyert, hogy a jobb nyelvi készségek jobb munkalehetőségeket jelentenek,¹⁵ azt viszont még nem tudjuk, hogy a történelmet és kulturális értékeket tanító kötelező kurzusok és tesztek elősegítik-e a mobilitást.

Ezek az intézkedések a poszt-multikulturalizmus főbb elemeit képezik. De ez nem pusztán az asszimilációhoz való visszatérést jelenti (legalábbis nem úgy, ahogy az a 20. század első felére volt jellemző). Annak ellenére, hogy a konformitásra, a kohézióra, a nemzeti identitásra és a domináns kulturális értékekre nagy hangsúly helyeződik, gyakorlatilag minden olyan kontextusban, amelyben az új politikákat megvalósítják, a diverzitás jelentőségének és értékének elfogadása megjelenik és intézményesen meg is gyökeresedik. A közsférában – és egyre inkább az üzleti világban is – a diverzitás fogalma kulcsfontosságú a munkaerőfelvétel, a menedzsment és az egyenlő bánásmód szempontjából. Ily módon a poszt-multikulturális politika és diskurzus törekvése kétirányú: ötvözni az erős közös identitást és értékeket a kulturális (illetőleg a nemi-, szexualitás-, életkor- és fogyatékoság-alapú) különbségek elismerésével. Ahogy azt Desmond King írta, az USA-ban a modern amerikai nemzet a „poszt-multikulturalizmus” ideológiája: a csoportok különbözőségének széles körű elismerése ötvözve az állami küzdelemmel annak biztosítása érdekében, hogy a kormányzati politikák ne eredményezzenek a csoportok között hierarchikus felosztást faji, etnikai és nemzeti háttér alapján. Ez azért poszt-multikulturális, mert

¹⁵ Dustmann, Christian – Fabbri, Francesca: Language proficiency and labour market performance of immigrants in the UK. *Economic Journal, Royal Economic Society*, 113 (489), 2003. 695–717.

itt már meglehetősen visszafogottak azok az igények, amelyek a multikulturális agendában erőteljesen megjelentek.¹⁶

Ennek megfelelően több ország kormányát jelenleg is kihívás elé állítja az olyan poszt-multikulturális modellek keresése, amelyek valamiképpen ötvözik a baloldali (a sokszínűség megbecsülése, a társadalmi tőke erősítése, a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek csökkentése) és a jobboldali (a nemzeti identitás erősítése, a versengő értékrendek marginalizálása vagy megszüntetése, és az új bevándorlás, mint eredendően megosztónak feltételezett folyamat korlátozása) napirendeket. Ahogy King mondja, a kihívás egy olyan állami ideológia, struktúrák és programok megalkotásában áll, amelyek „elég szélesek ahhoz, hogy erős csoportidentitásokat tudjanak megtartani az állampolgárság jogait és kötelezettségeit megőrző jogi kereten belül”.¹⁷

Ismét hangsúlyozom, hogy az Egyesült Királyság példaként szolgálhat a poszt-multikulturalista politikákhoz. Az olyan szakpolitikai dokumentumok, mint az *Esélyek növelése, a társadalom erősítése* (amelyet 2005-ben adott ki a Belügyminisztérium), azt mutatják, hogy a kormány egyidejűleg törekszik arra, hogy javítsa az élet esélyeit és csökkentse az etnikai kisebbségek közötti egyenlőtlenségeket (az oktatás, a munkahelyek, az egészségügy, a lakhatás és a rendfenntartás terén), és hogy támogassa a társadalmi összetartozást azáltal, hogy erősíti a civil társadalmon belüli összetartozás és részvétel érzését, és elősegíti a „kultúrák szélesebb körének jobb megértését, amelyek hozzájárulnak az ország erősségének növekedéséhez”. Ugyanakkor az Egyesült Királyság arra törekszik, hogy jobban integrálja a bevándorlókat azáltal, hogy az iskolai tantervekbe beilleszti az állampolgársági ismereteket, a bevándorlóknak kurzusokat biztosít a brit történelemről, szokásokról és közszolgáltatásokról, az angol nyelv elsajátításának fontosságát kiemelten kezeli, állampolgársági teszteket biztosít, és ünnepeket szervez az újonnan állampolgárságot szerzők számára, és esetleg az Állampolgárság Napját is megünnepli.

¹⁶ King, Desmond: Facing the future: America's post-multiculturalist trajectory. *Social Policy and Administration*, 39 (2), 2005. 116–29. 122.

¹⁷ King, 2005. 23.

Konklúzió

A világ különböző területein, ahol az elmúlt két-három évtizedben a multikulturalizmus valamilyen formája teret nyert magának, vannak olyan megfigyelők, akik közvetlenül a multikulturális politikákat okolják az integráció feltételezett bukásáért és azért, hogy az etnikai kisebbségek fenntartják kulturális gyakorlataikat és óhaza-orientációjukat. Érvelésük szerint a túl erős kulturális ragaszkodás és a származási hellyel fenntartott intenzív kapcsolat felelős a bevándorlók és leszármazottjaik szegényes körülményeiért. Azt vetítik előre, hogy a jelenlegi migrációs mintázatok mérete és sokfélesége további társadalmi összeomláshoz vezet, különösen, ha azt a multikulturális politikák is támogatják.

A multikulturalizmus azonban soha nem egyetlen vagy egyetlen típusú politikai, intézményi keretrendszerből vagy programból állt. Emellett a legtöbb multikulturális politikát nem abból a célból alkották meg, hogy gazdasági eredményt hozzon, vagy hogy a kisebbségi közösségek körében a különállás érzését ébressze fel, hanem azért, hogy a társadalmi nyilvánosságban széleskörű elfogadást és befogadást teremtsen.

A migráció és a kulturális sokféleség minden bizonnyal még sok évig a közéleti napirend élén fog maradni. Eközben a globális migráció mintái és folyamatai a szuperdiverzitás egyre több kontextusát teremtik meg, a migránsok erős diaszpóraidentitásokat és közvetlen transznacionális kapcsolatokat tartanak fenn hazájukkal. Az ilyen kérdésekre választ adó politikák és struktúrák iránti szükség akut. Ha a multikulturalizmus valóban megroppant, akkor valami másnak biztosan a helyére kell lépnie.

A legújabb multikulturális napirendek megjelenése természetesen nem jelenti azt, hogy a multikulturalizmus halott, pusztán a terminus vagy az „-izmus” tűnik annak. Egy politikus sem akarja, hogy az M-betűs szóval azonosítsák – kivéve talán Kanadát, ahol a multikulturalizmusnak továbbra is kiemelkedő szerepe van a nemzeti identitásban. A multikulturális évtizedek nyeresége még mindig evidens, kiváltképp az etnikai sokféleség értékének és eredményeinek széleskörű és mindennapos (vagy intézményesen mainstream-esített) elismerése szempontjából. Ez látható egyebek között az iskolákban, különböző szervezetekben és munkahelyeken is. Emellett sok helyen, és az anti-multikulturalizmus retorika ellenére is, a

közvéleménykutatások eredményei továbbra is nagyfokú tiszteletet mutatnak a sokszínűség iránt. Például az Eurobarometer nemrég megjegyezte, hogy „Az uniós polgárok majdnem háromnegyede úgy véli, hogy a különböző (etnikai, vallási vagy nemzeti) háttérrel rendelkező emberek gazdagítják országuk kulturális életét.”¹⁸

A fenti észrevételekre támaszkodva a következő poszt-multikulturális ajánlásokat lehet tenni (és sokat ezek közül az Egyesült Királyság Integrációs és Kohéziós Bizottságának, valamint az UNESCO friss, a kulturális sokféleségről szóló világjelentéséhez is ajánlottak):

- Bár a sokszínűség fontos indikátoraira mutatnak rá, a származási országra vonatkozó adatok a különbözőségek jelentős formáit elfedhetik. Bármely adott országbeli csoporton belül fontos különbségek vannak az etnikai hovatartozás, a vallási hovatartozás és a vallásgyakorlás, a származási helyre vonatkozó regionális és helyi identitás tekintetében, az osztály- és társadalmi státuszban, rokonságban, klán- vagy törzsi tagságban, a politikai pártok és mozgalmak tekintetében és egyéb, a csoportos hovatartozás kritériumaiban. A bevándorló vagy etnikai kisebbségi csoportok leírásakor a felméréseknek, szakpolitikáknak és jelentéseknek több változót kellene figyelembe venniük.

- A közös etnicitásnál vagy a közös származási országnál a migráció csatornái és a számtalan jogi státusz gyakran ugyanannyira, vagy még fontosabb szerepet játszik annak meghatározásában, hogy az emberek hogyan csoportosulnak, hol élnek, mennyi ideig maradhatnak, mennyi autonómiával rendelkeznek (vs. a munkáltató általi ellenőrzés), hogy a családjuk is csatlakozhat-e hozzájuk, milyen megélhetést tudnak vállalni és fenntartani, és milyen mértékben tudják igénybe venni a közszolgáltatásokat és az erőforrásokat (beleértve az iskolákat, az egészségügyet, az oktatást, a szociális támogatásokat és az ezekhez hasonló „közpénzeket”). A bevándorló státusz nemcsak az egyénnek az államhoz, erőforrásaihoz és jogrendszeréhez, a munkaerőpiachoz és más struktúrákhoz való viszonyának meghatározásában döntő tényező, hanem fontos katalizátora a társadalmi tőke kialakulásának, illetve potenciális akadály is lehet az átfogó társadalmi-gazdasági és etnikai kapcsolatok kialakulásának. A

¹⁸ European Commission: *Third annual report on migration and integration*. COM(2007)512 Final. Brussels: EC, 2007. 4.

jogi státuszt a társadalmi megkülönböztetés egyik kulcsfontosságú változójának kellene tekinteni.

- Egyre inkább felismert tény, hogy a migránsok különböző transznacionális gyakorlatokat folytatnak, például pénzt utalnak haza a származási országukba. Azonban nem minden migráns tartja fenn a transznacionális kötelékek ugyanolyan típusát társadalmi, kulturális, gazdasági vagy politikai értelemben. Ezt nagymértékben befolyásolja számos olyan tényező, mint például a migránsok bevándorlási csatornája és jogi státusza (például a menekültek vagy a dokumentumok nélküli emberek nehezebben tudják fenntartani kapcsolataikat külföldön), migrációs- és letelepedéstörténetük, közösségi struktúrájuk és nemi alapú kapcsolataik, a hazájuk politikai körülményei, gazdasági lehetőségeik és még sok egyéb tényező. Ez azt jelenti, hogy a bevándorlók körében a transznacionális gyakorlatok rendkívül sokrétűek a csoportokon belül és azok között (függetlenül attól, hogy származási országot, etnikai származást, bevándorlási kategóriát vagy bármely más kritériumot figyelembe veszünk-e). A politikai döntéshozóknak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk ezekre a különbségekre.

- A valahova tartozás, a lojalitás és a kötődés érzései nem egy egyszerű nemzetállamhoz vagy társadalomhoz köthető, zéró összegű játék részei. Ebből következik, hogy nem feltétlenül igaz, hogy minél inkább transznacionális egy egyén, annál kevésbé integrálódott, vagy megfordítva, minél kevésbé integrálódott, annál erősebbek a transznacionális kötődései. Miközben a bevándorlók továbbra is erős szálakkal kötődnek hazájukhoz és máshol élő közösségeikhez, ma már ezeket a kapcsolatokat úgy képesek fenntartani és erősíteni, hogy közben új életet, megélhetést, társadalmi kapcsolatokat és politikai érdeklődést alakítanak ki a letelepedési helyükön. A politikusoknak, politikai döntéshozóknak, a médiának és egyéb közszereplőknek ezeket a tényeket figyelembe kellene venniük.

- Különböző vizsgálatokban gyakran egyértelmű, hogy a csoportos kapcsolatok szorosan függnak a helyi erőforrásokért és (az állami, az önkéntes vagy a közszféra) szolgáltatásokért folyó verseny meglététől vagy hiányától. Az etnikai csoportok közötti konfliktus hiánya gyakran a közösségek gazdasági klaszterekbe való elkülönülésének és a közforrásokra vonatkozó eltérő igényeiknek köszönhető. A politikai döntéshozóknak meg kellene vizsgálniuk, hogy az adott lépéseik nem okoznak-e nagyobb kárt a kisebbségeknek

azáltal, hogy versenyhelyzetet teremtenek a kisebbségi csoportok között.

- Az előítéletek lebontása és az interakció ösztönzése érdekében az egyéneket informálni kell egymás többes csoporttagságáról oly módon, hogy az elősegítse az inkluzivitást. Lehetővé kell tenni, hogy az emberek többes identitásukat kifejezhessék, ne csupán a vélelmezett etnikai identitásukat képviseljék.

- Tekintettel arra, hogy a legtöbb új bevándorló a bevándorlók vagy etnikai kisebbségek korábbi csoportjai által lakott helyekre költözik, a csoportok között sokféle interakció és integrációs folyamat következik be – nemcsak a hosszú ideje létező többségi közösségek tekintetében. Valójában sok bevándorló gyakran csak más bevándorlókval vagy etnikai kisebbségekkel találkozik a lakóhelyén, és csak velük szocializálódnak vagy dolgoznak. Az ilyen típusú interakciókkal és folyamatokkal alig foglalkoznak a társadalomtudományi kutatások vagy a szakpolitika. A korábbi bevándorló és etnikai kisebbségi csoportokat támogatni kell az újonnan érkezők integrációjában nyújtott segítségükben.

- Az etnikai kisebbségi szervezetekkel való kapcsolattartás, illetve kormányzati támogatásuknak a struktúrái és módszerei évtizedek óta a brit multikulturalizmus gerincét képezik. Különösen helyi szinteken ezek gyakran fontos fórumként szolgáltak a tapasztalatok és szükségletek megosztására, a jó gyakorlatok kialakítására és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosítására. A sokféleség számos dimenziójának fényében azonban ezek a struktúrák és módszerek nem elégségesek a hatékony képviselethez. A helyi önkormányzatok többsége ahhoz szokott hozzá, hogy korlátozott számú, nagy és jól szervezett egyesületekkel álljon kapcsolatban; most azonban sokkal több olyan csoport van, ami kisebb és kevésbé jól szervezett, vagy akár teljesen szervezetlen. Ezek a struktúrák hány csoportot tudnak támogatni a migráció új számai és komplexitása fényében? A már létező kisebbségi etnikai ügynökségek gyakran nem tudnak reagálni az újonnan érkezők igényeire. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közösségi szervezeteknek már nincs helye a migráns csoportok és a helyi hatóságok vagy szolgáltatók közötti kapcsolatteremtésben. Az ilyen szervek továbbra is döntő fontosságúak a folyamatban, de reprezentativitásuk és látókörük tekintetében csak részben lehet őket relevánsnak tekinteni.

- A népesség növekvő mérete és egyre nagyobb komplexitása jelentős közszolgáltatási következményekkel jár. Ezeknek egyike az, hogy jelentős stratégiai váltásra van szükség számos szolgáltatási szektorban, ideértve a szükségletek felmérését, a tervezést, a költségvetést, a szolgáltatások üzembe helyezését, az együttműködő partnerek megtalálását, valamint a sokoldalú tapasztalatok szélesebb körű megismerését. Egy ilyen váltásnak az új diverzitásra vonatkozó alapvető információk gyűjtésével kell kezdődnie. A létező intézkedések nem megfelelőek, sőt meg is béníthatják a szolgáltatásokat. Ráadásul nem létezik olyan egyszerű, tudásalapú képzés, amelyben a szolgáltatóknak bizonyos etnikai kisebbségek szokásait és értékeit tanítják meg, és amely felkészíti a szakembereket minden olyan kérdésre, amelyet az egyre növekvő sokszínűség teremt. Jobb megoldás az, ha általános készségeket sajátítunk el, amelyekkel rugalmasan lehet reagálni számos kulturális találkozásra.

- Annak érdekében, hogy elkerüljük a gyakori csapdát, miszerint az újonnan érkezőkkel csak a feltételezetten fix etnikai identitásuk alapján foglalkozunk, az új szuperdiverzitás tudatosításával a politikai döntéshozóknak és a szakembereknek figyelembe kell venniük az új bevándorlók sokféleségét (beleértve a többes identitást és a különbségek számos tengelyét, amelyek közül az etnicitás csak egy). A kapcsolódások és elkötelezettségek sokféleségének felismerése – például azonosulás azzal a településsel, ahol élnek – nagymértékben bizonyítja, hogy az etnikai kisebbségek sokkal jobban integrálódtak, mint ahogy azt gyakran feltételezik.

Elmondható, hogy az explicit multikulturális diskurzustól és a szakpolitikáktól való elfordulás nagyrészt azon alapult, hogy azok céljait és hatásait tévesen értelmezték.¹⁹ A helyettük hozott intézkedéseknek azonban nem kell az asszimilációra, az intoleranciára és a sovíniszta nacionalizmus újjászületésére összpontosítaniuk. A társadalmi kohézió és a nemzeti identitás megfér a sokféleség közszférában való értékelése mellett, és olyan programok mellett is, amelyek felismerik és támogatják a kulturális hagyományokat és az intézményi struktúrákat az etnikai kisebbségi közösség képviselésének biztosítására. Mindezek pedig tudnak úgy működni, hogy nem hivatkoznak az M-betűs szóra. Így akármilyen legyen is a poszt-

¹⁹ Vertovec – Wessendorf, 2010.

multikulturális állapot, remélhetőleg nagyfokú érzékenységet foglal magában a kozmopolitizmusra, a mások iránti tiszteletre és a bevándorlók és leszármazottjaik számára biztosított társadalmi igazságosságra vonatkozóan.

Fordította Kovács Eszter

Felhasznált irodalom

Chicago Cultural Studies Group: Critical multiculturalism. In: Goldberg, David T. (ed): *Multiculturalism: a critical reader*. Oxford: Blackwell, 1994. 114–39.

Delanty, Gerard: *Community*. London: Routledge, 2003.

Dustmann, Christian - Fabbri, Francesca: Language proficiency and labour market performance of immigrants in the UK. *Economic Journal, Royal Economic Society*, 113 (489), 2003. 695–717.

European Commission: *Third annual report on migration and integration*. COM(2007)512 Final. Brussels: EC, 2007

Giroux, Henry A.: Insurgent multiculturalism and the promise of pedagogy. In: Goldberg, David T. (ed): *Multiculturalism: a critical reader*. Oxford: Blackwell, 1994. 325–43.

Glazer, Nathan: *We are all multiculturalists now*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.

Hall, Stuart: *The multicultural question*. Pavis Papers in Social and Cultural Research, No. 4. Milton Keynes: Open University, 2001.

King, Desmond: Facing the future: America's post-multiculturalist trajectory. *Social Policy and Administration*, 39 (2), 2005. 116–29.

Morawska, Ewa: Immigrant transnationalism and assimilation: a variety of combinations and the analytic strategy it suggests. In: Joppke, Christian – Morawska, Ewa (eds.): *Toward assimilation and citizenship*. Basingstoke: Palgrave, 2003. 133–76.

Shohat, Ella – Stam, Robert: *Unthinking Eurocentrism: multiculturalism and the media*. New York: Routledge, 1994

Smith, Robert: *Mexican New York: transnational lives of new immigrants*. Berkeley, CA: University of California Press, 2006.

Snel, Erik – Engbersen, Godfried – Leekes, Arjen: Transnational involvement and social integration. *Global Networks*, 6 (3), 2006. 285–308.

The Guardian, 2005. január 21.

Turner, Terence: Anthropology and multiculturalism: What is anthropology that multiculturalists should be mindful of it? *Cultural Anthropology*, 8, 1993. 411–29.

Vertovec, Steven: Multiculturalism, culturalism and public incorporation. *Ethnic and Racial Studies*, 19 (1), 1996. 49–69.

Vertovec, Steven: Multimulticulturalisms. In: Martiniello, Marco (ed.): *Multicultural policies and the state*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, 1998. 25–38.

Vertovec, Steven: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 29 (6), 2007. 1024–54.

Vertovec, Steven: *Conceiving and researching diversity*. Göttingen: Max-Planck-Institute Working Paper WP 09–01, 2009

Vertovec, Steven: Transnationalism. London: Routledge, 2009

Vertovec, Steven – Wessendorf, Susanne (eds.): *The multiculturalism backlash: European discourses, policies and practices*. London: Routledge, 2010.

SÁNDOR KLÁRA*

A székely írás modern kultuszai és antikultusza: bevezetés a tanulmányokhoz

A következő írások egy csaknem négy éven át tartó kutatás első eredményeiből mutatják be a legfontosabb vonatkozásokat: 2015 őszétől 2019 tavaszáig vizsgáltuk, vizsgáljuk a székely írás mai használatát, illetve a székely írás megjelenéseire, a kultusz gyakorlására adott társadalmi válaszokat.¹

A kutatás címe *A székely írás modern kultuszának gyakorlatai és ezek percepciói a mai Magyarországon*. Ennek megfelelően átfogóan vizsgáltuk a székely írás modern magyarországi kultuszát, offline és online megjelenési formáit. Fölmértük, kik, milyen funkciókban és milyen motivációkkal használják, milyen szimbolikus jelentéseket tulajdonítanak neki; mik e közösségek belső viszonyai; hogyan jelenítik meg a tankönyvek, a mainstream média; milyen szerepet kap a politikai életben.

A szerteágazó adatgyűjtés komplex módszerek alkalmazását kívánta meg a résztvevő megfigyeléstől a félig strukturált interjúk készítésén és a kérdőíves fölmérésen át a médiaelemzésig, az adatok elemzését és értelmezését természetesen hasonlóképpen összetett szempontok szerint végeztük, végezzük. Az itt következő témákat igyekeztük úgy válogatni, hogy a kutatás legfőbb területei

* Sándor Klára, nyelvész, SZETE BTK Könyvtár- és Humáninformatikai Tanszékének vezetője. E-mail: sandork@hung.u-szeged.hu.

¹ A kutatás az NKFIH támogatásával zajlott (K 115748, kutatásvezető: Sándor Klára).

megjelenjenek a kutatás érdeklődési köreit és megközelítésmódjait illetően is. Ennek megfelelően következik majd egy olyan tanulmány (Csörsz Éduával jegyezzük), amely a kultusz(ok) központi alakjaival készült interjúk elemzésének első, vázlatos eredményeit tartalmazza. Egy másik, Tóth Andrea tanulmánya médiaelemzésen alapul, és a kultusz és az antikultusz jellegzetes megnyilvánulásainak elemzésére építve már elméleti keretbe is illeszti a vizsgált jelenséget. Végül Balog Iván írása „tisztán” az elméleti vonatkozásokra koncentrálna – de természetesen nagyban épít azokra az empirikus adatokra, amelyeket a kutatás során föltártunk.

A székely írás kutatásának furcsa, de valamelyest szintén átpolitizált története² miatt az akadémiai diskurzusban egészen az utóbbi pár évig alig jelent meg a történeti emlékek vizsgálata, a jelenkori használatot pedig korábban egyáltalán nem vizsgálták. Részben ennek a következménye lehet, hogy a székely írás jelenkori használata, sőt, még az írás történetének, emlékeinek, vagy egyáltalán: autenticitásának, létjogosultságának kérdése is igen megosztó, az értelmezések politikai beállítódástól, ízléstől, sokszor reflektálatlan attitűdöktől függenek nem csak a közbeszédben, de gyakran a tudományos diskurzusokban is. Ezért hasznosnak látszik, ha a következő tanulmányok elé kissé hosszabb bevezetés kerül, amely ismerteti kutatásunk legfőbb szempontjait, kérdéseit.

A történeti szempont és a jelenkori használat kutatása némi terminológiai zavart is eredményezhet – ezzel minden elemzésben meg kellett küzdenünk –, ezért fontos megjegyeznünk: a szóban forgó írást a tudományos szakirodalomban az utóbbi időben megszokottá vált névvel *székely írásnak* nevezzük, ha általánosságban beszélünk róla, történetét vagy emlékeit emlegetjük, de megtartjuk a *rovásírás* terminust, ha a kultusz építőit idézzük, vagy ha egy adott kontextusban kifejezetten identitásjelző szerepe van a megnevezésnek, hiszen ezekben az esetekben jelentősége van magának az elnevezésnek is.

² A székely írás történetét társadalmi kontextusba is illesztve l. Sándor Klára: *A székely írás nyomában*. Budapest: Typotex, 2014a.

Kutatási előzmények, a kutatás résztvevői

A székely írással foglalkozó szakirodalom sokáig csaknem kizárólag az írás történetére összpontosított: elsősorban az emlékek filológiai hátterét, illetve az írás eredetét igyekezett tisztázni. Az írás történeti használatára vonatkozó irodalom sokáig meglehetősen szűkös volt, a humanisták szerepének kis részletére koncentrált.³ Jóllehet egy írás már 1996-ban fölhívta a figyelmet a történeti székely írás identitásjelző szerepe kutatásának szükségességére, illetve e szerep változásainak fontosságára,⁴ még jó ideig nem született olyan munka, amely kifejezetten a székely írás használatának történetét állította volna a középpontba.⁵ A történeti használat identitásjelző szerepének változásai azért lehetnek fontosak a jelenkori kultusz kialakulása szempontjából is, mert az egykori identitásjelző funkciók a modern kultusz egyes elemeinek akár közvetlen előzményei lehetnek. A székely írás mai használatáról korábban egyáltalán nem folytattak még empirikus kutatást.

A kutatás vezetője antropológiai és kognitív szemlélettel dolgozó nyelvész, művelődéstörténész, régóta foglalkozik a történeti székely írással, identitáskutatással, több empirikus kutatás vezetője. A kutatócsoport másik két senior kutatója Balog Iván, aki elsősorban társadalomelmélettel, ezen belül a nacionalizmussal foglalkozik, de erős szociológiai háttérrel, szintén empirikus megközelítéssel, illetve Pusztai Bertalan antropológus, aki ugyancsak jelentős terepmunka-tapasztalattal rendelkezik, sokat foglalkozott identitáskonstrukciókkal, illetve a fesztivalizációval. Tóth Andrea kultúrakutató, kiváló szociológiai módszertani alapokkal, illetve társalgáselemző gyakorlattal. A kutatócsoporthoz csatlakozott Csörsz

³ Róna-Tas András: A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 1985–1986, 29–30 173–179.; Horváth Iván: *Gépeskönyv*. Budapest: Balassi, 2006.

⁴ Sándor Klára: A székely rovásírás megíratlan története(i?). *Erdélyi Múzeum*, 1996. 58. 83–93.

⁵ Sándor 2014a; Sándor Klára: A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei. In: Sudár Balázs és tsai (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest: MTA BTK. 2014b. 329–342. A nemzeti identitás és a székely írás Bél Mátyás által történt összekapcsolásáról Komlóssy Gyöngyi: *Ősi betűk – mitikus történelem. Irodalomtörténeti Közlemények*, 2006. 110. 529–538 írt.

Édua, aki korábban is végzett már kultúrantropológiai jellegű terepmunkát, és a hagyományörző fesztiválokön megjelenő tarsolyos szubkultúrát tanulmányozta. A kutatásban sok egyetemi hallgató vett részt: öket két félévön át, rendszeres heti képzésen készítettük föl arra, hogy a kutatásvezető által segített, de önálló adatgyűjtést tudjanak végezni, s hogy érdemben tudjanak hozzájárulni az adatgyűjtéshez és -rendszerezéshez; többen közülük szakdolgozatukat is a kutatás témájához kapcsolódva írták. Boros Adrienn a legismertebb országos médiumok anyagát nézte át, Tóth Brigitta a közoktatásban használt tankönyveket, Kádár Zsanett a rovásversenyek anyagát, Nagy Gergely a „rovásfordító” szoftvereket, illetve a kultuszt építők csoportjainak informatikai hátterét elemezte.

A kutatás céljai

Célunk az volt,⁶ hogy fölterképezzük: hogyan épül föl a székelv írás modern kultusza; mi motiválja a használatát Magyarországon, milyen értékek, ideológiák, attitűdök, politikai cselekvési minták, ön- és ellenségképek, múltértelmezések, jövőképek, életstratégiák fogalmazódnak meg vele kapcsolatban.

Kíváncsiak voltunk arra is, mik ma a funkciói, szimbolikus értékei, interpretációi a székelv írás használatának; hogyan épül föl a kultusza, használata milyen identitásokat reprezentál, s milyen más identitáselemekkel kapcsolódik össze. Azt is meg akartuk tudni, hogy a kívülről homogénnek látszó kultusz valójában milyen vonatkozásokban heterogén, vannak-e éles törésvonalak a kultuszt építő csoportok között, s ha igen, ezek milyen vitapontok mentén alakultak ki, s milyen autentikusnak tétélezett „hagyományokat” konstruálnak a kultusz építői. Képet szerettünk volna kapni arról, hogyan rajzolódik ki a kultuszt építők csoportjainak kapcsolathálója,

⁶ A kutatás ötletét, alaptéziseit, kiinduló hipotéziseit és szempontjait a kutatás vezetője állította föl, s az ő feladata volt az alkalmazott módszerek kiválasztása és fő tartalmának meghatározása is (jelen tanulmány jórészt ezeket ismerteti). Az ellenőrizendő kutatási hipotézisek részletező megfogalmazásában már a kutatócsoport másik két szenior kutató tagja, Balog Iván és Pusztai Bertalan (ő 2017 nyaráig dolgozott a kutatócsoportban) is részt vett. A kutatás módszertanának finom kidolgozását szintén együttesen végeztük, a tervezésbe a kutatócsoport két további tagja, Tóth Andrea és Csörsz Édua is bekapcsolódott.

hogy az írást használó szubkultúrák mennyire tudnak egymásról, hogyan viszonyulnak a többi csoporthoz; van-e valamiféle közös identitásuk, s ha igen, akkor ezt elsősorban valamilyen ideológiai kötődés hozza-e létre, vagy inkább a külső megítélés/elítélés nyomán létrejövő kohéziós erő, azaz, hogy mennyire homogenizálja kifelé mutatott identitásukban az egymástól eltérő, egymással akár szembenálló szubkultúrákat a hasonló külső kategorizálás.

Ennek megfelelően vizsgáltuk azt is, milyen válaszokat vált ki használata és kultusza a kultuszban részt nem vevőkből, illeszkednek-e ezek a válaszok más szimbolikus polarizációhoz; milyen attitűdökkel viszonyulnak egymáshoz a használók és a nem használók csoportjai; milyen narratívákat építenek a kultusz köré e két oldalon; milyen nagyobb kulturális diszkurzusokba illeszkedik bele a székely írás modern kultusza. Vizsgálni szándékoztuk, milyen módon jelenik meg a székely írás a közvélekedésben „ősmagyar fesztiválként” értelmezett rendezvényeken, és hogyan illeszkedik az „ősmagyar javak” piacába.

A kutatástól azt reméltük – és reméljük továbbra is –, hogy eltüntethetünk a jelenkori magyar szubkulturális kultuszok kutatásából egy fehér foltot, s a tudományos diszkurzusba emelhetünk egy olyan témát, amelyet addig a kutatók mostohán kezeltek, és korábban csak a laikus (sokszor ezoterikus) megközelítésekben találkozhattunk vele. Azt vártuk, hogy képet kapunk arról, egy markáns identitásjelző szimbólum hogyan rendelkezhet sokrétű jelentésekkel, ezek hogyan interferálnak egymással, milyen interpretációs lehetőségeik vannak, hogyan kapcsolódnak ideológiákhoz, hogyan használhatók két – vagy akár több – irányban megbélyegzésre, és hogyan válik a szimbólumhasználat vagy annak elutasítása alkalmassá a kölcsönös kirekesztésre.

A kutatásban mindvégig a *laikus* terminust használtuk, amikor a székely írás kultuszát/ellenkultuszát építőkről beszéltünk, és természetesen az adatok elemzésekor sem teszünk másként: egyedül ez tűnik megfelelően távolságtartónak és ítéletmentesnek ahhoz, hogy bármiféle megbélyegzést, elítélést lehessen beleolvasni eredményeinkbe. A kutatói szubjektumot mindvégig a lehető legteljesebben reflektáltan próbáltuk kezelni annak érdekében, hogy egy sokféle hiedelemtől, pro és kontra tévhitől sújtott kérdéskört – amennyire csak lehetséges – elfogulatlanul járjunk körül, s leírásunk

a démonizálástól, a pozitív és negatív előítéletektől mentes maradjon. A kutatócsoport kiindulópontja ennek az elvnek a legtudatosabb követése volt, és mindannyian sok terepmunka-gyakorlattal és erős megfigyelői attitűdökkel – azaz megfelelő önreflexióval – rendelkeznek ahhoz, hogy az elvárható objektivitással dolgozzanak.

A kutatás tervezése és vége közötti időszakban alapvetően megváltozott a kutatásunk tárgyát körülvevő szociokulturális kontextus. Amikor 2014-ben kidolgoztuk a tervet, alapvetően más volt a székeley írás pozíciója a magyar közéletben, mint 2018 nyarán, amikor befejeződött a 2015 szeptemberében megkezdett átfogó vizsgálat. Ennek elsődleges oka az, hogy a kutatás ideje alatt alapvetően megváltozott a „rovásírást” a politikai agendájába illesztő Jobbik Magyarországért párt politikai irányvonala, és a párton belüli egyéb, a rovasíráshoz szorosan kötődő személyi változás is történt: távozott a pártból Szegedi Csanád, aki a helységnévtábla-állítások legaktívabb résztvevője, koordinátora volt.

Ez a jelentős változás némiképpen megnehezítette a munkánkat, hiszen kutatási tervünkkel alkalmazkodnunk kellett az új helyzethez, másrészt szerencse is, hiszen így a változást folyamatában tudtuk megfigyelni. Éppen ez a változás tette azt is egyértelművé, hogy – amint azt már kutatási hipotézisünkben is megfogalmaztuk – a székeley írás modern kultuszai, a közvélekedésben elterjedt nézettel szemben, nagyrészt függetlenek a pártpolitikától, vagy amelyik nem, azt sem elsődlegesen pártpolitikához kötődő motiváció irányítja.

A kutatás módszerei, részterületei

A székeley írás modern kultuszainak vizsgálatához komplex módszertant dolgoztunk ki, amely kvantitatív elemet is tartalmazott, de főként kvalitatív elemzési módszereket alkalmaztunk.

A kvantitatív rész egy országos reprezentatív mintán lekérdezett, néhány kérdésből álló kérdőív volt. A kutatás 2016 októberében zajlott, 1177 fő megkérdezésével; a minta a nem, az életkor, a végzettség és a településtípus változót illetően volt reprezentatív, és minthogy a lekérdezéssel együtt más adatokat is gyűjtöttek, a válaszadók pártszimpátiájáról is kaptunk információt. Először egy székeley betűkkel írt szöveget mutattak az adatközlőknek, s azt

kérdeztük, meg tudja-e mondani, milyen írást lát. A következő kérdés az volt, hallott-e már a rovásírásról; ezt követően zárt kérdésekkel kérdeztük meg, mi a véleménye ennek az írásnak az eredetéről, a rovásírásos helységnévtáblákról, azokról, akik rovásírásos ruhát, ékszert viselnek, s hogy érdemes-e megtanulni, illetve tanítani a rovásírást.

A kvalitatív vizsgálat alapját félig strukturálnak indult, de sokszor mélyinterjúba átváltó, egyenként két-három órás interjúk alkotják. Az interjúk többségét a kultuszt építők csoportjainak meghatározó személyiségeivel készítettük. Minden parlamenti pártot és más, a kutatás idején egy százalékos támogatottságnál erősebb politikai pártot megkerestünk, hogy egy-egy képviselőjünkkel interjút készíthessünk, és sok embert próbáltunk megszólítani az ellenkultusz véleményformálói közül is – róluk a közösségi oldalakon tett megnyilvánulásaikból, általuk publikált újságcikkekből, esetleg személyes ismeretség révén tudtuk, hogy ellenzik, de legalábbis maradinak, nacionalista cselekvésnek tartják a „rovásírás” használatát. A pártok közül mindössze kettőből vállaltak interjút,⁷ és a másik csoport sem állt kötélnek, sokan az utolsó pillanatban mondták le a beszélgetést, ezért az antikultusz támogatóival jóval kevesebb interjút sikerült készítenünk, mint amennyit szerettünk volna.

A rovásírásos szubkultúrák két nagyon fontos megjelenési területén résztvevő megfigyelést végeztünk: a kutatócsoport egyetemi hallgató tagjai fesztiválokon, kiállításmegnyitón, előadásokon vettek részt, megfigyeléseiket, főljegyzett tapasztalataikat elsősorban az interjúmodulok és a kérdőív megtervezésekor használtuk föl. E terepmunka célja az volt, hogy képet kapjunk róla, megjelenik-e, s ha igen, milyen módokon a székely írás e helyszíneken, milyen kontextusba illeszkedik, esetleg megfigyelhessük, milyen spontán diszkurzusok folynak róla. A kutatócsoport kultuszinterjúkat készítő tagja, Csörsz Édua korábban jórészt az „ősmagyar mítosz” revitalizálásával foglalkozó közösségekkel és eseményekkel foglalkozott, jól ismerte a hagyományörző rendezvényeket, fesztiválokat, s ezeket a tapasztalatokat is fölhasználta arra, hogy a résztvevő érdeklődők és hagyományörzők, székely írásos portékával kereskedők révén

⁷ A két interjút Tőke Márton készítette.

fölmérhesse, szerintük kik a kultusz főbb hangadói, több leendő interjúalannyal e helyszíneken sikerült fölvennie a kapcsolatot.

Mintthogy a kultuszt építő közösségek szórványosak, s csak kivételesen rendelkeznek tényleges térbeli lokalitással, a hagyományos terepmunka és a résztvevő megfigyelés mellett az online terek és közösségek megfigyelése igen fontosnak bizonyult: viszonyrendszerük feltérképezésében nem csak a rendezvényeken, szakkörökön, konferenciákon való kapcsolattartás, hanem a csoportok digitális térben megvalósuló kötődései, virtuális jelenléte is meghatározó. Ezért a résztvevő megfigyelés másik terepe weboldalak elemzése volt. Ezek a nagyközönségnek készülnek, a kutató tehát azt a tartalmat találja rajtuk, amelyeket a weboldalak fenntartói magukról közölni szeretnének – bárkivel.

Ezt illetően azonban számos körülményt kellett szem előtt tartanunk. Számolnunk kellett a névtelenség vagy az álneven való szereplés lehetséges befolyásoló hatásával; azzal, hogy a felhasználók online és offline identitásfölmutatásában jócskán lehetnek különbségek; figyelnünk kellett arra, hogy az online terekben megjelenő kapcsolati hálózatok nem föltétlenül reprezentatívak, a kultusz művelőinek egymáshoz való viszonya a valóságos találkozásokban eltérhet a virtuális érintkezésekben, kapcsolatokban megfigyelhetőtől.

Külön kellett kezelnünk azokat az oldalakat is, amelyeket kifejezetten – elsödlegetesen és hangsúlyosan – a rovásírás népszerűsítésére, bemutatására, a vele kapcsolatos, elsösorban a fenntartó csoport tagjaitól származó nézetek közzétételére hoztak létre, s külön azokat, amelyek inkább üzleti tevékenységük részeként ajánlanak föl székelly betüs feliratokkal ellátott tárgyakat, vagy elsödlegetes profiljuk más, de szerepet szánnak a rovásírásnak is – sok ilyen van az etnovallásos, ezoterikus oldalak között. A rovásírással elsödlegetesen vagy másodlagosan foglalkozó weboldalakat olyan adatbázisba rendeztük, amely megmutatja, hogy a székelly írás kultuszában milyen módon vesznek részt: hagyományörző, oktatási, kereskedelmi, művészeti céllal stb. Az oldalak egymásra utalási rendszere és tartomelemzése alapján elkészült a székelly írás kultuszát építők kapcsolathálózat-térképe (ötvennél több kapcsolati pontot – kört, társaságot, egyesületet, magánszemélyt – és ezek egymáshoz való viszonyait tartalmazza). Külön elemeztük azt is,

hogy a kutatás idején milyen internetes rovásfordítók álltak a nagyközönség rendelkezésére.

A rovásírással a közvélekedésben legszorosabban asszociált helységnévtáblák fölállítása a kutatás idején már kevésbé volt gyakori, mindössze egy ilyen alkalommal tudott a kutatócsoport egyik tagja – Pusztai Bertalan – jelen lenni, de sok avatás megtalálható a videómegosztó oldalakon, ezért a táblaállítási rítusait mégis elemezni tudjuk. Adatbázist készítettünk a székely írásos helységnévtáblákról (melyik településen állítottak ilyet, volt-e médialefedettsége a táblaállító ceremóniának, elérhető-e róla videó stb.)

A legfiatalabbak elsősorban iskolai szakkörökben, versenyeken, cserkészként kerülnek kapcsolatba a rovásírással, ezért részletesen elemeztük a versenyeket (milyen merítési bázisuk van, kapnak-e hivatalos – állami, önkormányzati, iskolai – támogatást, hány résztvevőjük van stb.), két szakkörvezetővel interjút is készítettünk.

A rovásírást elutasítók nézeteit, attitűdjeit, érvtípusait elsősorban a közösségi médiában megjelenő tartalmakhoz fűzött hozzászólások tartalomelemzésével, társalgáselemzési módszerekkel tudtuk föltárni. A kapcsolati és értékrendi „buborékon” kívüli posztok – azaz a nem szűkebb körben közzétett, hanem nyilvános, bárki által olvasható és hozzászólással kísérhető bejegyzések – alkalmat adtak arra is, hogy a rovásírást illetően egymással szembeeső értékre megfogalmazó kulturális diszkurzusokat, konverzációkat is megismerjük.

Mindezeken kívül fölmértük a székely írás sajtórepresentációját az országos napi- és hetilapokban az elmúlt 7–10 évet illetően. Az így föltárt cikkek, írások, képek adatbázisát aszerint is rendszereztük, hogy a sajtótermék öndefiníciója szerint kötődik-e valamilyen politikai ideológiához, és ha igen, melyikhez, illetve hogy semleges hírportálként definiálja-e magát.

Végignéztük a közoktatásban az elmúlt évtizedekben (az 1980-as évektől kezdve) alkalmazott irodalom, nyelvtan, történelem, környezetismeret és olvasás tankönyveket abból a szempontból, melyik tartalmaz tananyagot a székely írásról, s hogy ezek révén a diákok milyen „hivatalos” (kanonizált) tudást kapnak róla. Megvizsgáltuk néhány nagy könyvtár állományát, hogy hány székely betűs könyvet tartalmaz és melyek ezek, és hogy a könyvtárak a

székely írásról szóló irodalmat hogyan osztályozzák, milyen kategóriába helyezik.

Mínthogy a székely írás szorosan kapcsolódik néhány etnovallásos iskola nézeteihez, szerepet kap az Arvisura-tanban, és saját jogú ezoterikus vonatkozásai is vannak (amikor nem valamilyen nézet kiegészítő eleme, hanem az ezoterikus nézetek alapja maga a jelsor vagy egy-egy betű), elkerülhetetlen volt, hogy megkíséreljük bevonni a kutatásunkba e szerteágazó irodalom legfontosabb irányzatait.

Vélhetően e leírásból is kitűnik: a rendkívül nagy mennyiségű és sok területen gyűjtött adat feldolgozása hosszabb folyamat lesz, és mindenképpen monográfiát kíván. A legfontosabb kutatási eredmények egy részét azonban előzetes publikációkban is szeretnénk közzétenni – ilyen a *Regio* jelen számában megjelenő három tanulmány is.

Felhasznált irodalom

Horváth Iván: *Gépeskönyv*. Budapest: Balassi, 2006.

Komlóssy Gyöngyi: Ősi betűk – mitikus történelem. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2006. 110. 529–538.

Róna-Tas András: A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 1985–1986. 29–30. 173–179.

Sándor Klára: A székely rovásírás megíratlan története(i?). *Erdélyi Múzeum*, 1996. 58. 83–93.

Sándor Klára: *A székely írás nyomában*. Budapest: Typotex, 2014a.

Sándor Klára: A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei. In: Sudár Balázs és tsai. (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományőrzés*, Budapest: MTA BTK. 2014b. 329–342.

SÁNDOR KLÁRA – CSÖRSZ ÉDUA*

„Nem szimplán írásrendszer” – előzetes eredmények a székely írás kultuszának kutatásából¹

2015 szeptemberében kezdődött az a komplex kutatás, amellyel a székely írás kultuszának és ellenkultuszának magyarországi megnyilvánulásait vizsgáljuk.² Már a kutatás tervezésekor nyilvánvaló volt, hogy a rovásíró közösségeket mélyebben csak kvalitatív módszerrel lehet jól leírni, hiszen csak így ismerhettük meg az interjúalanyok személyes gondolatait, motivációit és tapasztalatait. Ennek megfelelően *A székely írás modern kultuszának gyakorlatai és az ezekre adott válaszok a mai Magyarországon* című kutatásunk kultuszt vizsgáló részének egyik pillérét félig strukturált interjúk adják, ezeket a kultuszt építők csoportjainak meghatározó személyiségeivel készítettük.

Az alábbiakban az interjúkészítés és -elemzés módszertanának rövid ismertetése után a kultuszt építők belső viszonyairól a közösségek vezéregyéniségeinek interjúi alapján kirajzolódó kép vázlatos, egyelőre csak a legfontosabb alapelemeket listázó fölvázolása következik.

Az interjúk készítése és elemzése

Előzetes szakirodalmi ismereteink, megfigyeléseink, a kultusz résztvevőinek írásai, digitális jelenlétük, a rendezvényeken való

* Sándor Klára, nyelvész, SZETE BTK Könyvtár- és Humáninformatikai Tanszékének vezetője. Email: sandork@hung.u-szeged.hu; Csörsz Édua, SZETE BTK Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék munkatársa. Email: csorszedua@gmail.com.

¹ A kutatás az NKFIH K 115748 támogatásával zajlott.

² L. a bevezető írást.

megjelenések elemzése segítségével jól lehetett azonosítani a székelly írás jelenkori kultuszának meghatározó egyéniségeit – ez már a kutatás tervezésekor megtörtént,³ de az erre vonatkozó hipotéziseket természetesen ellenőriztük a kutatás közben. Az interjúalanyokat úgy választottuk ki – amellet, hogy mindannyian népszerűsítik, és/vagy tanítják és/vagy közvetítik a székelly írást –, hogy a rovók között jól ismertek, adott esetben elismertek legyenek. Így került sor összesen tíz több órás interjú készítésére 2016-ban és 2017-ben: egy kivétellel, amikor az interjúalanyok házasságban voltak, egyéni interjú készült, ezek közül az egyiket több egyeztetést követően csak Skype-on tudtuk lefolytatni.⁴

Az interjúk általában szemtől szemben, az interjúalanyok számára komfortos helyen zajlottak: a legtöbb esetben saját otthonukban, esetleg irodájukban. Ez lehetőséget adott arra, hogy az interjúalany ne pusztán a feltett kérdésekre válaszoljon, hanem személyes érzéseit, tapasztalatait is beleszőhesse történetébe. Az interjúk többsége beszélgetés közben ténylegesen mélyinterjú-jellegűvé vált: az interjúalanyok elmesélték a rovásíráshoz kapcsolódó életútjukat, föltárult egyéni és a közösségükben, közösségükkel megélt fejlődési, alakulási folyamataik.

Természetesen ettől a személyességtől vártuk a legtöbb információt a valódi motivációkról, ugyanakkor arra is törekednünk kellett, hogy az interjúk valamilyen módon összevethetők legyenek egymással, mert az interjúkból származó információkat nem csak az egyének, hanem a közösség szintjén is értelmeznünk kellett, és szerettünk volna összehasonlítható adatokra is szert tenni. Ennek megfelelően mindegyik interjúban föl kellett tennünk azokat a kérdéseket, amelyektől azt vártuk, hogy lehetőséget adnak a kutatási kérdések megválaszolására: mik a rovó közösségek és tevékenységeik közös motivációi, mik az ezek közötti eltérések, hangsúlykülönbségek, hogyan viszonyulnak egymáshoz az egyes csoportok. Ezért volt szükség arra, hogy modulokat – több részkérdést tartalmazó nagyobb témakört – alkalmazzunk. A modulok lehetőséget adtak arra, hogy ugyanazokat az alapvetőnek

³ A kutatás vezetője hosszú évek óta foglalkozik a székelly írással, ennek részeként kísérte figyelemmel a székelly írásra vonatkozó laikus irodalmat is.

⁴ Az interjúkat Csörsz Édua készítette, szakdolgozata ezen interjúk elemzése. Az alább idézett interjúrészletek az ő készülő szakdolgozatából valók.

véltek kérdéseket minden interjúalanytól megkérdezzük, és arra is, hogy a terepmunkás a modulokat szabadon variálva, az aktuális társalgás menetébe leginkább illeszkedően, a beszélgetés természetes folyamatának megakasztása nélkül kérdezzen. Az így fölített, előre meghatározott kérdéseken kívül az interjú készítője időnként további strukturáló vagy indirekt kérdéseket is használt, hogy ezekkel támogassa, szükség szerint visszairányítsa a beszélgetést a kutatás tárgyát képező témára.

A lejegyzett interjúkat sűrű olvasással értelmeztük, azaz igyekeztünk a lehető legreflektáltabban visszavonni az elemző személyét, és a lehető legteljesebben rekonstruálni az interjúalanyok gondolati világát, értékrendjét, hogy az általuk mondottakat ebben a kontextusban helyezhessük el; megkerestük a gondolati csomópontokat, s fölítettük azokat az expliciten megfogalmazott vagy impliciten a szövegben rejlő ismeretelemeket, amelyek saját kulturális kontextusukba helyezve segíthetnek megérteni az általunk vizsgált rovó közösséget. Az elemzés kódolása a releváns tartalmi kategóriák megállapításával történt, ezek egy részét az interjúban fölített kérdések jelölték ki, másik részüket az interjúk elemzése közben, emergensen kibontakozó jegyek alapján határoztuk meg. A kódolt interjúk összehasonlító elemzésével értelmezzük azokat a szociokulturális folyamatokat, melyek (ki)alakításában a rovó közösségek szerepet vállalnak, illetve azokat a konfliktusokat, amelyek a csoportok között megosztottságot hoznak létre.

Az interjúk elemzésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a rovók közötti tényleges, nem a virtuális térben kialakuló kapcsolatok és identitások, a személyes és a közösségi jelenlét bizonyos esetekben élesen különbözik a digitális világban megjelenő egyéni és közösségi reprezentációktól. Az általunk vizsgált rovó közösségek tagjainak egy része igen aktívan vesz részt a digitális térben zajló vitákban, s a közösségek közötti konfliktusok sokszor jóval erőteljesebben jelennek meg az online felületeken, mint a különböző rendezvényeken, személyes találkozóskor. Az online és az offline diszkurzusok összehasonlító elemzése még folyamatban van, de már az első összevetésekből kitűnik, hogy a rovó közösségek véleményvezéreinek, irányadó személyiségeinek és tagjainak megnyilvánulásai mások a különböző terekben: ugyanazok a személyek eltérő érvelési rendszert, kommunikációs stílust alkalmaznak, eltérő viselkedési mintákat követnek például egy

előadásban vagy személyesebb hangvételű beszélgetésben, mint az online térben, weboldalakon, fórumokon, a közösségi médiában. Éppen ezért a közösségek belső kapcsolatainak, egymás közötti viszonyrendszereinek föltárásához elengedhetetlen a személyes megismerés, mert az online felületekről leolvasható kép sok esetben torzul az anonimitás, illetve a pszeudonimitás befolyásoló hatása, a személyesség, a közvetlen visszajelzések és jelenlét agressziót korlátozó hiánya miatt.

„... a rovásírás feje tetejére állította az általam tanult történelmet”

Az első modul kérdései az interjúalanyok székely írással kapcsolatos első személyes élményeire vonatkoztak: mikor, hogyan ismerkedtek meg az ábécével. A válaszok itt eléggé hasonlóak voltak egymáshoz. Zömmel kedves gyermekkori emlékek kerültek elő: általában – még a rendszerváltás előtti időkben – iskolában, gyermektáborban, még régebben cserkészszövetségek foglalkozásain találkoztak először a székely ábécével az adatközlők, s titkosírásként tanulták meg.

Arra a kérdésre, hogy miért fontos számukra ez az írás, többnyire személyes identitásukkal kapcsolatos indokokat említettek: a magyarsággal kapcsolatos érzéseik elmélyítésének eszközét látják benne, közösségépítő szerepét emelik ki, vagy valamilyen sérelemre jelent önigazolást az eredetkutatás és a rovásírásos tevékenységek művelése. Úgy tűnik, hogy azok a vezéralakok, akik jelenleg csoportokban, közösséget építve foglalkoznak a rovásírással, ilyen módon kerültek kapcsolatba a székely ábécével. Azok viszont, akik alapvetően nem vesznek részt egyetlen rovóközösség tevékenységeiben sem, hanem elszigetelten foglalkoznak a rovásírással, már felnőttként, östörténeti érdeklődésük kapcsán kerültek kapcsolatba vele, s a legfontosabbnak saját, elsősorban az írás eredetére vonatkozó kutatásaikat tartják. Többnyire saját könyveket jelentetnek meg, honlapot szerkesztenek annak reményében, hogy egyszer az ő álláspontjuk, igazságuk fog győzni más rovásírásos elméletekkel szemben.

„Beültem a könyvtárba és elolvastam mindent. Ez 10 évig tartott, amíg a könyvtárakkal végeztem... Beteg voltam, és gondoltam,

írok egy könyvet. Miről írok? Hát, a székely írás eredetéről; mert azt tudtam, hogy van egy ilyen írásunk, de valahogy nem rémlett nekem, hogy bárki is megmagyarázta volna ennek az eredetét.”⁵

”...én nem azzal foglalkozom, hogy gyerekeket vagy akár magamat gyakoroltassam vagy tanuljam. Én úgy gondolom, hogy ez egy kisiskolás feladat. Tehát én a jelek eredetét kutatom negyvenvalahány éve.”

Olyan is van azonban, aki felnőttként, mintegy véletlenül ismerte meg a székely betűket – de legalábbis már nem emlékszik rá, 15–16 éve hogyan került abba a körbe, ahol egyszerre többen is megtanulhatták az írást –, és ennek révén változott meg a történelemszemlélete:

„... a rovásírás volt az, amelyik feje tetejére állította az addigi általam tanult történelmet. Igyekeztem jól megtanulni a történelmet, és ez felrobbantotta a történelemszemléletet. Ezt a rovásírásnak köszönhetem.”

Természetesen minden interjúalanynak vannak egyéb motivációi, amelyek folyamatosan jelen vannak a nyilvános diszkurzusaikban és az interjúk során egyaránt. A leggyakoribb motívum a multikulturalizmustól való félelem, többször Unió-ellenességgel párosítva és a magyar nép felsőbbrendűségének hitével is összekapcsolódva – ez utóbbinak bizonyítékát látják a székely írásban, pontosabban abban, hogy szerintük igen korai időkre vezethető vissza. Van, aki a felsőoktatásban szerzett kedvezőtlen tapasztalatokat, esetleg valamiféle egzisztenciális válság érzékelhető, s ez időnként akár összeesküvéselméletek gyártásához, határozott akadémiaellenességhez vezet.

⁵ Az adatközlők nevét itt nem közöljük – a motivációk föltárásában, számbavételében nem a személyek azonosítása a lényeges, másrészt a több órás beszélgetések kontextusából kiragadott részletek torzíthatnak is. Az interjúkat teljes hosszukban közli Csörsz Édua szakdolgozata.

„A rovásírásban a papok, tanítók és általában az értelmiségiek, de nem a szakemberek, kilencven százalékban nem szakemberek fedeztek fel rovásemlékeket, nem szakemberek harcolnak érte, és nem szakemberek őrzik mint hagyományt, és nem szakemberek fejtik meg az emlékeket.”

Ilyenkor a székely írás abba a gondolati kontextusba illeszkedik, hogy a magyarságot mindig elnyomták, múltját elhazudták, ezért aztán a kultisták missziós célja a magyarság eltitkolt csodás történelmének bemutatása, a meggyötört nemzet meggyógyítása. Van, akinél személyes tragédia vezetett a székely írás kultiválásához: ennek az adatközlőnek az a meggyőződése, hogy agyvérzése utáni fölgyógyulását a rovásírással végzett gyakorlatoknak köszönheti.

Rovók és rovóköörök

A rovóközösségeket és a rovásíráshoz tartozó mozgalmakat az interjúalanyok alulról szerveződőnek látják, többen „búvópataknak” nevezik. A rovó közösségek önerőből, saját erőforrásokból építkeznek. Az interjúk alapján ez a vélekedés nagyjából igazolható – az online megjelenések bizonyos közösségeket illetően módosítják a képet. A kultusz képviselőinek rovásírásról szóló diszkurzusában fölbukkannak politikai és vallási elemek, de ilyen jellegű, nagyon határozott állásfoglalás nem jelent meg az interjúkban.

A rovásírás nyilvánosan – a helységnevjelző táblákon kívül – többnyire nem specifikusan a rovásírásról szóló rendezvényen jelenik meg, hanem valamilyen östörténeti narratívájú találkozóon vagy hagyományörző rendezvényen. A specifikus rendezvények szervezése általában az egyébként kis létszámú rovóközösségekhez kötődik. Az interjúalanyok közel fele ilyen rovóközösségek élén álló vezető volt. Ők alapvetően ismeretterjesztőnek szánt rendezvények szervezésével, helyi rovó közösségek kialakításával foglalkozkodnak, rovásírást témájú kiállításokat, konferenciákat, szakköröket, vetélkedőket szerveznek. Céljuk tehát elsősorban az írás – és erről vallott saját nézeteik – népszerűsítése, megismertetése minél több emberrel. A rovóközösségek rendezvényei általában kevés embert mozgatnak meg, volt azonban olyan mozgalom, amelynek révén viszonylag sok diák, tanár, akár szülő kerülhetett kapcsolatba a székely írással: ez volt a helyi kezdeményezésből

országossá, sőt, a határon túli magyar iskolásokat is bevonó sorozattá vált, tizenkét éven át egyre növekedő létszámmal rendezték meg a Kárpát-medencei Rovásírásversenyt és Műveltségi Találkozót. Az utóbbi években – pénz és egyéb támogatás híján – a központi versenyt, a döntőt nem rendezik meg, de valószínűleg nagy hatása volt ennek a versenysorozatnak abban, hogy helyi szervezésű vetélkedőket még mindig rendeznek iskolásoknak. Továbbra is tanítják a cserkészeknek, működtetnek iskolai szakköröket is.

„Szervezzünk egy olyan versenyt, hogy az egész Kárpátházára, tehát ne csak Budapestre és környékére, hanem részben Magyarország, valamint az elszakított területek, amik most más országban, ahol magyarok vannak, azok a magyarok meg fogják ezt érteni, és akkor ez részben összetartja azt a magyarságot, amelyet akkoriban országhatárok, hát most is ugyan, csak kicsit lazábban nézve szakítottak el egymástól, vagy választottak el egymástól. És akkor én megszerveztem ezt a versenyt, ebből aztán mások kimaradtak, a tanár úr iránti tiszteletből, Forrai Sándornak neveztük el, ezt a rovásíró kört ezt létrehoztuk, és ha jól emlékszem, 2001-től, mert az első még közösen rendeztük a Világszövetséggel, a másodikat már önállóan mi, a Forrai-kör szerveztük meg.”

”A felvidéki rovásírásvetélkedők egyik aktív szervezője, segítője vagyok. Iskolánkon, az érsekújvári Czuczor Gergely Alapiskolában heti háromszor van rovásíró szakköröm... Z. Urbán Aladár vezetése alatt máig aktívan működő Palóc Társaság az, aki évente megszervezi a rovásírók országos találkozóját, ahol meghirdetésre kerül ez a vetélkedő is és azt lelkesen szervezzük.”

Az egyes rovókörök laza kapcsolatban állnak egymással, de az interjúkban megszólaltatott rovók mind ismerik egymást, tudnak egymás tevékenységeiről, nyomon követik a különböző körök által szervezett rovásírással kapcsolatos kiadványokat és rendezvényeket. Mivel alapvetően nehéz volt a sajátjukon kívül mások tevékenységeiről beszéltetni az alanyokat, és a konfliktusokkal, sérelmekkel terhelt történetek mögött gyakran elvesztek lényeges információk, a rovásírásos irányzatok és mozgalmak közötti

viszonyrendszert pusztán a kvalitatív interjúk alapján nem lehet pontosan feltérképezni. Az mindenesetre kitűnik így is, hogy a legismertebb körök között a Forrai Rovókör, a már megszűnt szegedi rovókör, a felvidéki rovókör és a Rovás Alapítvány volt, ezen felül pedig több „egyszemélyes társaságot” soroltak fel az alanyok: ők alapvetően önállóan tevékenykednek, időnként egy-egy ismertebb kör tevékenységeiben működnek közre.

„A magyar rovásírásunkkal való megismerkedésem óta rengeteg neves írástudó, nyelvész, történész, kutató és szerző könyveivel ismerkedhettem meg. Én mégis úgy éreztem, hogy e rengeteg igaz magyarságot lelkükben megőrző, holott (még) nem elhíresült emberek közül hozzám a legközelebb Forrai Sándor és követőinek a könyvei állnak. Nemcsak példaértékű életútja, pedagógusi szellemisége, bennünk, magyarokban ez a jelkészlet legbelül tényleg ott rejtőzik – és aki szembetalálkozik vele, felismeri azokat – lelke is újjáéled.”

Többen szóba hozták azokat a többnyire online platformokon szerveződő „csendes közösségeket”, amelyek tagjai nem kérnek a nyilvánosságból:

„Tehát ott van a, van egy rakás a Facebook-on minden féle zárt csoportok. Nekik bezárkózott, mert gyakorlatilag mentek a toladások, és egy idő után akkor úgy döntöttek, hogy akkor az lesz a legjobb, hogy csak a saját fajtájukat engedik oda, és mindenki mást kirugdosnak. És vannak ilyen csoportok a Facebook-on. Most ugye a rovó iskola, bocsánat átrovó iskola. Az átrovó iskola az pontosan olyan emberekből nőtte ki magát, akik azt mondták, tehát hogy, de klassz, de jó. Tényleg értékes. Mi ez? Belefogok, és elkezdek dolgozni vele. S akkor azt mondja, hogy jó, ilyen betűkészlettel elkezdek dolgozni. S mi lett? Ezeket az embereket is kirugdosták ebből a zárt cuccokból, mert etetnek.”

Rovástanítás és rovásüldözés

Rákérdeztünk arra is, hogy annak idején interjúalanyaink milyen módon sajátították el az írást. Amikor ismerkedni kezdtek a székely betűkkel, ezt akkor még – értelemszerűen, hiszen ez a jelenkori kultuszt megelőzően történt – különösebb pedagógiai program, kidolgozott tananyag nélkül tették. Aztán többen közülük iskolai szakkörökben kezdtek tevékenykedni, s később felnőtteknek is létrehoztak rovóköroket, és elkezdtek kifejezetten a rovásírás tanítását megkönnyítő oktatási módszereket fejleszteni. Tankönyvet írtak, olyan oktatási segédanyagokat hoztak létre, amelyek célja a játékoság és az élményszerűség biztosítása: készültek rovásírásos táblajátékok, asszociációs kártyák, scrabble, memóriajáték – az egyedi kézművestermékek palettája pedig rendkívül széles, a székely írással kiadott regények mellett több mesekönyv is megjelent. Van, aki meg van győződve róla, hogy a rovásírás használatával gyógyítható vagy legalábbis javíthatók a stroke következményei, illetve a diszlexia.

Az interjúalanyok és a mögöttük álló közösségek egyöntetűen szükségesnek érzik a rovásírás integrálását a nemzeti alaptantervbe, bár a miértek és a kíváncsúnak tartott módszerek igencsak eltérőek. Egyetértenek abban, hogy valamelyes sikert már elkönnyvelhetnek e téren, hiszen a *Hon- és népismeret* tantárgyba került be ilyen anyagrész, néhány tankönyvben pedig székely írásos emlékekkel találkozhatnak a gyerekek. Ugyanakkor ennél sokkal átfogóbb változásokat szeretnének: kötelezővé tenni a rovásírás oktatását és/vagy a rovásírás eredetének oktatását. Abban viszont már nincs egyetértés, hogy melyik betűkészletet kellene a diákoknak megtanítani, a székely írás eredetéről pedig mindenki saját nézeteivel szeretne találkozni a tankönyvekben. Többen is úgy vélik, hogy a tantervek módosítását illető törekvések eredménytelenségét részben az okozza, hogy sem az egyes rovókörok között, sem a rovók és a tudományos megközelítés között nem jön létre konszenzus, egységes hivatalos álláspont.

„Meg tudom magának mutatni: éppen itt Solton csináltuk ezt a kétnapos rovásértekezletet, és akkor csinálták a nemzeti tanügyi törvényt. Meg is fogalmaztunk egy oldalt, aláírtuk: állásfoglalás és válasz a NAT ügyében. Azt kértük, hogy foglalják bele a NAT-

ba [Nemzeti Alaptantervbe] azt a szót, hogy rovás vagy rovásírás.”

„Csak mutatom, hogy bekerült a rovásírás a tantervbe. Én tudom, írtunk róla cikket, ez a Hévilág tankönyvbe van, de az a vicces, hogy szerencsére ez a mi abc-nk.”

„A gyermekeink, mint a jövő felnövekvő generációjának, kezébe kell adnunk útravalóul e tudást. Feltétlenül szükségesnek érzem már gyökerében tájékoztatni nemzetünket, hogy jövőjük egy meghatározó világszemlélet útján fejlődjön. Megismertetni a tanulókkal a rovásírás titokzatosságát, nemzeti önazonosságbeli jártasságot biztosítani, s a megismerés mellett pozitív szemléletváltást kialakítani a tanulóknban... Egyes tankönyvekben, munkáltató füzetekben ugyan már fel van tüntetve, de a hozzá fűződő eltérő történelmi háttér bizony elég messze áll az igazságtól.”

Az oktatáshoz kapcsolódva megjelent még egy narratíva, melyet a legtöbben rovásüldözésnek neveztek, ezt a szerintük létező jelenséget néhányan egészen az államalapításig vezették vissza. Ebben a kontextusban fogalmazták meg azokat a politikai nézeteket is, amelyek a rovásírás használatára reflektáltak:

„Az első lépés az lenne, ha a támogatás előtt, ha az üldözés és az akadályozás megszűnne. Ez a 0.0-ás lépés. Abban a pillanatban, mikor megszűnik a rovásüldözés, ideológiailag, politikailag, adminisztrációban, bárhol másutt, akkor utána nézzük meg, hogy hogyan lehetne támogatni?”

„Aki jobbikos, az egyetért a rovásírással. De aki meg a Jobbik ellen van, ebből következik, hogy a rovásírás ellen is. A hatalom nem tudja bevállalni, és most már a pártkülönbözőségű hatalmak, most éppen a Fidesz van, és a rövidtávú céljaik sem engedik meg azt, hogy most már a rovásírást beemeljék, mert akkor ezzel együtt emelnék a hozzá kapcsolódó pártot is.”

„...hogyan egy nemzeti értéket, vagy nevezzük így, hogy jobboldali világnézetet magáénak valló család, vagy olyan

társadalmi csoportok, sokkal hamarabb fogják a rovást használni, nem csak azért, hogy írjanak, hanem azért, hogy meg is mutassák, hogy ők odatartoznak, mint más kontrollcsoport. Fordítva még mindig szitokszó, de nem mindenhol. Ugyanakkor a másik oldal a liberális baloldali, a kozmopolita oldal akar valakit megbélyegezni, akkor is oda keverik a rovást, amikor ugye nincs is ott. Keverték a fasizmust, a nácizmust, volt már itt holokauszt, és minden egyéb történet a rovással kapcsolatba.”

A „rovásüldözésnek” van egy sajátos, szélesebb hatókörű, a teljes magyar emlékezetre, történeti tudatra kivetülő aspektusa: a „finnugor elmélet” összeesküvéselméletként kezelése, annak föltételezése, hogy a „finnugorkodás” vagy „finnugrizmus” elsősorban a magyar nép szellemi megnyomorításának eszköze.

„A finnugrizmusnak volt egy célja: az, (rövid szünet) hogy a székegyeket meg a székegy írást is idegennek tekintse... Finnugor ősnép, ősnyelv, őshaza nem volt.”

Azt a kijelentést, hogy a magyar nyelv finnugor eredetű, nem nyelvészeti, hanem genetikai jellegűnek értelmezik, és hamisnak tartják, amit a magyarok ellenségei csak az elhazudottnak gondolt, „valódi” magyar történelem elfedésére találtak ki és sulykolnak. A „finnugrizmus” követése olyan súlyos vétség, hogy aki a magyar nyelvet finnugor eredetűnek vallja, az úgy érzékeli, hogy a rovásírásról szóló nézetei is hiteltelenné válnak.

„A rovásírás – mint bármely írás – nyilvánvalóan kapcsolatban van a nyelvvel. A nyelvrokonsággal ezen az alapon vetik el: mert finnugrista vagyok, azért a rovásírásról sem lehet normális véleményem, merthogy – és akkor itt bejön a történelemszemlélet is ezeknél – [hogy] a magyarok mindig itt voltak a Kárpát-medencében, merthogy itt finnugor nyelvrokonságról nem lehet beszélni, szkíta-hun rokonságról igen.”

Vitás kérdések: elnevezés, ábécék, eredet

Közel sincs a „finnugrizmus” elvetéséhez hasonló egyetértés az írás eredetét, de még elnevezését illetően sem. A kettő összefügg:

egy-két kivétellel mindenki az eredetről vallott saját nézete szerint szereti leginkább megnevezni az írást. Ennek megfelelően sokféle névvel találkozhatunk: *székely írás, rovásírás, magyar rovásírás, székely-magyar rovásírás, protorovás, ősszmagyar rovásírás, Kárpát-medencei rovásírás, hun-magyar rovásírás, hun-avar-magyar-székita-székely rovásírás* – és akár ezek egyéb kombinációi. A legáltalánosabb és a legtöbbször számára elfogadható megnevezés a *székely-magyar rovásírás*.

A kívülálló számára meglepő módon abban sincs egyetértés, hogy milyen irányban kell vezetni a sorokat – ez azért lehet furcsa, mert a székely írásról a betűket nem ismerők is gyakran tudják, hogy a jeleket jobbról balra kell írni és olvasni. Az eredetről kialakított elméletek azonban ez esetben is meghatározóak, és felülírják az írás irányáról a tudományos leírásokból – és az emlékekből – jól ismert nézetet, sőt van olyan, aki a jobbról balra haladó irány kizárólagosságának hangsúlyozását akár tudatos történelemhamisításnak, erőszaknak is tekinti.

„Namost a szektorok úgy vannak fölösztva, hogy írás jobbról, vagy balról, de ez az egyetlen, ami mind a két irányból mehet. És úgy tudjuk, hogy balról jobbra, vagy jobbról balra megy, hogy merre halad a betű.“

„Az, hogy a fémtáblások kötelezően előírják a jobbról balra haladó sorvezetést, az egy szégyen. Az olyan, mint a cenzúra vagy a könyvégetés vagy a történelemhamisítás: borzasztó.“

A rovásírás kialakulásáról, koráról szerteágazó vita zajlik a kultusz fő építői és a mögöttük álló közösségek között. A székely írás eredetéről alkotott nézetek skálája igen széles: egyik végén az akadémiai fölfogástól kisebb mértékben eltérő – de módszertanuk miatt igazolhatatlan – nézetek állnak, másik vége pedig akár a Szíriuszig is elnyúlik. Általános jellemzőjük ezeknek a nézeteknek a tudományos kritika hiánya, és többségükben nagyon határozott törekvés figyelhető meg arra, hogy a rovásírást minél régebbinek állítsák be, minél korábbi időkre vezessék vissza, szoros kapcsolatban azzal, hogy ezzel a magyar nyelv, kultúra, nép feljebbvalóságát, sok esetben szakrális szerepét szándékoznak igazolni. A részletek azonban különböznek, s ezeknek az

eltéréseknek a kultuszban részt vevő közösségek nagy szerepet tulajdonítanak, sokszor hittételként kezelik, ki melyik nézetet vallja.

„Aki a rovással foglalkozik, az a türk vonalon tanul, a turkológiát, a türk írásrendszert ismeri, ebből próbálja levezetni a türk nyelvészetet keresztül a magyar rovást. Ez már eleve hibás felállás.”

„Ezeknek az íráscsoportoknak vannak közös elemei, de a fő probléma az, ugye ezt sztyeppe rovásnak nevezik, de korábban kazári rovásnak a Vékony Gábor után. Kazári írásnak nevezzük, gyönyörűen leírja a Magyar Adorján, hogy a kazárok az egyik magyar népcsoport.”

„...mekkora tévedések forognak itt közszájon, de ezek szándékolt tévedések, tisztelet a kivételnek, vagy ostobák, vagy hazudnak.”

„Nagy valószínűséggel a magyar nyelvet beszélték 50.000 évvel ezelőtt, vagy a magyar nyelvvel rokon ősnylvet. Úgy gondolom, hogy ezt az írást a magyar nyelv rövidítésére találták ki. Na most el volt terjedve a Pireneusoktól Dél-Amerikáig.”

„Tehát az indiánok népi jelkészlete azért hasonlít a székely írás jeleire, mert genetikai kapcsolat van a két jelkészlet között... Tehát ezért, tiszteletből tekinthetjük ezt az írást székely írásnak, de azért tudjuk, hogy valamikor az egész magyarság használhatta. Az eredetijét, a magyar hieroglif írást, azt biztosan használta, sőt, ma is használja az egész magyarság. Hát gondolja meg, a címerünkben a hármaskörben álló kettős kereszt az ennek a magyar hieroglif írásnak egy maradványa.”

„Minél ősbibb egy írás, annál inkább igaz rá, hogy jobbról balra tart. És akkor mondom nekik – persze le is játszunk együtt –, hogy jobbról milyen sors jön? A jó sors. Balról milyen sors? És akkor mondjak még olyan szavakat, amiben benne van a bal-ság. Tehát ha itt a Kárpát-medencében az Ozirisznál látható jelképek 7000 évvel ezelőtt megvoltak, akkor 2000 múlva bizony innen ment oda.”

„A magyar a legbüszkébb nemzet a Földön, mivel nyelvünk máig hiteles leleteken fennmaradt – írott nyelvemlékek formájában. Ebből kifolyólag egy olyan írástudó nemzet sarjai vagyunk, tehát nem a mi magyar nyelvünk volt fejletlen, hanem a latinul beszélő hittérítők nyelvezete volt szegényes a magyarhoz képest.”

„Azon írások közé tartozik, amelyet sohasem felejtettek el. Nem kellett felfedezni. Tehát valaki mindig használta, mindig ismerte. De az igaz, hogy a latin írással szemben háttérbe szorult.”

Az eredetkérdéshez kapcsolódhat az írás szakralizálása: e nézetek szerint a rovásírás az ősi magyar nyelvvel, illetve az ősmagyar vallással szoros egységben kapcsolódik hozzá a magyar nemzeti kultúrához, gondolkodásmódhoz és identitástudathoz. Egyes nézetek harminc, mások hétezer évesnek vélik a rovásírást, jeleinek vagy magának az írásnak szakrális jelentőséget tulajdonítanak. A magyarokat valamiféle szent tudás birtokában lévő ősnép utódainak tekintik, akiknek a küldetésük, hogy megosszák ezt a tudást a világgal, s e megosztás legfőbb és egyetlen adekvát eszköze a rovásírás.

„Ősvallási jelképekből keletkeztek a jeleink még a kőkorbán. Az ősvallás rekonstruálható valamennyire ezek alapján a jelek alapján. Például említette a svasztikát. Annak az egyik ága az a székely 'j' betűnek felel meg. A 'j' betű a 'jó' szójeléből alakult ki, a 'jó' pedig régen három dolgot jelentett: egyrészt azt, amit most értünk alatta: valami pozitív; az 'Isten1-t, tehát azért mondjuk, hogy jó Isten, mert az Istennek a jelzője vagy a neve volt régen; és 'folyó'-t is jelentett. Tehát amikor 4 'jó' jel van egy bokorba szedve, az a svasztika, de akkor ez 4 folyót jelent.”

A Unicode-háború

Szintén hitvitához vált hasonlóvá az a hosszú évekig zajló küzdelem, amely a székely írás digitális szabványának megalkotását kísérte. A vita háttérében alapvető nézetkülönbség húzódik meg a székely írás jelenkori funkcióját illetően. Az egyik nézet szerint hagyományörzésből kell megtanulni, használni, tárgyakat díszíteni vele, de e nézet képviselői életszerűtlennek gondolják, hogy a latin

betűs írásról áttérjünk – vagy meglátásuk szerint „visszatérjünk” – a rovásírás használatára. A másik nézet szerint viszont folytonos volt a rovás ismerete és használata, s ma azért kell küzdeni, hogy minél szélesebb körben terjedjen el, minél többen tanulják meg. Ennek érdekében nemcsak az iskolai tananyagban követelnek sokkal hangsúlyosabb helyet neki, hanem – saját szavukkal – „rováslobbizást” folytatnak az oktatáson kívül is azért, hogy a közigazgatásban, a gazdaságban is lehessen használni. A minél széleskörűbb alkalmazás eléréséhez fontos csatorna a digitális fejlesztés: latin–rovás fordítóprogramok, rovásos online felületek, weboldalak készítése.

Éppen ezért válhatott a kultuszt építők közösségei közötti leghosszabb, leghangosabb és legélesebb vitává a „rovásszabvány” készítésének mikéntje. Ahhoz, hogy a latin ábécétől eltérő karaktereket speciális eszközök és alkalmazások nélkül is megérthesse minden számítógép operációs rendszere, e karakterek egységes kódolására van szükség. Ezek összessége a Unicode-készlet: a Unicode betűkódolási szabvány.⁶ A Unicode-készletet a nemzetközi Unicode Konzorcium fejleszti, céljuk, hogy a világ összes írása megjeleníthető legyen digitálisan. E munka részeként készült el az első javaslat a székelly írás kódolására még 1998-ban. Ez Michael Everson munkája volt, akit a világ legelszántabb digitálisszabvány-gyártójaként tartanak számon: több száz írásra vonatkozó javaslatot nyújtott már be, számtalan írás szabványosításában működött közre. Akkor még későbbi legnagyobb ellenfelével, Hosszú Gáborral együttműködve készítette el a kódolást, és *Old Hungarian*-nek nevezte a többé-kevésbé a székelly írás történeti emlékeiből ismert ábécéken nyugvó, de a hosszú magánhangzók jeleivel kiegészített ábécét.

Akkor elaludt az ügy, Everson tíz év múlva vette újra elő, már más magyar partnerrel, Szelp Szabolccsal, aki Bécsben végzett finnugor szakot – mindkét körülmény súlyosbító körülménynek számított később munkájuk megítélésében, mert az antifinnugristák között elterjedt hiedelem szerint az egész „finnugorizmust” Bécsben találták ki a magyar gerinc megroppantására. Az előterjesztés egységkereséssel indult, de aztán sosem látott mértékben fordította

⁶ A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) és a Nemzetközi Elektrotechnikai Bizottság (IEC) közös, ISO/IEC 10646 szabványához igazodik.

egymással szembe a kultuszt építő közösségeket. 2008 augusztusában, illetve októberében két előterjesztést is kapott a Unicode-készlet bővítésével foglalkozó szervezet, Everson és Szelp, valamint Hosszú Gábor beadványát. Később mindkettő többször is módosult, de az alapvető különbségek megmaradtak: máshogyan nevezték az ábécét, Eversonék a már említett *Old Hungarian* néven, Hosszú viszont *Szekler-Hungarian Rovas*-nak; másrészt az Everson–Szelp-verzió csak olyan betűket tartalmazott, amelyek kimutathatók a székely írás emlékeiből, Hosszú javaslatában viszont külön betűt kapott a *dz*, *dzs*, *q*, *x*, *y*, *w*. Ezeket a székely írás emlékeiben nem találjuk, de a kortárs használatban – legalábbis egyes iskolák – élnek velük.

Az egyébként jól dokumentált, de kívülállónak szövevényes vitát egészen itt nem ismertetjük, ami most fontos, hogy úgy látszik, a táborok között akkor keletkezett szakadékok a Unicode-szabvány elfogadása után – ez csak 2015-ben történt – sem tűntek el. Az interjúkban mindkét fél támogatói beszéltek erről:

„Mert ugye mi szakmaként kezeltük a szabványosítást is, más meg szerv ..., vagy székházfoglalás, vagy politikai történetként nézték, és innen kezdődött el az, amit én, azt hiszem, nem vagyok nagyképű, ha azt mondom, hogy a legújabb kori rovás.”

„És akkor itt jön a számítástechnikai és a szabványosítási dolog, hogy az oda-vissza konvertálhatóság alapfeltétele az, nem a latinról való rovással van a baj, hanem a visszafelé. Miért kellene az idegen betűk? Azért mert összehozza a kompatibilitást a magyar, vagy a latin betűs szövegekkel. Ez az egyik számítástechnikai alapja, hogy tudjon megfeleltetéssel élni. Mivel hiányos a jelkészlet, ezért nem teljesíti be az Unicode a funkcióját.”

„Ugye azon alakult ki a törés, hogy nem tudtak megegyezni a betűsorról, és a Forrai Sándor, ő a hagyományoshoz ragaszkodott, tehát hogy csak azok a betűk kerüljenek be, amelyek benn voltak a régi ábécében, a Győző⁷ pedig újította ezt,

⁷ Libisch Győzőről van szó. Az ő ábécéje a Unicode-szabványosítást jócskán megelőzően, 1990-ben keletkezett. Forrai Sándor elképzeléseivel szemben a

és ezzel elég nagy bajt okozott, mert ez nagyon szétterjedt és elég sokan ragaszkodnak ehhez.”

„Nem vagyok híve azon mai korszakbeli törekvéseknek, miszerint a modern számítógépes világhoz 'kell' finomítani a jelkészletünket... Sajnos ott tartunk, hogy egyre több szinten jelennek meg olyan egyének a semmiből, akik önérvényesítő hatalomvágyaiknak eleget téve mást sem csinálnak, csak nap mint nap kritizálnak, és próbálják negatív irányba terelni mindazt a törekvést, amit az elmúlt évtizedek igaz és hiteles kutatómunkái alátámasztottak.”

„...ősi jelkészletünk ... egyik lételeme életünknek...”

A jelenkori használatot minél inkább kiterjeszteni szándékozó irányzat képviselői az élharcosai annak, hogy hivatalos okmányokon – jogosítványban, személyi igazolványban, házasságkötéskor az anyakönyvben – is lehessen „alárovást” használni. Rövid ideig ezt néhány helyen elfogadták „egyéni kézjegyként”, az interjúk készítésének idején azonban már nem lehetett élni ezzel a lehetőséggel.

„Megmondom mi a baj, hogy értsed. Az egésznek miért kell, hogy a törvényhozói oldalon megjelenjen ez az akarat. Azért mert a Kúria, ahol a rovás aláírásos okmánnyal operáltunk, tehát ott lehetett, 2014-től tavalyig lehetett használni személyit, így van. Nekem olyan van. Lehetett használni, de azóta betiltották.”

A rovásírást nem csak a kiterjesztést, jelenkori használatot szorgalmazók, hanem a hagyományörzők is nemzeti szimbólumként kezelik. Vannak, akik radikálisabban, mások megengedőbben határolják körül a nemzetet, és hogy ki tartozik bele, de a rovásírást mindannyian kiemelkedő jelentőségű magyar jelképnek látják, mely a közösségnek és az egyénnek is fontos. Az is egyértelmű az interjúkból, hogy az interjúalanyokat foglalkoztatja és zavarja a

hosszú magánhangzóknak önálló jelet adott, jelsora nem tartalmazta viszont a <dz>, <dzs>, <q>, <x>, <y>, <w> betűket, ezek fő propagálója a fémtablákat is népszerűsítő Rovás Alapítvány.

rovásírás politikai megbélyegzése, és fontosnak tartják a téma és a szimbólum megbélyegzéstől való megszabadítását.

„A rovás nem szimplán írásrendszer, az egyfajta szimbólum is. A szélső liberálisok rovásznak, full rovás, meg a szélső jobbosok rovásznak, azért próbálják a rovásírást a náci korszakkal szimbiózisba hozni, hogy így összekötni, hogy szalonképtelenné tegyék.”

„A nemzeti öntudattal szembe helyezkedő irányzatok nyilvánvalóan a rovásírást is legfeljebb gúny tárgyává teszik.”

”Ha rovásírást látunk, az a magyarságot képviseli. És akkor itt nem szétválasztva a székelységtől, ez a szép. Hiszen ugyanolyan magyarok vagyunk, a székely is magyar, mint ahogy már beszéltünk is róla. Igen, ez magyarságjelkép. Most nézze meg, ha az aláírásomat is megnézi, egyértelmű, hogy a szívem hol dobog, nem? Látja a személyi igazolványom: örültem, hogy aláírhatom. Ilyen mélységig. Ha megnézte a házszám-táblánkat. Ha nem tud róni, akkor is tudja, hogy jó helyre érkezett, mert valami rovásírásos.”

„A mai, modernizált és szeretethiányos világunkban, ahol a családi kapcsolatok is már csak papírformában léteznek (tisztelet a kivételnek!), úgy gondolom, azok számára, akikben még él az igaz magyar hit, ők tudják, hogy ősi jelkészletünk is az egyik lételeme életünknek.”

„Ugye sok szalon kötődik ahhoz a világlátáshoz, amely a tradicionalizmust, a nemzeti kincseket, a nemzeti összetartozást fontosnak tekinti. Ez az egyik szál. Ezért fontos nekem a rovás is. A másik hogy a magyar nyelv mint kultúra meg közösség megtartó legfontosabb erő – ezt én is vallom – s a nyelvhez szorosan hozzá tartozik az írás.”

Nem csak a kifejezetten a rovásírás népszerűsítését célzó mozgalomban értelmezik magyarságszimbólumnak a rovásos tárgyakat, ezek a hagyományörző közösségek szélesebb körében is nagy becsben vannak tartva. Az elmúlt években szembetűnően

felkapottá vált a „rovásbiznisz”, ez rendkívül széles választékban állítja elő a rovásírást portékákat a hagyományőrző termékektől kezdve a modernebb jellegű használati cikkekig. Találkozhatunk rovásos betűtésztaival, határidőnaplóval, ruházati elemekkel, ékszerekkel, ostonnal, lakberendezési eszközökkel, mangalicakolbásszal, kenyérrel, sörrel, kürtöskaláccsal, de akár rovásírást chili szósszal is – azaz tulajdonképpen bármit el lehet adni vele. A székely írás használata a különféle termékeken egyfajta márkázásnak tekinthető, kiváló marketingfogás egy jól körülhatárolható közösség megszólítására, mert ezeket a rovásos tárgyakat akár olyanok is identitásjelzőként mutathatják föl, akik nem ismerik magát a székely ábécét:

„A rovás területén egyszerűen nemcsak országot jelent, hanem kulturális közösséget. Tehát egy rovásfeliratos termék mindannyiunk számára jelzi, hogy hát ezt lehet, hogy Székelyföld mellett csinálták, lehet, hogy Dráva-szögben, vagy Kárpátalján, de legalább annyi köze van a magyarokhoz, hogy legalább fölrajkák.”

Fatáblások és fémtáblások

A szimbolikus használat speciális esete a helységnévtábla: a magyarországi lakosság legnagyobb része elsődlegesen vagy akár kizárólag az ezekre írt székely jelekkel találkozhat. A táblák azonban nem pusztán magyarságszimbólumként értelmezhetők: minthogy a táblaállítás legfőbb szorgalmazói egy időben a Jobbik helyi szervezetei voltak, sokan vélik úgy, hogy ahol ilyen táblát látni, ott jelen van a Jobbik is.

Még egy szimbolikus jelentésszerűség kötődik a táblákhoz, pontosabban a tábla anyagához. A helységnevet jelölő székely feliratok kerülhetnek fából vagy fémből készült táblára is, a két táblaállítási forma azonban két különböző irányzathoz tartozik, és két különböző közösséghez kötődik: a fatáblák állítása a Forrai Rovókörhöz, míg a „pléhtábla” elterjesztése a Rovás Alapítvány programja. A fatáblások mindig egy helyi mestert kérnek fel, aki „szakértői” közreműködéssel elkészíti a táblát, melybe a településhez kötődő motívumokat, történeteket is beleszönek, és közösségi eseménnyé emelik a táblaállítási folyamatot. A fémtábla állítását

gyakorlatilag bárki kérelmezheti a Magyar Közút Nonprofit Zrt.-től, és az engedély birtokában, néhány szabályt betartva (például, hogy milyen távolságra kell lennie a hivatalos közigazgatási tábláktól) bárhol, bármilyen mennyiségben állíthat táblát. Ezeket az egyszerűsített táblákat a Rovás Alapítványtól lehet megrendelni.

„Magyarországon a rovástábla a tájékoztató reklámtábla kategóriába tartozik. Ez nem tartozik a polgármester hatáskörébe. Ez ugyanaz a kategória, mint mikor kiírja, hogy a gumiszerviz balra. Ez a kategória. Ezt bárki igényelheti, közútkezelő elbírálja, jóváhagyja.”

Mindkét csoport igyekszik a nyilvánosság előtt zajló közösségi eseménnyé emelni a táblaállításokat. A táblaavatás sokféle lehet, számos ritualizációs formával találkozunk: az avatást kísérheti gitárszó és versszavalás, szentelheti a táblát pap, körülvehetik táltos dobolással, összeköthetik lovas felvonulással.

„Ott lovas felvonulás volt, minden szekerekkel, lovas íjászok bedörögtek, és ott mondta, hogy mit tudom én, ők saját vallásuk szerint szóltak, a saját emberének. Na, akkor megszervezték a reformátust, és akkor a hölgy, az evangélikus az meg mondta, hogy az meg milyen magatartás, hogy összefognak a reformátusok, katolikusok meg az evangélikusok. Úgy hogy egymást váltották a pulpituson, én meg úgy nézegettem a tényeket, és hát mondom, én már csak egy kávét kérek.”

”Igen, az egy másik dolog, igen, de hadd mondjam még, a hagyományos, mert ennek is megvolt a menete, le volt írva, most is a mai napig megvan, honlapunkon olvasható, hogy hogyan történik egy táblaavatás. Nem egy kisipari módon, előre legyártott táblának a kihelyezése. Mert helyi hagyományőrök készítettek ezeket a táblákat. Ez egy településépítő, nemzettudatépítő dolog a körzetben.”

„Amikor mi táblát avattunk, mert a táblaavatás egy ünnepség volt, az ünnepség azt jelentette, hogy a településen lévő összes felekezeti egység, főleg az Észak-Magyarországon volt itt, hogy

volt görögkatolikus, református, unitárius, katolikus, ahol a település olyan volt, mindnek ott volt a képviselője, a saját egyháza, felekezete nevében megáldotta, mondta valaki, a polgármester természetesen, nem pártpolitikai, hanem egyszerűen megköszönte, hogy ezt ott van, engedélyezték satöbbi, én pedig szintén mondtam egy rövid beszédet a rovásírásról, és én köszöntem meg, annak, aki kezdeményezte, a kezdeményező lehetett szuahéli, lehetett eszkimó.”

A két táblaállító kör között érezhető a feszültség. A többi interjúalany alapvetően örül annak, hogy szaporodik a helységnevtáblák száma, mert a rovásírás popularizálásának eszközét látják bennük, de többségük inkább a „fatáblások” mögé áll be, mivel a fémtáblákat forgalmazó Rovás Alapítványt sokan a Jobbikkal azonosítják.

„A Magyarok Országos Gyűlésén azt csinálta, hogy a budapestiek, óriási lelkesedés volt, hogy megvolt ilyen tíz rovástábla, és akkor ott a sátoztábornál föl voltak állítva, hogy itt vannak a budafokiak, itt vannak az erzsébetvárosiak, Zugló meg ilyesmi. Na, kiment a Szakács Gábor, és meglátta, infarkust kapott azonnal, hogy ez most milyen dolog? Elkezdtek kidönteni a táblákat. Érted? Magyaros ember, rovás tábla.”

„Az átlagember pontosan ránéz egy ilyen táblára, tudja, hogy a Jobbiknak köze van hozzá. Bár ez azért nem igaz, mert egyre több táblaállító település van, ami bizony nem Jobbikos, hanem MSZP-s munkáspárt hívei.”

„...ebből nem tudtak pénzt csinálni. Illetve azt hiszik, hogy mi ebből óriási pénzeket csinálunk. Tudod? Sok energiát fektettek bele, és akkor mi jövünk a, az ilyen könyvünkkel, és a pénz akkor nálunk landol, és akkor azt hiszik, hogy rohadt sok pénzünk van. Holott mi is betettünk energiát és pénzt, csak hogy értsed az egésznek a metakommunikatív részét is, hogy mi vagyunk a kazárok. Azért vagyunk kazárok, zsidók kimondva, mert mi pénzt csinálunk a táblázásból.”

”És akkor persze a párt a háttérszelével táblákat. [...] Hát ez ma is így van, ez nagyon jó biznisz. Most képzelje el, Vértessedhelyről felhívott az egyik barátom, mert azt mondta, hogy akar onnan két táblát. Mondom: hajrá. Én avattam is az ő táblájukat, tehát ez nekünk nem szempont. Az volt ebben a kihívás, hogy lehetőleg helyi fafaragóval, helyi közösség állítson. Ez is erről szólt, hogy ez a miénk legyen. Több mint száz van fatáblás is, és ezen a lendületen kapva akkor a Jobbik keretén belül működő Rovásalapítvány gazdasági alapon átgondolta, mit lehet ebből profitálni, és utána az ideológiát megtalálta hozzá: hogy egységes, meg akkor jaj de jó, de akkor csak tőlünk vehetitek.”

Összegzés

A székely írás modern kultuszát vizsgáló kutatásunkban több órás interjúkat készítettünk a kultusz legfontosabb szereplőivel, véleményformálóival, a legismertebb rovókörök vezetőivel, elsősorban azért, hogy megismerjük a székely írás jelenkori használóinak csoportjait, nézeteiket, a székely írással kapcsolatos tevékenységeket, az egyes csoportok között húzódó esetleges törésvonalakat, és megértsük a székely írást használók eltérő motivációit. Már a kutatás tervezésekor is ez volt a hipotézisünk, a vizsgálat és az interjúk pedig egyértelművé tették, hogy a rovók és közösségeik motivációi rendkívül szerteágazóak és általában komplexek: megtalálható köztük a nemzeti identitáskeresés, múlt(re)konstrukciók próbálkozások, szakrális és ideológiai reprezentációk, esetenként különféle gazdasági és politikai érdekek.

Már az interjúk első elemzésekor kiderült, hogy a kultusz fenntartóinak személyes motivációi több ponton eltérnek attól, amit saját online és offline csatornáikon – honlapjukon, közösségi oldalakon, kiadványaikban, hivatalos nyilatkozataikban vagy rendezvényeiken – közvetítettek. Fény derült az egyes csoportok közötti ellentétek személyes okaira is: a kutatás tárgya szempontjából fontos, hiszen kívülről másként értelmezhető, hogy ezek csak kisebb részben vezethetők vissza az íráshasználattal kapcsolatos eltérő nézetekre.

Az interjúkban elmondottak és a publikus megjelenések – nyilatkozatok, weboldalak tartalma, könyvek, írárok – tehát nem

teljesen fedik egymást, ezért külön-külön csak óvatosan használhatók. Vannak azonban olyan alaptendenciák, amelyek azonosak a nyilvános térben zajló tevékenységek alapján, illetve a személyes beszélgetésekben elmondottak alapján fölrajzolható képből.

A legfontosabb talán: a kívülről homogénnek látszó, de legalábbis a kívülállók „józan ész”-gondolkodása alapján annak tételezhető rovókat önmagában még nem teszi jól körülhatárolható szubkultúrává, hogy mindannyian céljuknak, sőt, a legtöbben missziójuknak tekintik a székely írás népszerűsítését. Számos kérdésben nemhogy konszenzus nincs az egyes csoportok között, de kifejezetten „rovásháború” dúl. Az interjúkból azonban világossá vált, hogy a csoportok képesek együttműködésre is a közös cél – a székely írás népszerűsítése – érdekében. Az ilyen alkalmak azonban ritkák, mintha egyre kevesebb volna belőlük. Az egyetlen, de kiemelten fontos közös elem, hogy a rovásírást a kultusz építői a nemzeti identitás lényeges – sok kultuszépítő számára meghatározó – hordozójának, az írás ismeretét a magyar identitás fölmutatására kiemelkedően alkalmas szimbólumnak tekintik.

Az egyes csoportok kapcsolati hálójában a legtöbb kapcsolattal rendelkező csomópont a Forrai Sándor Rovásírás Kör, ennek meghatározó alakja Friedrich Klára és Szakács Gábor. Az ő kapcsolati rendszerük a legkiterjedtebb: iskolákkal, tanárokkal, diákokkal, rovókörokkal tartanak fenn jó viszonyt. Sokkal kevesebb kapcsolattal rendelkezik, de az aktív internethasználat miatt mégis nagy hatást ér el a Rovás Alapítvány. Ez lényegében három ember köré épül (Sipos László, Rumi Tamás és Hosszú Gábor), de gyakran frissített és minden „rováshírt” összegyűjtő, saját írásokat is közlő honlapjuknak köszönhetően mégis sok embert érnek el.

E két csoport egymással sok mindenben szemben áll: például, hogy milyen betűkészletet használnak, milyen digitális szabványt szorgalmaztak, hogy fa vagy fém helységnévtáblák állítását ösztönzik-e. De eltér a véleményük az írás eredetéről, más a szakralizáláshoz, illetve a politikai kötődés kialakításához, fenntartásához való viszonyuk. E különbségek elsősorban az alapmotivációk eltéréseiből fakadnak: a Forrai Körnek inkább a hagyományörzés, a tudás átadása, a kisközösségek építése az önként vállalt missziója, a Rovás Alapítvány szorosabb politikai kötődést

mutat, és a rovásírás körüli tevékenységet politikai és gazdasági célokra is használható, identitásfelmutató mozgalomként kezeli.⁸

Vannak olyan kultuszépítők is, akik nemigen tartoznak egyik csoporthoz sem: sem a tanítást, sem a mozgalom szervezését nem tekintik feladatuknak, elsősorban az írás eredetének kutatására, esetleg betűkészlet kidolgozására összpontosítanak.

Végül néhány, már a teljes anyag elemzését is előrevetítő gondolat a székely írás modern kultuszáról: a székely írás popularizálódása – hasonlóan az etnovallásos vagy egyéb hagyományörző performanszokhoz⁹ – identításkereső jelenség, az írás használata az öskeresés eszköze is az önmagukat rovóközösségeként megfogalmazó csoportokban. A kultusz fenntartói által *re-konstruált* betűkészlet szimbolikusan összeköti a jelent a múlttal, és ezzel segítheti a megcsonkított nemzet szellemi helyreállítását, a nemzeti értékek továbbítását, a nemzeti identitás megerősítését, esetleg egy felsőbbrendű, szakrális tudás megszerzését. A kultusz résztvevői a székely írás revitalizálásával, olykor szakralizálásával és az általuk konstruált rovásos mítoszvilággal egyfajta szimbolikus valóságot teremtenek, e világteremtés motivációja, hogy a múltban bekövetkezett kulturális vagy társadalmi töréseket megszüntessék, a hagyományörökítés megszakadt folyamatát helyreállítsák.¹⁰

⁸ A személyes motivációk, ambíciók, mentalitásbeli különbségek mellett fontos lehet az eltérések létrejöttében, hogy e két csoport más módon, más időben jött létre, más a szervezettségük, az online felületeken való mozgásuk – ezekről a teljes elemzésben lesz szó, az interjúkból kevésbé derül ki mindez.

⁹ Az etnovallásosságról l. Povedák István – Hubbes László Attila (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Szeged: MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. 2015. A tarsolyos hagyományörző szubkultúráról l. Csörsz Édua: Az autentikusság performansa, avagy a nemzeti identitásalkotás és „iparágai” a mindennapokban. In: Bódi Jenő – Maksa Gyula – Szíjártó Zsolt (szerk.): *Újratöltve a mindennapi élet mint téma & mint keret*. Budapest: Gondolat Kiadó. 2014. 149–166.

¹⁰ Vö. Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2004.

Felhasznált irodalom

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2004.

Csörsz Édua: Az autentikusság performansa, avagy a nemzeti identitásalkotás és „iparágai” a mindennapokban. In: Bódi Jenő – Maksa Gyula – Szíjártó Zsolt (szerk.): *Újratöltve a mindennapi élet mint téma & mint keret*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2014. 149–166.

Csörsz Édua: Az „ősmagyar mítosz” posztmodern rítusai Bugacon. A Kurultaj és az Ősök Napja. In: Hubbes László – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Szeged: MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2015. 207–225.

Horváth Iván: *Gépeskönyv*. Budapest: Balassi, 2006.

Komlóssy Gyöngyi: Ősi betűk – mitikus történelem. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2006. 110. 529–538.

Povedák István – Hubbes László Attila (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Szeged: MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2015.

Róna-Tas András: A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 1985–1986, 29–30. 173–179.

Sándor Klára: A székely rovásírás megíratlan története(i?). *Erdélyi Múzeum*, 1996. 58. 83–93.

Sándor Klára: *A székely írás nyomában*. Budapest: Typotex, 2014a.

Sándor Klára: A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei. In: Sudár Balázs és tsai. (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományőrzés*, Budapest: MTA BTK, 2014b. 329–342.

TÓTH ANDREA*

„We Are Sziriusz.” A székelly írás mint a társadalom Másikja¹

Valóságos virtualitás: az internet beágyazott, testet öltött, mindennapi diszkurzív tere

Az új elektronikus média, az internet megjelenésével a jelentésalkotás és jelentéstulajdonítás mindennapos gyakorlata a valóság háromdimenziós tapasztalati terepéről kiterjedt a virtuális valóság infokommunikációs síkjába. Manuel Castells szavaival, megjelent a „valósággá vált virtualitás kultúrája”.² Ez az újfajta, a kommunikációt kiterjesztő virtuális valóság számos új kérdést, kihívást vetett fel a kortárs kultúrával foglalkozó kutatók számára. Ezekből az új kérdésfeltevésekből született meg – Christine Hine³ terminusát használva – a virtuális etnográfia mint kortárs kutatási terep, amely azt vizsgálja, hogy milyen átalakulásokat eredményez az internet jelenléte az emberek hétköznapijában.⁴ Hine szerint

* A szerző az SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék munkatársa. E-mail: andretothie@gmail.com.

¹ Jelen kutatás A székelly írás modern kultuszának gyakorlatai és ezek percepciói a mai Magyarországon című NKFIH projekt (NKFIH K 115748) támogatásával valósult meg.

² Castells, Manuel: *The Power of Identity*. 2nd Ed. Malden: Wiley-Blackwell, 2010. 489.

³ Hine, Christine: *Virtual Ethnography*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage, 2000.

⁴ Az online terepen folytatott kutatások megnevezésére több eltérő terminus született, a virtuális etnográfia (Hine, 2000) mellett a netnográfia (Kozinets, Robert V.: *The Field Behind the Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communities*. *Journal of Marketing Research*, Volume 39, 2002. 61–72.), valamint a kiberetnográfia (Hallett, R. E. – Barber, K.:

kérdésként merül fel, hogy hogyan változtatja meg az embert az internethasználat, kiegyenlíti-e vajon a meglévő egyenlőtlenségeket, vagy a privilégiumok újabb formáit hozza létre, gyengül vagy erősödik a társadalmi normákhoz való alkalmazkodás az internet korában, megerősödnek és gazdagodnak a közösségek, vagy éppen ellenkezőleg, a kohéziót gyengítő kihívásokkal találják szemben magukat?⁵ Ugyanakkor Hine nem tekinti az internetet teljesen önálló kultúrának, hiszen a felhasználók által az internetes kultúrába hozott jelentéseket és percepciókat az őket és internetes tevékenységüket körülvevő társadalmi kontextus is alakítja.⁶ Azaz, az internet-használat megértését és feltérképezését nem lehet kizárólag az ott jelenlévő szövegek értelmezésére szűkíteni: egyszerre van szükség az online és az offline kontextusra vonatkozó ismeretekre, a kettő közötti összefüggésrendszer elemzésére. Mindez még fontosabbá vált a Web 2.0 megjelenésével, amely a blogok, közösségi hálók, fórumok és a különböző termékeket véleményező oldalak elterjedésével megnyitotta a részvételi háló⁷ terét, még inkább átírva az internet és a 'közönséges' felhasználók közötti viszonyrendszert. Ha ugyanis a részvétel tereként gondoljuk el az internetet, a felhasználók többé nem írhatók le passzív olvasókként: aktív felhasználókká válnak, akik tevékenysége látható nyomot hagy az internet terében, ahol saját tevékenységüket is ehhez a részvételi jelenléthez kalibrálják.⁸ Más szavakkal, a szűk közösségi hálóval rendelkező, Facebookon keveset posztoló, Twitteren keveset tweetelő, Instagramon kevés képet közzétevő, keveset kommentelő, kevés termék-véleményt író felhasználó számára is jelentőséggel bír az internet részvételi tere, hiszen ebben a térben mindenki potenciális hozzászólóvá válik, aki adott esetben egy-egy téma vagy kérdés szakértőjévé léphet elő.

Az interneten mint „új kommunikációs rendszerben valamennyi

Ethnographic research in a cyber era. *Journal of Contemporary Ethnography* Volume 43, Issue 3, 2014. 306–330.) kifejezések, melyek közül ugyanakkor egyik sem vált egyeduralkodóvá.

⁵ Hine, Christine: *Ethnography for the Internet. Embedded, Embodied and Everyday*. London & New Delhi & New York & Sydney: Bloomsbury Academic, 2015.

⁶ Hine, 2000. 39.

⁷ Blank, Grant – Reisdorf, Bianca C.: The participatory Web. *Information, Communication & Society*, Volume 15, Issue 4, 2012. 537–554.

⁸ Hine, 2015. 12.

kommunikációs mód – a tipografikustól a multiszenzoros kommunikációig – integrálódik az elektronikus médiában. Ennélfogva nem a virtuális valóság létrehozása a történelmi újdonság, hanem a valóságos virtualitás megteremtése”.⁹ Manuel Castells szerint az internet szimbolikus részvételi terében „minden realitást virtuálisan fogunk fel”.¹⁰ Az online és offline terek illetően egymásba ágyazottsága okán Hine stratégiája az internet részvételi kultúrájának vizsgálatára az internet beágyazott [embedded], testet öltött [embodied] és mindennapi [everyday] gyakorlatként való vizsgálata. Az internet különböző kontextualizáló keretek, intézmények és eszközök közé van beágyazva, használata, azaz az interneten való jelenlét felhasználói szinten testet öltött és így erősen személyes gyakorlat, amely gyakorlat – az azt lehetővé tévő infrastruktúrával együtt – mostanra figyelemre nem érdemes, köznap, mindennapi jelenséggé vált, amiről az emberek saját jogon már nemigen beszélnek.¹¹

Ugyanakkor ez a beágyazott, testet öltött és mindennapi részvételi tér nem gondolható el a klasszikus értelemben vett helyként, hanem sokkal inkább egy *locus*, egyfajta heterogén lokalizáció, amely körül hipertextek vég nélkül áramló szövegei, társadalmi interakciók különféle módjai, kereskedelmi érdekek végtelen sora, és számos más szöveg- és képalkotási gyakorlat nő össze, folyik egybe.¹² Az internet virtuális valóságának egy olyan sajátos diszkurzív működési mód a sajátja, amelyben nemcsak a különböző médiumok – a szöveg, a hang, a kép, valamint ezek ötvöződései – élnek egymás mellett a jelentésalkotás mezejében, hanem ez egy hatalmas működés terepe is, ahol az egyéni, a közösségi, a kereskedelmi és a politikai érdekek találkoznak és ütköznek egymással.

Mára ugyanis le kellett számolnunk azzal az internet megjelenéséhez kapcsolódó korai optimizmussal, amely hitt abban, hogy az internet végre elhozza azt a demokratikus digitális utópiát, ahol a testekre és a testekbe írt különbségek nem táplálják, mélyítik tovább a nemekre, fajokra, szexualitásokra, etnicitásokra, stb. vonatkozó negatív sztereotípiákat és diszkriminatív hierarchiákat, hiszen az internet végre elhozza a hatalom, a tudás és az identitás

⁹ Castells, 2005. 489–490.

¹⁰ Castells, 2005. 490.

¹¹ Hine, 2015. 32.

¹² Kolko et. al., 2000.

fennálló társadalmi struktúráinak lebomlását.¹³ Az 1980–90-es évek óta a tömegek számára is elérhetővé vált internet felhasználási módjainak vizsgálatai ugyanis bebizonyították, hogy a hatalom, a tudás és az identitás offline térre jellemző hierarchikus leosztásának folytonossága az online térben is biztosítva van, s így a társadalmi faktorok (a nem, a faj, a szexualitás, az etnicitás, a vallás, a kor, a testalkat stb.) nem veszítették el a valóság háromdimenziós tapasztalati teréből ismert, egyéneket, közösségeket felemelni vagy megbélyegezni képes hatalmukat; ezek a társadalmi tényezők a kibertérben is hatalommal bírnak. Ahogy Kolko, Nakamura és Rodman írják, mindannyiunkat, akik belépünk az online térbe, befolyásol az offline lét, és az így szerzett tudásunkat, tapasztalatainkat és értékeinket egyszerűen nem tudjuk magunk mögött hagyni a bejelentkezés pillanatában.¹⁴ Az internetes kultúra tehát nem egy értékeslegesen elektronikai kommunikációs csatornát jelent, hanem egy hatalmi viszonyokkal keresztülhalózott diszkurzív működést, amelyet társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális tényezők sora befolyásol,¹⁵ s amely az anonim megnyilvánulás lehetősége folytán teret enged a másképp gondolkodókkal szemben a frusztrált, gyűlölködő, bűnbakkereső, kirekesztő diszkurzusoknak.¹⁶

Az internetes kultúra diszkurzív természetéből kifolyólag elemzési

¹³ Ehhez l. Poster, Mark: Postmodern Virtualities. *Body & Society*, Volume 1, Issue 3–4, 1995. 79–95.; Turkle, Sherry. *Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster, 1995; Stone, A. R.: *The War of Desire and Technology at the End of the Mechanical Age*. Cambridge, MA: MIT Press, 1996.

¹⁴ Kolko et.al. 2000. 10.

¹⁵ Gondoljunk itt többek között olyan tényezőkre, mint a kor, az iskolázottság, a jövedelem, a lakóhely regionális elhelyezkedése, az internetes lefedettség, a mobilhálózat lefedettsége, az elektronikai eszközökhöz való hozzáférés, a kormányzó elit internetre vonatkozó megengedő/tiltó politikája, a társadalmi csoportok közötti egyenlőség/egyenlőtlenség állapota, az adott országra jellemző közbeszéd szabályozottsága, különös tekintettel a gyűlöletbeszédre vonatkozó szabályozás állapota, és a sort még hosszan folytathatnánk.

¹⁶ Ahhoz, hogy miként ment végbe a közgondolkodás eltolása a jobboldali újnacionalizmus irányába és milyen szerepet játszottak ebben a folyamatban a hagyományos médiumok mellett az internetes médiumok l. Glózer Rita: A nemzet helyreállítása a magyarországi nemzeti radikális mozgalom ellenségtematizáló diskurzusaiban. In: Feischmidt Margit (et al.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest: L'Harmattan & MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014. 159–208.

módszerként a Norman Fairclough által kidolgozott szövegközpontú kritikai diszkurzuselemzést használok.¹⁷ Fairclough értelmezésében a diszkurzus nemcsak a valóság reprezentációja, hanem egyben a valóság szignifikációja is, azaz a valóság jelentősen keresztül történő konstituálása és konstruálása. Más szavakkal, a diszkurzus olyan társadalmi gyakorlat, amely adott hatalmi viszonyok erőterében a kimondás, megnevezés által hoz létre valami ‘mást’, ami alatt Fairclough nyomán azt értjük, hogy a diszkurzus hozzájárul: (1) társadalmi identitások és szubjektum pozíciók kialakításához, (2) társadalmi kapcsolatok kialakításához, valamint (3) tudás- és hiedelemrendszerek kialakításához. Ez a diszkurzusdefiníció három dimenzióban bontható ki. Az első szinten a diszkurzus nem individuális cselekvés, hanem társadalmi gyakorlat: a diszkurzus a cselekvés egy módja, amelynek során az emberek hatást gyakorolnak egymásra és a világra. A második szinten a társadalmi gyakorlatként értelmezett diszkurzus a társadalmi struktúrának is része, azaz a társadalmi rendszer valamennyi szintje (az egyének közötti társadalmi viszonyoktól az intézményrendszerekig) befolyásolja és behatárolja magát a diszkurzust. A harmadik szinten a diszkurzus mint társadalmilag konstitutív tényező funkcionál, vagyis hozzájárul a normák, elvárások, viszonyrendszerek, identitások és intézmények létrehozásához a társadalmi struktúrán belül.

Ennek fényében a diszkurzuselemzés alapjául szolgáló diszkurzív eseményt egyszerre tekintjük szövegnek, a diszkurzív gyakorlat egy esetének, valamint a társadalmi gyakorlat egy esetének. Röviden és tömören: a diszkurzus szöveg, interakció és kontextus. Ez a három elem pedig kijelöli magának a diszkurzuselemzésnek a három fázisát is: az első lépés magának a diszkurzus szövegének leírása, jellemzése; ezt követi második lépésben az interakció, azaz a szöveg létrehozásának és a szöveg interpretációjának elemzése; végül harmadik lépésben kerül sor a kontextus kritikai leírására, amelynek során azt térképezzük fel, hogy milyen tágabb társadalmi tényezők határozzák meg a szöveg létrehozásának és interpretációjának folyamatát.¹⁸ A Fairclough-féle kritikai diszkurzuselemzés tehát a diszkurzív gyakorlatok, események és szövegek, illetve az azokat

¹⁷ Ehhez l. Fairclough, Norman: *Discourse and Social Change*. Cambridge & Malden: Polity Press, 1992.; Fairclough, Norman: *Language and Power*. 2nd Ed. London & New York: Routledge, 2013.

¹⁸ Fairclough, 1992.

körülvevő tágabb társadalmi és kulturális gyakorlatok, kapcsolatok és folyamatok közötti oksági és értelmezési viszonyok összetett szövetének tanulmányozását jelenti, amelynek eredményeképpen végigkövethetjük az online környezetben zajló dialogikus természetű társadalmi gyakorlatok, társadalmi események és textuális alakzatok közötti kölcsönhatások kibontakozását, valamint ezen kölcsönhatások hatását a társadalmat átható hatalmi viszonyokra.

Most pedig, az internetes kultúra részvételi jellegének és diszkurzív természetének, valamint a diszkurzuselemzés módszerének vázlatos bemutatása után rátérhetünk annak vizsgálatára, hogy miként veszi magára a székely írás a társadalom Másikjának szerepét.

„We are Sziriusz!”: a székely írás mint az „idegenség” és a „másság” kulturális erőtere

A Magyar Kétfarkú Kutya Párt (MKKP) 2016. június 25-én saját Facebook-oldalán megosztotta egy „érti valaki?” kérdéssel a kormány „Üzenjünk Brüsszelnek, hogy ők is megértsék!” szlogenű plakátját.¹⁹ A szöveg alatt egy székely írással – közismertebb nevén rovásírással – felfestett, jobbról balra olvasandó, kétértelmű angol nyelvű szöveggel: „Wi ár Sziriusz!”. A megosztás rövid idő alatt igen heves vitát generált a viccpárt oldalán a székely írással kapcsolatban, 3300 like-kal, összesen 217 hozzászólással, valamint 365 további megosztással. A többnyire indulatos bejegyzések plasztikusan rávilágítanak azokra a törésvonalakra, melyeket a magyar társadalomban a székely írást körülvevő tudások, hitek, politikák és ideológiák hordoznak. A jelen társadalmában a székely írás ugyanis olyan erőterként manifesztálódik, amely az „idegent” és a „másságot” a kultúra, a nemzet és a hagyományok fogalmain belülre helyezi. A továbbiakban éppen ezt az ideologikusan terhelt erőteret fogom felvázolni a Facebook-kommentekben lezajlott vita regiszterein keresztül.

A vita gyújtópontját a székely írás/rovásírás használata jelentette a Magyar Kétfarkú Kutya Párt által az „Üzenjünk Brüsszelnek, hogy ők

¹⁹ Magyar Kétfarkú Kutya Párt. „Érti valaki?” Facebook, 2016. jún. 25.
<https://www.facebook.com/justanotherwordpresspage/posts/10154335100348293>
 :0 (letöltés ideje: 2017. szept. 20.)

is megértsek!” szlogenű kormányplakáton. Ezt a használatot sokan a székely írással/rovásírással való visszaélésként, annak megsértéseként értelmezték, és akként is reagáltak rá. Ahhoz, hogy a reakciók hevesységét és a vita tulajdonképpeni mibenlétét megérthessük, előbb azt kell megértenünk, hogy mi is a székely írás/rovásírás, és mit takar a kettős megnevezés? Amit tudományosan székely írásnak nevezünk, hívják még „magyar-nak, régi magyar-nak, hun-nak, hun-szkitá-nak és hun-magyar-nak is, attól függően, ki milyen álláspontot foglal el a magyarság korai történetét illetően”.²⁰ A legelterjedtebb elnevezés azonban mind közül a *magyar rovasírás*. Ez a megnevezés Sebestyén Gyulától származik még 1903–1906-ból. Sebestyén minden fába rótt írást *rovasírás*nak nevezett,²¹ a megnevezés azonban hamar önálló életre kelt, és az „eredetileg fába rótt írás” értelmezés észrevétlenül átcsúszott egy elmosódó jelentésbe”, ami már főleg a betűk szögletes formájára vonatkozott, majd ehhez hozzátársult egy „genetikus összetartozást sejtető jelentéselem”, s elkezdtek „rovasírásnak” nevezni minden olyan ábécét, amely kapcsolódott a törökséghez: „a keleti türközt, a kazárait, az avar kori emlékek írását, illetve összefoglaló névként a »kelet-európai rovasírásokat«, beleértve a székelyt” is.²² De hogyan lesz a magyar rovasírásból székely rovasírás, vagy fordítva, hogyan lett a székely írásból magyar rovasírás? Ahogy Sándor írja, „a magyar jelző félrevezető, mert azt sugallja, hogy a szóban forgó ábécét valamikor a magyarság egésze ismerte”, a kutatások azonban ezt semmivel sem tudják alátámasztani: „[a] krónikákban mindvégig kifejezetten a székelyek írásaként szerepel, és erős érv, hogy eddig csak Székelyföldről kerültek elő korai emlékek, s amelyik nem ilyen, azt is székely származásúak írták”.²³ Végül, és immár a Facebookon zajló vita lényegéhez tartozóan, „van a rovasírásnak még egy elég elterjedt használata: vannak, akik egyszerűen azonosítják a székely írás mai, modernizált változataival, számukra ez »a« rovasírás”, ami szorosan kapcsolódik a székely írás használatának identitásjelző szerepeihez: a rovasírás önmagában, jelző nélkül a székely ábécét mint a magyarok »másik«, saját, esetleg »igazi« írását jelöli, az Európához, a kereszténységhez kapcsolódó latin írás alternatíváját, az egykori nomád múlt emlékét”

²⁰ Sándor Klára: *A székely írás nyomában*. Budapest: Typotex, 2014. 18.

²¹ Sándor 2014. 19.

²² Sándor 2014. 21–22.

²³ Sándor 2014. 19.

— és vannak, akik számára valami hasonlót jelent, csak mindezt elutasítva, ellenkező előjellel.²⁴

Amiről a székely írás/rovásírás története kapcsán szó van, az nem más, mint amit Eric Hobsbawm hagyománygyártásnak, a kitalált hagyomány megnyilvánulásának nevez.²⁵ Hobsbawm szerint a 19–20. század fordulóján azért mehetett végbe a tömeges hagyománygyártás, azért volt szükség új hagyományok kitalálására, mert a modernizáció és az iparosodás következtében az európai társadalomban végbement gyors átalakulások miatt új eszközökre volt szükség a társadalmi kohézió és a társadalmi identitás fenntartásához és kifejezéséhez, illetve a társadalmi viszonyok fenntartásához.²⁶ A 20–21. század fordulójának magyar társadalmát hasonlóan gyors, széleskörű és gyökeres változások hatják át, amely változások magukba foglalják a rendszerváltástól a globalizáción és az internetes kultúra elterjedésén át a transznacionalizáció (az Európai Unióhoz való csatlakozás) folyamatait, és amely folyamatok nagyban befolyásolják a magyar társadalom kohézióját, valamint a magyar társadalom identitását. Ahogy Gyáni Gábor írja:

Az egyik legfontosabb tanulság az, hogy midőn megkezdjük felzárkózásunkat az európai szupranacionális integrációhoz, sőt amikor formálisan már tagja is vagyunk eme nagyobb térbeli egységnek, és egyúttal nap mint nap tapasztaljuk a gazdaság, valamint az értékek és az információk feltartóztathatatlan globalizálódásának folyamatát, az ekként relativizált nemzeti kizárólagosság a maga természetes történelmi kontextusában kerülhet végre látókörünkbe. [...] Viszont annak a pontos meghatározása, hogy melyek a nemzet feltétlenül továbbéltetendő mozzanatait, már azért sem könnyű feladat, mert amellet, hogy számosan semmit sem szeretnének a nemzet történelmileg kialakult képződményéből feladni (az ő akaratuk minden bizonnyal teljesületlen marad), a többiek véleménye is erősen megoszlik a kérdésben. Jól tükrözte ezt a 2004-es EU-csatlakozás állami propagálása során definiált nemzeti értékek (az ún.

²⁴ Sándor, 2014. 23.

²⁵ Hobsbawm, Eric: Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 263–307.

²⁶ Hobsbawm, 1985. 263.

*hungarikumok) körüli felhajtás és propaganda.*²⁷

Azaz, a különböző, párhuzamos globalizációs folyamatok révén az információáramlás korábban soha nem tapasztalt felgyorsulásával, illetve ennek következtében a társadalom számára megszokott értékek, normák, hagyományok ‘fellazulásával’ kérdőjelek közé kerül a magyar társadalom közösségi identitása, az a szupraindividuális azonosság-tudat, amely „a kollektívák mint egészek identitását jelenti”²⁸, és felszínre kerül annak az egyetértésnek a hiánya, hogy mely társadalmi, kulturális, de elsősorban történeti-történelmi elemeket kellene a magyar nemzeti identitás körébe sorolni, mely ‘magyarság-elemeket’ kellene megőrizni, éltetni, fenntartani, továbbvinni. A Gyáni által említett és a hivatalos politikai elit által propagált hungarikumok mint a nemzeti értékek képviselői mellett hasonló szerepet tölt be nemhivatalos társadalmi mozgalom által propagált rovásírásra épített hagyomány is: mindkét, Hobsbawm-i értelemben kitalált hagyomány (vagy hagyományelemek) célja a nemzeti identitás, pontosabban egy bizonyos nemzeti identitás erősítése.²⁹ Ugyanis a „múlt kánonhoz igazított történelmi alakzata idővel, a nemzetállam intézményi hanyatlásával, ami napjainkban zajlik, folyamatosan a másféle kollektív identitások térnyerése számára engedni át magát”.³⁰ S éppen az identitásoknak ez a jelenben tapasztalható váltogazdasága teszi számunkra érdekessé azt az identitáspolitikát, amely a rovásírás megalkotott hagyományára épül.

A Magyar Kétfarkú Kutya Párt székhely írásos plakátposztja alatt generálódott vita szempontjából a „rovásírásnak” éppen ez az identitásjelző, identitásképző használata érdekes számunkra. A székhely írás modernizált változatait ugyanis számos csoportosulás használja, mégpedig igen szerteágazó alternatív tudományos, hitbéli-vallásos, ezoterikus-misztikus, politikai-ideológiai, valamint

²⁷ Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest: Typotex, 2007. 127.

²⁸ Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2010. 103.

²⁹ Ahogy Hobsbawm írja, a hagyományteremtés egyszerre történhet hivatalos és nemhivatalos formában; az első esetben a hagyományteremtést a hivatalos politikai elit és azok intézményrendszere gyakorolja, míg a második esetben olyan társadalmi mozgalmak, társulások, amelyek célja nem elsősorban a politikai, függetlenül attól, hogy maguk a társulások betöltenek-e politikai funkciót, l. Hobsbawm, 1985. 263.

³⁰ Gyáni, 2010. 105.

kereskedelmi célzattal. A székely írás körül kultusz alakult, amely a rendszerváltást követően virágzott ki igazán. Ahogyan Sándor Klára írja, a „nemzeti szimbólumokhoz való viszony és a nemzetfelfogások közötti választás kezdettől az újraformálódó politikai színtér egyik legfontosabb törésvonalát képezte, érthető, hogy a székely írás kérdése is áldozatul esett ennek a szakadásnak, hiszen mint »magyar specifikum« jól illett a szentimentális magyarság-elképzelésekbe».³¹ S miután a nemzeti szimbólumokat és a különböző magyarság-elképzeléseket övező csatározások a rendszerváltás óta eltelt több mint negyedszázad alatt sem jutottak nyugvópontra, a székely írás kultusza ma is virágzik, és a tudományos igénnyel és tudományos módszertan szerint íródott munkákkal³² szemben a székely írással foglalkozó (nyomtatott és internetes) irodalom számaránya a laikus találgatások irányába billent. Ezek között a naiv, laikus, alternatív magyarázatokban hívő csoportok között vannak, (1) akik a *rovásírást* a magyar történetírás alternatív csapásiránya mentén ősmagyar írásként, a magyarokat a sumérok leszármazottaiként kezelik; (2) akik a népi hagyományok, a népművészet és a magyar nemzeti-kulturális sajátosságok körébe helyezve a *rovásírást*, azt a szkíta-hun-avar-magyar etnokulturális folytonosság lenyomataként értelmezik; (3) akik a *rovásírást* az úrből, a Szíriuszról származó magyarok ezoterikus-misztikus, neopogány vallásának hordozójaként tisztelik; és végül (4) akik a *rovásírást* az igazi magyarság jelképeként kezelik, és azt (szélső)jobboldali, nacionalista politikai-ideológia megfontolások és kereskedelmi célok szolgálatába állítják.³³ A *rovásírás kultusza*³⁴ alatt tehát semmiképpen sem egy homogén,

³¹ Sándor, 2014. 310.

³² Sándor, 2014. 311–314.

³³ A naiv, laikus, alternatív magyarázatokban hívő csoportok rendszerezése során kiindulópontként támaszkodtam Szilárdi Tamás és Szilágyi Réka *Istenek ébredése* (2007) című könyvében leírt magyar neopogány csoportokra vonatkozó osztályozására. E csoportok is tovább oszthatók, lásd e lapszámban Sándor Klára és Csörsz Édua írását.

³⁴ Margócsy István szerint a „kultikus megközelítés [...] az esetek túlnyomó többségében közvetlenül vallásos jellegű, s ennek megfelelően vallásos terminológiával is fogalmazza meg önmagát. L. Margócsy István: A magyar irodalom kultikus megközelítései (Kommentár és florilegium). *Itk*, 1990. 3. 288–312.

289). Mi azonban Gyáni Gáborral értünk inkább egyet, aki szerint „célravezetőbb eljárásnak tűnik [...], ha a modern mítoszok keretei közt gondoljuk át újfent az

nézeteiben és céljaiban egységes közösséget értünk.³⁵

Az MKKP Facebook-posztja alatti kommentfolyamban a székey írás kultuszának követői, támogatói, valamint a kultusz ellenzői, támadói csaptak össze egymással. Hiszen, ahogyan fentebb már említettem, a mai magyar társadalomban a székey írás körül egy olyan erőter polarizálódott, amely az „idegent” és a „másságot” a magyar kultúra, a magyar nemzet és a magyar hagyományok fogalmain, vagyis a magyarság mibenlétének elképzeléseiben belülré helyezi. Az MKKP posztja által létrehívott diszkurzív térben a tét tehát a magyarság mint kollektív nemzeti identitás definíciója, azaz a magyarság mibenlétének meghatározása a két egymással szembenálló tábor ideológiai elkötelezettségének megfelelően. A fentebb bemutatott Fairclough-i diszkurzuselemzés-modell mentén felvázolva ezt a kommentekből kiolvasható diszkurzív erőteret, a diszkurzuszövegét a rovásírás-kultusz és -ellenkultusz követőinek hozzászólásai alkotják. Kultusz–ellenkultusz szempontjából csoportosítva a hozzászólásokat az összesen 414 hozzászólás között 77 kultuszt támogató hozzászólást, 275 ellenkultuszt képviselő, a kultuszon többnyire gúnyolódó, a ‘rovásírást’ kötés- vagy horgolásmintához, esetenként cirill betűkhöz hasonló hozzászólást, és 62 semlegesnek nevezhető, egyik oldalhoz sem besorolható, főként a székey betűk átírását tartalmazó kommentet³⁶ olvashatunk. A kultusz és ellenkultusz követői a jelen diszkurzust alkotó Facebook-vitán belül intenzív interakcióban vannak egymással, a diszkurzusz

irodalmi (és a többi modern) kultusz keletkezésének és folytonos újratermelésének a folyamatát; ezek sorában pedig a nacionalizmusnak, mint teljes körű és önértékű kultúrának a fogalma a legfontosabb.” (Gyáni, 2007. 33–34).

³⁵ Sokféleségükre l. Sándor, 2014. 18. és Sándor és Csörsz e lapszámban.

³⁶ A semleges kommentek, melyekre az elemzésben részletesebben nem térek ki, főként a székey betűk átírásának ‘megfejtésével’ foglalkoztak, illetve az MKKP „ki érti?” kérdésén viccelődtek, összekapcsolva azt a Nemzeti Adó- és Vámhivatal 2016-ban regnáló elnöke, Vida Ildikó és André Goodfriend, az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövetségének 2013 és 2014 közötti ideiglenes ügyvivője közti találkozással, amely Vida „Nem tudom, hogy mit mond. Tolmácsot szeretnék” megszólalásáról vált hírhedtté és internetes mémmé (Sarkadi, 2014). Ebből látható, hogy a rovásírást körülvevő erőter, amely a magyarság mibenléte körül polarizálódik, a kortárs magyar társadalom többi szegmenséhez hasonlóan szintén ‘átpolitizálódott’. Amiről itt, a rovásíráson viccelődő, illetve azt a jobboldali politikai pártokkal összekapcsoló vélemények kapcsán szó van, az leginkább egy véleménybuborék, amely bővebb leírását, elemzését l. Balog Iván e lapszámban megjelenő tanulmányában.

szövetét alkotó hozzászólások létrehozása és a hozzászólások értelmezése – az interakcióban résztvevők által – pedig reflektál azokra a tágabb társadalmi tényezőkre, folyamatokra, amelyek meghatározzák a rovásírás és a magyarság mint nemzeti identitás ideológiailag megszabott összekapcsolásának mikéntjét. Az elemzés hátralévő részében – a hozzászólások nagy számára tekintettel – a rovásírás kultuszához és ellenkultuszához kapcsolódó legmarkánsabb hozzászólásokon keresztül vizsgálom meg a székely írás körül kialakult, a magyarság és a nemzetidegenség fogalmait működtető, azokat újraíró, ideologikusan terhelt erőteret, valamint a különböző ideológiák mentén formálódó nemzetképeket.

A Magyar Kétfarkú Kutya Párt megosztására az első, vitaindítónak is nevezhető komment a rovásírás kultuszának oldaláról érkezett:

Azert az valahol szomoru, hogy Magyarországon lenezik aki ezt erti. „Melymagyarok”-nak, meg multban elo idiotaknak nevezik oket, mig peldaul Walesben 15%-al magasabb fizetést kap, aki ír es beszél kimru nyelven (walesi nyelv, a kelta nyelv egyik változata) vagy epp Skociában gaelic nyelven.³⁷

Ez a hozzászólás azonnal előhívja a székely írást körülvevő mitikus teret: a rovásírás mint a magyarok ősi írása kódolódik, s egy szintre emelkedik az Egyesült Királyságban regionális szinten hivatalos nyelvként valóban elismert walesi kimru és skót gael nyelvekkel. A komment szövegében megképződik a távolság a két tábor között: a kommentíró szembeállítja egymással azokat, akik értik, azaz olvassák a székely írást, valamint azokat, akik nem értik, vagyis nem tudják elolvasni a székely írással írt szöveget. Megjelennek a minősítő jelzők is: a rovásírás kultuszát képviselő kommentíró szövege szerint a pejoratív „melymagyar” és „multban élő idióta” jelzőkkel – az ellenkultusz képviselői által – felcímkézve a kultusz támogatói lenézettnek érzik magukat azok által, akik nem ismerik/értik/olvassák a székely írást. Az első bejegyzésre érkezett válaszkommentekből ugyanakkor hamar kibontakozik a – tudományosan igazolható és nem igazolható állításokat összekeverő,

³⁷ 2016. jún. 25. 12:11. A hozzászólás idejét megadom, a nevekből azonban csak a keresztnéveket közlöm. A hozzászólások szövegének eredeti írásmódját változtatlanul hagytam.

egyértelműen ideológiai síkon folytatott – harc, amelynek a tétje, hogy ki az igazi és igaz magyar, illetve ezzel párhuzamosan, a sztereotípiákra hagyatkozó és azokat megerősítő bináris gondolkodásmódra jellemzően, hogy ki nem az.

Az első kommentre érkező első válasz az ellenkultuszhoz sorolható: „nem baj, ha érti. a kérdés az, hogy minek kell minden budijátóba kirakni ezt a trixtraxot?”³⁸ Ez a hozzászólás egy megengedő álláspontot képvisel a rovásírás kultuszával szemben; nem vitatja (el) a rovásírás létezését vagy annak jogosságát, pusztán annak társadalmi térnyerését, a rovásírás sűrű hétköznapi megjelenését, láthatóságát kifogásolja. Hasonlóan megengedő álláspontot képvisel Attila hozzászólása, amely a tudományos és fikciós elemek keverésével a rovásírást a kulturális örökség részeként fontosnak tartja, de emellett már közvetlenül megjelenik a rovásírás és magyarság mint nemzeti identitás kérdése is:

*Egyébként a rovásírást a latin, keresztény kultúra felvétele szüntette meg. Egy kicsit aztán zavaró is hogy a legtöbb nagymagyar jön István királlyal meg a rovásírással. De jól van, mint kulturális örökség igenis fontos, csak ettől nem lesz senki magyarabb.*³⁹

A rovásírás itt a nemzeti identitásukat kidomborító, túlhangsúlyozó „nagymagyarok” identitásjelzőjeként tételeződik, és megképzí a távolságot ‘ők’, a ‘nagymagyarok’, és ‘mi’, a nem elsősorban a nemzeti identitásukat hangsúlyozó ‘átlagmagyarok’ vagy ‘egyszerű magyarok’ között. Hasonló távolságképzés hangzik ki Emőke kommentjéből is: „Nem nézünk/nézlek le, de azért te is érzed, hogy van valami reláció ezen hieroglifák ismerete és a turbómagyarság között?”⁴⁰ A hangvétel kezdetben itt is megengedő, amennyiben a rovásírás ismerete nem vonja magával a rovásírást ismerők lenézését, azonban a kezdeti ‘liberális’, szabadelvű és megengedő hangvétel hamar szarkasztikussá, s ezzel megítélővé válik azáltal, hogy a kommentíró a rovásírást a hieroglifákhoz hasonlítja, majd egyenlőségjelet tesz a rovásírást ismerők és a ‘turbómagyarok’

³⁸ 2016. jún. 25. 12:17.

³⁹ 2016. jún. 25. 12:29.

⁴⁰ 2016. jún. 25. 12:39.

közé. Ismét szembeállítódnak tehát a székely írást nem ismerő ‘egyszerű magyarok’ és a rovásírásul (is) „beszélő” ‘nagymagyarok’. A rovásírást nem ismerő/használó, s így az ellenkultuszhoz sorolható kommentekből lazább, felszíneesebb viszonyra következtethetünk a magyarsággal mint közösségi identitással kapcsolatban. A rovásírást egy olyan múlt utáni nosztalgia jelének tartják, amely igazán sohasem létezett, és ez a nosztalgia, ez a múltba való összpontosítás sokkal inkább akadálya az előrelépésnek, mint mozgatója. Erre utal többek között Attila2 hozzászólása:

*Tisztában vagy te azzal, hogy az ostoba es minden alapot es „tudast” mellozo hoborgesed, fenylo magyarkodasod mekkora katasztrofat jelent a tortenelmet nem ismero, szociologiai, politikai, gazdasagi es bibliai meg mondjuk tarsadalmi ismeretekkel nem rendelkezo es katasztrofalisan elbutitott honfitarsaidnak!!!???*⁴¹

Ezt a szembeállítást visszahangozza a Császár nevű felhasználó két hozzászólása is, újabb szinttel mélyítve a ‘nagymagyarokként’ aposztrofált rovásírást ismerők sztereotipizálását, ennek a csoportnak a sajátosságaira, egységesített nézeteire vonatkozó leírását, amely ebben az esetben negatív sztereotípiának minősíthető:⁴²

*Hangosan kell röhögnöm, amikor magyarországi emberek mindent jobban tudnak Erdélyről, mint maguk az Erdélyiek, akik nem mind székelyek. Sebj. Az ostobaság és a tudatlanság uralkodik mindenfelé. Hajrá, hajrá. Kérek még trianonozást, árpádsávozást. Ezek mind előreviszik a magyarságot. Ettől lesz pénz, ennivaló, fedél, munkahely, gazdaság és megmenekül ez a csodálatos nép.*⁴³

Miért bántó az, hogy mélymagyar?! Én magam látom ezt be, hogy én hozzájuk képest felszínmagyar vagyok. Én a cigányt is tudom úgy mondani cigányembernek, hogy az nem bántó, a zsidót is

⁴¹ 2016. jún. 26. 18:18.

⁴² Vö.: Eriksen, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák*. Budapest – Pécs: Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2008, 42.

⁴³ 2016. jún. 25. 13:56.

*tudom így mondani zsidó embernek. Miért fáj a mélymagyar?! Tán lenéző lenne? Ugyan már.*⁴⁴

Ezekből a kommentekből az derül ki, hogy az ebben az esetben ‘mélymagyar’-ként azonosított, a rovásírás kultuszához sorolható emberek nem kultuszkövetők általi képéhez szorosan hozzátartozik a „trianonozás” és az „árpádsávozás”, azaz a magyar szélsőjobboldal szimbólumkészletének elemeit a rovásírás ismeretével társítják. Ez pedig könnyen elvezet ahhoz a nem kevésbé sztereotip képzettársításhoz, amely szerint minden rovásírást ismerő magyar ember szélsőjobboldali nézeteket vall.⁴⁵ Ezt a maga nemében szintén szélsőséges és erősen előítéletes nézetet szövegezte meg a következő két komment is:

*A Vér- és Mély Magyar Turultenyésztő Szövetkezet valamelyik beosztott hátrafelé nyilazó szaktársát kellene megkérdezni. Ha éppen van idejük két Trianon siratás és Erdély visszafoglalás között és a románok nem verték őket agyon 5 perc alatt!*⁴⁶

*Ilyen egyszerű bármilyen jobb sorsra érdemes dolgot elrontani. Rovásírást, árpádsávot, kokárdát, bármit. Elég hozzá néhány tahó, jó nagy ismérlésszám és mindent túlüvöltő harsányság. Ha még a kirekesztés szándéka is kellően demonstrált, tuti a „siker”: és már fesszengek egy rovásírásos szöveg láttán, megijedek az árpádsávtól és nincs kokárdám.*⁴⁷

Ernest Gellner meghatározása szerint a nacionalizmus „elsősorban olyan politikai alapelv, amely a politikai és nemzeti egység tökéletes egybeesését vallja”.⁴⁸ A nacionalizmus tehát, ami egyaránt lehet

⁴⁴ 2016. jún. 25. 14:22.

⁴⁵ A rovásírást ismerő/használó emberek szélsőjobbhoz sorolását erősíteni, illetve igazolni látszik az is, hogy a politikai spektrum szélsőjobb oldalán elhelyezkedő Jobbik párt — még a néppártosodás folyamatának megkezdése előtt — maga is felkarolta a rovásírás ‘ügyét’ azáltal, hogy 2010 és 2017 között Magyarország-szerte állított rovásírással írt helységnévtáblákat, összesen 97-et, a Jobbik prominens vezetői jelenlétében és rituális ceremónia kíséretében.

⁴⁶ 2016. jún. 25. 12:24.

⁴⁷ 2016. jún. 25. 14:49.

⁴⁸ Gellner, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2009. 11.

érzelem vagy mozgalom, főként ezen alapelv mentén definiálható: a „nacionalista érzelem ennek az alapelvnek a megsértése miatt érzett harag, vagy az annak beteljesedésekor átélt elégedettség”.⁴⁹ Fontos azonban kimondani, hogy a nacionalizmusok többfélék lehetnek, illetve hogy a nacionalizmus „önmagában nem bal- vagy jobboldali ideológia”, ahogy arra Eriksen rámutat.⁵⁰ Benedict Anderson szerint jobban megérthetjük a nacionalizmust, ha a rokonsággal vagy a vallással állítjuk párhuzamba ahelyett, hogy a liberalizmussal vagy a faszizmussal állítanánk egy sorba.⁵¹ Anderson értelemezésében a nemzet „elképzelt politikai közösség, melynek határait és szuverenitását egyaránt veleszületettnek képzelik”, ehhez kapcsolódóan a nacionalizmus pedig egy olyan ideológia, amely szerint a nemzet mint közösség csak úgy maradhat fenn, ha ápolja a gyökereit és őrzi saját kultúráját.⁵² A fentebb ismertetett hozzászólások kapcsán pedig éppen a nacionalizmus(ok)nak, a nacionalista identitás(ok)nak erről a kaméleonszerűségéről, kontextustól való függőségéről van szó, ahogy arra Anthony D. Smith is rámutatott: szerinte a nacionalizmusban összekapcsolódó hitek, érzelmek és szimbólumok csak a maguk közvetlen környezetében, az őket körülvevő társadalmi és történeti kontextusban értelmezhetők.⁵³

Az ellenkultusz képviselőitől idézett kommentekből olyan antinacionalista identitás képe bontakozik ki, amely az MKKP posztja nyomán kialakult diszkurzusban a rovásírás kultuszával szemben, annak ellenében fogalmazza meg önmagát. Az ellenkultusz itt megszólaló képviselői szerint a rovásírást olvasni/használni tudók közösségére jellemző a magyar mint nemzeti identitás eltűlése, ami az olyan szimbólumok használatán keresztül nyilvánul meg, mint a rovásírás olvasása/használat, az ősmagyar múltba való visszarévedés, az árpádsávos zászlók lobogtatása vagy a Trianon előtti határok visszaállításának követelése, ez pedig ebben a gondolatmenetben egyértelműen szélsőjobboldali irányultságúvá teszi a rováskultuszhoz tartozókat. Ezen túl, az ellenkultuszos

⁴⁹ Gellner, 2009. 11.

⁵⁰ Eriksen, 2008. 150.

⁵¹ Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L'Harmattan & Atelier, 2006. 15.

⁵² Anderson, 2008. 20.

⁵³ Smith, Anthony D.: *National Identity*. Reno: University of Nevada Press, 1991. 79.

kommentelők hozzászólásaiból az is kiérezhető, hogy szerintük a kultusz képviselői számára az ő magyarságuk nem elegendő, nem eléggé mély, nem eléggé történelmi, s ezért kizárva, védekezésre kényszerítve érzik magukat magyarságukkal kapcsolatban. Az ellenkultusz Facebook-vitában részt vevő képviselőinek nemzeti identitása ezek alapján oppozicionálisnak nevezhető, azaz az ő magyarságdefiníciójuk a rováskultusz követőinek *vélt* nacionalista identitásával szemben képződik meg, elutasítva mindazt, amit a másik oldal a magáénak vall: ezt fejezi ki, hogy „már feszengek egy rovásírásos szöveg láttán, megijedek az árpádsávtól és nincs kokárdám”.⁵⁴

És hogy miért beszélek a rovásírás kultuszát támogatók *vélt* nacionalista identitásáról? Azért, mert ezt a szélsőjobboddallal egy vonalba állított identitáskonstrukciót tulajdonképpen a rovásírást ellenzők, az ellenkultusz oldalán megszólalók képzik meg. A rovásírást támogatók kommentjeinek elemzése során egy másik kép, a vitának egy másik síkja, a magyarságdefiníciónak egy másik diszkurzusa bontakozik ki, amelyet leginkább *liberális* vs. *antiliberális* vita keretein belül ragadhatjuk meg. A *liberális* vs. *antiliberális* vita a László nevű Facebook-felhasználó hozzászólásával indult el, és az MKKP posztját követő 217 hozzászólásból 25 kommentet sorolhatunk kifejezetten a liberálisok és a nem-liberálisok (vagy liberálisellenesek) közötti oda-vissza üzengetéshez, ahol a nem-liberális megszólalók üzenetei vannak túlsúlyban.⁵⁵

⁵⁴ 2016. jún. 25. 14:49.

⁵⁵ Nem kifejezetten a liberális vs. antiliberális vitához tartozóan, de olvashatunk olyan hozzászólásokat is, amelyek a kormánypart „Üzenjünk Brüsszelnek...” plakátkampányára reagáltak, ahogy azt magának az MKKP-nak a kommentfolyam-índító posztja is tette, és ennyiben kapcsolódnak a liberálisok és a liberálisellenesek egymás közötti szóváltásához, hiszen a Fidesz mint kormányzó párt politikája bevallottan illiberális, avagy liberálisellenes. A legegységelműbb példa erre Gábor hozzászólása: „A fordítás: Nem merjük emberi nyelven leírni, milyen b@lf@szok vagyunk: a Fidesz!” (2016. jún. 25. 12:50). További példa Dávid kommentje: „Üzenjük Brüsszelnek, hogy nem csak idegen nyelvet nem tudunk beszélni, de saját ősi írásunkat sem tudjuk...” (2016. jún. 25. 13:34.). És még egy hozzászólás Tibortól: „Ez van odaírva rovásírással: »Bocs a pofátlanságért, a kisvasútért és a Brexitért! Mostantól kussban leszünk...«” (2016. jún. 25. 12:19.) Az említettekhez hasonló kommentekben a rovásírás bevonódik az aktuálpolitikai diszkurzus hálójába, és kódoltan a kormánypártnak az ellenzéki oldal számára érthetetlen, értelmetlen, értelmezhetetlen politizálásának, illetve a (Magyarország által is alkotott) Európai Uniót támadó értelmezhetetlen

*Az elmúlt században Erdélyben még használták a rovásírást, és bizonyára ők nem mélymagyarok voltak, és nem plázákban szocializálódtak, és nem arcoskodtak a beteges és perverz liberális eszméken, hanem igaz magyar emberek voltak, akik nem hagyták el a szülőföldjüket, mert egy kis nehézségük támadt a becsületes életük során.*⁵⁶

László hozzászólásában egy újabb magyarságdefinícióval, pontosabban egy kettős magyarságdefinícióval találkozunk. Eszerint az 1900-as években Erdélyben élő magyarok voltak az „igaz magyar emberek”, akik nem a 21. század kapitalista, globalizálódott, nagyvárosi, vásárlói kultúra irányította, liberális, azaz szabadelvű, megengedő, határok nélküli, s ezáltal mindent relativizáló, elsúlytalanító világában éltek, hanem egy hagyománykövető, tradicionális elvekhez hű, családközpontú, szülőföldjéhez ragaszkodó kulturális közösségben, s ezek az „igaz magyar emberek” nemcsak ismerték, hanem a hétköznapi életük során is használták a rovásírást. Ebben a hozzászólásban egyértelmű dichotomizációval találkozunk a ‘mi’ mint a hagyománykövető, család- és hazaszerető, igaz magyarok és az ‘ők’ mint a nagyvárosi, vásárlásközpontú, hazáját a könnyebb élet reményében hátrahagyó, perverz liberális, nem igaz magyarok között. Ezt a szólamot erősíti fel Peter üzenete:

*[A]z erdélyi magyarok legalább őseink hagyatékából élnek a hagyomány tovább él bennük itt meg egyre hulladékabb kapitalista szemét van meg ez ami ma magyar hazánkban jelen van az nem kultúra hanem söpredék, mert itt magyar magyarnak farkasa és leszólják azt aki szereti a hazáját, mert ilyen őskomcsi maradványok sajnos nem haltak ki a gengszerváltás idején és most is osztják meg a népet az antimagyarkodásukkal közben meg a nép nagyrésze éheznek, mert olyan infláció van és munkanélküliség mint ami évtizedeig nem volt és még ezügyben sincs összefogás nem hogy az ősi magyar hagyományokat ápolni és átörökíteni a jövőre nemzedéknek [...].*⁵⁷

üzenetésnek a hordozójává válik.

⁵⁶ 2016. jún. 25. 12:58.

⁵⁷ 2016. jún. 25. 14:22. Erre a dichotomizációra példa továbbá Bálint Sándor József László *Hadak útján* című könyvét idéző kommentje is: „A rovás írás nem nyelv, főleg nem holt nyelv, ez egy több mint 1000 éves történelmi emlékünkhöz és

Az „igaz magyar emberek” ellenpontja itt az egymásba olvadó „kapitalista szemét” és az „őskomcsi maradék” lesz, akik kifejezett magyarellenességükkel rombolják az ősi hagyományokon nyugvó magyar kultúrát. A ‘liberális’ jelző ebben a vitában tehát nem a klasszikus liberális eszmerendszerre utal, amely az egyének személyes szabadságán és a törvények előtti egyenlőségén, illetve a gondolatok szabadságát lehetővé tévő ideákon alapszik, hanem pejoratív értelemben használódik mint a szabályokat, normákat, társadalmi elvárásokat, kulturális és nemzeti hagyományokat rugalmasan kezelő, s ezzel azokat nem tisztelő, leromboló egyének jelzője. Ez a szembeállítás fogalmazódik meg az Attila³ nevű felhasználó üzenetében, kiegészítve a ‘liberális magyarok’ magyarságának (nem-liberálisok általi) meghatározását a multikulturalizmus pártolásával és a hazaárulással:

*A tudás hatalom! De ezt ti baloldali, neoliberális, multikulti hazaárulók nem érthetitek... A múltnak köszönhetjük a létezésünket, ha olyan felmenőink lettek volna, mint ti, sehol sem lennénk!*⁵⁸

A liberális vs. nem-liberális ellentét szintlépése pedig az, amikor a nem-liberális magyarok az egész liberálisnak kikiáltott Nyugattal kerülnek szembe; ezen a síkon a liberális Nyugat lesz a felelős Magyarország, illetve a magyarok minden problémájáért, de legfőképp a magyar múlt, a magyar hagyományok rombolásáért: „Neked kellene felébredni az elnyugatiasodott ágyadból! Te (is) eszköz vagy, aki segít a valós történelmünk eltiprásában! ‘Magyar’ként!”.⁵⁹ Erre a két üzenetre a Margit nevű felhasználó

hagyományunk, amihez hasonló nem sok népnek van Európában. Igenis erre büszkének kell lennünk és tisztelni azt, aki tudja használni. »Minden népnek a múltja képezi az alapot, a múltra épül a jövő, s amely népnek nincs múltja, nem lesz jövője sem.« Szóval igen, akár mennyire is szarkasztikusan állítják be egyesek, ez viszi, illetve vinné előre országunkat, ha megfelelően ismerné mindenki a történelmünket, és tisztelné őseinket, és nem pedig köpködve hagyná el hazáját, hogy egy másik országban mosogasson, csak azért, mert ott több pénz adnak érte... én személy szerint ezt egy nagyon szánalmas, kifordult, önző, pénzéhes gondolkodásnak tartom.” (2016. jún. 25. 14:23.)

⁵⁸ 2016. jún. 26. 14:37.

⁵⁹ 2016. jún. 29. 21:37.

reakciója pedig már egyenesen az, hogy a „Magyar ellenes népeket ki kell zavarni az országból, tanulják már meg tisztelni a befogadó magyarokat végre. Tiszteletet követeljünk már tőlük, ha nem képesek erre, miért is élnek itt?”.⁶⁰ Azaz, a magyarságot nem tisztelőket, illetve a magyarságukat nem (eléggé) ápolókat ki kell vetnie magából az országnak, ami a szembenállás és elutasítás egy végletes állomásának tűnik.

Az „igaz magyar emberek” magyarságdefiníciója azonban még tovább cizellálódik László egy későbbi hozzászólásában:

*Végigolvastam az összes hozzászólást. És azt a szomorú és egyben szálnalmas dolgot vettem észre, hogy bármilyen hihetetlen az ide tömegével beáramló és az észet osztó határon túli magyaroknak, de a magyar rovásírás a magyar kultúra szerves része. Nem vagyunk ostobák és tudatlanok mint ahogy azt egyik erdélyi „magyar” állítja rólunk „itteni” magyarokról, mert mi magyar érzelműek (nem oláh) ezt értéknek tartjuk. Mi itt születünk, itt nevelkedünk, ide jártunk iskolákba és eszem ágában sincs innen elmenni, bármilyen nehéz is.*⁶¹

Ez a fajta magyarság mint közösségi identitás-konstrukció a ‘liberális’ beállítottságú magyarok mellett a határon túli magyaroktól is elhatárolja magát (annak ellenére, hogy első megnyilvánulásában László még az erdélyi magyarokat tartotta az „igaz magyar embereknek”). Ennek a „magyar érzelmű” közösségnek fontos a magyar kultúra, a kulturális gyökerek, a hagyományok megtartása és ápolása, amelyek közé szervesen beépülve látják a rovásírást is, továbbá alapvető fontosságú a család, a neveltetés, az oktatás terepét jelentő szülőföld területiális lehatárolása, az ahhoz való ragaszkodás, ahonnan semmilyen nehézség nem űzheti el a közösség tagjait.⁶²

Most pedig forduljunk az (egymást egyébként nem ismerő hozzászólók személyeskedő sértéseivel erősen tarkított) *liberális* vs. *antiliberális vita* másik oldalának megnyilvánulásai felé, hogy megismerkedhessünk az ott képződő magyarságdefinícióval és

⁶⁰ 2016. jún. 27. 10:57.

⁶¹ 2016. jún. 25. 14:49.

⁶² Ez a magyarságmeghatározás a közösségi identitás határait nemcsak a ‘liberális’ magyarok és a határon túli magyarok irányába fagyaszthatja be, hanem egyben „leromániozza” a Másik csoportjába sorolt erdélyieket is.

közösségi identitással. Nikoletta reagál elsőként Lászlónak arra a hozzászólására, amelyben az erdélyi magyarok képviselik az igaz magyarságot szemben a perverz és beteges eszméken és plázákban szocializálódott liberális magyarokkal:

[N]em hiszem, hogy ha valaki nem tudja eltartani a családját akkor a legjobb amit megtehet hogy kollektíve éhen döglik és nyomorog a falujában mert igaz magyar ember. Aki ott marad és nem volt munkája azért maradt, mert esélyt sem látott arra, hogy jobb élete legyen.⁶³

Szerintem ha éheznek valakinek a családja, akkor keresse máshol a boldogulását, ahol tudja, ön szerint inkább haljanak éhen becsületben, mert ha más utat keres, nem tudja mi a becsület.⁶⁴

Ehhez kapcsolódik Judit kommentje:

A plázákban az emberek nem szocializálódnak, hanem vásárolnak (emberi körülmények között, még babát tisztába tenni, ellátni is lehet ilyen helyeken). A liberális kultúra pedig miért is beteges? Tisztában van egyáltalán a liberalizmus jelentésével? Ha tisztában lennél, tudnád, hogy a liberális értékrendben nagyon fontos a munka, a teljesítmény.⁶⁵

Ami tehát itt körvonalazódik, hogy a liberális oldalon a közösségi identitásnak fontos része a munka, amivel megteremthetik az élehető, tiszta, kényelmes, 21. századi életkörülményeket, még ha ehhez a boldoguláshoz olyan áldozatot is kell hozni, mint a szülőfalu, a szülőföld, a „szülőország” elhagyása. A munka mellett tehát fontos a mobilitás, a nyitottság, a korlátokon és kötöttségeken való átlépés képessége. Fontos jellemző a család iránti felelősségvállalás, hiszen a mobilitás, a szülőország elhagyása a család érdekében, a család jóléte miatt történik, ami a nem-liberális oldalon ugyanakkor hazaárulásként fordítódik le. Ebből a szögből nézve tehát a család áll szemben a hazával, a család jövőjének lehetővé tétele a magyarság

⁶³ 2016. jún. 25. 13:20.

⁶⁴ 2016. jún. 25. 17:16.

⁶⁵ 2016. jún. 25. 17:24.

hagyományainak megtartásával, őrzésével, vagyis a jövőbe nézés a múltba tekintéssel.

A szöveg, amit az itt elemzett kommentek kiadnak, a nacionalizmus diszkurzív terébe illeszkedik. A nacionalista diszkurzus Facebook-hozzászólásokban megnyilvánuló társadalmi gyakorlata mentén, a hozzászólásokat körülvevő hatalmi erőterben hozzák létre a kimondáson keresztül a magyarság egymással szembeütköző definícióit és az ezeken alapuló közösségi identitást, pontosan meghatározva, hogy az adott definícióba és közösségbe ki tartozik bele és ki záródik ki. Ahogyan arra már fentebb utaltam, az MKKP posztja kapcsán kibontakozó kommentfolyam a nacionalizmus kaméleonszerűségére, kontextustól való függőségére mutat rá, azokra a nacionalizmusban összekapcsolódó hitekre, érzelmekre és szimbólumokra, amelyek csak a maguk történeti és társadalmi kontextusában értelmezhetőek. Az itt elemzett hozzászólásokban nem egyfajta nacionalizmussal van dolgunk, hanem a rovásírás ellenkultusza és a rovásírás kultusza által képviselt polgári nacionalizmus és kulturális nacionalizmus konstrukcióival, amelyek között a különbség leginkább az etnikai identitás kidomborításában vagy annak hiányában ragadható meg, ahol etnikai identitás alatt a közös eredet, a közös ősi múlt, a közös hagyományok hangsúlyozását mint a nemzeti egység igazolásának alapvető forrását értjük.

A rovásírás ellenkultuszának tagjai a „polgári nacionalizmus” beszédmódjához sorolhatók, ami Michael Ignatieff szerint lehetővé teszi számukra, hogy „összhangba hozzák a saját életük alakításának jogát azzal az igénnyel, hogy egy közösséghez tartozzanak”⁶⁶. A kommentek elemzéséből látható, hogy az ellenkultusz tagjai láthatólag egy tágabb, beengedőbb magyarságdefinícióban gondolkodnak, rovásíráshoz való negatív, sztereotípiáktól nem mentes viszonyukat a rovásírás szimbolikussá emelt, túlmitizált, tudományosan nem egyértelmű jellege, valamint a rovásírás szélsőjobboldali („trianonozós”, „árpádsávózós”) pártpolitikával egybefonódó és erőszakosan terjesztett („minden budiajtóba” kirakott) jelenléte határozza meg. Esetükben a nemzeti identitás etnikum fölötti változata érvényesül, vagyis számukra a magyarság mint közösségi

⁶⁶ Ignatieff, Michael: *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*. London: BBC Books & Chatto & Windus, 1993. 4.

identitás nem a közös etnikai származáson, az ősi múltban gyökerező hagyományokon és szokásrenden alapszik, hanem egy társadalmi, kulturális és gazdasági mobilitást hangsúlyozó, nyitott, társadalmi és kulturális heterogenitásban hívó, magát liberálisnak gondoló közösségi identitást mutat. Erikson szerint úgy tűnik, hogy „az identitások kialakulása hasznossági megfon-tolásokhoz kötődik”,⁶⁷ amely meglátás a rovásírás ellenkultusza oldalán megszólalók esetében érvényesülni látszik. A polgári nacionalizmus által felkínált identitás számukra éppen abban segíthet, hogy enyhüljön a kirekesztő, autoriter, rasszista gyűlölettel teli nyomás, amit többek között a kultusznak ebben a Facebook-vitában megnyilvánuló hívei részéről érzékelnek.

A rovásírás kultuszának hívei esetében erősebben fejeződik ki és hangsúlyosabb szerephez jut a közös eredetre épülő és közös hagyományokban hívó etnikai identitás, ami alapján itt a „polgári nacionalizmussal” szemben egyfajta „kulturális nacionalizmussal” van dolgunk.⁶⁸ A kulturális nacionalizmus lényege Kosaku Yoshino szerint a nemzeti közösség újjáélesztése a kulturális identitás újraalkotásán és megőrzésén keresztül azokban az időkben, amikor azt veszélyeztetve érzik. Ebben az esetben a veszélyt egyrészt a globalizáció által eredményezett kulturális, társadalmi és gazdasági export-import jelenti, másrészt pedig a nemzeti különbségek semlegesítésére tett kísérletek az „euroszimbólumok új repertoárja” által.⁶⁹ Yoshino szerint a kulturális nacionalisták úgy tekintenek a nemzetre, mint az ő egyedülálló kultúrájuk és történelmük termékére, illetve mint különleges jellemzőkkel, jellegzetességekkel bíró kollektív szolidaritás megnyilvánulására.⁷⁰ A kultusznak az itt megnyilvánuló hívei számára ez a különleges nemzeti jellemző egyértelműen a rovásírás; akik pedig nem hisznek ebben az ősi hagyatékban, azok a nyugati, baloldali, öskommunista, liberális, neoliberais, multikulturális, magyarellenes ideológia képviselői, ergo hazaárulók. Ez a nemzeti identitáskonstrukció tehát nemcsak más nemzetek tagjaival szemben határozza meg magát, hanem a magyar

⁶⁷ Erikson, 2008. 107.

⁶⁸ Yoshino, Kosaku: *Cultural Nationalism in Contemporary Japan. A Sociological Enquiry*. London & New York: Routledge, 1992.

⁶⁹ Shore, Chris: *Building Europe. The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge, 2000, 52.

⁷⁰ Yoshino, 1992. 1.

társadalmon belül képez egy *mi* vs. *ők* szembenállást, a magyar társadalmon belül húzza meg a magyarsághoz, mint nemzeti közösségi identitáshoz tartozás éles és áthághatatlan határait.

Összegzés

Jelen írás azt az ideologikusan terhelt erőteret vázolta fel, amely a magyar társadalomban a székelly írást körülvevő tudások, hitek, politikák hordoznak, s amelyek mentén egy olyan törésvonal manifesztálódik, amely az „idegent” és a „másságot” a kultúra, a nemzet, a hagyományok fogalmain belülre helyezi. Ezt az erőteret az itt olvasható tanulmányban a Magyar Kétfarkú Kutya Párt (MKKP) 2016. június 25-én saját Facebook-oldalán megosztott székelly írásos plakát-posztja alatt generálódott vitán keresztül térképeztük fel. A Facebook-vita diszkurzuselemzésével a „rovásírás” identitásjelző, identitásképző használatát vizsgáltuk, így jelölve azt az identitáspolitikát, amely a rovásírást a magyarok „igazi” írásaként és az ősi magyar múlt részeként kezelve a magyarság Hobsbawmi-i értelemben megalkotott hagyományára épül. A rovásírásnak a magyarság definíciója szempontjából kitüntetett szerepet szánók heterogén közegét a rovásírás kultuszához soroljuk, míg a rovásírás használatát ellenzők, támadók az ellenkultuszt alkotják. Az MKKP Facebook-posztja alatti komment-folyamban a székelly írás kultuszának követői, támogatói, valamint a kultusz ellenzői, támadói csaptak össze egymással, s ebben a diszkurzív térben a vita téje a magyarság, mint kollektív nemzeti identitás definíciója, azaz a magyarság mibenlétének meghatározása volt a két egymással szembenálló tábor ideológiai elkötelezettségének megfelelően.

A Facebook-kommentekből felépülő szöveg a nacionalizmus diszkurzív terébe illeszkedik. Az egyes hozzászólások az őket körülvevő hatalmi erőterben a magyarság egymással szembeütköző definícióit hozzák létre, továbbá meghatározzák az ezeken alapuló közösségi identitást, pontosan körülhatárolva, hogy az adott definícióba és közösségbe ki tartozik bele és ki záródik ki abból. A rovásírást mindkét oldalon annak fokmérőjeként kezelik, hogy ki az „igazi” magyar és ki nem az, ily módon a székelly írás mindenképp a magyar társadalom „másikjának” metaforikus jelölőjévé válik. Az elemzett hozzászólásokban nem egyfajta nacionalizmussal van dolgunk, hanem a rovásírás ellenkultusza és a rovásírás kultusza által

képviselt polgári nacionalizmus és kulturális nacionalizmus konstrukcióival, amelyek között a különbség leginkább az etnikai identitás kidomborításában vagy annak hiányában ragadható meg. A rovásírás ellenkultuszának tagjai a „polgári nacionalizmus” beszédmódjához sorolhatók, míg a rovásírás kultuszának hívei esetében hangsúlyosabb szerephez jut a közös eredetre épülő és közös hagyományokban hívő etnikai identitás, ami alapján egyfajta „kulturális nacionalizmussal” van dolgunk.

A polgári nacionalizmus és kulturális nacionalizmus itt leírt szembenállása nem csupán magyarországi jelenség. Manuel Castells szerint a kulturális nacionalizmus Yoshino által kidolgozott elgondolása nagyban hozzájárulhat annak az egyidejűségnek a megértéséhez, ami korunkat jellemzi: a posztmodern nacionalizmusok újbóli felvirágzása és a modern nemzetállam hanyatlása egyidejűségének megértésében.⁷¹ Erre pedig a kortárs folyamatokat elnézve és az internet hálójában élve mind a hazai, mind a nemzetközi kontextusban igen nagy szükség van.

⁷¹ Castells, 2010. 34.

Felhasznált irodalom

- Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L'Harmattan & Atelier, 2006.
- Blank, Grant – Reisdorf, Bianca C.: „The participatory Web.” *Information, Communication & Society*, Volume 15, Issue 4, 2012. 537-554. DOI: 10.1080/1369118X.2012.665935.
- Castells, Manuel: *The Power of Identity*. 2nd Ed. Malden: Wiley-Blackwell, 2010.
- Eriksen, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák*. Budapest–Pécs: Gondolat Kiadó & PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2008.
- Fairclough, Norman: *Discourse and Social Change*. Cambridge & Malden: Polity Press, 1992.
- Fairclough, Norman: *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. Harlow: Longman, 1995.
- Fairclough, Norman: *Language and Power*. 2nd Ed. London & New York: Routledge, 2013.
- Glózer Rita: A nemzet helyreállítása a magyarországi nemzeti radikális mozgalom ellenségtematizáló diskurzusaiban. In: Feischmidt Margit (et al.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest: L'Harmattan & MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014. 159–208.
- Geertz, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmezéséhez. In: Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Második, javított kiadás*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001. 194-226.
- Gellner, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2009.
- Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest: Typotex, 2007.
- Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2010.

- Hallett, R. E. & Barber, K.: Ethnographic research in a cyber era. *Journal of Contemporary Ethnography* Volume 43, Issue 3, 2014. 306–330. DOI: 10.1177/0891241613497749.
- Hine, Christine: *Virtual Ethnography*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage, 2000.
- Hine, Christine: *Ethnography for the Internet. Embedded, Embodied and Everyday*. London & New Delhi & New York & Sydney: Bloomsbury Academic, 2015.
- Hobsbawm, Eric: Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. In: Hobsbawm, Eric –Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 263–307.
- Ignatieff, Michael: *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*. London: BBC Books & Chatto & Windus, 1993.
- Kolko, Beth E. – Nakamura, Lisa – Rodman, Gilbert B.: Race in Cyberspace. An Introduction. In: Kolko et. al.: *Race in Cyberspace*. New York & London: Routledge, 2000. 1–13.
- Kozinets, Robert V. : The Field Behind the Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communities. *Journal of Marketing Research*, Volume 39, 2002. 61–72.
- Margócsy István: A magyar irodalom kultikus megközelítései (Kommentár és florilegium). *Itk*, 1990/3. 288–312.
- Poster, Mark: Postmodern Virtualities. *Body & Society*, Volume 1, Issue 3–4, 1995. 79–95.
<https://doi.org/10.1177/1357034X95001003005>.
- Sándor Klára: *A székelly írás nyomában*. Budapest: Typotex, 2014.
- Sarkadi Zsolt: „Vida Ildikó találkozása André Goodfrienddel — rendezői változat.” *444.hu*, 2014. november 10.,
<https://444.hu/2014/11/10/vida-ildiko-talalkozasa-andre-goodfrienddel-rendezoi-valtozat> (letöltés ideje: 2018. július 21.)
- Smith, Anthony D.: *National Identity*. Reno: University of Nevada Press, 1991.

Shore, Chris: *Building Europe. The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge, 2000.

Stone, A. R.: *The War of Desire and Technology at the End of the Mechanical Age*. Cambridge, MA: MIT Press, 1996.

Turkle, Sherry: *Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster, 1995.

Yoshino, Kosaku: *Cultural Nationalism in Contemporary Japan. A Sociological Enquiry*. London & New York: Routledge, 2005.

BALOG IVÁN*

Miért veszít teret az antinacionalizmus?¹

A székely írás recepciójával foglalkozó kutatásunkban egyik hipotézisünk az volt, hogy arra erős befolyással rendelkezik az írás ellenkultusza, vagyis az a nézet, amely szerint a székely írás kultusza szélsőjobboldali jellegű. Feltevésünket sajtófigyeléssel és kérdőíves vizsgálattal teszteltük. A sajtóelemzés nem adott egyértelmű választ kérdésünkre. Az antinacionalista irányultságú internetes felületeken (*Magyar Narancs* – mancs.hu, *Népszabadság* – nol.hu) gyakran találkozhattunk ezzel a nézettel, másutt azonban sokkal ritkábban. A survey azonban mást mutatott.

2016 októberében kérdőíves vizsgálatot folytattunk le a székely írás recepciójáról, 1177 fő megkérdezésével, országos véletlen valószínűségi mintán.² Várakozásainkkal ellentétben a megkérdezetteknek csak 2%-a volt azon a véleményen, hogy a rovásírás zavarja, mert fölösleges magyarkodás, és mindössze 1%-a vélte úgy, hogy a rovásírás szélsőjobboldali, náci szimbólum, emiatt be kellene tiltani. Mindez azt mutatja, hogy véleménybuborékkal állunk szemben, amely a saját körein kívül nem képes további csoportokat megszólítani, ráadásul önmagában is csak nagyon szűk a befolyása. Mindez nem magyarázható pusztán azzal, hogy a kérdezettek által adott, említett válaszok egyszerűen tájékoztatlanságról tanúskodnak, és tényszerűen tévesek. Az antinacionalizmus ettől függetlenül is hazánkban, de Európában és az USA-ban is visszaszorulóban van – természetesen párhuzamosan

* A szerző szociológus, a SZTE Szociológia Tanszékének vezetője. E-mail: balog.ivan56@gmail.com.

¹ A tanulmány az NKFIH K 115748 sz. projektjének támogatásával készült.

² A kutatásról I. Sándor Klára és Csörsz Édua írását ugyanebben a számban.

azzal, hogy az újnacionalizmus és a szélsőjobb egyre inkább előretör,³ és ez a menekültválsággal még inkább felerősödik.

Az antinacionalizmus ugyanakkor korábban jóval sikeresebb volt, Magyarországon pedig különösen eredményes múltra tekinthet vissza. A következő szövegrészlet jól érzékelteti ezt:

„A posztkommunista térségben... egyedül a magyar baloldalon nem volt meghatározó a nemzetiesítő beszédmód. Ennek gyökere a Kádár-rendszernek a jóléti retorikára – és nem a nacionalizmusra – alapozó legitimációs berendezkedéséhez nyúlik vissza. Ezt tovább erősítette, hogy az MSZMP-n belül a rendszerváltás során nem a gyakran nemzeti retorikát használó Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás reprezentálta vonal lett a meghatározó, hanem sokkal inkább a reformközgazdászokkal összefogó technokrata, külpolitikus csoport. Többek között ez volt az oka, hogy 1993-ban az új baloldali politikai célokat megfogalmazó Demokratikus Charta mozgalom az Antall-kormány intézkedéseit bírálva, antinacionalista beszédmóddal lépett fel. Ez a modernizációs beszédmód lett a baloldali politikai identitásközösség összefogó ereje.”⁴

Miért vesztett befolyásából a nacionalizmus-ellenesség, amikor pedig a globalizáció, az Európai Unió kibővülése alapján éppen a visszaszorulását kéne prognosztizálnunk? Erre a kérdésre keresek választ tanulmányomban. Az alábbiakban előbb az antinacionalizmussal kapcsolatos elméleti problémákkal foglalkozom,⁵ majd az irányzat hazai történetének egyes csomópontjait tekintem át.

³ Feischmidt Margit (szerk.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest: L'Harmattan - MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014.

⁴ Ablonczy Balázs – Bárdi Nándor: *Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő*. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006-2008*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010. 9-33.

⁵ Ebben a tanulmányban kizárólag az antinacionalizmussal foglalkozom. A nacionalizmus és az antinacionalizmus egymáshoz való viszonyának mélyrehatóbb bemutatása szétfeszítené ezen dolgozat kereteit, ezért az egy következő írás feladata lesz.

Az antinacionalizmus fogalmát illetően Andreas Johansson definíciójára támaszkodom, eszerint az „analitikus kategória, amely az összes, a nacionalizmussal szembeni álláspontot egyetlen fogalomban foglalja össze, néhány kritérium segítségével: univerzalisztikus *polycyn* alapszik, középpontjában az egyén áll, és a különböző identitásprojektekkel szemben az állam semlegességének a híve”.⁶

Az itt tömören jellemzett álláspontnak megkérdőjelezhetőek az antropológiai előfeltevései, ebből eredően problematikus az a mód, ahogyan a közösségi hovatartozás és az etnocentrizmus kérdését kezeli. Mielőtt ebbe belebocsátkoznék, ki kell térnem egy itt felmerülő etikai dilemmára. Manapság, amikor a fokozódó jobbratolódás, az illiberális rezsimek előretörése és a mindinkább erősödő újnacionalizmus miatt az emancipatorikus eszmerendszert egyre hevesebb külső támadások érik, nehéz hiteles belső kritikát megfogalmazni vele szemben. Éppen az ismétlődő és egyre súlyosabb vereségek teszik azonban elkerülhetetlenné annak felismerését, hogy az eddig alkalmazott megközelítés kontraproduktív. Ezért hasonló megközelítést igyekszem alkalmazni, mint egy másik kérdéskörben, a társadalmi nemek problematikájában Grzebalska, Pető és Kováts,⁷ akik önkritikára hívnak fel, és rámutatnak: helytelen az a szemléletmód, amely ezt arra hivatkozva utasítja el, hogy ez csak az ellenfél malmára hajtja a vizet, mert gátolja az összefogást, a sorok szorosabbra zárását stb.

A közösség kérdését illetően Ralf Dahrendorf álláspontjából indulok ki, akinek nézetei *mutatis mutandis* az antinacionalizmus problémájára is vonatkoztathatóak. Dahrendorf a *Life Chances*⁸ című

⁶ Johansson, A.: *Nationalism versus Anti-nationalism in Post-Communist Central and Eastern Europe*.

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.545.2932&rep=rep1&type=pdf>. (letöltés ideje: 2018. november 21.)

⁷ Grzebalska, Weronika – Eszter, Kováts – Andrea, Pető: Gender as symbolic glue: how ‘gender’ became an umbrella term for the rejection of the (neo)liberal order. <http://politicalcritique.org/long-read/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order/>. (letöltés ideje: 2018. november 21.)

⁸ Dahrendorf, Ralf: *Life Chances. Approaches to Social Theory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1979. Vö. Balog Iván: Mi köze Dahrendorfnak az ifjúságszociológiához? *Educatio*, 1995. nyár, 370–373. Balog Iván: A világtársadalom közösségeinek szabadsága. *Magyar Tudomány*, 2008/1. 22–25.

művében a szabad, nyílt társadalom híveként felveti a problémát: a popperi értelemben vett nyílt társadalomban csak félig van szabadság, mert csak egyféle életesély, az *opciók* (választási lehetőségek) léteznek. Ez a *homo oeconomicus*nak a szabadsága, aki szabadon követheti érdekeit, preferenciáit, és azon belül szabadon manőverezhet, és bármilyen döntést hozhat. A bökkenő azonban az, hogy így nem fog tudni egyáltalán dönteni, mert nem lesz fogódzója arra, hogy milyen alapon, milyen döntést hozzon! Ehhez ugyanis szükségünk van értékrendre, egy koordinátarendszerre is, amelyben rendezni tudjuk preferenciáinkat, amelyek értelmet adnak választásainknak. Azaz: nemcsak opcióinknak kell lenniük, hanem egy másik fajta életesélyre: *ligatúrákra* (kötésekre) is szükség van. Ezek egyúttal kapcsolathálót is jelentenek, ami a hovatartozás lehetőségét is megadja számunkra. Nemcsak *Gesellschaft* – magánérdekeiket követő egyének társulása –, hanem *Gemeinschaft*,⁹ érzelmi kötelékek által összetartott közösség is kell tehát a szabadsághoz, amely abban is állhat, hogy tartozunk valahová, hiszünk valamiben, és el vagyunk kötelezve bizonyos értékek, illetve egy kisebb, konkrét embercsoport mellett, amelyben otthon érezzük magunkat. A biztonság nélküli szabadság egyébként is kiszolgáltatottság, azaz éppen a szabadság ellentéte. Az opciók nélküli ligatúrák természetesen ketrecbe zárják az egyént, de a közösséghez tartozás még nem tesz szükségképpen csordalénnyé. Bibó intelmét adaptálva: a szabadság ügye és a közösség ügye (Bibó közösségen itt nemzeti közösséget ért) nem játszható ki egymás ellen.¹⁰ Indokolatlan a *gemeinschaftlich* szerveződések, így a nemzetet is csak a bundás indulatok, a törzsiség melegágyaként látni.

Az antinacionalizmus nem veszi eléggé figyelembe az emberi természet korlátait. Így pl. megfélekedezik arról, hogy jelenleg Földünkön egynél több közösség él, azaz nemcsak egyetlen csoport, az emberiség lakja, hanem annál kisebb közösségek is, partikuláris csoporttudattal, külön identitással. Ha pedig így van, akkor ezek a közösségek maguk igyekeznek meghúzni határaikat. Egyetlen közösség sem képes arra, hogy mindenkit befogadjon, hogy csak Mi-

<http://www.matud.iif.hu/08jan/05.html>

⁹ Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. 2. jav. kiad. Budapest: Gondolat, 2004.

¹⁰ Bibó István: *Válogatott tanulmányok I-III*. Magvető, Budapest, 1986. I. köt. 468. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/60.html#70>

fogalma legyen, de senkit se rekesszen ki külcsoporthoz tagjaként, hogy ne létezzen számára barát és ellenség, csak felebarát.¹¹ Ebből következően a saját és az idegen csoport közötti megkülönböztetés is elkerülhetetlen.

Ez érvényes a bináris oppozíciókra is, amelyekben mindig egy pozitív és egy negatív, „diszkriminált” fogalom áll szemben egymással. Ha azonban az ilyen dichotómiákat elutasítjuk, máris mi magunk kreáltunk egy olyan, újabb polarizációt, amelyben mi „természetesen” a helyes álláspontot foglaljuk el, az aszimmetrikus ellenfogalmak¹² bűvkörében maradók (most már ők a „barbárok”!) pedig tévelyegnek. De más korlátainktól se szabadulhatunk meg egykönnyen. Hiába mutatunk rá a nemzet kitalált, a hatalmon levők által szándékosan és mesterségesen kreált mivoltára¹³ – ugyanígy konstrukció Európa vagy az emberiség is.

Ami az antinacionalizmus történetét illeti, vannak tényezők, amelyek szinte evidensen kedveznek ennek az irányzatnak. A globalizáció folyamata természetesen opponálja a nemzeti szűkkeblűséget és elzárkózást. Szupranacionális szervezetként az Európai Unió alapeszméjéből következik, hogy szemben áll a nemzetállami kizárólagossággal, az unióba tömörült országok belépésükkel önként korlátozták szuverenitásukat. Kevésbé nyilvánvalóak, ezért a továbbiakban részletesebb elemzést igényelnek azok a hatások, amelyek a magyar történelemben gyökereznek.

Nézzük előbb itt is azokat az általánosabb összefüggéseket, amelyek egy antinacionalista érvelés alapjait szolgálhatják: Magyarország évszázadokig nem volt független, és a szuverenitás hiányából gyakran előnyei is származtak. A Habsburgok segítettek megszabadulni az ország elnéptelenedésével fenyegető török uralomtól, a dualizmus fél évszázada alatt pedig az ország olyan gazdasági és civilizációs fejlődésen ment keresztül, amely a magyar történelemben párját ritkítja. Ennek a fellendülésnek pedig éppen az

¹¹ Balog Iván: Kovách Imre, Dupcsik Csaba, P. Tóth Tamás, Takács Judit (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok.* Budapesti Könyvszemle, 25. évfolyam 4. szám, 2013 tél. 362–364.

¹² Koselleck, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája.* Budapest: Jószyveg Műhely, 1997.

¹³ E felfogásra példa: Hobsbawm, Eric John: *A nacionalizmus kétszáz éve.* Budapest: Maecenas, 1997.

adott ösztönzést, hogy országunk nem volt független, és ezért bekapcsolódhatott az Osztrák-Magyar Monarchia piacába. Mind a mai napig számos híve van annak a felfogásnak, amely szerint hazánk esetében kár erőltetni az önállóságot, a Kleinstaaterreit, mert az csak az elmaradottságot konzerválja, és teret enged a nacionalizmusnak, az antiszemitizmusnak.¹⁴

Közelebbi összefüggésekre deríthetünk fényt, ha a közelmúlt történelmét vizsgáljuk. Mindebből először is az a felismerés adódik, hogy az antinacionalizmus főleg azokban az országokban terjedt el, amelyekben a nemzeti legitimitás valamely oknál fogva törést szenvedett, és a nemzetépítés folyamata megakadt,¹⁵ vagy a nemzeti szuverenitást szupranacionális birodalmak korlátozták. Ilyenek voltak a Szovjetunió a második világháború előtt, a kommunista országok a sztálinizmus alatt, Németország mindkét fele (!) a német egyesítésig és Jugoszlávia. Speciális esetet képeznek a Varsói Szerződés tagállamai a posztstálinista időszakban, amikor nemzeti függetlenségüknek a szovjet dominancia miatti csorbulását nacionalista propagandával igyekeztek ellensúlyozni. Ez alól két ország képezett fontos kivételt: az egyik az NDK, a másik pedig Magyarország.¹⁶

Annak, hogy hazánkban miért nem alakult ki az államszocializmus időszakában nemzeti kommunizmus, szintén történelmi okai vannak.¹⁷ Elsőként egy olyan tényezőt kell megemlítenünk, amelyről manapság gyakran megfeledkeznek, mert a kommunista propaganda annyira visszaélt vele. Ez pedig Magyarország „utolsó csatlós” státusza, valamint ezzel összefüggésben az, hogy hazánkban – Németországhoz hasonlóan – nem alakult ki szervezett antifasiszta ellenállás. A hangsúly nem az ellenállás mértékén, hanem a szervezettségen van,

¹⁴ E felfogással vitatkozik Dénes Iván Zoltán: *Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19-20. századi Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum, 2001.

¹⁵ Minkenberg, Michael: *The Radical Right in Eastern Europe Democracy under Siege?* New York: Palgrave MacMillan, 2017.

¹⁶ Vö.: Mevius, Martin: *A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése*. Regio 2010/2.

¹⁷ Itt annyiban pontosítanunk kell, hogy két alkalommal mégis volt: 1956-ban, amikor a Nagy Imre-csoport képviselte ezt az irányzatot, valamint 1989-ben, amikor Pozsgay Imre fémjelezte. Különös és egyben szimptomatikus, hogy mindkét kísérlet a kommunista rendszer bukásával párhuzamosan történt.

vagyis azon, hogy nem jött létre antifasiszta ellenkormány, amely szimbolikusan a nemzeti érdek képviselőjét a fasizmusellenességgel kapcsolja össze, kommunisták is helyet kapnak benne, és fegyverrel harcol a nácik ellen. Az utóbbinak később az adta meg a jelentőségét, hogy erre hivatkozva, sőt, akár ezzel demagóg módon visszaélve lehetett a nemzeti – és mint később látni fogjuk: gyakran antiszemita – kommunista irányzatot szembeállítani az antinacionalista szárnnyal az államszocializmus idején.

Az 1956-os forradalom leverése és a Kádár-rendszer antinacionalizmusa között nyilvánvaló összefüggés van. A kádári konszolidáció alapvetése volt, hogy 1956-ban horthysta, nyilas ellenforradalom volt, amelynek természetes velejárója volt a nacionalizmus, a szovjetellenesség és az antiszemitizmus is. Ezért az MSZMP mindvégig tartotta magát ahhoz az irányvonalhoz, amely jöttányit sem enged a nacionalizmusnak, mert ez a rendszer bukásához vezethet.

Az antinacionalizmus működőképes része maradt a kádári kompromisszumnak, mert a hiányzó nemzeti legitimáció helyére olyan pótszert sikerült találni, amelynek egy hiánygazdaságban nagy jelentősége van: a fogyasztást. Ez ugyanakkor alapul szolgált egy, a mindennapokban érvényesülő, latens ideológiának, az „életforma-nacionalizmusnak”¹⁸. Ennek lényege, hogy adottnak veszi a reálszocializmus megváltoztathatatlanságát, és ezért a hazai életszínvonalat csakis a többi, ellátási gondokkal küzdő kommunista országával veti össze. Az összevetés végeredménye: mi, magyarok – úgymond – „tudunk élni”, nekünk vannak a legjobb ételeink, italaink, mi tudunk öltözködni, mulatni – a románokhoz vagy a szovjetekhez képest! A magyar életformának így részévé váltak a kádári koraszülött jóléti állam által biztosított, alacsony színvonalú, de mindenki számára elérhető szolgáltatások – ideértve a teljes foglalkoztatottságot is –, a második gazdaságban elérhető jövedelemkiegészítés, és az a tudat, hogy ezzel a magyarok a keleti tömbben előnyösebb helyzetbe kerülhettek, mint azok a szomszéd népek, akikkel szemben a magyarság a 20. században többször is vesztesnek bizonyult. A hivatalos antinacionalizmus sikere a latens életforma-nacionalizmus nélkül elképzelhetetlen lett volna. A kettő azért is fért meg olyan jól

¹⁸ Lengyel László: *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*. Budapest: Helikon, 1996.

egymás mellett, mert együttélésük ambivalenciáját az emberek nagyon jól elviselték. Az államszocializmus idején ugyanis a mindennapi életben létrejött egy ún. ambivalens diskurzus,¹⁹ amely nélkülözte a koherenciát, de éppen ezáltal biztosított manőverezési lehetőséget az egyén számára ahhoz, hogy az életvilágban sikerrel küzdjön meg problémáival, és ezáltal önbecsülést, mások körében pedig presztízst szerezzen.

Az antinacionalizmussal kapcsolatban döntő, hogy sikerül-e közmeggyőződéssé válnia, és ha igen, akkor az összekapcsolódik-e egy demokratikus konszenzussal. E tekintetben alapvetően más az 1989 előtti nyugatnémet és a magyar tapasztalat. Az NSZK-ban a nemzeti függetlenség hiányát nemcsak a magas színvonalú fogyasztás,²⁰ hanem a parlamenti demokrácia egyre fokozódó elfogadása is ellentételezte – egy olyan országban, ahol nem voltak demokratikus hagyományok, illetve ami volt, az a weimari demokrácia kudarca miatt nem volt sikeres. Ehhez természetesen hozzájárult a hidegháború és a rivális NDK ellenpéldája is,²¹ s ez megkönnyítette az USA-ból származó importtermékeknek tekintett demokratikus berendezkedés meggyökeresedését, az amerikai katonai megszállásba történő belenyugvást. Ennek nyomán a nyugatnémetek körében kialakult a közmeggyőződés, hogy a nacionalizmus, az antiszemitizmus ugyanúgy végromlásba döntheti az országot, ahogy Hitler idején tette.

Ehhez hozzájárult egy további, nagyon fontos tényező, ami ma már – csaknem a három évtizeddel a kelet-európai rendszerváltások után – bizonyos fokig feledésbe merült, pedig máig ható jelentőséggel bír. A kommunista rendszerek többségében egyre erősödött és mindinkább hivatalos irányzattá vált a nacionalizmus²² és – az

¹⁹ Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Csíkszereda: Pro-Print, 2004.

²⁰ Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantis, 1989.

²¹ Fulbrook, Mary: *A német nemzeti identitás a holokauszt után*. Budapest: Helikon, 2001.

²² Erről I. Eisler, Jerzy: *Myths and Stereotypes in Poland under the Communist Rule*. Acta Poloniae Historica 91, 2005. 153–183., Gripp, Richard C.: Eastern Europe's Ten Years of National Communism: 1948-1958. *The Western Political Quarterly*, Vol. 13, No. 4 (Dec., 1960), 934–949. DOI: 10.2307/443739, Shcherbak, Andrey: Nationalism in the USSR: a historical and comparative perspective. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Volume 43, 2015 – Issue

anticionizmus mezébe öltöztetett – antiszemitizmus.²³ Ez jelentős változást, csaknem száznyolcvan fokos fordulatot jelentett a kommunista mozgalom és az államszocializmus kezdeti időszakához képest, amelynek internacionalizmusa kizárta a pártban jelentős szerepet játszó zsidó származású káderek diszkriminálását. Ami az anticionizmus képében jelentkező zsidóellenességet illeti,²⁴ alapvetően a közel-keleti helyzet miatt alakult ki, amely szintén gyökeresen átalakult a negyvenes évek vége óta. Izrael állam megalakulásakor az ország még a „béketábor” szövetségesének számított. Az ötvenes években aztán a világpolitikai konstelláció a térségben megfordult. Az arab országokban szovjetbarát rezsimek jöttek létre. Az olajért, mint stratégiai nyersanyagért folyó küzdelemben ellenfelük, Izrael így a Nyugat szövetségesévé vált, amely a Góliáttal küzdő Dávidként örököl a nyugati életforma felett. Az európai történelemben talán először kezdték a zsidó nép kollektív, állami reprezentánsát: Izraelt és vele magát a zsidóságot is többé már nem legalábbis gyanús idegenként, hanem a Mi-csoport tagjaként szemlélni, ami a nyugati társadalmakban felgyorsuló iparosodással,

6. 866–885. <https://doi.org/10.1080/00905992.2015.1072811>, Tismaneanu, Vladimir: *Understanding National Communism: Romanian Communism in a Historical-Comparative Perspective*.

<https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/OP%2025.pdf>, (letöltve 2019. február 6-án), Van Ree, Erik: The concept of 'National Bolshevism': An interpretative essay. *Journal of Political Ideologies*. Volume 6, 2001. Issue 3. 289–307. <https://doi.org/10.1080/13569310120083017>. (letöltve 2019. február 6-án).

²³ L. Krajewski, Stanislaw: *Jews, Communism, and the Jewish Communists*. In: *Jewish Studies at the Central European University I. Yearbook (Public lectures 1996-1999)*, ed. by Andras Kovacs, co-editor Eszter Andor, Budapest: CEU 2000, 119–133., Goldhagen, Erich: *Communism and Anti-Semitism*. In: Fein, Helen (ed.): *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1987. 380–392., Gordon, Joseph: *Foreign Countries: Eastern Europe*. *American Jewish Yearbook*. Vol 55 (1954). http://ajcarchives.org/AJC_DATA/Files/1954_10_EastEurope.pdf;

Nudelman, R.: Contemporary Soviet Anti-Semitism: Forms and Content. In: Fein, Helen (ed.): *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1987. 392 – 412., Stola, Dariusz: Anti-Zionism as a Multipurpose Policy Instrument: The Anti-Zionist Campaign in Poland, 1967–1968. *Journal of Israeli History*, Volume 25, 2006. 175–201. <https://doi.org/10.1080/13531040500503021>.

²⁴ Karády Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat*. Budapest: Új Mandátum, 2000.

urbanizációval együtt nagymértékben hozzájárult az európai kultúra egyik legrégebbi és talán legszégyenletesebb tradíciója, a zsidóellenesség csökkenéséhez. Mindez kihúzta a talajt a modern politikai antiszemitizmus egyik legismertebb toposza, a „kommunista zsidó” alól is, sőt, éppen ez volt az, ami lehetővé tette az antifasizmus összekapcsolását a kommunista diktatúrák elutasításával. Ettől kezdve a zsidó refuznyikokat üldöző, a Hitlert csodáló arab zsarnokokat állig felfegyverző Szovjetunió vált a nyugati közvélemény szemében a világ első számú antiszemita hatalmává. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az antiszemitizmus minden formájának elvetése, a vele szembeni zéró tolerancia a nyugati világban a demokrácia fokmérőjévé vált.²⁵

Ezzel szemben a kádári Magyarországon az antinacionalizmus nem a demokrácia iránti elkötelezettség, hanem a kádári konszolidáció terméke volt: azé a felismerése, hogy a nemzeti függetlenség kivívása kilátástalan, mert az 1956-os forradalom bukásához hasonló katasztrófához és sztálinista restaurációhoz vezethet, ami veszélyeztetné a terror enyhülése és a fogyasztás terén elért eredményeket. E belátáshoz az is hozzátartozott, hogy az anticionizmusnak/antiszemitizmusnak sem szabad tért engedni, mert az ugyanolyan következményekkel lehet terhes, mint a nacionalista kártya kijátszása. A zsidóellenességtől való következetes tartózkodás ugyanakkor – a jellegzetesen kádári középutasság, a „kétfrontos harc” jegyében – azzal járt együtt, hogy a zsidó származású kádereknek a vezető állásokban való felülreprezentáltságát is akadályozni próbálták. Ebben is kifejeződött a kádári berendezkedés egyik alapelve: semmiféleképpen nem szabad visszatérni az ötvenes évek gyakorlatához, mert ez is az ötvenhatos forradalomhoz hasonló összeomlást eredményezhet. Ez a „se zsidók, se antiszemiták”²⁶ politika alapja tehát egyrészt a sztálinista diktatúra visszatérésétől, másrészt az újabb forradalomtól és nemzeti szabadságharcától való félelem, és nem valamiféle következetes demokratikus, emberjogi, antirasszista álláspont volt. Érdekes és egyben szimptomatikus, hogy a zsidó származásúak körében csak az ellenzékiek közt találunk példát a zsidó identitás nyílt vállalására és egyúttal a magyarsággal való,

²⁵ Kovács András: *A Másik szeme. Zsidók és antiszemiták a háború utáni Magyarországon*. Budapest: Gondolat, 2008.

²⁶ Kovács, 2008. 124.

antinacionalizmustól mentes azonosulásra, amely összekapcsolódott a politikai demokrácia – ez esetben: a demokratikus szocializmus – igenlésével, sőt, a népiekkel való együttműködés gondolatával.²⁷ Ez demokratikus nacionalista alternatívát kínált volna az antinacionalizmussal szemben. Figyelemre méltó ugyanakkor az is, hogy ez együtt járt a Rákosi-rendszerben vállalt szerepért való, az önantiszemizmus határát súroló felelősségvállalással, amit az magyarázhat, hogy a Nagy Imre-csoport zsidó származású „nagyimrései” a kivégzett miniszterelnök kultuszától vezérelve azonosultak a Nagy Imre névvel fémjelzett 1953 júniusi kormányprogramnak a pártvezetésben „túl kevés magyarról” szóló, a szovjet vezetés antiszemita tagjai által ihletett kitételeivel is.²⁸

Az antinacionalizmus és a hozzá való viszony különösen a rendszerváltás során lépett elő politikaformáló erővé. Ez először a négyigenes népszavazás előtt volt jellemző. A népszavazás négy kérdése közül a legfontosabb azt volt hivatott eldönteni, hogy hazánkban erős köztársasági elnök lesz-e, és hogy még az országgyűlési választások előtt választják-e meg, valójában azonban az volt az igazi tétje, hogy a legnépszerűbb – egyben nemzeti kommunista múltú – magyar politikus, Pozsgay Imre lesz-e a köztársasági elnök. Ennek azért volt döntő jelentősége, mert Pozsgay a demokratikus szocializmus híve volt, és ezért nem helyeselte a teljes rendszerváltást. Esetleges győzelme esetén Magyarországon megmaradhatott volna a hibrid rendszer, ami 1988 és 1990 között volt,²⁹ más szempontból azonban jelentős változást hozott volna. Pozsgay a nyolcvanas években egy antinacionalista rendszerben a nemzeti kommunista irányvonalat képviselte, és ennek megfelelően a népi-urbánus ellentétben két latens párt közül a népieket, majd 1987-től, a többpártrendszer kialakulása során pedig a népi mozgalomra támaszkodó, nacionalista és népszerű MDF-et támogatta. Ennek láttán

²⁷ Réz Pál és tsai: *Bibó-émlékkönyv*. Budapest: Századvég, 1991. I. köt. 219–248.

²⁸ Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28.

<http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/kvhs.htm>. (letöltés ideje: 2018. november 21.) Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól. 1953. június 13–16. <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/moskva1s.htm>. (letöltés ideje: 2018. november 21.)

²⁹ Kis János: 1989: A víg esztendő. <http://beszelo.c3.hu/99/10/051989.htm>. (letöltés ideje: 2018. november 21.)

számos urbánus médiaértelmiségi, akik korábban reformkommunistaként az MSZMP hívei voltak, a négyigenes népszavazás kiírása után az MDF riválisa, a liberális SZDSZ mellé szegődtek. E médiatámogatásnak köszönhetően – amely lökést adott a médiaháború kirobbanásához – az addig csekély befolyással bíró szabaddemokraták jelentősen megerősödtek. Mindez jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a népszavazás végül – ha igen csekély különbséggel is – az „igen” diadalát hozta. Úgy tűnt tehát: megszületett a rendszerváltás után az antinacionalizmus első komoly sikere – amelyhez az is kellett, hogy a berlini fal leomlása után az MDF a szavazástól való távolmaradásra szólította fel a híveit, mert ekkor már nem kívánt az MSZMP utódpartja szövetségesének, Pozsgay támogatójának tűnni. Végeredményben a négyigenes népszavazás eredménye tette fel a pontot az i-re a politikai rendszerváltást illetően, amely a „nem” győzelme esetén nem lett volna teljes.

Éppen emiatt azonban hamarosan kitört a médiaháború, amelynek – médiatörvény és kereskedelmi tévék hiányában – nagy jelentősége lett a politikai csatározásokban. Az 1990-es parlamenti választásokat a nacionalista MDF nyerte, amelynek egyik legerősebb politikusa, a párton belül komoly befolyással rendelkező Csurka István korábbi antiszemita, szélsőjobboldali megnyilvánulásait 1992 nyarán újabb, a korábbinál súlyosabb kirohanással tetézte.³⁰ A hírhedt Csurka-dolgozat nyomán azok a médiaértelmiségiek, akiket Csurka antiszemizmusa létében fenyegethetett, úgy érezhették: a kormánypárt szélsőjobboldali fordulatra készül, hazánkban fasiszta hatalomátvétel fenyeget, ezért antinacionalista, egyben antifasiszta népfrontot kell létrehozni, amelyben szövetséget kell kínálni a rendszerváltásban jelentős szerepet játszó korábbi reformkommunistáknak is, egyúttal szakítva azzal a gyakorlattal, amely szembeállította velük a liberálisokat. Ennek nyomán zászlót bontott a nacionalizmusellenes tömegmozgalom: a Demokratikus Charta.

A Charta rövid idő alatt hatalmas sikert aratott. Akik fontosnak érezték a demokrácia megvédését a rasszizmustól, a médiának a kormány általi, hatalmi szóval történő elfoglalásától, országszerte csatlakoztak a mozgalomhoz. A Charta ügyvivői között

³⁰ Csurka István: Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán. *Magyar Fórum*, 1992. augusztus 20.

megtalálhattuk a Kádár-rendszer ellenzéki és féellenzéki értelmiségi elitjének legtekintélyesebb személyiségeit, akik ezúttal bátran felvállalták a nyílt politizálást is.³¹ A DC rendezvényein a rock-koncertekhez hasonló, happeningszerű hangulat uralkodott, amely egységbe forrasztotta a vezetőket és követőiket egyaránt. A sodró erejű tömegmozgalom vonzereje kihatott a pártpolitikára is. Hamarosan megkezdődött egyfajta lassú olvadás az SZDSZ és az MSZP között, amely nélkül nem lett volna lehetséges a két politikai erő között az MSZP elsőprő győzelmét követően 1994-ben létrejött koalíció.³²

A választásokat megelőzően a baloldal ismétlődően amellelt érvelt, hogy – bár Csurkák végül elvesztették az MDF-en belüli hatalmi harcot, kizárták őket a pártból, és ezt követően hozták létre a szélsőjobboldali Magyar Igazság és Élet Pártját – a kormánypárt a médiaháborúban továbbra is összejátszik a szélsőjobbal. Az elsőprő választási siker következtében az a látszat keletkezett, hogy a parlamenti voksoláson való eredményes szerepléshez dokumentálni kell: a jobboldal nem határolja el magát ugyanúgy a neofasizmustól, ahogyan az a nyugati demokráciákban szokás, ez pedig az ország nemzetközi elszigetelődéséhez vezet. A feltevés az volt, hogy a magyar választópolgárok többsége a későkádárizmus során a második gazdaságban annyira elköteleződött a nyugatosodás iránt, hogy fogékony lesz erre az argumentációra, és elutasítja a modernizáció, a polgárosodás megakadásával fenyegető „nacionalista légvárépítést”, „antiszemita népbuítást”. A félrevezető tanulság rögzülését éppen a diadal földcsuszamlásszerű ereje segítette elő. A Charta sokak számára felejthetetlen, az *Ilyenek voltunk* című amerikai filmhez hasonló élményt okozott, stratégiája pedig a „járt utat a járatlanért el ne hagyj” elve alapján még évtizedek múlva is követendő példának számított a baloldalon. Az 1994-ben nyertes pártok „a győztes csapaton ne változtass!” elvét követve a későbbi választásokon is azt az antinacionalista üzenetet kommunikálták, hogy aki a jobboldalt választja, az a szélsőjobbot is megkapja.

³¹ Körösenyi András: *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat*. Budapest: Osiris, 2000.

³² Természetesen ez csak szükséges, de nem elégséges feltétel volt – e sikernek más, fontos összetevői is voltak, amelyek részletesebb elemzésére itt nincs mód.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a nagyarányú győzelemben komoly része volt a nacionalizmus-ellenességnek. Az antinacionalista politika sikerét már 1989 előtt sem a demokratikus közmeggyőződés, hanem a kádárizmus sajátossága: a terror és a nyomor hiánya, a kommunista diktatúra következetesen antisztálinista változata biztosította. A választók 1994-ben sem a nacionalizmust utasították el, hanem az életkörülmények drasztikus romlását: azt remélték, hogy a szocialista párt visszahozza számukra azokat a jóléti juttatásokat, amelyeket az előző rendszer biztosított. A párt antinacionalista propagandáját is a redisztributív javak hitelesítették, a Bokros-csomag, majd a 2008-tól kezdődő megszorító intézkedések pedig hiteltelenítették. Ebből is látható, hogy az antinacionalizmus versus nacionalizmus ellentét nem a választókat osztja meg elsősorban. Úgy is mondhatjuk, hogy nem a politika keresleti, hanem a kínálati oldalán jelenik meg tényezőként a magyar politikai életben. Azt határozza meg, hogy melyik párt mely más pártokkal hajlandó koalícióra lépni, azaz törésvonalképző szerepe van. A törésvonal egyik oldalán 1990 óta az antinacionalista, a másikon pedig a nacionalista pártok találhatók.

A törésvonal kialakulásában döntő jelentőségre tett szert a határon túli magyarsághoz való viszony. Amikor Antall József kijelentette: lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének érzi magát, szimbolikusan elhatárolódott az antinacionalizmustól. Az utóbbi szerint csak 10 millióan tartoznak a magyarsághoz, minden egyéb álláspont lopakodó vagy nyílt irredentizmus, amely a Horthy-rendszert hozhatja vissza – azt az időszakot, amikor Magyarország úgy kapta vissza a Trianonban elcsatolt területei egy részét, hogy mindezt a fasiszta hatalmakkal való szövetségnek köszönhette, és sorra vezette be a zsidótörvényeket. Nyilvánvaló, hogy e félelmek hátterében a magyar történelem legsúlyosabb traumái állnak. Az már kevésbé magától értetődő, de éppen ezért komoly figyelmet érdemel, hogy a nacionalizmust is elszenvedett és fel nem dolgozott sérelmek táplálják, és pedig főleg nem csak Trianon miatt. A valódi ok az, hogy a nacionalista Horthy-rendszerben elkövetett bűnökért való felelősségre vonás 1945 és 1989 között sok esetben a jogállamiság sérelmével történt, ami pedig nem volt alkalmas a felelősségvállalás és a múltfeldolgozás szellemének felidézésére.³³

³³ Bibó, 1986. II. köt. 13–81., 754–799.

Az antinacionalizmus utolsó komoly sikere a 2004-es kettős népszavazás volt. A népszavazás a határon túli magyaroknak adandó magyar állampolgárságról szólt, de volt másik tétje is: a magyarországi választásokon adandó szavazati jog, amely jelentősen megnövelte volna a jobboldali párt esélyeit az országgyűlési választásokon, hiszen nyilvánvaló volt, hogy az erdélyi, vajdasági, felvidéki, kárpátaljai magyarok a 15 milliós nemzetben gondolkodó politikai erőre adják a voksukat. A baloldali kormány heves propagandát fejtett ki ez ellen. Ennek előzménye az volt, hogy a 2002-es választások előtt a baloldal felvetette annak veszélyét, hogy jobboldali győzelem esetén 23 millió román jönne Magyarországra, hogy elvegye a magyarok munkáját.³⁴ A referendumon képviselt baloldali álláspont felháborodást keltett a jobboldalon, de mindenekelőtt a határon túli magyarok körében. Már korábban is előfordult, hogy nemzetietlenséggel vádolták a szocialistákat és a szabaddemokratákat, de ettől kezdve ez hallatlanul felerősödött. Az antinacionalisták és a nacionalisták között létrejött paritáson alapuló patthelyzet azonban még két évig megmaradt.

A nemzeti kérdésben kialakult hideg polgárháború 2006-ban dőlt el. Az öszödi beszéd után a szociálliberális, antinacionalista narratíva hihető elemei is diszkreditálódtak, ami – az akció-reakció effektus alapján – a jobboldali, nacionalista elbeszélés legképtelenebb mozzanatainak is a hitelesség látszatát kölcsönözte, és ez mindmáig megmaradt. A 2010-es „fülkeforradalom” nyomán a globalizációpárti, antinacionalista ideológia hívei nagymértékben tért vesztek hazánkban, és a 2008-as világgazdasági válság révén ez egy nemzetközi trendbe ágyazódott be. Világszerte előretört az újnacionalizmus, és ezzel párhuzamosan a szélsőjobboldali pártok is megerősödtek. Mindennek további lökést adott a menekültválság kitörése, amelynek következtében három és fél éve az antinacionalizmus erős visszaszorulásának, egyúttal az antidemokratikus nacionalizmus nagymérvű térnyerésének lehetünk szemtanúi minálunk és határainkon kívül egyaránt.

³⁴ Éber Márk szerkesztő beszélgetése Melegh Attilával: A migrációról szociológus szemmel. https://www.youtube.com/watch?time_continue=6&v=ZIUUV5qnN1vw. (letöltés ideje: 2018. november 21.)

Felhasznált irodalom

Ablonczy Balázs – Bárdi Nándor: Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő. In: Bitskey Botond(szerk.) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006-2008*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010. 9–33.

Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28. <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/kv hats.htm>. (letöltés ideje: 2018. november 21-én.)

Balog Iván: A világtársadalom közösségeinek szabadsága. *Magyar Tudomány*, 2008/1. 22–25. <http://www.matud.iif.hu/08jan/05.html>

Balog Iván: Mi köze Dahrendorfnak az ifjúságszociológiához? *Educatio*, 1995 nyár, 370–373.

Balog Iván: Kovách Imre, Dupcsik Csaba, P. Tóth Tamás, Takács Judit (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. Budapesti Könyvszemle, 25. évfolyam 4. szám, 2013 tél. 362–364.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok* I-III. köt. Magvető, Budapest, 1986. I. köt. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/60.html#70>

Bibó István: *Válogatott tanulmányok* I-III. Magvető, Budapest, 1986.

Csurka István: Néhány gondolat as rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán. *Magyar Fórum*, 1992. augusztus 20.

Dahrendorf, Ralf: *Life Chances. Approaches to Social Theory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1979.

Dénes Iván Zoltán: *Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum, 2001.

Éber Márk szerkesztő beszélgetése Melegh Attilával: A migrációról szociológus szemmel.

https://www.youtube.com/watch?time_continue=6&v=ZIUV5qnN1vw. (letöltés ideje: 2018. november 21.)

Eisler, Jerzy: *Myths and Stereotypes in Poland under the Communist Rule*. Acta Poloniae Historica 91, 2005. 153-183.

Feischmidt Margit (szerk.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest: L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014.

Fulbrook, Mary: *A német nemzeti identitás a holokauszt után*. Budapest: Helikon, 2001.

Goldhagen, Erich: Communism and Anti-Semitism. In: Fein, Helen (ed.): *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1987. 380–392.

Joseph Gordon: *Foreign Countries: Eastern Europe. American Jewish Yearbook. Vol 55 (1954)*.

http://ajcarchives.org/AJC_DATA/Files/1954_10_EastEurope.pdf f. (letöltés ideje 2019. február 6.)

Gripp, Richard C.: Eastern Europe's Ten Years of National Communism: 1948–1958. *The Western Political Quarterly*, Vol. 13, No. 4 (Dec., 1960), pp. 934-949. DOI: 10.2307/443739

Grzebalska, Weronika – Eszter, Kováts – Andrea, Pető: *Gender as symbolic glue: how 'gender' became an umbrella term for the rejection of the (neo)liberal order*.

<http://politicalcritique.org/long-read/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order/>. (letöltés ideje: 2018. november 21.)

Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól. 1953. június 13-16.

<http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/moskva1s.htm>. (letöltés ideje: 2018. november 21.)

Johansson, A.: *Nationalism versus Anti-nationalism in Post-Communist Central and Eastern Europe*. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.545.2932&rep=rep1&type=pdf>. (letöltés ideje: 2018. november 21.)

Karády Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat*. Budapest: Új Mandátum, 2000.

Kis János: 1989: A víg esztendő. <http://beszelo.c3.hu/99/10/051989.htm>. (letöltés ideje: 2018. november 21.)

Koselleck, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest: József Eötvös Műhely, 1997.

Kovács András: *A Másik szeme. Zsidók és antiszemiták a háború utáni Magyarországon*. Budapest: Gondolat, 2008.

Kovács András: Bevezetés. Az antiszemitizmus mint társadalomtudományos probléma. In: Kovács András (szerk.): *A modern antiszemitizmus*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 1999. 9–37.

Körösenyi András: *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat*. Budapest: Osiris, 2000.

Krajewski, Stanislaw: *Jews, Communism, and the Jewish Communists*. In: *Jewish Studies at the Central European University I. Yearbook (Public lectures 1996-1999)*, ed. by Andras Kovacs, co-editor Eszter Andor, Budapest: CEU 2000, 119–133.

Lengyel László: *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*. Budapest: Helikon, 1996.

Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Csíkszereda: Pro-Print, 2004.

Mannheim Károly. Vál. sajtó alá rend., bev., jegyz. Felkai Gábor. Budapest: Új Mandátum, 1999.

Mevius, Martin: *A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése*. Regio 2010/2.

Minkenberg, Michael: *The Radical Right in Eastern Europe Democracy under Siege?* New York: Palgrave MacMillan, 2017.

Nudelman, R.: Contemporary Soviet Anti-Semitism: Forms and Content. In: Fein, Helen (ed.): *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1987. 392 – 412.

Réz Pál és tsai: *Bibó- emlékkönyv*. Budapest: Századvég, 1991.

Shcherbak, Andrey: Nationalism in the USSR: a historical and comparative perspective. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Volume 43, 2015 – Issue 6. 866–885.
<https://doi.org/10.1080/00905992.2015.1072811>

Stola, Dariusz: Anti-Zionism as a Multipurpose Policy Instrument: The Anti-Zionist Campaign in Poland, 1967–1968. *Journal of Israeli History*, Volume 25, 2006. 175–201.
<https://doi.org/10.1080/13531040500503021>

Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantis, 1989.

Tismaneanu, Vladimir: *Understanding National Communism: Romanian Communism in a Historical-Comparative Perspective*.
<https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/OP%2025.pdf>.
(letöltés ideje: 2019. február 6.)

Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. 2. jav. kiad. Budapest: Gondolat, 2004.

Van Ree, Erik: The concept of 'National Bolshevism': An interpretative essay. *Journal of Political Ideologies*, Volume 6, 2001. Issue 3. 289–307.
<https://doi.org/10.1080/13569310120083017>

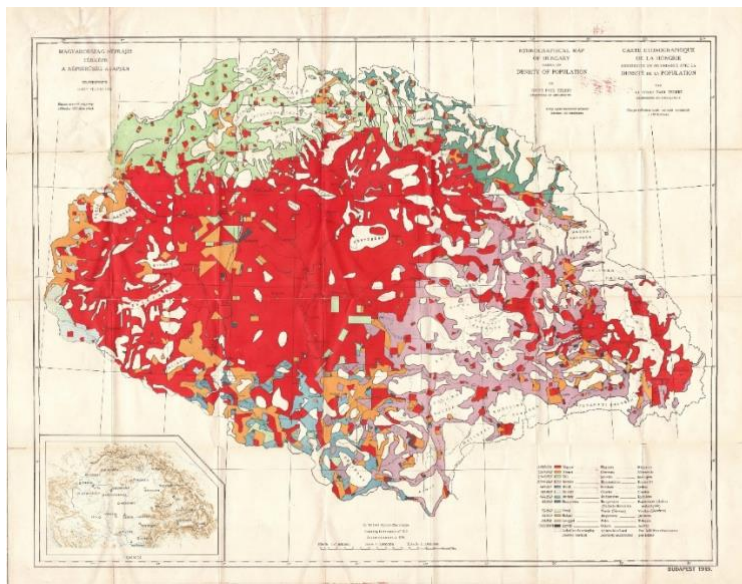
SEGIEVY DÁNIEL ZOLTÁN *

Carte Rouge 100

Teleki Pál vörös térképének hatástörténeti elemzése

I dén 100 éve, 1918 őszén vette kezdetét Teleki Pál (1879–1941) legismertebb térképének, a vörös térképnek (1. ábra) a megszerkesztése. Az első világháborút követő béketárgyalásokon megfogalmazódó területi követelések alátámasztására szolgáló tudományos érvelés során különösen nagy szerepe lett az egyes területek etnikai összetételének, így valamennyi tárgyalófél igyekezett korabeli szóhasználatával élve néprajzi (valójában etnikai, nemzetiségi vagy anyanyelvi) térképekkel alátámasztani a saját követeléseit. Ezzel többek között Woodrow Wilsonnak (1856–1924) a népek önrendelkezéséről szóló alapelvére reflektáltak.

* A szerző geográfus, doktorandusz a Lipcsei Egyetem Graduate School Global and Area Studies doktori iskolájában, emellett a Politikatörténeti Intézet és Alapítvány Nepostrans projektjének kutatóasszisztense. E-mail: segievy.daniel@gmail.com

1. ábra. Teleki Pál: Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján, 1919. Lelőhely: Magángyűjtemény

Jelen cikkben a vörös térképet járjuk körül a lehető legtöbb szempontból. A bevezetőt szakirodalmi áttekintés követi, amely az általános etnikai térképészeti szakirodalmon túl a vörös térképről írott korábbi munkákat is igyekszünk számba venni. Ezután a térkép elkészítésének folyamatát, majd pedig politikai és kulturális hatását vizsgáljuk meg. Ezt követően különböző kiadások számbavételét érintjük, melynek itt azonban csak a fő számaint közöljük, az alapos elemzés egy másik írás tárgya lesz. Maga a lista, illetve az egyes változatok képei az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának térképtörténeti blogján, a *Földabrosz blogon* érhetők el.¹ A nemzetközi kitekintés szempontjából, amely az írás vezérfonala igyekszik lenni, az egyik legfontosabb résznek a térkép nemzetközi szakmai visszhangját tekinthetjük. Ezt követően a térkép módszertanát elemezzük, bemutatva a vörös térkép által inspirált

¹ Földabrosz Blog. <https://blog.oszk.hu/foldabrosz/voros-terkep-kulonbozo-valtozatai-1-az-1919-evi-kiadasok> (letöltés ideje: 2018. október 9.)

hazai és nemzetközi példákat, amit tudomásunk szerint korábban senki nem tett meg. Az írás utolsó részében értékeljük Teleki ábrázolási módszerét, illetve megpróbáljuk körül járni a módszer újdonságának mibenlétét.

Szakirodalmi előzmények

A Kárpát-medence etnikai térképezésével számos szakcikk, könyvrészlet foglalkozott már. Klasszikus megközelítés² mentén, időrendi sorrendben Kocsis Károly³ és Tátrai Patrik⁴ mutatták be a fontosabb Kárpát-medencei vonatkozású etnikai térképeket. Kritikai szempontból elsősorban Keményfi Róbert foglalkozott a témával.⁵ A klasszikus megközelítés mentén, felsorolás-szerűen Klinghammer István cikkei⁶ foglalkoztak a béketárgyalásokra szánt térképekkel. Az

² A magyarországi etnikai földrajzi irányzatokat Tátrai Patrik foglalta össze.

Tátrai Patrik: *Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban. Regio*, 2014/2. 45–65.

³ Kocsis Károly: Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények*, 1996/2–3. 167–180.; Kocsis Károly – Tátrai Patrik: Contributions to the history of the Hungarian ethnic mapping. In: Zentai László – Györffy János – Török Zsolt Győző (szerk.): *Térkép – Tudomány. Tanulmányok Klinghammer István professzor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, 2006, 241–249.

⁴ Tátrai Patrik: *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691–2006)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, 2017.

⁵ Keményfi Róbert: *Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége*. II. köt. *A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Térképzetek, térképek: fogalomtár*. Debrecen: Bölcsész. Konzorcium, 2006.; Keményfi Róbert: Nehéz örökség – az SS szerepének emlékezete a magyar etnikai térképezés történetében. *Regio*, 2010/4. 3–32.; Keményfi Róbert: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái. I. rész. *Tér és Társadalom*, 2011/1. 63–80.; Keményfi Róbert: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái. II. rész. *Tér és Társadalom*, 2011/2. 69–87.; Keményfi, Róbert: Karten machen – Macht der Farben. Zur Frage der Visualisierung des ungarischennationalen Raumes. In: *Forum IFL: Visualisierung des Raumes Karten machen – die Macht der Karten*. Leipzig: Leibniz Institut für Länderkunde, 2007. 55–66.; Keményfi Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.

⁶ Klinghammer István – Gercsák Gábor: „Lapok a Kárpát-medence etnikai térképezésének történetéből”. *Magyar Tudomány*, 2010. Vol. 171. No. 6. 667–

I. világháborút lezáró béketárgyalások földrajzi munkálatait Hajdú Zoltán foglalta össze.⁷ A nemzetközi kontextust és párhuzamokat illetően Gyuris Ferenc,⁸ Gilles Palsky,⁹ Michael Heffernan¹⁰, Wesley Reisser¹¹ és Petra Svatek¹² írásait érdemes megemlíteni. A témával – nemzetközi összehasonlításban – jelen sorok írója is foglalkozott korábban.¹³ Külön kiemelendő Steven Seegel nemrég megjelent kötete,¹⁴ amely az egyes geográfusok közötti transznacionális kapcsolati hálóra helyezi a hangsúlyt. A jelen sorok írójának vizsgálati módszereihez ez utóbbi áll a legközelebb, azonban Seegel az egyes geográfusok közötti kapcsolati hálót állítja fókuszba, míg jelen sorok írója kifejezetten az egyes konkrét térképművek közötti módszertani összefüggéseket vizsgálja, és ebből következően elemzi a nemzetközi személyi összefüggéseket.

Magáról a vörös térképről is született néhány írás. Papp-Váry Árpád több helyen¹⁵ is foglalkozott a térképpel, míg a fentebb említett

669.; Klinghammer István: Tudomány – politika – diplomácia. Teleki Pál, a Moszul-Bizottság tagja. *Külügyi Szemle*. 2015. 165–168.

⁷ Hajdú Zoltán: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918–1920. *Kisebbségkutatás*, 2000/2. 224–233.

http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_02/cikk.php?id=244 (letöltés ideje: 2018. március 26.)

⁸ Gyuris Ferenc: Human geography, cartography, and statistics: A toolkit for geopolitical goals in Hungary until World War II. *Hungarian Cultural Studies*, 2014. 214–241. <http://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea> (letöltés ideje: 2018. március 26.)

⁹ Palsky, Gilles: Emmanuel de Martonne and the ethnographical Cartography of Central-Europe (1917–1920). *Imago Mundi*, 2002. 111–119.

¹⁰ Heffernan, Michael: Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1996. 504–533.

¹¹ Reisser, Wesley J.: *The Black Book. Woodrow Wilson's secret plan for peace*. Lanham: Lexington Books, 2012.

¹² Svatek, Petra: Ethnic cartography and politics in Vienna, 1918–1945. *The British Journal for the History of Science*, 2018. 99–101.

¹³ Segyevy Dániel Zoltán: *Térképművek Trianon árnyékában. Magyarország néprajzi térképe (1918)*. Budapest: KSH Könyvtár. 2016.

¹⁴ Seegel, Steven: *Map Men: Transnational Lives and Deaths of Geographers in the Making of East Central Europe*. Chicago: Chicago University Press, 2018.

¹⁵ Papp-Váry Árpád: Teleki Pál a kartográfus. In: Csicsery Rónai István – Vigh Károly (szerk.): *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévk előadásai*. Budapest: Occidental Press, 1992. 79–101.; Papp-Váry Árpád: *Magyarország története térképeken*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2017.; Papp-Váry Árpád: A „carte rouge” -

szakirodalmak többségében külön bekezdést, fejezetet kapott a térkép. Legalaposabban Krasznai Zoltán elemezte a munkát.¹⁶ Ő egy francia példával hasonlította össze a térképet.¹⁷

A térkép elkészítése

A vörös térkép hat heti munka után 1919. január elejére készült el,¹⁸ első kiadása 1919. február 21-én¹⁹ jelent meg. Az I. világháború végén a magyar geográfusok intenzív munkálatokba kezdtek a béketárgyalásokra való felkészülés keretében. Ennek első lépése Magyarország 1:200 000-es méretarányú kéziratos néprajzi térképének megszerkesztése volt Teleki Pál javaslatára, Bátty Zsigmond és Kogutowicz Károly vezetésével.²⁰ Végül a magyar békedelegáció csak a kész békefeltételek kézhezvételét követően nyújtotta be dokumentációját, így a legtöbb háttéranyag nem jutott el az antanthatalmak legmagasabb szintű vezetőiig. Ez alól egyedüli kivétel a vörös térkép, amelyet Apponyi Albert, a magyar delegáció vezetője a békefeltételek kézhezvételekor bemutatott az antanthatalmak vezetőinek. A térkép leginkább ennek a mozzanatnak köszönheti közismertségét. Jelen írásomban leginkább arra vagyok kíváncsi, hogy a térképnek milyen politikai, módszertani, illetve

vörös térkép jelentősége statisztikatörténeti szempontból. In: Jeney László (szerk.): *Teleki Pál, a geográfus*. Budapest–Gödöllő: Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajzi és Jövőkutatás Központ; Teleki Pál Egyesület, 2016. 89–98.

¹⁶ Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon*. Pécs: Publikon, 2012.

¹⁷ Martonne, Emmanuel de: *Essai de carte ethnographique des pays roumains. Annales de Géographie*, 1920/158. 81–98.

¹⁸ Benda Jenő: A „Carte Rouge” históriája. Beszélgetés Gróf Teleky Pállal a párisi ötöstanács elé került térképről. *Pesti Hírlap*, 1920. január 22. 1.

¹⁹ Magyarország új néprajzi térképe. *8 Órai Újság*. 1919. február 21. 5.

²⁰ Ezt a 45 lapra elkészített térképsorozatot számos szerző összekeveri a vörös térképpel, vagy egyszerűen annak nagyobb változatának tartja. Ez tévedés, a két térkép ábrázolási módszerét, és méretét tekintve is alapvetően különbözik egymástól. Módszertani összefüggés tehát nincs, legfeljebb történeti, amennyiben Teleki azért szerkesztette a jóval kisebb vörös térképet, hogy a nagy térkép-sorozat mellett legyen egy kisebb, áttekinthető magyar etnikai térkép is a béketárgyalásokon.

kulturális hatása volt, és hogy miképpen tudott kiemelkedni a többi korabeli etnikai térkép közül.

A térképet Teleki Nopcsa Ferenc (1877–1933) segítségével tervezte meg 1918 végén.²¹ Nopcsa végezte a számításokat, Teleki pedig a szerkesztési munkálatokat.²² Teleki nem volt teljes mértékben elégedett a jóval részletesebb, Bátky-Kogutowicz féle kétszázezres térkép²³ módszertanával; úgy gondolta, hogy nagy mérete, sok szelvénye és a kicsiny pontok miatt nehézkes az áttekintése. E szellemben a vörös térképet jóval kisebb méretben, 1:1 000 000-s méretarányban tervezte meg. A térkép legfőbb célja a döntéshozó politikusok gyors, átfogó tájékoztatása volt, módszere pedig számos ponton eltért a korszak jellemző etnikai térképeitől. A térképen úgynevezett felületkartogramos módszert alkalmaztak. Eszerint a lakosságszámmal arányos méretű területet színezték be oly módon, hogy 1 négyzetmilliméternyi terület 100 lakost jelölt egymillió méretarány mellett. A térkép a magyar lakosságot jelölő piros színről kapta közkeletű nevét, ami illeszkedett a korabeli etnikai térképezés szubjektív színezési gyakorlatához, így szuggesztív módon emelte ki a magyarság dominanciáját a Kárpát-medencében. Krasznai Zoltán elemzésében azt is megemlíti, hogy a határokon túli területek üresen hagyása szándékos, a jelhiány, a „csend” is információértékkel bír, még inkább kihangsúlyozva a Kárpát-medence egységét.²⁴

Az I. világháborút lezáró béketárgyalások során valamennyi fél igyekezett tudományos érvekkel is alátámasztani saját követeléseit. Ezek közül a korábbiakhoz képest kiemelkedik az etnikai jellegű érvelés. Ez a wilsoni pontokban megfogalmazott „népek önrendelkezési jogára” vezethető vissza, amely alapján jelentős várákozások keletkeztek a tekintetben, hogy a majdani határmegvonások az etnikai határokat fogják követni.

A földrajztudománynak általában is jelentős szerep jutott a béketárgyalásokon. A magyarok (*Békeelőkészítő Iroda*), a britek (*Naval Intelligence Division Geographical Section*), valamint az amerikaiak (*Inquiry*) külön, elsősorban a földrajztudomány

²¹ Papp-Váry, 2005. 252.

²² Benda, 1920. 1.

²³ Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200000-es méretarányú néprajzi térképe*. 1:200 000. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság, 1918. 46 szelvény, egyenként 57 × 38 cm

²⁴ Krasznai, 2012. 84.

módszereire támaszkodó tudományos háttérintézményeket is létrehoztak a béketárgyalások támogatására, de más nemzeteknél is jelen voltak a geográfusok a háttérmunkálatoknál, így például Emmanuel de Martonne (1877–1955) Franciaországból, Albrecht Penck (1858–1945) Németországból, Vasile Merutiu (1881–1943) Romániából, vagy éppen Jovan Cvijić (1865–1927) Szerbiából.

A béketárgyalások magyar készítésű földrajzi anyagait egyfajta kettősség jellemezte. Egyrészt igyekeztek hivatkozni a már fent említett népek önrendelkezési jogára, másrészt igyekeztek a Franciaországban éppen Vidal de la Blache (1845–1918) és Emmanuel de Martonne nyomán megerősödött emberföldrajzi érvrendszert is felhasználni. Ez utóbbi szerint a természetföldrajzi és társadalomföldrajzi tényezők együttese alakítja ki a régiót. Ez alapján a nyers, statisztikai szemléletű etnikai összetétel mellett az egyes csoportok térhasználati gyakorlata is kiemelt figyelmet kapott. Teleki vörös térképe e kettős törekvés egyik jó példája. A térkép egyik leghangsúlyosabb eleme az etnikai elv mentén a népességszám pontos ábrázolása volt, azonban a népesség térképen való elhelyezése kapcsán meglehetősen szabadsága volt a térképszerkesztőnek: a népesség térhasználati gyakorlatának megjelenítése ez esetben leginkább a városi, jellemzően magyar (illetve német) népesség létszámarányos megjelenítését, valamint a lakatlan(nak gondolt) területek ábrázolását jelentette.

A térkép politikai hatása

A térkép leginkább arról vált ismertté, hogy 1920. január 16-án, a békefeltételek kézhezvételét követően a magyar delegáció vezetője, Apponyi Albert (1846–1933) a Legfelsőbb Tanács előtt tartott beszéde alkalmával – Lloyd George brit miniszterelnök (1863–1945) kérésére – bemutatta azt a Tanács tagjainak, így ez az egyetlen olyan magyar térkép, amely a béketárgyalások során a legfelsőbb szintekig eljutott.²⁵

A térkép jelentőségének magyar részről történő tudatos felnagyításában minden bizonnyal fontos szerepet játszik a béketárgyalásokon a magyar fél teljes alárendeltsége és Apponyi Albert védőbeszédének teljes hatástalansága fölött érzett

²⁵ Papp-Váry, 2016. 94.

elkeseredettség is. Ugyanakkor Apponyi beszédét²⁶ és a térképet összevetve azt láthatjuk, hogy érveléstechnikai szempontból a beszéd inkább integrális szemléletet tükrözött, tehát alapvetően semmilyen területi engedményt nem támogatott, míg a térkép nagyobb részben az etnikai szemléletet támasztotta alá. Míg az integrális szemléletet Apponyi markánsan magáénak vallotta, és ettől nem volt hajlandó eltérni, addig Teleki térképészeti anyagai, legalábbis a tudományos érvelés szintjén rugalmasabbak voltak, és az integrális szemlélet mögött/mellett magukban hordozták az etnikai érvelés mentén való tárgyalásos megoldás lehetőségét is. Telekinek ez a gondolatossága – noha a konkrét térképet nem ő szerkesztette végül – már a Bátky-Kogutowicz-sorozat²⁷ tervezésekor érezhető volt. Már itt tetten érhető az az ellentmondás, hogy a hazai politikusok nem merték vállalni az integrális szemlélet alapján álló érvelés feladásának politikai kockázatát a hazai lakosság felé (később a Horthy-rendszer politikai legitimitációját is jelentős részben ez a körülmény biztosította), miközben a szakemberek a háttérben készültek a kompromisszumos, etnikai alapú tárgyalásokra is. Ez a tendencia végig kísérte az elkövetkezendő évtizedek revíziós politikáját is, de sokszor a szűkebb tudományos vitákban is felbukkant.²⁸ Mivel azonban a magyar béke delegáció alárendelt szerepet játszott a békétárgyalásokon, ennek a különbségtételnek nem volt ekkor még különösebb gyakorlati jelentősége.²⁹

²⁶ Zeidler Miklós: Apponyi Albert párizsi beszéde. Forrásközlés.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/ (letöltés ideje: 2018. augusztus 31.)

²⁷ Bátky – Kogutowicz, 1918.

²⁸ Például Kogutowicz Károly 1927-es térképének recenziójában Kéz Andor azt vetette Kogutowicz szemére, hogy a térképe vizuálisan szétosztja a Kárpát-medencét a nemzetiségek között. Ez aztán kifejezetten éles szakmai sajtópolemiahoz is vezetett. L.: Kéz Andor: Dr. Kogutowicz Károly: Magyarország néprajzi térképe. 1:1 000 000. Budapest: 1927. I–III. kiadás. Kókai Lajos kiadása. *Földrajzi Közlemények*, 1927/7–10. 266–269.; Kogutowicz Károly: Válasz néprajzi térképem bírálatára. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalom-történeti Tudományos Osztályának Közleményei*, 1928/1–4. 68–70. Kéz Andor: Megjegyzés a válaszra. *Földrajzi Közlemények*, 1928/1–4. 70–71.

²⁹ Zeidler Miklós legújabb kutatási eredményei alapján tudjuk azonban, hogy már 1920-ban, a békefeltételek kézhezvételét követően a magyar szakemberek készítették el teljes mértékben az etnikai szemlélet alapján álló, a területek

A térkép kulturális hatása

A vörös térkép mindmáig hatóan önmagán túlmutató szimbólummá is vált az elszakított nemzetrészek képi megjelenítése tekintetében. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a Legfelsőbb Tanács tagjai – egyedülként – megtekintették a térképet. Ennek a momentumnak a történeti jelentőségét a korabeli közvélemény már pár nappal az esemény után felismerte, január 22-én a *Pesti Hírlap*ban egy interjú jelent meg Telekivel a térkép kapcsán.³⁰ Ez ismertette meg igazán a térképet, és annak történelmi szerepét a hazai közvéleménnyel. A szöveg már tartalmazta azokat a toposzokat (és feltehetőleg magának az interjúnak is szerepe volt azok kialakulásában/kialakításában), amelyek alapján mindmáig sokszor szakmailag teljesen reflektálatlanul tekinti ezt a térképet a legszélesebb magyar közvélemény a „*magyar kérdés történelmi jelentőségű dokumentumának*”. A térkép számos modern újrakiadást élt meg, illetve számos helyen alkalmazták eredeti kontextusából kiragadottan, dekorációs céllal is. Előfordul például, hogy a térképet könyvborítóként alkalmazták, ilyen például Galántai József *A trianoni békekötés 1920*³¹ című, Gulyás László *Küzdelem a Kárpát-medencéért*³² című, vagy Szász István Tas *Transzszilván szemmel, összmagyar szívvel* című könyvének³³ borítója.

lehetséges elosztását, és a lehetséges határokat tartalmazó kompromisszumos térképi dokumentumokat is.

³⁰ Benda, 1920. 1–2.

³¹ Galántai József: *A trianoni békekötés 1920*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1990.

³² Gulyás László: *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914*. Budapest: Kárpátia Stúdió Kft., 2012.

³³ Szász István Tas: *Transzszilván szemmel, összmagyar szívvel*. Tahitótfalu: Jancsó Alapítvány, 2015.

A különböző kiadások

A térkép számos kiadást élt meg, Papp-Váry Árpád szerint 1919 és 1941 között összesen 17-et.³⁴ Ennek ellenőrzése azonban nem egyszerű feladat, hiszen már az összeszámlolás kezdetén definiálási nehézségekbe ütközünk a tekintetben, hogy mit tekintünk újrakiadásnak, mit átdolgozásnak, illetve melyek azok a térképek, amelyek már új alkotásnak tekinthetők, ugyanakkor egyértelműen azonosítható, hogy valamely térképi rétegük a vörös térképből származik.

Összesen 7 különböző litografálást, 12 kiadást, és a különböző nyelvű térképeket, vagy azok különböző nyelvű megjelenési helyeit is tekintetbe véve 27 változatot tudtunk összegyűjteni az 1919 és 1941 közötti időszakból, ez azonban valószínűleg nem a teljes lista.³⁵ A kiadások időbeli eloszlását megfigyelve jól láthatjuk, hogy azok legnagyobb része az 1919–23-as időszakra koncentrálódik. Ez rámutat arra, hogy a békeelőkészületek, illetve a közvélemény tájékoztatása milyen iramban folyt, de arra is, hogy Teleki saját társadalmi státuszától sem függetlenül milyen gyorsan tudott alkalmazkodni a kialakult helyzethez: az itt zajló tudományszervezési feladatok jelentették ugyanis egyrészt a magyar geográfia egyik legtermékenyebb időszakát, ugyanakkor ennek köszönhetően vált Teleki a magyar (ember)földrajz tulajdonképpen egyszemélyi vezetőjévé az elkövetkezendő évtizedekre.

Szakmai vélemények, kritikák

A térképet számos nemzetközi szakcikkben is megemlézték, írtak róla néhány elemző mondatot, esetleg bekezdést, ugyanakkor önálló recenzió viszonylag kevés született róla.

³⁴ Papp-Váry, 2016. 91.

³⁵ A képeket és a listát lásd: <https://blog.oszk.hu/foldabrosz/voros-terkep-kulonbozo-valtozatai-1-az-1919-evi-kiadasok> (Letöltés ideje: 2018. október 9.)

Amerikai Egyesült Államok

W. L. G. Joerg a geográfiai szakmunkákat összefoglaló cikkében éppen csak egy felsorolásszerű félmondatban említi a térképet, mint egyes módszerű, általános néprajzi térképet: „ (...) *egy általános néprajzi térkép Magyarországról, amelyen egy zseniális módszer szerint a valamennyi nemzetiség által lakottként jelzett terület arányos azok létszámával.*”³⁶

Valójában azonban emögött a félmondat mögött egy jóval összetettebb kép bontakozik ki.

Telekinek (és Cholnokynak) igen jó amerikai kapcsolatai voltak geográfus körökben, köszönhetően elsősorban az 1912-es amerikai útjuknak. Az Amerikai Földrajzi Társaság fennállásának 60. évfordulójára, valamint új épületének felavatására nagyszabású ünnepséget szervezett meghívott geográfusok részvételével, ezt követően pedig kéthónapos körutazásra indultak különvonattal az USA keleti és nyugati partja között.³⁷ Ez az utazás a korabeli geográfia egyik legjelentősebb eseménye volt, számos ismeretség kötöttett ekkor. A résztvevők között olvashatjuk a fenti ismertetés szerzőjének, Joerg-nek, vagy éppen Emmanel de Martonne-nak a nevét is, összesen 34 európai és kilencven amerikai geográfus vett részt az utazáson.³⁸

Joerg elsősorban a sarkvidékek földrajzának kutatásáról vált ismertté. Habár New York-i születésű volt, sok időt töltött Németországban. Tanulmányait a Lipcsei Egyetemen, illetve a Columbia Egyetemen végezte. 1911-től volt az Amerikai Földrajzi Társaság tagja, ahol Isaiah Bowman vezetése alatt fontos szerepet vállalt a társaság kutatási profiljának kialakításában.³⁹

³⁶ (...) *a general ethnographic map of Hungary on which, by an ingenious method, the area shown as inhabited by each nationality is proportional to its numbers; (...)*” Joerg, Wolfgang Louis Gottfried: Recent geographical work in Europe. *Geographical Review*, 1922/3. 479.

³⁷ Cholnoky Jenő: Utazás az Amerikai Egyesült Államokban. *Földrajzi Közlemények*, 1912. 236.

³⁸ Joerg, Wolfgang Louis Gottfried (ed.): *Memorial volume of the trancontinental excursion of 1912 of the American Geographical Society of New York*. New York, 1915, American Geographical Society, 407.

³⁹ Wright, John K.: Obituary: W. L. G. Joerg 1885-1952 *Geographical Review*. Vol. 42, No. 3 (Jul.1952), 482–488.

Isaiah Bowman (1878–1950), az Amerikai Földrajzi Társaság elnöke, az amerikai békeelőkészületeket összefogó Inquiry vezetője személyesen kapott egy példányt (2. ábra) a vörös térképből, melyet a párizsi szállodájába címeztek. Ez a térkép, nem azonos a vörös térkép első, 1919. februári, nyomtatott kiadásával. A térkép hátulján szereplő kézírásos szöveg alapján elképzelhetőnek tűnik, hogy azt maga Teleki címezte meg. Teleki már 1918. december 25-én⁴⁰ megkísérelte felvenni a kapcsolatot Bowman-nal, az ekkor keltezett levele szerint térképeket is küldött. Választ azonban Teleki Bowman-tól csak 1919. július 23-án kapott választ Teleki,⁴¹ amikor is Bowman már nem volt tagja a Békeelőkészítő bizottságnak, így érdemi hatása az eseményekre már nem volt. Valószínű, hogy a térképet a két időpont között küldhette el a magyar fél Bowman-nak, valamikor 1919. január közepe és február vége között. Talán ez a magyarázata annak is, hogy nem az 1919-es első, nyomtatásban megjelent változatot küldték el. Annak ugyan nincs jele, hogy Bowman válaszolt volna Telekinek a térkép megküldésére, azonban a fent említett, szintén az Amerikai Földrajzi Társaságban tevékenykedő W. L. G. Joerg-gel való levelezésében meglehetősen kritikusan szól Teleki térképészeti munkásságáról.⁴²

„1919. március 4.
Mr. W. L. G. Joerg
3755 Broadway,
New York City

⁴⁰ UWM-American Geographical Society Library: Teleki Pál levele Isaiah Bowman-hoz 1918. december 25-én. Correspondence between Isaiah Bowman and Count Paul Teleki. AGSL-Ny Archives, 189. doboz, 9. mappa, 1. levél. (Milwaukee)

⁴¹ UWM-American Geographical Society Library: Isaiah Bowman levele Teleki Pálhoz 1919. július 23-án. Correspondence between Isaiah Bowman and Count Paul Teleki. AGSL-Ny Archives, 189. doboz, 9. mappa, 2. levél. (Milwaukee)

⁴² UWM-American Geographical Society Library: Isaiah Bowman levele W. L. G. Joerg-hez 1919. március 4-én. Correspondence between Isaiah Bowman and W.L.G. Joerg. AGSNY AC 1, 185. doboz, 38. mappa, 7. levél (Milwaukee).

Kedves Joerg,

Ez az ötlet, hogy meg kellene tartanunk a propaganda-térképeknek egy elég jó gyűjteményét, akkor támadt bennem, mikor megvizsgáltam gróf Teleki egyik térképét, amely egészben véve téves benyomást kelt a magyarok erdélyi eloszlásáról. Erre itt számos feltűnő példa van. Valamikor a visszatérésem után szeretnék írni egy kisebb cikket a hazugságok és a hazugok különböző típusairól, amelyekkel a térképészet ezen ágában találkoztam. Ez jó lenne a népszerű ismeretterjesztésre, mert sok ember úgy tekint a térképre, mint evangéliumi igazságra, és az emberek közül, akik a térképeket nyomtatják, szinte senki sem érti elég jól a térképi technikákat ahhoz, hogy megkülönböztesse a térképek készítésekor követett különböző elveket. (...)

A legjobbakat kívánva üdvözlő:

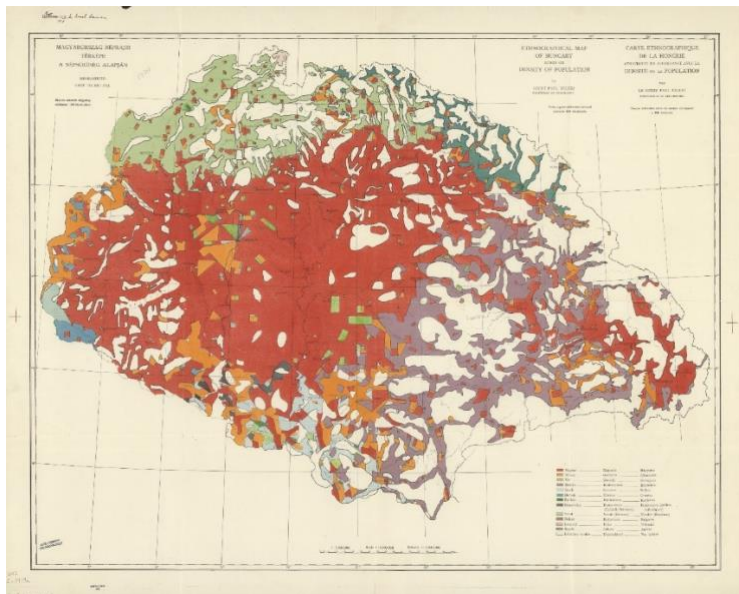
(Isaiah Bowman) ⁴³

Ugyan Bowman fenti levelében nem nevesíti, hogy a vörös térképre gondol, de igen valószínű, hogy erről a térképről van szó, hiszen 1919 elejéig nem jelent meg más etnikai térkép Teleki neve alatt.⁴⁴ Az amerikai szakértők egymás közti párbeszédének keretében megszületett levél összességében jól mutatja, hogy Telekinek, és így Magyarországnak mennyire nem volt igazából esélye arra, hogy meggyőzze a magyar állásponttól az amerikai szereplőket, amíg azok érdemi ráhatással lehettek a tárgyalások menetére, és ebben a korábbi személyes ismeretség sem segített akkor. Később azonban mégis igen jó kapcsolat alakult ki Bowman és Teleki között, sőt Teleki később

⁴³ „March 4, 1919 Mr. W. L. G. Joerg 3755 Broadway, New York City Dear Joreg, This idea has occurred to me since examining a map by Count Teleki which gives altogether a wrong impression of the distribution of Magyars in Transylvania that we ought to keep a fairly good collection of propaganda maps, of which I have here several very striking examples, and sometime after I return I should like to write a little paper on the various types of lies and liars that I met in this form of cartography. It would be good popular education, because so many people regard what appears on a map as gospel truth, and almost none of the people, who print maps, understand map technique sufficiently well to distinguish between the various principles followed in the construction of maps. (...) With best wishes, Sincerely yours, (Isaiah Bowman).

⁴⁴ Az AGS Library katalógusa ugyan a Bátty-Kogutowicz-féle kétszázazres sorozatot is Telekihez (is) köti, de arról a sorozatról általában meglehetősen jó szakmai véleménynyel voltak az antant-hatalmak tudományos képviselői is.

amerikai előadókörúton is járt, amelynek előadásait pár évvel később ki is adták.⁴⁵

2. ábra. A vörös térkép Bowman-nak küldött változata. Lelőhely: UWM-American Geographical Society Library, 642 C-1919a

⁴⁵ Teleki, Paul: *The evolution of Hungary and its place in European history*. New York: Macmillan, 1923.

Franciaország

Emmanuel de Martonne a következőket írta a térképről⁴⁶:

„Jobb” munkát végeztek egy másik, szintén magyar térképpel, amely a nyomtatás megkezdésével egyidejűleg érkezett be hozzánk (Ethnographical Map of Hungary based on the density of population by Count Paul Teleki, The Hague, 1920, 1:1 000 000). Miután a 100 fő/km²-nél nagyobb tényleges népsűrűségű városok és térségek népességtöbbségét szétszórta a környező területekre, csak a legalább 100 fő/km² népsűrűségű területeket színezték ki. A végeredmény sem földrajzilag, sem pedig statisztikailag nem pontos, mindazonáltal a módszer révén elérték, hogy terjedelmes fehér foltok (területek) jelenjenek meg a nem magyar lakta térségekben, és hogy túlzó mértékben terjesszék ki a magyar lakta területeket.”⁴⁷

A térképről a fentiek szerint Emmanuel de Martonne-nak meglehetősen kritikus véleménye volt. A térképet részleghajlással vádolta, ami szerint a városi népesség kiterjesztése a magyarok számára előnyösebb, a nemzetiségi területek számára viszont egyértelműen hátrányos megoldást jelentett.

Nagy-Britannia

„Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján. Gróf Teleki Pál, 1:1 000 000, vagy 1/M (1 hüvelyk=15.78 mérföld). Méret: 25-ször 32 hüvelyk. Budapest, 1919.

⁴⁶ Martonne, 1920. 86.: „On fait mieux encore dans une carte également hongroise qui nous parvint au moment de mettre sous presse Ethnographical Map of Hungary; based on the density of population by Count Paul Teleki, The Hague 1920, 1:1000000. Ne sont coloriées que les surfaces où on trouve une densité de population supérieure 100 après avoir réparti l'excès de population des villes et des régions où la densité réelle est supérieure ce chiffre sur les régions voisines. L'image est exacte ni au point de vue géographique ni au point de vue statistique mais par ce procédé on réussit à étaler de vastes taches blanches sur tous les pays non magyars et exagérer l'extension des pays magyars eux-mêmes.”

⁴⁷ A fordítást köszönöm Benyó Krisztiánnak.

A legtöbb néprajzi térkép színezési gyakorlata nem ad támpontot a népsűrűségekre nézve, és a ritkán lakott rurális térségeket is ugyanúgy színezi, mint a városi területeket, ahova a népesség koncentrálnak. Az eredmény kissé félrevezető, és noha számos kísérletet tettek ennek a nehézségnek a kiküszöbölésére, egyik sem teljesen kielégítő. A szerző bizonyos mértékben eredeti módszert alkalmazott, amely azonban némely tekintetben inkább zavarónak tűnik.

*Nehéz kombinálni a két (jellemzőt) egy térképen, és lehet, hogy jobb lett volna a szokásos színezést alkalmazni, és egy külön térképen bemutatni a népsűrűséget. A sűrűbben lakott területek esetében nagyobb méretarányú térképet lehetett volna megadni.*⁴⁸

A fenti brit vélemény sem szól túlzottan pozitívan a térképről, bár a módszer eredetiségét elismeri. A brit szerző inkább a népsűrűség és a nemzetiségi viszonyok párhuzamos ábrázolását részesítette volna előnyben. Ebben talán B. C. Wallisnak, a brit Királyi Földrajzi Társaságban kifejlesztett, az írás későbbi részében bemutatott tematikus ábrázolási módszerének hatását érzékelhetjük.

⁴⁸ New maps and photographs: Additions to the map room. In: *Supplement to the Geographical Journal: Recent Geographical Literature, Maps, and Photographs Added to the Society's Collections*. 1920/5. 175.: „*Ethnographical map of Hungary, based on density of Population*. By Count Paul Teleki, Scale: 1:1,000,000 or 1/M (1 inch to 15.78 stat. miles). Size 25 by 32 inches. Budapest, 1919.

The system of colouring adopted on most ethnographical maps gives no idea of the density distribution of the population, and rural districts sparsely populated are dealt with in the same manner as regards colouring as the city and town areas where the population is concentrated. The result is somewhat misleading, and several attempts have been made to obviate this difficulty, none of which is altogether satisfactory. The author has adopted a method and convention to certain extent original, but which in some respects seem rather to tend to confusion. It is difficult to combine the two on one map, and it might have been better to have adopted the usual system of tinting and had a separate map to show the density of population. For the more thickly populated areas insets on enlarged scales might have been given.”

Ausztria

„Ez a térkép arra törekszik, hogy elkerülje a nyelvek és nemzetiségek felületszínezéses ábrázolásának ismert hiányosságait oly módon, hogy 100 fő/km²-es népsűrűséget vesz alapul az ábrázoláshoz. Ez lehetővé teszi a népességszám (megyék szerinti) helyes, bár kissé sematikus ábrázolását a sík területeken, viszont túlságosan kicsi a nagyobb városok, különösen Budapest számára. Erőteltjes színek különböztetik meg egymástól az egyes nemzetiségeket, és a fehéren hagyott, gyengén lakott, vagy lakatlan területek egyértelműen kitűnnek.

A térkép a célját, hogy az áttekinthetőséget a számszerű pontossággal egyesítse, teljes mértékben elérte. Az első ízben itt megkísérelt ilyenfajta ábrázolásmód lényege a méretaránynak megfelelő viszony a lakosság és a beszínezett terület között. Itt nem az egyes országrészek valós népsűrűségét leginkább megközelítő érték ábrázolásáról van szó, hanem a cél csupán az abszolút népességszám ábrázolása meghatározott számú beszínezett négyzetmilliméter révén. Magától értetődő, hogy ennek az értéknek összhangban kell lennie az átlagos népsűrűséggel és a térképi méretarányval. Maga a változó népsűrűség azonban az ábrázolás során természetesen nem jelenik meg. Mint az összes magyar térkép, ez is a történelmi Magyarország területét ábrázolja, amelynek értelmetlen szétदारabolása valósággal megcsúfolja a nyelvhatárok tényleges futását.”⁴⁹

⁴⁹ Rungaldier, Randolph: Graf Teleki, Ethnographical map of Hungary, based on density of population. 1:1,000,000. Budapest 1922. *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft*. 1923/4. 146.: „Diese Karte sucht die bekannten Mängel der Darstellung von Sprachen und Nationen durch Flächenkolorit in der Weise zu vermeiden, dass sie die Bevölkerungsdichte zur Grundlage der Darstellung nimmt (1 km² der Natur = 100 Einwohner). Dieses Verhältnis erlaubt die richtige, wenn auch etwas schematische Darstellung der Einwohnerzahl (nach Komitaten) auf dem flachen Lande, während es für die Darstellung der größeren Städte, besonders von Budapest zu klein ist. Durch kräftige Farben sind die Nationen unterschieden und die weiß gelassenen schwach- und unbesiedelten Räume treten deutlich hervor.

Der Zweck der Karte, große Übersichtlichkeit mit rechnerischer Genauigkeit zu vereinen, ist jedenfalls voll erreicht. Die Hauptsache einer derartigen Darstellungsart, die hier zum ersten Male versucht wird, ist das dem Maßstab entsprechende Verhältnis zwischen Flächen- und Bevölkerungseinheit. Es handelt

Látható, hogy a recenzió osztrák szerzője erősen rokonszenvezett Telekivel, és az országot ért trianoni területvesztésekkel kapcsolatban is meglehetősen szolidáris volt. A térkép megoldásait is jobbára helyesnek tartotta, különösen a megjelenítésnél választott ábrázolási arányt dicsérte.

Románia

A térképet a legalaposabb és legnagyobb terjedelmű kritikák a román geográfusok részéről illették. A legfőbb kifogás az volt, hogy a térképen a hegyvidéki pásztorkodást folytató, nagyobb területet használó román népességet is a völgyekbe vonták össze. Emiatt kapta a térkép a legjelentősebb bírálatot 1936-ban Laurian Someșan-tól (1901–1986), a Kolozsvári Egyetem tanárától.⁵⁰ Válaszcikkében Teleki bemutatta,⁵¹ hogy ezt a megoldást az etnikai hovatartozásra tekintet nélkül, a színmagyar területekre is következetesen alkalmazta. Írásában néhány kivágaton éppen a vörös térkép és a pontmódszer helyezethű változatát alkalmazó Bátky-Kogutowicz-féle kétszázézes térkép⁵² összemontírozása útján tisztázta a kérdést,⁵³ rámutatva ezzel arra, hogy a pontmódszeres térképek miként lehetnek alkalmasak más módszerű térképek ellenőrzésére. Ugyanez az ábra és gondolatsor

sich hiebei nicht um einen der wahren Bevölkerungsdichte der einzelnen Landesteile möglichst nahekommenden Wert, sondern nur um die Darstellung der absoluten Menschenzahl durch eine gewisse Anzahl von kolorierten mm². Dass dieser Wert mit der durchschnittlichen Dichte und mit dem Kartenmaßstab in Einklang stehen muss, ist selbstverständlich. Aber die wechselnde Dichte selbst kommt natürlich nicht zur Darstellung. Wie alle ungarische Karten, behandelt auch diese das Gebiet Altungarns, dessen unsinnige Zerstückelung dem wahren Verlauf der Sprachgrenzen Hohn spricht.”

⁵⁰ Someșan, Laurian: La Transylvanie est-elle inhabitée? *Revue de Transylvanie*, 1936/4. 475.

⁵¹ Teleki Pál: Egy néprajzi térképről. *Földrajzi Közlemények*, 1937/4–5. 61.

⁵² Bátky-Kogutowicz, 1918.

⁵³ Teleki, 1937. 63.

ismerhető fel az Államtudományi Intézet német nyelvű térképkritikai kiadványában.⁵⁴ Someșan később válaszolt Teleki kritikájára.⁵⁵

A térkép egy kevésbé ismert kritikája⁵⁶ Vintilă Mihăilescu-hoz (1890–1978), a Bukaresti Egyetem tanárához kötődik. A recenzió hangvétele jóval konstruktívabb, mint Someșan cikkéé, ettől függetlenül éles kritikát tartalmaz a térképre nézve. Ő is a lakatlan területek problematikájával foglalkozik, úgy gondolja, hogy Teleki túl nagy üres területeket képzett, és az ilyen területek a román etnikum településterületein optikailag jóval összefüggőbbek. Példaként említi Bátty Zsigmond 1908-as térképét⁵⁷ is, mint a lakatlan területeket lehatároló egyik korábbi példát, azonban megjegyzi, hogy a 800 méteres lakatlan területek tengerszint feletti magasságnál történő lehatárolása nem megfelelő, mert Erdélyben például 1300 méteres magasságban is találunk lakott területeket. A Bátty-féle térképre való hivatkozás Emmanuel de Martonne-nál is szerepel,⁵⁸ és maga Teleki is ír róla a térkép 1919-es kiadásához mellékelte magyarázó füzetben.⁵⁹ A vörös térkép módszerével kapcsolatban Mihăilescu problémának tartja, hogy azon a beszínezett területeknél egy fiktív, 100 fő/km²-es népsűrűséget láthatunk. Mihăilescu a legerősebb kritikát azonban azzal kapcsolatban fogalmazza meg, hogy szerinte túlzott mértékben törekedett Teleki a Kárpát-medence egész területére nézve egységes módszertan alkalmazására, így viszont a nagyobb települések népessége a földrajzi teret tekintve jóval kiterjedtebb a valóságosnál, így az egyes emberek (és etnikumok) földrajzilag akár jelentős mértékben is eltolódhattak a térképen. Ezzel kapcsolatban – emberföldrajzi érvelést bevetve – azt írja, hogy a városi és a falusi

⁵⁴ *Rumänische Landkartenfälschungen. Festgestellt vom Staatswissenschaftlichen Institut der Ungarischen Statistischen Gesellschaft.* Budapest: Staatswissenschaftliches Institut, 1940. 9.

⁵⁵ Someșan, Laurian: Une carte discutabile. (Réponse á M. Paul Teleki.) *Revue de Transylvanie*, 1938/1–2. 123–127.

⁵⁶ Mihăilescu, Vintilă M.: Über die ethnographische Karte des Grafen Paul Teleki. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie.* Bukarest, 1940. 233–243.

⁵⁷ Bátty Zsigmond: *A Magyar Szent Korona Országainak néprajzi iskolai fali térképe.* 1:600 000. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1909. 1. szelvény, 160 × 110 cm

⁵⁸ Martonne, 1920. 86.

⁵⁹ Count Teleki, Paul: *Ethnographical map of Hungary based on the density of population.* 1919. 1:1 000 000. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet. 1919. 1. szelvény, 90 × 72 cm 3.

életformára más-más térhasználati gyakorlat jellemző. Megjegyzi továbbá, hogy a földrajzilag eltolt magyar népességet Teleki igyekszik úgy csoportosítani és elhelyezni, hogy Erdély esetében a magyar törzsterület és Székelyföld között igyekezzen hidat képezni, amelyet legfeljebb lakatlan(nak tűnő) területek szakítanak meg. Pozitív példaként Emmanuel de Martonne jelen tanulmányban is közölt Románia-térképét ajánlotta. Egy vázlatos térképet is mellékel a cikkében arról, hogy Teleki „etnikai híd”-koncepciójához képest szerintem hogy néz ki Erdély etnikai térszerkezete, ennél is de Martonne térképe volt az egyik referenciapont.⁶⁰

A vörös térkép módszertani hatása

A következőkben olyan konkrét térképeket mutatunk be, amelyeken egyértelműen érzékelhető a vörös térkép hatása.

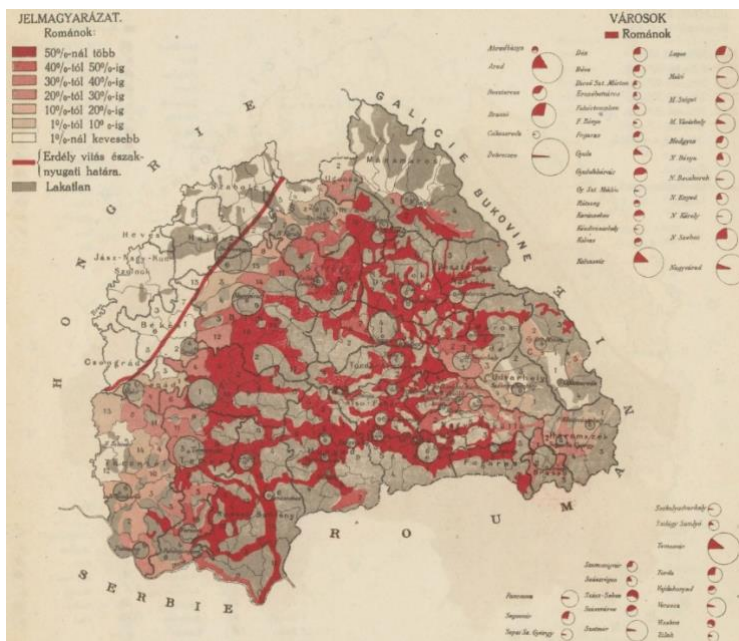
Az első példa⁶¹ a magyar delegáció munkálatait bemutató többkötetes mű térképgyűjteményének XII. sorszámú térképsorozatában található (3. ábra). Ez a magyar delegáció által a béketárgyalásokra benyújtott térképsorozat⁶² egy, a béketárgyalásokra a román fél által benyújtott etnikai térkép adatainak helyességét igyekszik cáfolni. A térképsorozat negyedik tagja címe szerint a népsűrűség figyelembevételével ábrázolja a románokat. A térképen a lakatlan területek kontúrjai megegyeznek a vörös térképen tapasztalható határokkal. Ezen a térképen azonban csak a románokat ábrázolják, a színerősség aszerint változik, hogy a népesség hány százalékát tették ki a románok. A térkép eredetijét Fodor Ferenc (1887–1962) szerkesztette Teleki Pál vezetése alatt 1919 októberében.⁶³

⁶⁰ Mihăilescu, 1940. 238.

⁶¹ *XII/D. Románok a Kárpátok és a Tisza között. Az 1910. évi magyar statisztika hiteles adatai szerint a népsűrűség figyelembevételével.* 1920. ismeretlen méret.

⁶² Az eredeti térképet és jegyzéket L.: Archives Diplomatiques, Párizs: Ministère des Affaires étrangères Direction des Archives Fonds du service géographique 294 QO / 81 Roumanie

⁶³ *The Hungarian peace-negotiations. Report on the activity of the Hungarian peace delegation at Neuilly s/S. from january to march. 1920. 3.*

3. ábra: XII/D. Románok a Kárpátok és a Tisza között (...), 1920. Lelőhely: HIM Hadtörténelmi Térképtár B IX c 1081

A következő, már ismert datálású példa szintén Fodor Ferenchez kötődik. A *rutén Felvidék néprajzi, gazdaságföldrajzi és közlekedési térképe*⁶⁴ csak a felvidéki területeket ábrázolta (4. ábra). A térkép etnikai vonatkozású része azonban kizárólag a ruténokat ábrázolta, a többi népcsoportot nem. A beszínezett területek kontúrjai teljesen megegyeznek a vörös térképen látható határvonalakkal. Ez a térkép, szemben a vörös térképpel, csak 1:1 500 000-s méretarányú, így egy négyzetmilliméternyi beszínezett terület 225 főt jelölt.

⁶⁴ Fodor Ferenc: *A rutén Felvidék néprajzi, gazdaságföldrajzi és közlekedési térképe*. 1:1 500 000, Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1921. 1 szelvény, 17,5 × 42 cm

4. ábra. Fodor Ferenc: A rutén Felvidék néprajzi, gazdaságföldrajzi és közlekedési térképe, 1921. Lelőhely: magángyűjtemény

A térkép hatástörténetének következő állomása a Moszuli Bizottsághoz köthető. Telekit meghívták a török–iraki határt megállapító bizottságba, ahol megszerkesztett egy hasonló módszerű etnikai térképet.⁶⁵ A Moszuli Bizottság munkájának eredményét egy angol-francia nyelvű kiadványban összegezték,⁶⁶ amelyhez számos térképmelléklet is tartozott.⁶⁷ A tíz térképmellékletből három volt etnikai jellegű: az első kettő (4. és 5. sorszámú) egy-egy korábbi térképet ábrázolt, a harmadik (6. sorszámú) térkép volt a Teleki módszere alapján szerkesztett térkép (5. ábra). A 4. sorszámú térkép a brit kormányzervek által a bizottsághoz 1924 szeptemberében eljuttatott térkép alapján készült, míg az 5. sorszámmal jelölt térkép az I. világháborút lezáró béketárgyalások háttér munkálatait többedmagával koordináló *Foreign Office Historical Section* [Külügyminisztérium Történeti Részlege] térképsorozatában⁶⁸

⁶⁵ *Ethnographical map of the contested territory*. In: *Questions of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30*. Genf: League of Nations, 1925. 90. 1:1 000 000, 1 szelvény, 50 × 39 cm

⁶⁶ *Questions of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30*. 1925.

⁶⁷ Klinghammer, István – Gercsák, Gábor: Der ungarische Geograph Pál Teleki als Mitglied der Mossul-Kommission. *Cartographica Helvetica*, 1999. 17–25.

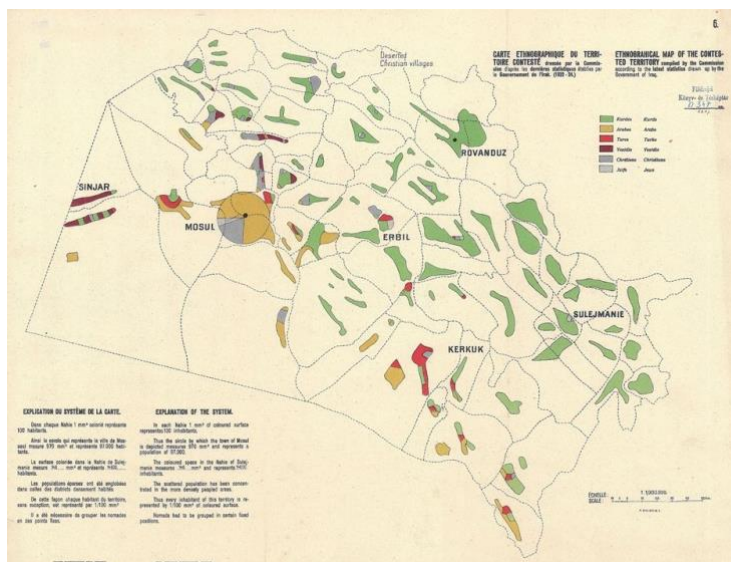
⁶⁸ *Ethnographic maps of Central & South Eastern Europe and Western Asia*. 1:1 500 000; 1:2 000 000. London: Foreign Office Historical Section, 1919. 5 szelvény, különböző méretek

megjelenő térkép⁶⁹ alapján készült. Ez utóbbi térképet, noha szintén brit készítésű volt, a török fél juttatta el a bizottsághoz.⁷⁰ A színeket megváltoztatták, illetve az első két térképre is afféle háttérretegként rávetítették a bizottság által készített Teleki-módszerű térkép lakott területeinek kontúrjait. Erre azért volt szükség, mert az első két példa jobbára felületszínezéses módszert követve az egész területet beszínezte, a lakatlan területekre való tekintet nélkül. A két felületszínezéses előzménytérkép között a legalapvetőbb különbség az volt, hogy az 1924-es térkép északabbra húzta meg a kurd és az arab területek határát, továbbá jóval kevésbé élesnek mutatta azt. Teleki módszere viszont közvetve rámutatott arra, hogy a vizsgált területen a felületszínezéssel arabnak jelzett területeknek jóval kisebb a népsűrűsége, mint a kurd területeknek.

A térképsorozat nyugat-ázsiai tagja a jelentésben szereplő adatokkal szemben nem 1910-ben, hanem 1919-ben jelent meg. Érdekes adalék, hogy ezen a ponton történetileg kissé összeértek a nyugat-ázsiai és a magyar vonatkozású békeelőkészítő háttéranyagok, hiszen a jelen sorozat másik négy lapja Közép-Európát ábrázolta, amelyek egyben a Kárpát-medencéről a béketárgyalások idején készült egyik legrészletesebb brit kiadású etnikai térképnek is számítanak.

⁶⁹ Map of Eastern Turkey in Asia, Syria and Western Persia. In: *Ethnographic maps of Central & South Eastern Europe and Western Asia*. 1:1 500 000; 1:2 000 000. London: Foreign Office Historical Section, 1919. 5 szelvény, különböző méretek

⁷⁰ Klinghammer István: Tudomány – politika – diplomácia. Teleki Pál, a Moszul-Bizottság tagja. *Külügyi Szemle*, 2015. 145.

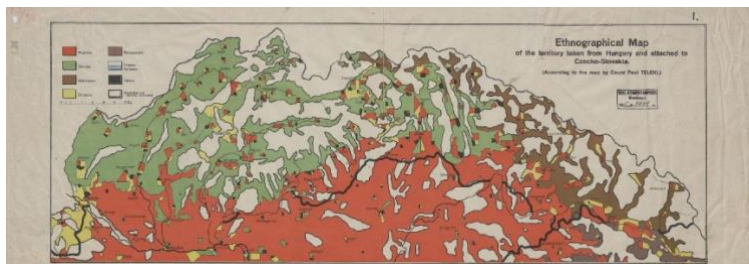

5. ábra: Ethnographical map of the contested territory, 1925. Lelőhely: MTA CSFK FTI Könyvtár D-3476

Később az eredeti térkép nyomán átszerkesztések is történtek. Ezek vagy nem ábrázolták az egész eredeti területet, esetleg más területeket is ábrázoltak, és/vagy nem Teleki neve alatt készültek. A következő, datálatlan térkép csak az egykori országtérület északi részeit, a Csehszlovákiához került részeket és a környező területeket ábrázolta. Az *Ethnographical Map of the territory taken from Hungary and attached to Czecho-Slovakia* című térképet⁷¹ (6. ábra) az alcím szerint is a vörös térkép alapján szerkesztették. A két térkép az ábrázolt területeken teljesen megegyezik egymással, leszámítva a színezést: a magyarok és a szlovákok színezése változatlan maradt, azonban a rutének az eredeti térképen sötétzölddel, míg a fenti térképen barnával, a németek az eredeti térképen narancssárgával, a fenti térképen citromsárgával, a románok az eredeti térképen

⁷¹ Sonkoly K.: *Ethnographical Map of the territory taken from Hungary and attached to Czecho-Slovakia*. Kb. 1:1 000 000. Budapest: Államtudományi Intézet, 1935. 1 szelvény, 21,5 × 59,5 cm

halványlilával, míg a fenti térképen sötétlilával szerepeltek. Az OSzK katalógusa szerint a térkép 1935-ben készült az Államtudományi Intézetben, ez azonban a térképről nem olvasható le. Elképzelhető, hogy a többi elcsatolt országrészről is készült hasonló térkép, erre enged következtetni a térképen látható sorszámozás.

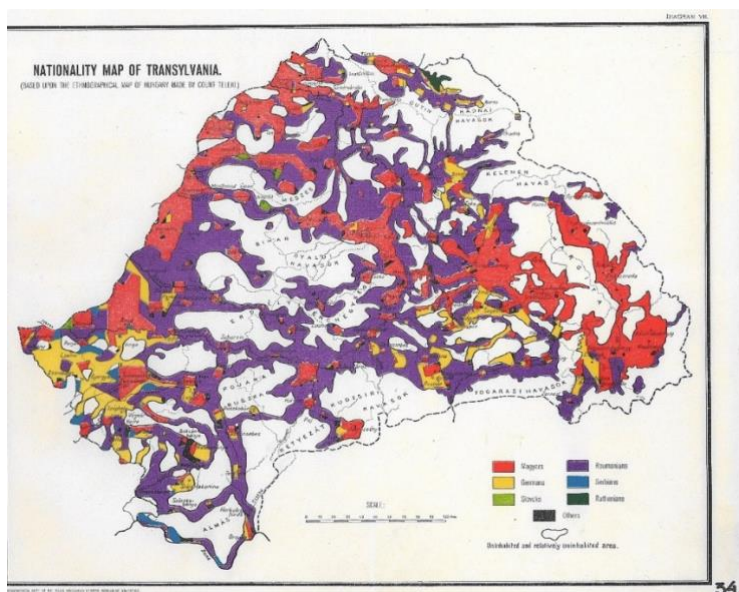

6. ábra: Sonkoly K.: Ethnographical Map of the territory taken from Hungary (...), 1935? Lelőhely: OSZK Térképtár TM 4601

Rónai András (1906–1991) hagyatékában megtalálható a vörös térkép egy kisebb méretű, csak Erdélyt ábrázoló változata (7. ábra).⁷² A térkép színezése némileg eltér az eredetitől, itt a románokat jóval erősebb lila színnel jelölték, mint az eredeti térképen. A térkép a vörös térképhez hasonlóan szigettérkép, az ábrázolt területek nyugati határát a trianoni határok jelentik. Ez a térkép ugyanekkora méretben és színezéssel, de angol helyett olasz nyelven, rendes papír helyett hártypapíron, beragasztott formában⁷³ egy román kritikai kiadványban is megjelent. Ezen a változaton azonban a nyugati határt már a Tisza képezte. A hártypapíros megoldásra azért volt szükség, mert közvetlenül utána egy pontmódszeres térkép következett a kiadványban, így annak segítségével lehetett ellenőrizni az eredeti térkép földrajzi helyezethűségét.

⁷² *Nationality map of Transylvania*. Ismeretlen méretarány. Budapest: Központi Királyi Statisztikai Hivatal, 1940. 1 szelvény, ismeretlen méret

⁷³ Teleky, Paulo: *Carta etnografica della Vecchia Ungheria*. In: *Transylvania Terra Rumena*. Bukarest: Institutul de Arte Grafice Regina Maria, 1940. 32.

7. ábra: Nationality map of Transylvania, 1937. Lelőhely: MTA CSFK FTI Könyvtár, Rónai-hagyaték

A tiszántúli területekről is láthatunk egy egyszerűbb kivitelű térképet Dénes István *„Baj van Tiszántúl!”* című művében.⁷⁴ A *Tiszántúl néprajzi térképe* című térképet a felirat szerint Teleki Pál szerkesztette, azonban valószínűbb, hogy azt a kötet szerzője rajzolta át egyszerűbb kivitelben az eredeti térkép vonatkozó része alapján. A térkép egyébként a Tisza vonalától nyugatra eső területeket is ábrázol.

A térkép felvidéki részeinek egyszerűsített, fekete-fehér változata Temesy Győző *A hazatérő Felvidék* című⁷⁵ propaganda-kiadványában is látható *A Felvidék néprajzi térképe* címmel.

⁷⁴ Dénes István: *Baj van Tiszántúl!* Budapest, Fórum Nyomda, 1937. 139.

⁷⁵ Vitéz Temesy Győző: *A hazatérő Felvidék*. Budapest, Magyar Cserkész, 1938. 16.

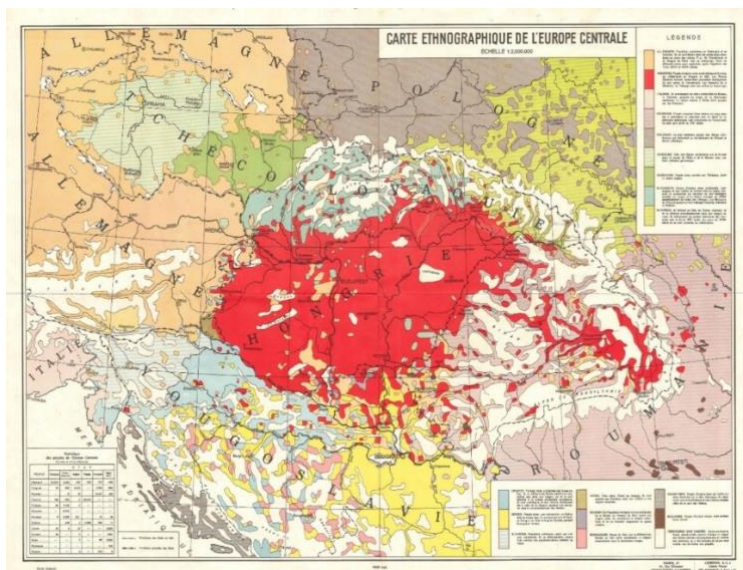
A következő példa egy képében a vörös térképhez nagyon hasonló, francia nyelvű, párizsi és londoni kiadású térkép⁷⁶ 1938-ból (8. ábra). Fodor Ferenc későbbi térképtörténeti munkájából az derül ki, hogy emögött a térkép mögött ő maga állt. Leírása alapján a Külügyminisztérium Tudományos Osztálya (a Békeelőkészítő Iroda) munkatársaként folytatta Teleki munkáját, és a vörös térképen alkalmazott módszerrel elkészítette a Kárpát-medencét övező szomszédos területek néprajzi térképét, amely azonban kéziratban maradt. Ez a térkép eddig nem került elő. Fodor leírása szerint ezt a térképet adták ki aztán 1938-ban G. Bery neve alatt Londonban és Párizsban.⁷⁷ Mind a színezést, mind az összképet tekintve egyértelmű a rokonság a vörös térkép és ezen térkép között. Ha alaposabban összevetjük a két térképet, akkor az a benyomásunk lehet, hogy a legtöbb (bár nem mindegyik) síkidom a két térképen még olyan helyeken is megfeleltethető egymásnak, ahol Teleki a vörös térkép 1918-as tervezésekor egyértelműen geometriai csoportosítással élt. Ezt figyelhetjük meg például a Budapestől délnyugatra, Budaörs térségében ábrázolt német színezésű háromszög esetében: míg Teleki esetében a háromszög szögletes, az 1938-as térkép esetében valamelyest lekerekített, de mind a háromszög környezetéhez viszonyított mérete, mind a tájolása megegyezik a két térképen. Ugyanakkor magyarázat híján nem tudjuk, hogy 1 mm²-nyi beszínezett terület hány lakost jelöl, e nélkül pedig – dacára az összes felsorolt hasonlóságnak – egyszerű felületszínezés is lehet a térkép módszere. Ez a körülmény némileg félrevezető, hiszen a laikus szemlélő számára magyarázat híján ez tűnik a legvalószínűbbnek, ugyanakkor felületszínezés esetén az etnikai lehatárolások pontatlanok, részrehajlók lennének. Ez a probléma egyébként több más utódterképnél is fennáll, rámutatva arra, hogy – kellő magyarázat híján – hogyan válhat politikai csúsztatássá a laikusok szemében az eredetileg körültekintően és precízen kidolgozott módszer eredménye.

Noha a külső szemlélő számára úgy tűnik, hogy egy független, külföldi térképről van szó, a fentiek alapján valójában magyar

⁷⁶ Bery, G.: *Carte ethnographique de l'Europe Centrale*. 1:2 000 000. Párizs – London: Messageries Hachette – Wm Dawson & Sons Ltd., 1938. 1 szelvény, 43 × 57 cm

⁷⁷ Fodor Ferenc: *A magyar térképipírás. III.* Budapest: Honvéd Térképészeti Intézet, 1954. 384.

politikai törekvések álltak a kiadatás mögött. Vagács András kritikájában ennek kapcsán meglehetősen élesen fogalmazott: „(...) melyhez nem éppen a legizlésebb propagandaként Bery kevésbé jelentős külföldi professzor nevét vásárolták meg.”⁷⁸

8. ábra. Bery, G.: Carte ethnographique de l'Europe Centrale. 1938. Lelöhely: magángyűjtemény

Ezt a térképet tovább kicsinyítve adott ki a Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete egy Csehszlovákia és Magyarország területét ábrázoló propagandatérképet (9. ábra).⁷⁹ A lehatárolt síkidomok teljesen megegyeznek, viszont a színezés helyenként eltér az eredetitől. A térképen már ábrázolták a Münchener Egyezmény nyomán Csehszlovákiától Németországhoz csatolt területeket, de az első bécsi döntés területi következményeit még nem, tehát a térkép az 1938. októberi állapotot rögzíti. A térkép szövegét elolvasva feltehető,

⁷⁸ Vagács András – Fodor Ferenc: A magyar térképírás 3. kötet. *Földrajzi Értesítő*, 1956. 110.

⁷⁹ *Igazságot Magyarországnak!* Méretarány nélkül. Budapest: Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, 1938. 1 szelvény, 50 × 35 cm

hogy az éppen az első bécsi döntés előmozdításával összefüggő propagandatevékenység nyomán készült.

9. ábra. Igazságot Magyarországnak! (...), 1938. Lelőhely: HIM-Hadtörténelmi Térképtár B XV c 425

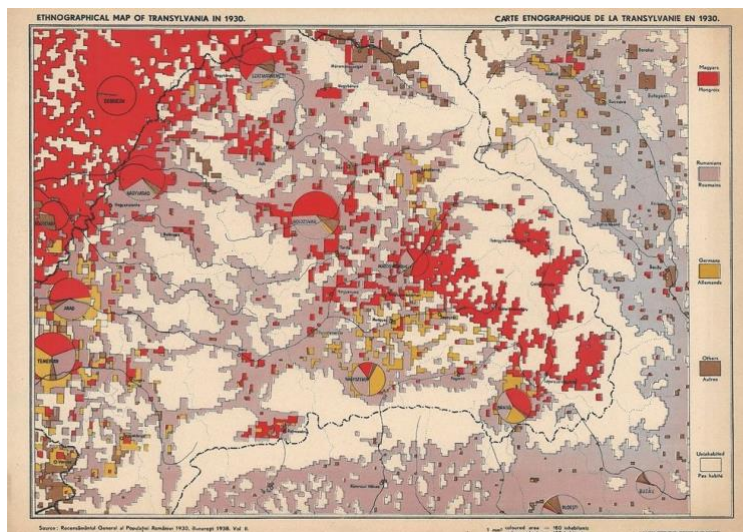
Ehhez a térképhez képileg hasonlóak Györffy István francia és magyar nyelvű térképei.⁸⁰ Ezek azonban jobban különböznek a Bery-féle térképtől, mint Bery térképe a vörös térképtől.

Ismeretes egy viszonylag kisméretű, Erdélyt és környékét ábrázoló térkép (10. ábra), amely 1940⁸¹ körül keletkezett. Ezen egy

⁸⁰ Györffy István: *A Dunai Államok néprajzi térképe*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti, 1928? 1 szelvény, 59 × 33,5 cm; Györffy István: *Carte Ethnographique des pays Danubiens*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti, 1928?, 1 szelvény, 64 × 36 cm (a *La Carte Ethnographique de Transylvanie*. c. térképpel egy lapon); Györffy István: *La Carte Ethnographique de Transylvanie*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti, 1928? 1 szelvény, 64 × 36 cm (a *Carte Ethnographique des pays Danubiens*. c. térképpel egy lapon)

⁸¹ 1940-ben a vörös térképnek több átdolgozása is megjelent a napi sajtóban. Először 1940. július 7-én jelent meg a térkép a *Képes Vasárnap* című hetilapban

négyszetmilliméternyi beszínezett terület 160 főt jelölt. Sem a pontos szerzőt, sem a publikálási évszámot nem ismerjük, de jó eséllyel Jakabffy Imre (1915–2006) munkásságához kapcsolódhat a munka. A térkép több példánya az MTA CsFK Földrajztudományi Intézetének könyvtárában őrzött Rónai-hagyatékban érhető el.

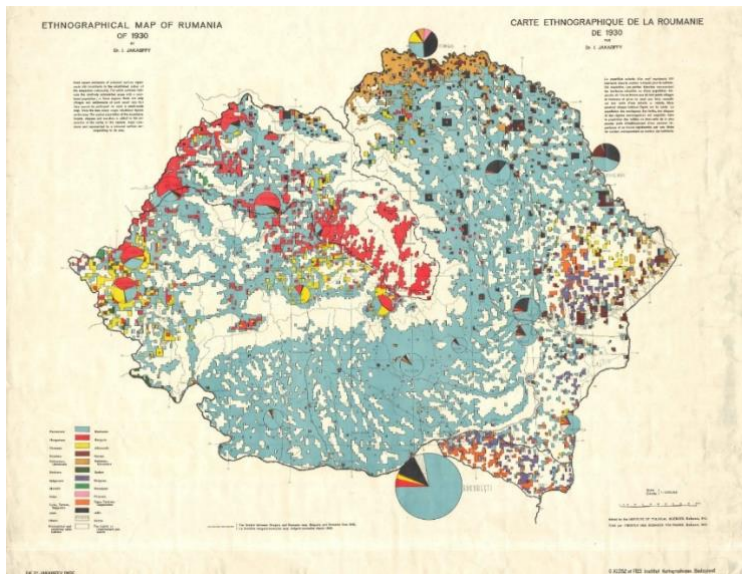

10. ábra. Ethnographical map of Transylvania in 1930. 1940?
Lelőhely: MTA CSFK FTI Könyvtár Rónai-hagyaték

Később Jakabffy Imre valóban kísérletezett ezzel a módszerrel több térképén az Államtudományi Intézetben. Visszaemlékezései szerint már egy, 1940. március 12-én megnyílt kiállításon bemutatott

egy Románia-térkép részeként, amelynek azonban csak az erdélyi részét töltötték ki tematikus adatokkal. L.: Benda Jenő: Erdély és Románia. *Képes Vasárnap*, 1940. július 7. 8–10. Erre a cikkre a románok is válaszoltak, melyet magyar viszontválasz követett. L.: Teleki Pál térképe és a románok. *Pesti Hírlap*, 1940. július 12. 9. Szintén a *Képes Vasárnap*ban jelent meg a térkép szeptember 1-jén, a második bécsi döntés eredményeiről tudósítva, ekkor azonban már csak az Erdélyt ábrázoló részének fekete-fehérré átdolgozott változat. L.: Erdély néprajzi térképe. *Képes Vasárnap*, 1940. szeptember 1. melléklet Ugyanez a térkép apróbb módosításokkal a *Világ* című napilap 1946. május 26-i számában is megjelent. L.: Erdély néprajzi térképe. *Világ*, 1946. május 26. 1.

egy, a Teleki-féle módszerrel készült, akkor még csak kéziratos térképét.⁸² Az elsőként kiadott térkép Romániát ábrázolta (11. ábra). A térkép kétnyelvű, ismeretes angol-francia⁸³ és német-olasz⁸⁴ változata is. Ez a vörös térképhez hasonlóan egymilliós méretarányban készült, valamint abban is megegyezik vele, hogy egy négyzetmilliméternyi beszínezett terület itt is 100 lakost jelölt.

11. ábra: Jakabffy Imre: Ethnographical map of Rumania of 1930, 1942. Lelőhely: magángyűjtemény

⁸² Balahó Zoltán – Gál Vilmos: Jakabffy Imre életútja a nemzetiségi térképektől a régészeti bibliográfiáig. *Történeti Múzeológiai Szemle: A Magyar Múzeumi Társulat Évkönyve* 5. 2005. 96.

⁸³ Jakabffy, Imre: *Ethnographical map of Rumania of 1930/ Carte ethnographique de la Roumanie de 1930*. 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1942. 1 szelvény, 85,5 × 98,5 cm

⁸⁴ Jakabffy, Imre: *Ethnographische Landkarte Rumäniens vom Jahre 1930/ Carta etnografica della Romania dell' anno 1930*. 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1942. 1 szelvény, 85,5 × 98,5 cm

Szintén megegyezik a két térkép abban a törekvésben, hogy a hegyvidéki területek gyér népességét a völgyekben vonja össze.

A hasonlóság még egyértelműbb, ha megnézzük, hogy hogyan írnak a módszerről a vörös térkép 1928-as kiadásainak magyar nyelvű magyarázatában:

„(...) Minden négyzetmilliméternyi színes felület 100 lakost jelent az illető nemzetiség megállapított színében. A fehér részek a viszonylagosan lakatlan, elszórt lakosságú területeket jelképezik, s rajtuk legfeljebb oly kis falvak, telepek vannak, amelyeket egy ily kis méretű térképen ábrázolni (nyomni) nem lehet. Azonban minden egyes lélek ábrázolva van. A hegyvidékek, erdőségek, puszták, mocsaras vidékek gyér lakossága a völgy, vagy a legközelebbi nagyobb község lakossága közé van felvéve és számának megfelelő színfolttal ábrázolva.”

A két térkép módszertana elméletben azonos, és a végeredményt tekintve is sok hasonlóságot mutat a Jakabffy-féle térkép a vörös térképhez, ugyanakkor a módszer grafikai kivitelezése már több eltérést mutat: míg a vörös térkép a lakatlan területek és a különböző etnikumú területek határvonalait, ahol lehetett, igyekezett lekerekíteni, Jakabffy térképe erősen geometrikus volt, igyekezett szögletes síkidomokat kialakítani a térképén.⁸⁵ Bár Teleki térképe kivitelezését tekintve esztétikusabb, könnyebben befogadható képet tár a térképolvasó elé, Jakabffy megoldása képileg is sokkal jobban visszatükrözi azt a törekvést, hogy az egyes síkidomok által reprezentált népesség legalább elméletileg összeszámlálható legyen.

⁸⁵ A vörös térkép és a Jakabffy-féle Közép-Európa térkép összevetésével Bartos-Elekes Zsombor is foglalkozott. Ő az egyik lehetséges első anamorf kartodiagramnak tekinti a vörös térképet, míg a Jakabffy-féle térképet az anamorf kartodiagram és a topográfiailag pontos ponttérképek határára helyezte. Ez is jól rámutat arra, hogy módszertanilag milyen nehéz besorolni a vörös térképet, és megállapítani a módszertan határait. Ez abból is következhet, hogy bár Jakabffy térképei a fentiek szerint a vörös térkép módszertani leírását követik, képükben mégis máshogy néznek ki. L. Bartos-Elekes Zsombor: A képpé varázsolt adat: a népességszerkezeti térképek ábrázolási módszereiről. In: *Térképtudományi tanulmányok*. Szerk.: Klinghammer István. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Eötvös Kiadó, 2002, 11.
<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/09bezs.pdf> (letöltés ideje: 2018. április 26.)

A vörös térkép talán legismertebb utódja a szintén Jakabffy Imre által szerkesztett *Közép-Európa nemzetiségi térképe* volt⁸⁶ (12. ábra). Erről a térképről már egyértelmű forrás is rendelkezésre áll, mely szerint a „vörös térkép” módszere alapján készült.⁸⁷ Ez a térkép szintén a Teleki Pál nevét időközben felvevő,⁸⁸ több más intézménnyel összevont Államtudományi Intézetben készült magyar, német, angol, francia és olasz nyelven, 1942-ben. A térképhez szánt mutatót, módszertani leírást csak bő fél évszázad múltán, 1994-ben adták ki.⁸⁹ Ebben a kiadványban szerepel az az információ, mely szerint a térkép a II. világháborút lezáró Párizsi békekonferencián szakértői anyagként szerepelt.⁹⁰ A térkép módszertanát illetően szintén a Teleki-féle vörös térképet követi, bár – hasonlóan az előző példához – számottevő grafikai eltéréseket ismerhetünk fel rajta. Itt – a vörös térképpel szemben, ahol 1 négyzetmilliméternyi beszínezett terület 100 lakost jelent – 1 négyzetmilliméternyi beszínezett terület 200 lakost jelöl, így itt 200 fő/km²-nek feltételezték a népsűrűséget a beszínezett területek esetében. Ez jóval kevésbé „sűrű” képet eredményez, a foltok elrendezése sokkal aprólékosabban tagolt, geometrikus jellegű. A szintén 100 fős négyzetmilliméterenkénti elosztást követő Románia-térképhez képest itt a beszínezett területek szinte pontszerű formákká esnek szét. Ez a megoldás viszont kinézetét tekintve már egészen hasonlít a diagrammódszerű, azon belül is négyszögdiagram-módszerű térképekhez is, rámutatva arra, hogy az egyes tematikus módszerek gyakorlati alkalmazásánál esetenként akkora szórás tapasztalható, hogy adott esetben az egyes példák akár el is moshatják az egyes módszerek közötti, elméletben egyértelműnek gondolt módszertani határokat.

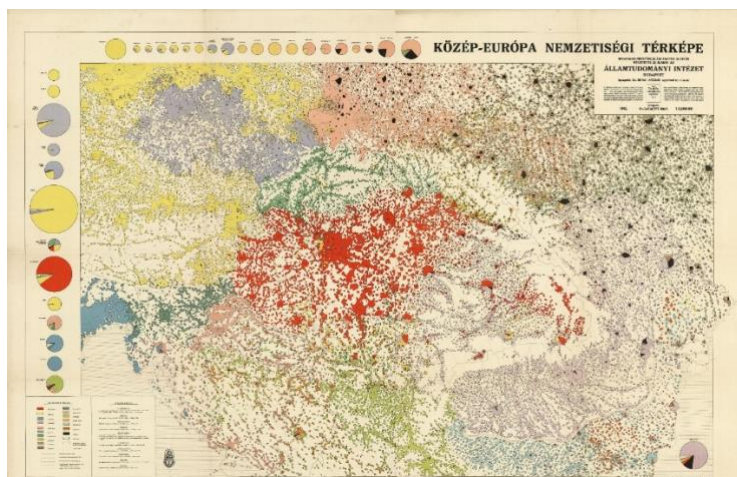
⁸⁶ Jakabffy Imre: *Közép-Európa nemzetiségi térképe*. 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Intézet, 1942. 2 szelvény, egyenként 148 × 95 cm

⁸⁷ Nyigri Imre: *Közép-Európa nemzetiségi térképe. Láthatár*. 1944. május 113.

⁸⁸ Valójában nem felvette, hanem Hóman Bálint (1885–1951) vallás- és közoktatásügyi miniszter annak halála után megalapította a Telekiről elnevezett intézetet, amely alá az Államtudományi Intézet is betagozódott, így került az intézet a Magyar Statisztikai Társaság kötelékéből a Teleki Intézethez. L.: Rónai András: 3. Államtudományi Intézet. Institut de Sciences Politiques. *Statisztikai Szemle*, 1943/5–6. 321–322.

⁸⁹ Jakabffy Imre: *Magyarázat Közép-Európa nemzetiségi térképéhez*, 1942. Budapest, 1994, Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat.

⁹⁰ Jakabffy, 1942. 1994. 102.

12. ábra. Jakabffy Imre: Közép-Európa nemzetiségi térképe. 1942.
Lelőhely: magángyűjtemény

További ábrázolási különbség a vörös térkép és Jakabffy Közép-Európa térképe között, hogy utóbbin a népesebb városok adatait kördiagramokkal ábrázolták. A legnagyobb városok kördiagramjait a térkép szegélyén helyezték el. A 200 fő/km²-es népsűrűség a térképen még éppen ábrázolt Szászország területén nem bizonyult elegendőnek, így ott a kisebb városokat is kiemelték. A *Közép-Európa nemzetiségi térképe* már valamelyest az 1945-ben, Balatonfüreden megjelent *Közép-Európa Atlasz*⁹¹ előzményének is tekinthető, legalábbis a tekintetben mindenképp, hogy a vizsgálati fókusz itt tevődött át a történelmi Magyarországról és a Kárpát-medencéről a közép-európai régióra,⁹² ennek megfelelően itt már nem szigetszerű egységként jelenik meg a Kárpát-medence, hanem a közép-európai régió szerves részeként (de továbbra is központi helyzetben!).

⁹¹ Rónai András (szerk.): *Közép-Európa Atlasz*. Különböző méretarányok. Budapest – Balatonfüred: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1945.

⁹² Bár azért a Közép-európai fókusz korábban sem volt példa nélküli az Államtudományi Intézet életében. L. Edvi, Illés Aladár – Halász, Albert: *Das neue Mitteleuropa in wirtschaftlichen Karten: New Central Europe in economical maps*. Budapest, Államtudományi Intézet, 1928.

Az Államtudományi Intézet mögött életében Teleki állt, továbbá a térképszerkesztőknek is személyes mentora volt, így nem meglepő, hogy az intézeten belül az ő módszerét részesítették előnyben.

Nézzük meg azonban azt, hogy mi a helyzet az olyan esetekkel, amikor Teleki személyes jelenlétének (vagy politikai és/vagy intézményi hierarchián keresztül jelentkező) hatása nem, vagy nem teljesen tudott érvényesülni.

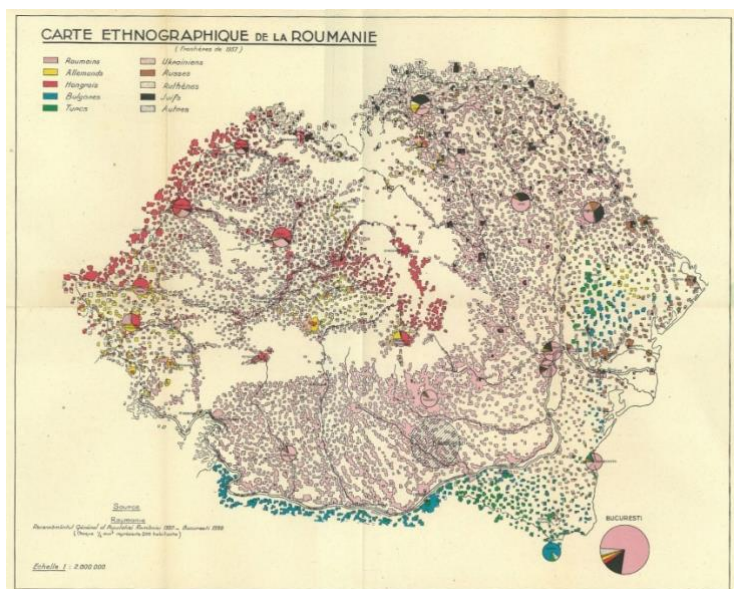
Jakabffy Közép-Európa térképe, és így a vörös térkép módszere is tovább él egy francia kiadású, 1946-os térképsorozatban. A II. világháború befejezését követően a Francia Statisztikai Hivatalban jelent meg a *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*⁹³ című kiadvány, amelyben az egyes országok etnikai viszonyait taglalják statisztikai adatok alapján. A jelen elemzés szempontjából a kiadványhoz csatolt térképek⁹⁴ érdekesek, amelyeket a leírás szerint önállóan is meg lehetett vásárolni az Egyetemi Nyomdától.⁹⁵ Az eredeti Közép-Európa térképet itt országok (és régiók) szerint szétosztották több kisebb térképre. A térképek közül elsősorban a Románia-térképet vizsgáljuk (13. ábra), de a legtöbb megállapítás a sorozat többi tagjára is igaz. A térképet 1:2 000 000-s méretarányban szerkesztették, tehát mérete jóval kisebb, mint az eredeti, Jakabffy-féle térképé. A térkép, bár a kiadványban nem jelzik sem a szerkesztőjét, sem pedig azt, hogy mi alapján szerkesztették, a

⁹³ *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946.

⁹⁴ Carte ethnographique de la Roumanie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret; Carte ethnographique de la Tchécoslovaquie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret; Carte ethnographique de la Hongrie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret; Carte ethnographique de l'Istrie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret; Carte ethnographique de la Dobrudja. In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

⁹⁵ *Les minorités (...)*, 1946. 94.

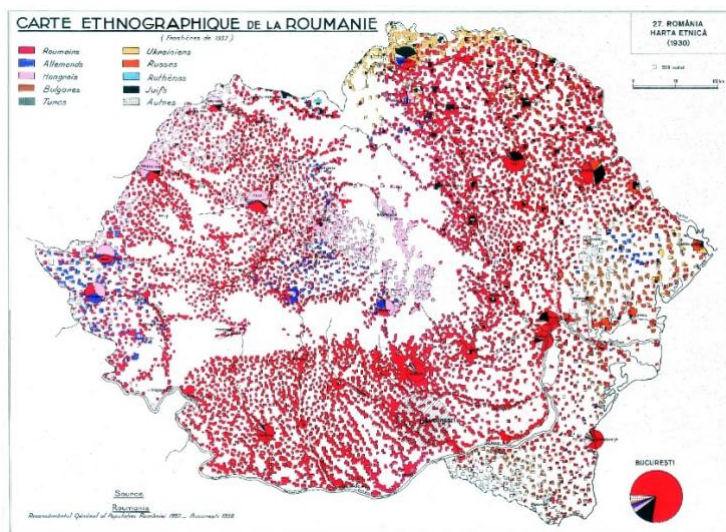
közös területeken szinte teljesen megegyezik a Jakabffy-féle Közép-Európa térképpel. Ha az egyes síkidomokat összevetjük, láthatjuk, hogy azok határai, illetve a különböző színű síkidomok egymáshoz képest való elhelyezkedése, sőt a városokhoz rendelt kördiagramok is pontosan megegyeznek. Minimális különbség, hogy a színezés helyenként különbözik: a rutének a barnás teli színikitöltés helyett sraffozásos színikitöltést kaptak, a szlovák területek kiszínezése pedig lemaradt a Románia-lapról (a Csehszlovákia-lapon már ugyanúgy szerepel, mint a Jakabffy-féle térképen). Politikailag motivált különbség lehet, hogy a francia kiadású térképek az 1937-es, tehát területváltozások előtti politikai határokat tüntették fel, szemben az eredeti térképpel. Ez alapján azt lehet sejteni, hogy ezeket a térképeket valóban francia megrendelésre szerkesztették át, nem pedig külföldi kiadók mögött sejthető magyar állami megrendelésről van szó. A valójában Közép-Európában tervezett, közép-európai politikai célokat szolgáló etnikai térképek, sőt propagandatérképek nyugat-európai kiadatása az objektivitás látszatának fenntartása érdekében nem specifikusan magyar jelenség, a régió többi országa is rendszeresen folyamodott ehhez a megoldáshoz.

13. ábra. Carte ethnique de la Roumanie. (Frontières de 1937), 1946.
Lelőhely: magángyűjtemény

A francia kiadású térképet később egy gyűjtemény részeként reprintben román (és francia) felirattal is kiadták (14. ábra).⁹⁶ Ezen a francia kiadású változathoz képest eltűntették a határsávba átnyúló tematikus adatokat, továbbá a színezést oly módon változtatták meg, hogy a románok jelölését pirosra változtatták. A világhálón elérhető továbbá ennek a térképnek egy, a 2002-es romániai és 2004-es moldovai népszámlálás adataival dolgozó újabb változata is, ezen 1 négyzetmilliméter már 4000 főt jelöl.

⁹⁶ 27. Româniâ. Hartă etnică./ Carte ethnographique de la Roumanie (Frontières de 1937) ismeretlen Bukarest: Institutul Geologic al Romaniei, 19??. 1 szelvény, 42 × 30 cm

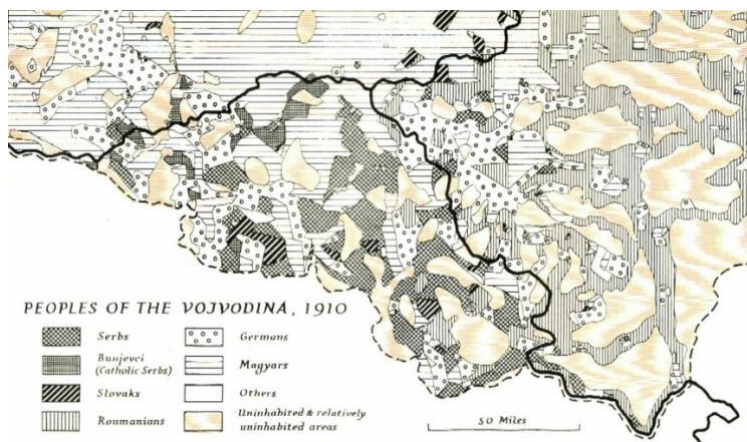

14. ábra. 27. România Hartă Etnică. Carte ethnique de la Roumanie. (Frontières de 1937), 19??? Leőhely: magángyűjtemény

A térkép alapján a britek is készítettek egy kisebb térképet⁹⁷ (15. ábra) a Vajdaság területéről a Jugoszláviát bemutató, háromkötetes kézikönyvükbe⁹⁸ a II. világháború folyamán. Ez a kézikönyv az első és a második világháború során zajló békeelőkészítő munkálatok eredményeként létrejött, statisztikai-történelmi-földrajzi szemléletű, ország-specifikus kézikönyv-sorozat része. A kérdéses ábra egy több ábrából álló kritikai elemzés része, ahol az érintett nemzetek térképi interpretációit hozták egységes térképi alapra, majd hasonlították őket össze.

⁹⁷ *Peoples of the Vojvodina, 1910*. In: *Jugoslavia. Volume II. History, peoples and administration*. Norwich: Naval Intelligence Division, 1944. 75. 1 szelvény, 9 × 14 cm.

⁹⁸ *Jugoslavia. Volume II. History, Peoples and Administration*. Norwich, 1944. Naval Intelligence Division. 403.

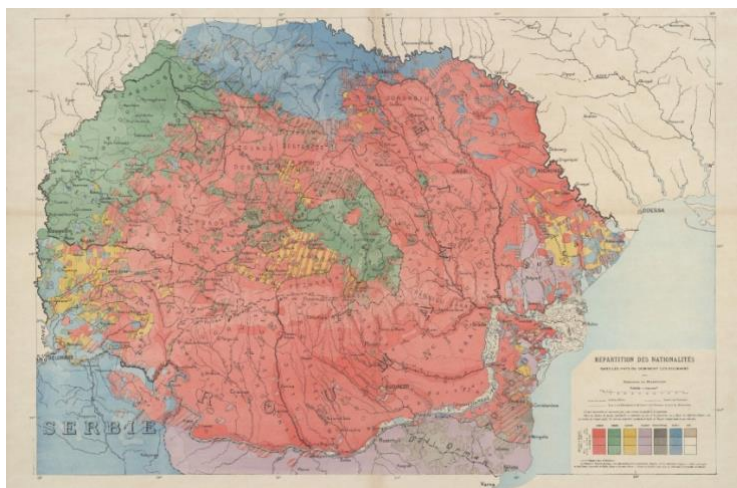
15. ábra: Peoples of the Vojvodina, 1910. 1944. Lelőhely: magángyűjtemény

Teleki térképének összehasonlító vizsgálata

Teleki térképét módszertanilag – ahogy azt az írás elején is említettük – legalaposabban Emmanuel de Martonne korabeli Románia-térképével⁹⁹ (16. ábra) vetették össze.¹⁰⁰ De Martonne legismertebb etnikai térképe a korabeli Kelet-Magyarországot, illetve Romániát ábrázolja. Emmanuel de Martonne ezen, az egyébként szintén egymilliós méretarányú térképén alapvetően más módszert használt. A térkép színezése a lakatlan területekre nem volt tekintettel, jelmagyarázat három népsűrűségi kategóriát különített el: 25 fő/km² alatti, 25-75 fő/km² és 75 fő/km² fölötti népsűrűségű területeket. Ezen kívül a nagyobb települések adatait kördiagramokkal ábrázolták (Kolozsvár magyar és román adatait megcserélték). A fentiekből következik, hogy de Martonne térképe egy nagyon fontos tulajdonságában különbözik a vörös térképtől: azon nem számolható össze a népesség, viszont a népsűrűségi viszonyokról ez esetben valóban kaphatunk egy egyszerűsített, három kategóriával dolgozó, hozzávetőleges képet.

⁹⁹ Martonne, 1920.

¹⁰⁰ A legalaposabb módszertani összehasonlítást Krasznai Zoltán tette 2012-ben megjelent könyvében. L. Krasznai, 2012.

16. ábra. Martonne, Emmanuel de: Répartition des nationalités dans les pays où dominent les Roumains. 1920. Lelőhely: <http://1886.u-bordeaux-montaigne.fr/items/show/71716> (2018. április 22.)

Ez alapján érdemes további, hasonló munkákkal is összevetni a térképet. Ebben a cikkben egy brit példával hasonlítjuk össze a térképet. Londonban a földrajzi jellegű békeelőkészületi munkálatokat a *Naval Intelligence Division Geographical Section* koordinálta, szoros együttműködésben a *Royal Geographical Society*-vel [brit Királyi Földrajzi Társaság].¹⁰¹ A Királyi Földrajzi Társaságban ezekben az években, 1915-től kezdve B. C.: Wallis (1877–1960) foglalkozott egy új etnikai térképészeti ábrázolási módszerrel, az (ál)izovonalas módszerrel. Erről előadást is tartott a társaságban.¹⁰² Wallist később a társaságon belül afféle

¹⁰¹ Heffernan, Michael: Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1996. 504–533.

¹⁰² Wallis, Bertie Cotterell: Distribution of nationalities in Hungary. *The Geographical Journal*, 1916/3. 177–187.

Magyarország-szakértőként tartották számon,¹⁰³ és tevékeny részvétele kitapintható a Nagy-Britanniában végzett magyar vonatkozású földrajzi jellegű békeelőkészítési munkálatok területén. Munkásságára és álizovonalas térképi módszerére a *Naval Intelligence Division Geographical Section* is igényt tartott, így B. C. Wallis több etnikai térképet is tervezett. Ezek közül a *Map of Hungary, showing percentage of various nationalities*¹⁰⁴ című kéziratos térképet mutatjuk be (17. ábra).

17. ábra: B. C. Wallis: *Map of Hungary, showing percentage of various nationalities, 1917*. Lelőhely: The National Archives, Foreign Office, Library, Maps and Plans, FO 925/20006 (London)

A térképet 1917-ben szerkesztette B. C. Wallis egymillió méretarányban. Wallis alaptérképként a Királyi Földrajzi Társaságban

¹⁰³ Ezt erősíti meg a brit Királyi Földrajzi Társaság irattárában elérhető levelezés is. RGS/CB8/ B. C. Wallis: *A Royal Geographical Society titkárságának levele B. C. Wallis-hoz 1920. június 25-én*.

¹⁰⁴ The National Archives, London, Foreign Office, Library, Maps and Plans, FO 925/20006 *Map of Hungary, showing percentage of various nationalities. by B.C. Wallis*, FRGS. 1:1,000,000. Royal Geographical Society. London, 1917. London, kéziratos térkép

kiadott egymilliós világtérkép-sorozatot használta, amely az Albrecht Penck (1858–1945) által 1891-ben kezdeményezett egymilliós világtérkép szelvényeire vezethető vissza, azonban a hasonló méretű szelvények kelet-nyugati irányban el vannak tolva. Ez a momentum is erősíti Michael Heffernan azon állítását,¹⁰⁵ miszerint a britek igyekeztek az egymilliós világtérképhez nagyon hasonló térkép-sorozatukat alaptérképként elfogadtatni. A térkép (ál)izovonalas módszerrel készült, és nem csak a történeti Magyarország, hanem csaknem a teljes Osztrák-Magyar Monarchia területét ábrázolja. A kéziratos térképből összesen két példányt ismerünk, az egyik a London Kew-i Nemzeti Levéltár, a másik pedig a brit Királyi Földrajzi Társaság könyvtárának állományában érhető el. Wallis (ál)izovonalas térképi eljárása a népesség etnikai (anyanyelvi) összetételének és a népsűrűségi viszonyoknak az egyidejű ábrázolására nem nyújtott megoldást, így külön tervezett egy népsűrűségi térképet is, szintén ezzel a módszerrel.¹⁰⁶ Az (ál)izovonalas módszer leginkább a különböző etnikumok keveredését teszi nagyon szemléletesé. Ugyanakkor ez a módszer valójában nem igazán alkalmas a népesség ábrázolására, ugyanis a népesség pontszerű elterjedést mutat, míg az izovonalak az azonos értékű pontokat kötik össze, tehát a két különböző értékű izovonal között beszínezett rész egy bizonyos intervallumon belüli értéket feltételez a tér minden pontján. Talán ennek köszönhető az is, hogy a béketárgyalásokat követően ez az ábrázolási módszer hamar kikerült az etnikai térképészet eszköztárából. A térkép a választott módszeren keresztül az egyértelmű etnikai határmegvonás nehézségeire mutat rá. Még a nagyobb etnikai tömbterületek élesnek tűnő határvonalainál (például a partiumi vagy a felvidéki nyelvhatár egyes szakaszai) is megfigyelhetünk egy-egy keskenyebb területsávot, ahol a térkép szerkesztője nem tudta egyértelműen eldönteni a terület hovatarozását. Ebben a tekintetben a térkép hasonlít a vörös térképhez, azonban a motivációk mások. Míg a vörös térkép a felületszínezés kritikájaként született, és a városi (nagyobb arányban

¹⁰⁵ Heffernan, 1996.

¹⁰⁶ The National Archives, Foreign Office, Library, Maps and Plans, FO 925/20008

Map of Hungary, showing density of population, by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000. Royal Geographical Society. London, 1917. London. kéziratos térkép

magyar) népességet igyekezett a lehető legnagyobb mértékben kiterjeszteni, addig Wallis térképe pusztán a kevert népességű területek problematikájára próbált rámutatni, ugyanis a városi népesség érzékeléséhez egyidejűleg nézni kellett a népsűrűségi térképet is, azonban a különböző adatokból képzett izovonalak így is nehezen egyeztethetők össze. Wallis egy másik, de szintén izovonalas eljárással készült etnikai térképét egy korabeli magyar elemzés a kisszámú, „megbízható” magyar vonatkozású nemzetközi példához sorolja.¹⁰⁷ Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a térkép szerkesztőjének nem voltak mélyebb magyar vonatkozású ismeretei a térképek szerkesztése előtt. Ezt látszik valószínűsíteni az is, hogy a vend népesség többes számú, angol fordítása a térképen „*vendeks*”. A térkép színezése jelentősen eltér a vörös térkép színezésétől. Egyértelműen piros színezést egyik etnikum sem kapott, talán a szlovének, majd a románok színe áll ehhez legközelebb, de ezek sem ütnek el olyan erősen a környező etnikumok színezésétől, mint a vörös térképen. A magyarok viszonylag erős tónusú lila színezést kaptak. A térkép legjelentősebb adatszintű hibája, hogy a cseheket és a szlovákokat nem különbözteti meg egymástól, hanem azonos színnel ábrázolja őket, noha a népszámlálások külön gyűjtötték ezeket az adatokat. Ez a megoldás a csehszlovák törekvéseket támogatta. A monarchia határain túli területeket (és Bosznia-Hercegovinát) a szerző fehéren hagyta. Ez a megoldás hasonlít a vörös térképére, azonban itt vélhetően nem arról van szó, hogy a terület egységét hangsúlyozza vele, hanem ez az alaptérkép eredeti tartalmából következik, hiszen a hegy- és vízrajzot, a településeket és a főbb közlekedési útvonalakat itt is ábrázolták.

Teleki ábrázolási módszerének eredete, párhuzamai

Az Államtudományi Intézetben készült térképek és azok külföldi átszerkesztéseinek fentebbi ismertetése után további térképeket mutatunk be. Itt már nem elsősorban az a cél, hogy a vörös térkép módszertani hatását mutassuk be, hanem hogy az azon alkalmazott

¹⁰⁷ Jócsik Lajos: *A Magyarország cseh és szlovák néprajzi térképeken*. Budapest: A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségkutató Intézete, 1943. 44.

módszer eredetének kérdését körüljárjuk, illetve árnyaljuk. A sorrend, miszerint előbb mutattuk be a térkép módszertani hatását, minthogy a módszer eredetének mélyebb tisztázására rátértünk volna, nem véletlen, hiszen míg a hatástörténet (és benne a vörös térkép szerepe) a fentiek alapján jól dokumentálható, addig a módszer eredete kapcsán ilyen fogódzók a szakirodalom jelen állása szerint nincsenek. A fenti hatástörténeti mozzanatokban viszont felismerhetünk olyan, jól dokumentált mintázatokat, amelyek segíthetnek a módszer, illetve a módszer egyes alkotóelemei eredetiségének és párhuzamainak kérdését megvilágítani.

Teleki az első kiadáshoz mellékelt leírásban ezt írja a térképe újdonságáról:

„A városok rohamos növekedése a múlt század közepe óta ma már óhatatlanul szükségessé teszi a néprajzi térképek módszerének reformját. Mert míg kevésbé civilizált vidékek, országok népességének eloszlása meglehetősen egyforma szokott lenni az egész területen, másképp áll a dolog ott, ahol milliós városok fekszenek gyéren lakott, vagy éppen pusztá területek tözsomszédságában. Ennek következtében ilyen vidékek néprajzi térképe okvetlenül fel kell, hogy tüntesse a népsűrűséget. De ilyen térkép szerkesztési nehézségei nagyok. Majdnem az összes eddigi néprajzi térképek teljesen figyelmen kívül hagyják e szempontot. Így azonban az átlagolvasóban teljesen hibás nézetet keltenek. Néhány adat megvilágítja ezt. Andree ismert „Handatlas”-ának „Európa néprajzi térképén” Belgium 7 058 476 vallonja és vlámja (beleértve a csekély 365 308 „egyebet”) csak 57 mm²-t, ellenben az orosz-Lengyelországban, Galíciában és Poroszországban élő 17 910 000 lengyel 281 mm²-t, tehát számukhoz viszonyítva kétszer annyi beszínezett területet foglal el, a 2 336 798 norvég pedig már éppen 402 mm²-t, tehát a belgákhoz viszonyítva, számuk több mint 21-szeresének megfelelő tömeggel, azaz színterülettel jelennek meg a térképen.”¹⁰⁸

Ebben a szövegrészben Teleki tehát amellet érvel, hogy a néprajzi térképek módszerét meg kell újítani. Ennek szükségességét azonban pusztán a felületszínezéses módszer korlátaira építi fel, más módszert

¹⁰⁸ Teleki, 1919. 1–2.

a szöveg későbbi részében sem említ, csak a lakatlan területek fehéren hagyását, ami azonban a módszer lényegét nem érinti. Ez a megoldás ügyes retorikai fogás Telekitől, hiszen közben elhallgatja azt, hogy közben azért akadtak más módszerrel való próbálkozások is (például kördiagramos), igaz, ezek jobbára (de nem kivétel nélkül) nagyobb méretarányúak voltak. Teleki ezzel azt az érzetet kelti az olvasóban, mintha hangsúlyosan ő oldotta volna meg először sikerrel a népességszám ábrázolásának problémáját, nem pedig csak egy próbálkozás volt az övé a számos többi ábrázolási kísérlet közül. Ezt ugyan a „majdnem” szócskával valamennyire árnyalja, de nem bontja ki, hogy mire gondol, ráadásul a későbbi változatok magyarázó szövegeinek vonatkozó részeiből még ez a „majdnem” szócska is eltűnt. Ezt a Teleki által felépített érvelést helyenként még a modernkori szakirodalomban is reflektálatlanul átvették. Érdemes tehát tisztázni Teleki módszerének újszerűségét, illetve azt, hogy pontosan milyen szempontból volt új, és ennek az újdonságnak mi lehet a valós súlya a többi megoldással összevetve.

Ablonczy Balázs például Emmanuel de Martonne fentebb már említett térképe kapcsán kétségbe vonja Teleki módszerének újdonságát: „(...) *A módszer és az elgondolás mégsem volt gyökeresen új: az eljárást a nemzetközi térképészeti irodalom ismerte, és például Emmanuel de Martonne, a francia békedelegáció földrajzos Erdély-szakértője is ehhez hasonló módszerrel dolgozott Kelet-Magyarországot ábrázoló térképein.*”¹⁰⁹

Teleki térképével kapcsolatban tartja magát egy félreértés, miszerint az népsűrűségi térkép is, sőt maga Teleki is azt írja térképe 1928-as kiadásának magyarázó szövegében, hogy „*A térkép egyszerre néprajzi és népsűrűségi térkép is.*”¹¹⁰ Ez a megállapítás ugyanakkor téves, ugyanis Teleki térképének semelyik változata sem a népsűrűségi viszonyokat, hanem a népességszámot ábrázolta. A népsűrűség fajlagos, vagy más néven származtatott mutató, amely két abszolút mutató, a terület és a népesség hányadosaként áll elő, így tehát nem összeszámálható, szemben az abszolút mutatót képező

¹⁰⁹ Ablonczy, Balázs: *Pál Teleki (1879–1941). The life of a Controversial Hungarian politician.* New York: Columbia University Press, 2006. 128.

¹¹⁰ Teleki Pál: Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján/ Ethnographical map of Hungary based on density of population In: *Igazságot Magyarországnak!* Budapest: Magyar Külügyi Társaság, 1928, 402. 1:1 000 000, 1 szelvény, 80 × 58 cm

népességszámmal.¹¹¹ A népsűrűség térképi ábrázolásával valóban foglalkoztak már a korszakban, ezt azonban rendkívül nehéz egyidejűleg alkalmazni az etnikai viszonyok ábrázolásával.¹¹² Ennek a problémának a megoldására vállalkozik de Martonne fenti térképe, azonban jelentős hátránya, hogy a népsűrűségi adatokat nem a közigazgatási felosztásból következő megfigyelési egységekre vetítette, hanem önkényesen, leginkább a domborzati viszonyokat követve ábrázolta (ezek meghatározásában ráadásul viszonylagos szabadsága van a térképszerkesztőnek), így térképének hitelessége nem ellenőrizhető a népszámlálási adatsorok segítségével. Tehát Ablonczy felvetése a térkép eredete kapcsán – mint azt később látni fogjuk – jogos volt, de a felvetés alátámasztáshoz segítségül hívott példa ábrázolásmódszertani szempontból irreleváns, ráadásul vélhetőleg később is keletkezett, mint a vörös térkép.

Azzal, hogy Teleki 100 fő/mm²-ben határozta meg a beszínezett területek által reprezentált népességet, nem a népsűrűsége volt tekintettel, hanem egy fiktív népsűrűségi értéket hozott létre: a beszínezett területek esetében egységesen 100 fő/km²-es, míg a fehérén hagyott területek esetében egységesen 0 fő/km²-es népsűrűségű területet feltételezett.¹¹³ Tehát Teleki nem népsűrűségi térképet rajzolt, hanem a népességszámot is mutató térképet. A teljes szöveget tekintve azonban maga Teleki sem használja következetesen

¹¹¹ A népsűrűség térképi ábrázolása leginkább a felületkartogram-módszer irányába fejlődött ki. L.: Felületkartogramok. In: Klinghammer István – Pápay Gyula – Török Zsolt Győző (Szerk.): *Kartográfia-történet*. 1995. <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/kptkonyv/ki342.htm> (letöltés ideje: 2018. április 26.)

¹¹² Zombory Ida: Magyarország dunántúli részének népsűrűsége az 1900. évi népszámlálás alapján. *Földrajzi Közlemények*, 1905. 18–21. A cikkben bemutatott kutatás a települések közigazgatási területéből indul ki, ugyanakkor képében a végeredményként bemutatott térkép az álizovonalas eljárás egyik első példája, így a kapott kép nem pontosan követi a településhatárokat. Ennek az eljárásnak a kifejlődése a magyar vonatkozású brit békeelőkészületek földrajzi munkálatai mögött álló B. C. Wallishoz köthető. Az álizovonalas módszer esetén azonban a népsűrűséget és a nemzetiségi összetételt két külön térképlapon kell ábrázolni. L.: Wallis, 1916. Wallis, 1917b.; Wallis, 1917a; *The Peoples of Austria-Hungary*. I. Hungary Atlas. London: Naval Intelligence Division, Geographical Section, 1919. 78.

¹¹³ Ahogy Teleki a fogalmaz, „ez az eljárás minden járás népességét a járás legsűrűbben lakott részén km²-ként százra sűríti.” L.: Teleki, 1919. 3.

a népsűrűség fogalmát, hanem párhuzamosan a népesség összeszámlálhatóságát is hangsúlyozza: „(...) *amely lehetővé teszi, hogy első pillantásra lássa a népesség számát és nemzetiségét. (...) minden egyes lélek ábrázolva van.*”¹¹⁴

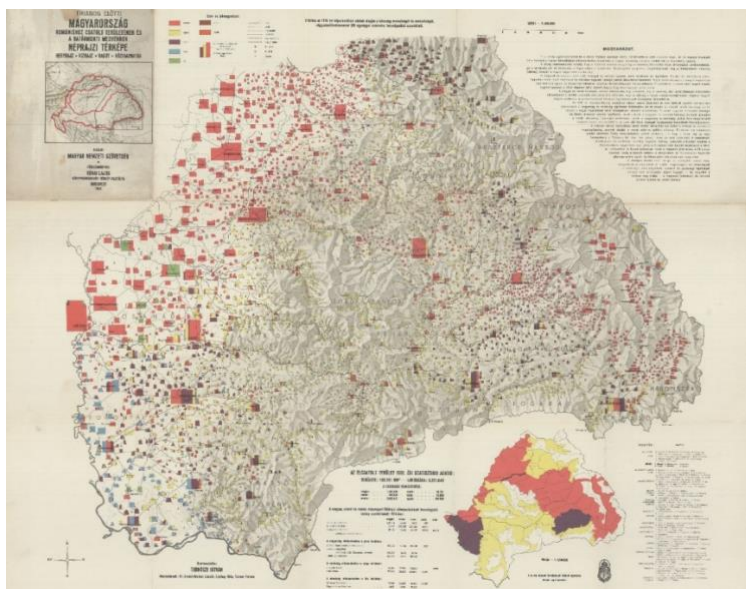
Amennyiben a fenti érvelés alapján elfogadjuk azt, hogy Teleki térképe nem népsűrűségi térkép, hanem a népességszám pontos ábrázolására fókuszált, úgy a térkép módszertanának lehetséges előzményeit, illetve párhuzamait inkább az abszolút adatokkal dolgozó etnikai térképek között kell keresnünk. Ilyenből pedig akadt már a korszakban is jó pár típus. Ilyenek például az olyan kördiagrammos módszert alkalmazó etnikai térképek, ahol a körök területe pontosan arányos az ábrázolt népességszámmal (nem minden korabeli kördiagramos etnikai térképnél van ez így, a román kiadású térképek például előszeretettel manipulálták a térképeiket a helytelen körméret-ábrázolással). Ilyen Magyarországon is készült már tíz évvel korábban.¹¹⁵ Ezeknél a térképeknél tehát a beszínezett területek minden négyzetmillimétere meghatározott népesség-számot jelöl, a fent említett magyar térképen például 23,3 főt. Az, hogy a módszer e komponens tekintetben nem különbözik a vörös térkép módszerétől, tulajdonképpen Teleki Moszuli Bizottság-beli térképén is látszik, ahol Moszul városát kördiagramm jelöli. Ehhez nem kapcsolódik külön jelmagyarázat, és ki sem kellett emelni a térképből, sőt a szomszédos települések népességét jelképező foltokat hozzá is illesztették a kördiagram szegélyéhez, tehát logikailag akár egy véletlenszerűen szabályos körnek rajzolt, de az eredeti ábrázolási módszer részét képező síkidomnak is tekinthetnénk az alakzatot. Ez az érzet tovább erősödik, ha a jelentés 4. és 5. számú térképére rávetített, a 6. számú térkép tematikus tartalmából származtatott kontúrokat vizsgáljuk. A leírásból kiderül, hogy a mind a kördiagram, mind a beszínezett területek négyzetmilliméterenként 100 főt jelölnek, és Moszul 970 mm²-nyi kördiagramja 97 ezer főt, míg Sulejmanie 146 mm²-nyi foltja 14 600 főt jelöl. Természetesen a kördiagram többi komponensét

¹¹⁴ Teleki, 1928.

¹¹⁵ *A Magyar Állam közigazgatási térképe. Az 1900. évi anyanyelvi adatokkal kiegészítette a M. Kir. Központi Stat. Hivatal.* 1:360 000. Budapest: KSH, 1908. 12 szelvény, egyenként 67 × 56 cm

tekintve jelentősen különbözik a vörös térkép anamorf kartodiagram módszerétől.

A népesség abszolút adatként való ábrázolása tekintetében szintén hasonlítanak a vörös térképhez különböző sokszögekkel, jellemzően téglalapokkal, négyszögekkel dolgozó diagram-módszerű térképek.¹¹⁶ Ilyen például Tarnóczi István 1940-es Erdély-térképe¹¹⁷ (18. ábra), vagy a szlovák-magyar nyelvhatárt ábrázoló magyar kiadású térkép 1942-ből.¹¹⁸

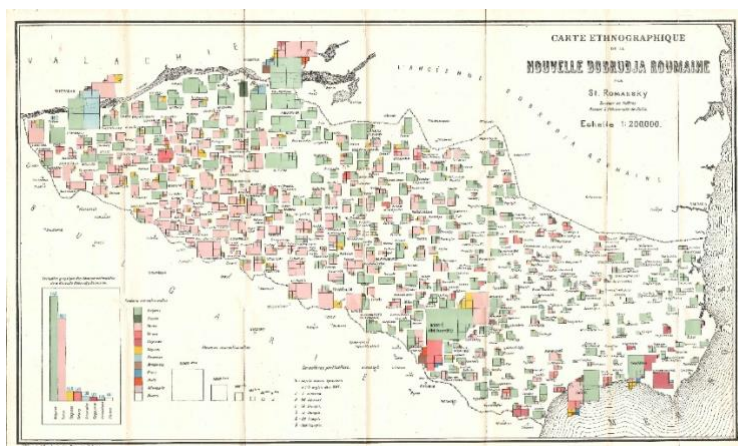
¹¹⁶ Később ezekre részben Teleki is utal, azonban hátrányának tartja, hogy az olvasót ez a megoldás rengeteg számítás elvégzésére kötelezi. L.: Teleki Pál: Egy néprajzi térképről. *Földrajzi Közlemények*, 1937/4–5. 61.

¹¹⁷ Tarnóczi István: *Trianon előtti Magyarország Romániához csatolt területének és a határmenti megyéknek néprajzi térképe*. 1:800 000, Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1940.1 szelvény, 73 × 63,5 cm

¹¹⁸ *A magyar-szlovák nyelvhatár vidékének és a szomszédos területeknek nemzetiségi térképe*. 1:200 000. Budapest: Államtudományi Intézet, 1942. 2 szelvény, egyenként 116 × 84 cm

18. ábra. Tarnóczi István: Trianon előtti Magyarország Romániához csatolt területének és a határmenti megyéknek néprajzi térképe, 1940. Lelőhely: magángyűjtemény

De már egy 1915-ös bolgár kiadású Dél-Dobrudzsa- (19. ábra)¹¹⁹, vagy egy 1919-es kiadású Erdély-térképről¹²⁰ is visszaköszön a módszer.

19. ábra: Romansky, St.: Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumaine, 1915. Lelőhely: magángyűjtemény

Ezeknél a térképeknél az a kiindulópont, hogy 1 mm²-nyi beszínezett terület meghatározott lakosságszámot jelöl, e tekintetben tehát megegyeznek a vörös térképpel. Jakabffy feljebb bemutatott térképein pedig láthattuk, hogy a vörös térképet kiindulópontként

¹¹⁹ Romansky, St.: Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumaine. In: Romansky, St.: *Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumaine*. Szófia, 1915. 85 1:200 000, 1 szelvény, 95 × 57 cm

¹²⁰ Victor, Vlad: *Harta etnografică după statistica maghiară din 1910 din Transilvania, Banat, Crișana, Maramures*. Lugos: Serviciul Geografic al Armatei, 1919. 1 szelvény, 117 × 92 cm

felhasználva hogyan juthat el a térképszerkesztő az összefüggő felületek beszínezésétől a beszínezett területek pontszerű geometrikus formákká, Bartos-Elekes Zsombor szavaival élve „szemcsékké” való szétbontásáig.¹²¹ De lehetséges ez úgy is, ha a térképen az előzőekkel azonos népességértéket alkalmazva gyérebb népességű területet ábrázolunk. Ilyen például Teleki Moszuli Bizottság-beli térképe. Az, hogy ezek a formák lekerekített szélű foltok, vagy szögletes formák, összefüggő síkidomok vagy „szemcsék”, a térképszerkesztő természettudományos szabályszerűségek mentén nem definiálható egyéni döntése, de ettől még alapvetően nem keletkezik különálló ábrázolási módszer. Ez abból következik, hogy Teleki ennyire pontosan sehol sem írta le a módszerét, így a térképszerkesztőnek több tekintetben meglehetősen szabadsága maradt még azután is, hogy Teleki módszertani leírását adott esetben, ahogy láthattuk, szó szerint rányomtatta a saját térképére. Tehát ha Teleki térképének csak a szöveges módszertani leírásából indulnánk ki, akkor arra a következtetésre juthatnánk, hogy a vörös térkép módszertani szempontból nem új. Ennek tisztázása azért fontos, mert a korabeli közvélemény, és Teleki maga is a népességszám (vagy tévesen népsűrűség) ábrázolásának újdonság voltára különös hangsúlyt fektetett.

A térkép újdonsága valójában abban rejlik, hogy a népességszámot ilyen kis méretarány mellett,¹²² áttekinthető formában adja vissza.¹²³ A különböző „szemcsésedett” változatokhoz képest valóban jóval áttekinthetőbb és befogadhatóbb a térkép, ennek a megvalósítása a térkép vitathatatlanul legnagyobb érdeme. Az azonban, hogy mi számít kis méretaránynak, és mindenekelőtt mi számít áttekinthető formának, nem térképmódszertani, hanem többé-kevésbé szubjektív, az emberi

¹²¹ Maga Teleki is három ábrán mutatja be a „szemcsésedés” lehetőségét térképe 1919-es kiadásának magyarázó szövegében, melyet ekkor még jobbára kerülendőnek tart, a Moszuli Bizottság-beli térképén azonban már maga sem tudja elkerülni. L.: Teleki, 1919. 3. Bartos-Elekes Zsombor is emellett érvel „*Ha a tematikus ábrázolást nem torzította volna, akkor a kis szemcsedarabkák miatt a térkép áttekinthetetlen lett volna. Ezért csoportosította a „szemcséket”, lemondva a helyzethűségről, betartva azonban a térbeli hűség határait.*” Bartos-Elekes, 2002. 6.

¹²² Teleki ezt az 1937-es cikkében hangsúlyozza ki. L. Teleki, 1937. 61.

¹²³ Teleki ugyan erre a körülményre is utal a leírásában, azonban a térkép megítélésénél a fenti népességszám-népsűrűség-ábrázolás újdonságához képest ez az árnyalás sok helyütt teljesen elmaradt.

agy kognitív megismerési mintázatait is figyelembe vevő, összetett kérdéskör.¹²⁴ Teleki térképe tehát nem alapvető módszertani elgondolásaiban, hanem kivitelezését tekintve képez újdonságot, ez utóbbi tekintetében viszont egy olyan kérdést oldott meg sikerrel, amit ekkora méretarány mellett ennél áttekinthetőbben azóta sem tudtak megoldani.

Szintén a kivitelezést tekintve jelent újdonságot, hogy vörös térképen és utódain, dacára annak, hogy abszolút népességszámot ábrázolnak, az egyes beszínezett foltok képileg nem kötődnek, nem köthetőek az egyes közigazgatási egységek, pl. települések, vagy éppen járások határaihoz. Ezzel szemben mind a kördiagramos, mind a négyyszögdiagramos térképek tematikus tartalma, belső vonatkoztatási rendszere képében is illeszkedett ezekhez. A közigazgatási határok szerepét ugyan a módszertani leírások külön nem hangsúlyozzák, de a közigazgatási határok átlépésére való törekvés Teleki Moszuli Bizottság-beli térképéről is leolvasható, amelyen az alacsony lakosságszám és a népesség centralizálása miatt a beszínezett területek – a választott kulcs mellett – kisebb, különálló foltokká estek szét. Ezek azonban sokszor annak ellenére is metszik a közigazgatási (jelen esetben az Oszmán-Birodalom legkisebb közigazgatási egységét képező náhije) határokat, hogy a térképszerkesztőnek lett volna lehetősége ennek elkerülésére. A megoldásra feltehetőleg a kis méretarány és az áttekinthetőség kívánalma miatt volt szükség.¹²⁵ Ugyanakkor ez a megoldás tette részben lehetővé azt is, hogy az ábrázolt népesség egy részét a valós földrajzi helyétől jelentősebb távolságra, akár valójában másik település közigazgatási területére helyezze. Az egyes települések belső struktúrájából adódóan a népességet a településközpontokban aggregáló kör- és négyyszögdiagramos térképeknél is lehetséges, hogy a népesség egy része valójában akár 15 km-re is legyen az őt reprezentáló alakzattól a térképen (például kiterjedt tanyarendszerek esetében), azonban míg ezeknek a közigazgatási határok szükségszerűen gátat szabnak, addig Telekinek valamelyest nagyobb

¹²⁴ Mindazonáltal általában az etnikai térképezés területén az egymillió méretarány már viszonylag kicsinek számít, és itt a nagyobb méretarányú térképeken alkalmazott megoldások jellemzően kevésbé áttekinthetőek.

¹²⁵ Ettől függetlenül a beszínezett területek méretének kiszámítása nem lett kevésbé időigényes folyamat, ahogy erről maga Teleki is említést tett. L.: Benda, 1920. január 22. 1.

szabadsága adódott a beszínezett alakzatok elhelyezésekor. Éppen ez a körülmény nyitott utat annak a manipulációs lehetőségnek, hogy míg a magyar etnikumú területeket Teleki igyekezett összefüggő területekként ábrázolni, addig a nemzetiségeket igyekezett területileg tagolni, valamint a valóságosnál nagyobb méretű lakatlan foltokat elhelyezni.¹²⁶ Éppen ezt a gyakorlatot támadták a fent említett román recenziók, amire Teleki válaszában közölte, hogy az átcsoportosítás szükségzerű volt a kis méretarány miatt.¹²⁷ Összességében tehát a térkép módszeréről azt lehet mondani, hogy az bizonyos tekintetben nem új, mégsem helyes Teleki térképén ezt a körülményt számon kérni, hiszen a felsorolt kör- és négyszögdiagramos párhuzamok mindegyike nagyobb méretarányban készült, és képileg nehezebben befogadható, mint a vörös térkép.

Összegzés

A vörös térkép a magyar etnikai térképtörténet egyik legfontosabb darabja. Maga a térkép számos kiadást és átszerkesztést is megélt, melyek közül – talán egyedülként a magyar térképtörténetben – számos külföldi újrakiadás is történt. Ugyanakkor a vörös térkép módszertanilag kevesebb későbbi független, nemzetközi példát, új térképet inspirált, mint például a Bátly–Kogutowicz-féle pontmódszeres térkép. Módszertanilag ugyan nem volt minden elemében új az elgondolás, azonban kivitelezését tekintve újdonság volt, hogy Teleki ilyen kis méretarány mellett is áttekinthető módon oldotta meg az ábrázolást. Emellett ez volt az egyetlen etnikai térkép, amely át tudta törni a szűkebb tudományosság határait, és mind a mai napig széles tömegek által ismert, a revíziós törekvések jelképévé vált ikonikus ábrázolássá alakult a magyar közvélemény szemében, amelyet a térkép mai napig tartó kulturális újrafelhasználása is jól példáz. Ennek hátterében egyrészt azt a körülményt lehet sejteni, hogy a térképet egyedülként az antanthatalmak legfőbb vezetői is megnézték, sőt részben el is ismerték, afféle, a magyar békeelőkészületek intenzitása és a béketárgyalásokon elért politikai eredmények között feszülő ellentmondás fölött érzett keserűség levezetésére szolgáló szelepként is működött. Másrészt Teleki

¹²⁶ Gyuris, 2014. 12.

¹²⁷ Teleki, 1937. 62.

társadalmi és tudományos státusza révén már a békeelőkészületek megkezdésekor is nagy tekintélynek örvendett, a békeelőkészületek megszervezése ezt viszont tovább növelte, sőt ez egyfajta kölcsönhatást is jelentett, hiszen előbb geográfusként a Magyar Földrajzi Társaság békeelőkészítő munkálatait koordinálta, majd politikusként megszervezte a Békeelőkészítő Irodát, ahol tovább folytatódhatott ezeknek az anyagoknak a tervezése. Teleki a békeszerződés aláírásának idejére külügyminiszter, később pedig két ízben miniszterelnök is lett. A szűkebb szakmájában a vörös térképnek köszönhetően világhírnévre tett szert, azonban a revíziós célok szolgálatába állított, tragikus végű életútja szomorú példaként mutat rá a tudomány és a politikai célok összeegyeztethetőségének hatáira.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni Izsák Anikónak a kézírásos források kiolvasásában nyújtott segítségét, illetve Hegedüs Ábelnek, Keményfi Róbertnek, Probáld Ferencnek és Zeidler Miklósnak, hogy tanácsaikkal segítették a készülő kézirat alakulását. A kutatáshoz szükséges kutatóutakat a Lipcsei Egyetem IPID4ALL ösztöndíja, valamint a Jancsó Alapítvány támogatta.

*Felhasznált irodalom*Atlaszok, Térképek

Bátky Zsigmond: *A Magyar Szent Korona Országainak néprajzi iskolai falitérképe*. 1:600 000. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1909. 1 szelvény, 160 × 110 cm

Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe*. 1:200 000. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság, 1918. 46 szelvény, egyenként 57 × 38 cm

Bery, G.: *Carte ethnographique de l'Europe Centrale*. 1:2 000 000. Párizs – London: Messageries Hachette – Wm Dawson & Sons Ltd., 1938. 1 szelvény, 43 × 57 cm

Carte ethnographique de la Roumanie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, , 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

Carte ethnographique de la Tchécoslovaquie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

Carte ethnographique de la Hongrie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

Carte ethnographique de l'Istrie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

Carte ethnographique de la Dobrudja. In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

Edvi Illés Aladár – Halász Albert: VIII. *La Hongrie économique en cartes/The economies of Hungary on maps/Magyarország gazdasági térképekben*. 4. kiadás Budapest: Hornyánszky, 1920. 68 térkép + 6 grafikon. In: *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius-március havában*. III /B. köt. 1920. VIII.

Edvi, Illés Aladár – Halász, Albert: *Das neue Mitteleuropa in wirtschaftlichen Karten: New Central Europe in economical maps*. Budapest, Államtudományi Intézet, 1928. 149.

Erdély néprajzi térképe. *Képes Vasárnap*, 1940. szeptember 1. ismeretlen méretarány, 1 szelvény, 37 × 26 cm

Ethnographical map of the contested territory. In: *Questions of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30*. Genf: League of Nations, 1925. 90. 1:1 000 000, 1 szelvény, 50 × 39 cm

Ethnographic maps of Central & South Eastern Europe and Western Asia. 1:1 500 000; 1:2 000 000. London: Foreign Office Historical Section, 1919. 5 szelvény, különböző méretek

Fodor Ferenc: *A rutén Felvidék néprajzi, gazdaságföldrajzi és közlekedési térképe*. 1:1 500 000, Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1921. 1 szelvény, 17,5 × 42 cm

Györffy István: *A Dunai Államok néprajzi térképe*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet, 1928? 1 szelvény, 59 × 33,5 cm

Györffy István: *Carte Ethnographique des pays Danubiens*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet, 1928?, 1 szelvény, 64 × 36 cm (a *La Carte Ethnographique de Transylvanie*. c. térképpel egy lapon)

Györffy István: *La Carte Ethnographique de Transylvanie*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet, 1928? 1 szelvény, 64 × 36 cm (a *Carte Ethnographique des pays Danubiens*. c. térképpel egy lapon)

Halász, Albert: *Das neue Mitteleuropa in wirtschaftlichen Karten: New Central Europe in economical maps.* Budapest, Pester Lloyd Press, 1928. 149.

Igazságot Magyarországnak! Méretarány nélkül. Budapest: Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, 1938. 1 szelvény, 50 × 35 cm

Jakabffy, Imre: *Ethnographical map of Rumania of 1930/ Carte ethnographique de la Roumanie de 1930.* 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1942. 1 szelvény, 85,5 × 98,5 cm

Jakabffy, Imre: *Ethnographische Landkarte Rumäniens vom Jahre 1930/ Carta etnografica della Romania dell' anno 1930.* 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1942. 1 szelvény, 85,5 × 98,5 cm

Jakabffy Imre: *Közép-Európa nemzetiségi térképe.* 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Intézet, , 1942. 2 szelvény, egyenként 148 × 95 cm

Rónai András (szerk.): *Közép-Európa Atlasz.* Különböző méretarányok. Budapest –Balatonfüred: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1945.

A Magyar Állam közigazgatási térképe. Az 1900. évi anyanyelvi adatokkal kiegészítette a M. Kir. Központi Stat. Hivatal. 1:360 000. Budapest: KSH, 1908. 12 szelvény, egyenként 67 × 56 cm

A magyar–szlovák nyelvhatár vidékének és a szomszédos területeknek nemzetiségi térképe. 1:200 000. Budapest: Államtudományi Intézet, 1942. 2 szelvény, egyenként 116 × 84 cm

Martonne, Emmanuel de: *Répartition des nationalités dans les pays ou dominant les roumains. Annales de Géographie,* Párizs, 1920/58. 1:1 000 000. 1 szelvény, 98 × 64 cm

Nationality map of Transylvania. Ismeretlen méretarány. Budapest: Központi Királyi Statisztikai Hivatal, 1940. 1 szelvény, ismeretlen méret

Peoples of the Vojvodina, 1910. In: Jugoslavia. Volume II. History, peoples and administration. Norwich: Naval Intelligence Division, 1944. 75. 1 szelvény, 9 × 14 cm

27. *Romaniâ. Hartă etnică./ Carte ethnographique de la Roumanie (Frontières de 1937)* ismeretlen Bukarest: Institutul Geologic al Romaniei, 19??. 1 szelvény, 42 × 30 cm

XII/D. Románok a Kárpátok és a Tisza között. Az 1910. évi magyar statisztika hiteles adatai szerint a népsűrűség figyelembevételével. 1920. ismeretlen méret.

Romansky, St.: *Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumaine.* In: Romansky, St.: *Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumaine.* Szófia, 1915. 85 1:200 000, 1 szelvény, 95 × 57 cm

Sonkoly K.: *Ethnographical Map of the territory taken from Hungary and attached to Czecho-Slovakia.* Kb. 1:1 000 000. Budapest: Államtudományi Intézet, 1935. 1 szelvény, 21,5 × 59,5 cm

Tarnóczi István: *Trianon előtti Magyarország Romániához csatolt területének és a határmenti megyéknek néprajzi térképe.* 1:800 000, Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1940. 1 szelvény, 73 × 63,5 cm

Teleki Pál: *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján.* 1:1 000 000. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1919. 1 szelvény, 80 × 58 cm

Teleki Pál: *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján/ Ethnographical map of Hungary based on density of population* In: *Igazságot Magyarországnak!* Budapest: Magyar Külügyi Társaság, 1928, 402. 1:1 000 000, 1 szelvény, 80 × 58 cm

Teleky, Paulo: *Carta etnografica della Vecchia Ungheria.* In: *Transylvania Terra Rumena.* Bukarest: Institutul de Arte Grafice Regina Maria, 1940. 32.

Conte Teleki, Paolo di: *Carta etnografica d'Ungheria costruta in base alla densità della popolazione.* 1:1 000 000, Budapest: Magyar Földrajzi Intézet Rt., 1940. 1 szelvény, 78,5 × 58,5 cm

The Peoples of Austria-Hungary. I. Hungary Atlas. London: Naval Intelligence Division, Geographical Section, 1919. 78.

Victor, Vlad: *Harta etnografică după statistica maghiară din 1910 din Transilvania, Banat, Crișana, Maramures*. Lugos: Serviciul Geografic al Armatei, 1919. 1 szelvény, 117 × 92 cm

Wallis, Bertie Cotterell: Distribution of nationalities in Hungary. *The Geographical Journal*, 1916/ 3. 177–187.

Wallis, B. C.: *Map of Hungary showing density of population*. 1:1 000 000, London: Royal Geographical Society, 1917. 1 szelvény, kézirat

Wallis, B. C.: *Map of Hungary showing percentage of various nationalities*. 1:1 000 000, London: Royal Geographical Society, 1917. 1 szelvény, kézirat

Cikkek, kötetek

Ablonczy, Balázs: *Pál Teleki (1879–1941). The life of a Controversial Hungarian politician*. New York: Columbia University Press, 2006.

Apponyi Albert et al: *Igazságot Magyarországnak! A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata*. Budapest: Magyar Külügyi Társaság, 1928.

Balahó Zoltán – Gál Vilmos: Jakabffy Imre életútja a nemzetiségi térképektől a régészeti bibliográfiáig. *Történeti Múzeológiai Szemle: A Magyar Múzeumi Társulat Évkönyve* 5. 2005. 75–128.

Cholnoky Jenő: Utazás az Amerikai Egyesült Államokban. *Földrajzi Közlemények*, 1912. 235–274.

Dénes István: *Baj van Tiszántúl!* Budapest, Fórum Nyomda, 1937. 139.

Fodor Ferenc: *A magyar térképírás. III.* Budapest: Honvéd Térképészeti Intézet, 1954.

Galántai József: *A trianoni békekötés 1920*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1990.

- Gercsák Gábor – Klinghammer István: Tudomány – politika – diplomácia. Az előkerült néprajzi térkép apropóján az első világháborút lezáró béketárgyalásokra szánt kiadott térképekről. *Külgügyi Szemle*, 2017 Tél, 165–168.
- Gulyás László: *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914*. Budapest: Kárpátia Stúdió Kft., 2012.
- Gyuris Ferenc: Human Geography, Cartography, and Statistics: A Toolkit for Geopolitical Goals in Hungary until World War II. *Hungarian Cultural Studies*, 2014. 1–28.
- Heffernan, Michael: Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1996. 504–533.
- Jakabffy Imre: *Magyarázat Közép-Európa nemzetiségi térképéhez, 1942*. Budapest, 1994, Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. 109.
- Joerg, Wolfgang Louis Gottfried (ed.): *Memorial volume of the trancontinental excursion of 1912 of the American Geographical Society of New York*. New York, 1915, American Geographical Society, 407.
- Joerg, Wolfgang Louis Gottfried: Recent geographical work in Europe. In: *Geographical Review*, 1922. 3. sz 431–484.
- Jugoslavia. Volume II. History, Peoples and Administration*. Norwich, 1944. Naval Intelligence Division. 403.
- Jócsik Lajos: *A Magyarország cseh és szlovák néprajzi térképeken*. Budapest: A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségkutató Intézete, 1943.
- Keményfi Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.

Keményfi Róbert: *Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége*. II. köt. *A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Térképzetek, térképek: fogalomtár*. Debrecen: Bölcsész Konzorcium, 2006.

Keményfi, Róbert: Karten machen – Macht der Farben. Zur Frage der Visualisierung des ungarischennationalen Raumes. In: *Forum IfL: Visualisierung des Raumes Karten machen – die Macht der Karten*. Leipzig: Leibniz Institut für Länderkunde, 2007. 55–66.

Keményfi Róbert: Nehéz örökség – az SS szerepének emlékezete a magyar etnikai térképezés történetében. *Regio*, 2010/4. 3–32.

Keményfi Róbert: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái. I. rész. *Tér és Társadalom*, 2011/1. 63–80.

Keményfi Róbert: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái. II. rész. *Tér és Társadalom*, 2011/2. 69–87.

Kéz Andor: Dr. Kogutowicz Károly: Magyarország néprajzi térképe. 1:1 000 000. Budapest: 1927. I–III. kiadás. Kókai Lajos kiadása. *Földrajzi Közlemények*, 1927/7–10. 266–269.

Kéz Andor: Megjegyzés a válaszra. *Földrajzi Közlemények*, 1928/1–4. 70–71.

Klinghammer, István – Gercsák, Gábor: Der ungarische Geograph Pál Teleki als Mitglied der Mossul-Kommission. *Cartographica Helvetica*, 1999. 17–25.

Klinghammer István: Tudomány – politika – diplomácia. Teleki Pál, a Moszul-Bizottság tagja. *Külügyi Szemle*, 2015.

Klinghammer István – Gercsák Gábor: „Lapok a Kárpát-medence etnikai térképezésének történetéből”. *Magyar Tudomány*, 2010. Vol. 171. No. 6. 667–669.

Koch Ferenc: Teleki Pál gazdaságföldrajzi munkásságának bírálata. *Akadémiai Értesítő*, 1956/1. 89–122.

Kocsis Károly: Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények*, 1996/2–3. 167–180.

- Kocsis Károly – Tátrai Patrik: Contributions to the history of the Hungarian ethnic mapping. In: Zentai László – Györffy János – Török Zsolt Győző (szerk.): *Térkép – Tudomány. Tanulmányok Klinghammer István professzor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, 2006, 241–249.
- Kogutowicz Károly: Válasz néprajzi térképem bírálatára. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalom-történeti Tudományos Osztályának Közleményei*, 1928/1–4. 68–70.
- Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon*. Pécs: Publikon, 2012.
- Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946.
- A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárus-március havában*. I–III. + III /B. köt. Szerk.: Cholnoky Jenő. Budapest: Hornyánszky, 1920.
- A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárus-március havában*. III /B. köt. Szerk.: Cholnoky Jenő. Budapest: Hornyánszky, 1920.
- Map of Eastern Turkey in Asia, Syria and Western Persia. In: *Ethnographic maps of Central & South Eastern Europe and Western Asia*. London: Foreign Office Historical Section, 1919. 1:2 000 000, 1 szelvény, 73 × 71 cm
- Martonne, Emmanuel de: Essai de carte ethnographique des pays roumains. *Annales de Géographie*, 1920/158. 81–98.
- Mihăilescu, Vintilă M.: Über die ethnographische Karte des Grafen Paul Teleki. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*. Bukarest, 1940. 233–243.
- New maps and photograps: Additions to the map room. In: *Supplement to the Geographical Journal: Recent Geographical Literature, Maps, and Photographs Added to the Society's Collections*. 1920/5. 174–184.

- Nyigri Imre: Közép-Európa nemzetiségi térképe. *Láthatár*. 1944. május 109–115.
- Palsky, Gilles: Emmanuel de Martonne and the ethnographical Cartography of Central-Europe (1917–1920). *Imago Mundi*, 2002. 111–119.
- Papp-Váry Árpád: Teleki Pál a kartográfus. In: Csicsery Rónai István – Vigh Károly (szerk.): *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévé előadásai*. Budapest: Occidental Press, 1992. 79–101.
- Papp-Váry Árpád: A „carte rouge” - vörös térkép jelentősége statisztikatörténeti szempontból. In: Jeney László (szerk.): *Teleki Pál, a geográfus*. Budapest–Gödöllő: Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajzi és Jövőkutatás Központ; Teleki Pál Egyesület, 2016. 89–98.
- Papp-Váry Árpád: *Magyarország története térképeken*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2017.
- Questions of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30*. Genf: League of Nations, 1925.
- Reisser, Wesley J.: *The Black Book. Woodrow Wilson's secret plan for peace*. Lanham: Lexington Books, 2012.
- Rónai András: 3. Államtudományi Intézet. Institut de Sciences Politiques. *Statisztikai Szemle*, 1943/5–6. 321–322.
- Rumänische Landkartenfälschungen. Festgestellt vom Staatswissenschaftlichen Institut der Ungarischen Statistischen Gesellschaft*. Budapest: Staatswissenschaftliches Institut, 1940.
- Rungaldier, Randolph: Graf Teleki, Ethnographical map of Hungary, based on density of population. 1:1,000,000. Budapest 1922. *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft*. 1923/4. 146.,
- Seegel, Steven: *Map Men: Transnational Lives and Deaths of Geographers in the Making of East Central Europe*. Chicago: Chicago University Press, 2018.

Segyevy Dániel Zoltán: *Térképművek Trianon árnyékában. Magyarország néprajzi térképe (1918)*. Budapest: KSH Könyvtár. 2016.

Someșan, Laurian: La Transylvanie est-elle inhabitée? *Revue de Transylvanie*, 1936/4. 475–481.

Someșan, Laurian: Une carte discutable. (Réponse á M. Paul Teleki.) *Revue de Transylvanie*, 1938/1–2. 123–127.

Svatek, Petra: Ethnic cartography and politics in Vienna, 1918–1945. *The British Journal for the History of Science*, 2018. 99–101.

Szász István Tas: *Transzszilván szemmel, ősszmagyar szívvel*. Tahitótfalu: Jancsó Alapítvány, 2015.

Tátrai Patrik: Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban. *Regio*, 2014/2. 45–65.

Tátrai Patrik: *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691–2006)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, 2017.

Count Teleki, Paul: *An Ethnographical map of Hungary based on the density of population*. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1919.

Teleki, Paul: *The evolution of Hungary and its place in European history*. New York: Macmillan, 1923.

Teleki Pál: Egy néprajzi térképről. *Földrajzi Közlemények*, 1937/4–5. 60–70.

Vitéz Temesy Győző: *A hazatérő Felvidék*. Budapest, Magyar Cserkész, 1938. 16.

The Hungarian peace-negotiations. Report on the activity of the Hungarian peace delegation at Neully s/S., from january to march. 1920. XXVII.

Vagács András – Fodor Ferenc: A magyar térképírás 3. kötet. *Földrajzi Értesítő*, 1956. 109–114.

Wallis, Bertie Cotterell: Distribution of nationalities in Hungary. *The Geographical Journal*, 1916/3. 177–187.

Wright, John K.: Obituary: W. L. G. Joerg 1885-1952 *Geographical Review*, Vol. 42, No. 3 (Jul.1952), 482–488.

Zombory Ida: Magyarország dunántúli részének népsűrűsége az 1900. évi népszámlálás alapján. *Földrajzi Közlemények*, 1905. 18–21.

Napi- és hetilapok

Benda Jenő: A „Carte Rouge” históriája. Beszélgetés Gróf Teleky Pállal a párisi ötöstanács elé került térképről. *Pesti Hírlap*, 1920. január 22. 1–2.

Benda Jenő: Erdély és Románia. *Képes Vasárnap*, 1940. júl. 7. 8–10.

Erdély néprajzi térképe. *Képes Vasárnap*, 1940. szeptember 1. melléklet

Erdély néprajzi térképe. *Világ*, 1946. május 26. 1.

Magyarország új néprajzi térképe. *8 órai újság*, 1919. február 21. 5.

Teleki Pál térképe és a románok. *Pesti Hírlap*, 1940. július 12. 9.

Magyarország új néprajzi térképe. *8 Órai Újság*, 1919. február 21. 5.

Magyarország új néprajzi térképe. *Budapesti Hírlap*, 1919. feb. 28. 6.

Online források

Bartos-Elekes Zsombor: A képpé varázsvolt adat: a népességszerkezeti térképek ábrázolási módszereiről. In: *Térképtudományi tanulmányok*. Szerk.: Klinghammer István. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Eötvös Kiadó, 2002, 11.

<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/09bezs.pdf> (letöltés ideje: 2018. április 26.)

Felületkartogrammmok. In: Klinghammer István – Pápay Gyula – Török Zsolt Győző (Szerk.): *Kartográfia történet*. 1995.

REGIO 26. évf. (2018) 4. szám 114–179.

<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/kptkonyv/kiii342.htm>
(letöltés ideje: 2018. április 26.)

Földabrosz Blog <https://blog.oszk.hu/foldabrosz/voros-terkep-kulonbozo-valtozatai-1-az-1919-evi-kiadasok> (letöltés ideje: 2018. október 9.)

Gyuris Ferenc: Human geography, cartography, and statistics: A toolkit for geopolitical goals in Hungary until World War II. *Hungarian Cultural Studies*, 2014. 214–241. <http://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea> (letöltés ideje: 2018. március 26.)

Hajdú Zoltán: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918–1920. *Kisebbségkutatás*, 2000/2. 224–233. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_02/cikk.php?id=244 (letöltés ideje: 2018. március 26.)

A vörös térkép Isaiah Bowman-nak küldött változata. <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/14876>
(letöltés ideje: 2018. augusztus 16.)

Zeidler Miklós: *Apponyi Albert párizsi beszéde. Forrásközlés.* http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/ (letöltés ideje: 2018. október 9.)

Levéltári források

Archives Diplomatiques, Párizs: *Ministère des Affaires étrangères Direction des Archives Fonds du service géographique 294 QO / 81 Roumanie*

Royal Geographical Society Library, London, *RGS/CB8/B. C. Wallis: A Royal Geographical Society titkárságának levele B. C. Wallis-hoz 1920. június 25-én.*

The National Archives, London, Foreign Office, Library, Maps and Plans, FO 925/20006 *Map of Hungary, showing percentage of various nationalities. by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000.* Royal Geographical Society. London, 1917. London

The National Archives, Foreign Office, Library, Maps and Plans, FO 925/20008

Map of Hungary, showing density of population, by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000. Royal Geographical Society. London, 1917. London

UWM-American Geographical Society Library: Teleki Pál levele Isaiah Bowman-hoz 1918. december 25-én. Correspondence between Isaiah Bowman and Count Paul Teleki. AGSL-Ny Archives, 189. doboz, 9. mappa, 1. levél. (Milwaukee)

UWM-American Geographical Society Library: Isaiah Bowman levele Teleki Pálhoz 1919. július 23-án. Correspondence between Isaiah Bowman and Count Paul Teleki. AGSL-Ny Archives, 189. doboz, 9. mappa, 2. levél. (Milwaukee)

UWM-American Geographical Society Library: Isaiah Bowman levele W. L. J. Joerg-hez 1919. március 4-én. Correspondence between Isaiah Bowman and W. L. G. Joerg. AGSNY AC 1, 185. doboz, 38. mappa, 7. levél (Milwaukee)

BERETKA KATINKA – FERENC VIKTÓRIA –
KOVÁCS ESZTER – TÓTH-BATIZÁN EMESE
EMŐKE*

Magasan képzett határon túli és diaszpóra magyarok migrációs útjai

Az OECD első nagymintás, doktori fokozattal rendelkezőkre fókuszáló vizsgálata megállapítja, hogy a PhD-t szerzők munkaerőpiaca jobban nemzetköziesedett, mint általában véve a felsőfokú végzettségűeké. Az OECD országokra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a doktoráltak legalább 15–30%-a élt külföldön a kutatást megelőző 10 év során, főként az Amerikai Egyesült Államokban, vagy olyan európai országokban, mint Franciaország, Németország és az Egyesült Királyság.¹

A peregrináció, a határok átlépése a tudomány és a kultúra világában sosem volt ismeretlen: amíg azonban a „régiek” a szakmájuk minél magasabb szintű műveléséhez szükséges külföldi tapasztalatszerzés, avagy „a mesterség kitanulása” után hazatértek, az új peregrinusok már más stratégiákkal élnek.² A mai kutatók körében a rövidebb idejű külföldi szakmai tapasztalatszerzés gyakran tartós

* A szerzők Beretka Katinka az újvidéki Dr. Lazar Vrkatić Jogi és Üzleti Tanulmányok Karának egyetemi tanársegédje. E-mail: beretka.katinka@gmail.com; Tóth-Batizán Emőke Emese a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskola, doktorjelöltje. E-mail: batizanemese@gmail.com; Ferenc Viktória a Nemzetpolitikai Kutatóintézet kutatási referense. E-mail: viktor.ferenc@bgazrt.hu; Kovács Eszter az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa, E-mail: kovacs.eszter@tk.mta.hu

¹ Auriol, Laudeline. *Careers of Doctorate Holders: Employment and Mobility Patterns*. OECD Science, Technology and Industry Working Papers, 2010/04. Paris: OECD Publishing, 2010.

² Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II.* Budapest – Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft. 1993.

külföldi munkavállalássá alakul. A legutóbbi trendek pedig már azon diákok nemzetközi mobilitását is munkamigrációnak tekintik, akik otthonuktól távolabb (például a tengerentúlra) utaznak tanulni.³

Egy 2016-os, határon túli származású kutatók pályájára és szülőföldi visszatérésére fókuszáló vizsgálat, amely a jelen tanulmány alapját képező kutatás előzménye,⁴ tanulsága szerint jóval gyakoribb az a migrációs útvonala, amely a külföldi (nyugat-európai vagy tengerentúli) tapasztalatszerzést követően nem a szülőföldre, hanem a magyarországi letelepedés felé mutat. Ebből a tapasztalatból kiindulva jelen projektben⁵ kifejezetten az olyan határon túli magyarok régiókból⁶ és a diaszpórából származó⁷ magyar tudósok vizsgálatát tűztük ki célul, akik nemzetközi tapasztalatszerzést követően Magyarországra költöztek. A nyugati diaszpórában született magyar kutatók bevonását azért láttuk indokoltnak, mert egy új perspektívát, kvázi kontrollcsoportot jelentenek a Kárpát-medencei mintázatok vizsgálatában. Azt feltételeztük, hogy a diaszpóra „alminta” megmutathatja, hogy létezik-e sajátosan határon túli magyar problémarendszer a magyarországi (szakmai) integrációban, vagy minden külföldi magyar hasonló nehézségekkel néz szembe, hasonló tapasztalatokat szerez Magyarországon, függetlenül a születési helyétől.

³ Robertson, Shanthi: *Transnational student-migrants and the state: the education-migration nexus*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.

⁴ A Novus Peregrinus I. az MTA Domus Szülőföldi Ösztöndíjprogramja által támogatott kutatás, amely 2015/16-ban zajlott. A kutatásvezető Ferenc Viktória, a kutatócsoport tagjai Morvai Tünde, Zsigmond Csilla és Takács Zoltán voltak. A kutatás eredményeiről lásd: Ferenc Viktória: Novus Peregrinus. Külföldről haza? In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Budapest: MCC – MTA TK KI, 2017. 497–520.

⁵ A Novus Peregrinus II. kutatást az MTA Domus Szülőföldi Ösztöndíjprogramja támogatta 2017/18-ban. A kutatás vezetője Takács Zoltán, a kutatócsoport tagjai: Beretka Katinka, Ferenc Viktória, Kovács Eszter és Tóth-Batizán Emese voltak.

⁶ Ezek közül a magyar közösségek száma szempontjából a négy legnagyobb régiót választottuk ki: Erdélyt, Felvidéket, a Vajdaságot és Kárpátalját.

⁷ Diaszpóra alatt az elvándorolt és külföldön letelepedett magyarokat, illetve a leszármazottakat értjük. Mivel kutatásunkban a 40 év alattiak csoportját kívántuk vizsgálni, ezért a diaszpóra esetében a másodgeneráció, azaz a már külföldön születtek köréből választottunk alanyokat.

2016-os adatok alapján⁸ összesen 2511 olyan doktori fokozattal rendelkező személy él ma Magyarországon, aki külföldön született. Ennek a populációnak kicsivel több mint fele (1338 fő, 53%) a szomszédos Romániából, Szlovákiából, Szerbiából vagy Ukrajnából származik. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az Amerikai Egyesült Államokban született és ma Magyarországon élő posztdoktori pályán lévők száma 267 fő, ezzel Románia után a második legnépesebb csoportot alkotva (lásd 1. táblázat). Ugyan a táblázat számai mögött több olyan személy is megbújhat, akik nem magyar származásúak, ezért nem e kutatás célcsoportjába tartoznak, de például Ukrajna esetében a csoport 98%-a, a Romániából származók 94%-a, Szlovákia esetében 87%-a, Szerbiából jövők 81%-a részben vagy egészében magyar anyanyelvű személy.⁹

1. táblázat. Külföldön született doktori oklevéllel (PhD, DLA) rendelkezők száma a születési ország szerint, 2016 (Forrás: KSH)

Születési ország	Számuk a népességén belül
Románia	714
Amerikai Egyesült Államok (USA)	267
Szerbia	228
Ukrajna	202
Szlovákia	194
Lengyelország	120
Németország	100
Hollandia	69
Olaszország	66
Japán	64
Ausztria	63
Brazília	60
Csehország	56
Egyéb külföldi ország	308
Összesen	2 511

⁸ A 2016-os mikrocenzus adatai, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal bocsátott rendelkezésünkre, köszönet érte.

⁹ A 2016-os mikrocenzus adatai, amelyeket a MTA TK Kisebbségkutató Intézete bocsátott rendelkezésünkre, köszönet érte.

Tanulmányunkban a határon túli magyar régiókból és a diaszpórából származó magyar kutatók migrációs és integrációs tapasztalatait vizsgáljuk, illetve vetjük össze egymással 30 félig strukturált interjú alapján. Közös tulajdonsága alanyainknak, hogy Magyarországon élnek és itt kezdtek el/futottak be tudományos karriert. Abban is hasonlóság van a megkérdezettek között, hogy bár változatos célok mentén és különböző országokban, de mindannyian szereztek tanulmányi vagy munkamigrációs tapasztalatot egy Magyarországtól távol eső nyugat-európai, ázsiai, vagy az amerikai kontinensen lévő országban. Másképp fogalmazva, a kutatás egyik feltétele az volt, hogy olyan munka- és élettapasztalattal rendelkezzenek a fiatalok, amely merőben különbözik a Kárpát-medencei magyar tudományos világ berendezkedésétől. A határon túli magyarok esetében tehát a Magyarországon szerzett tapasztalatok, bár migrációval jártak, de nem voltak elégségesek a célcsoportba kerüléshez. A diaszpóránál viszont esetenként a származási országban való szocializációt is elfogadtuk „külföldi tapasztalatként”.

A tanulmányban azt a kérdést járjuk körbe, hogy milyen integrációs nehézségekkel járt az „itthonból otthonba” való átlépés, a „szülőföld” helyett a tágabban értelmezett „hazában”, Magyarországon való letelepedés.¹⁰ Az elemzésben arra keressük a választ, hogy alanyaink milyen kapcsolatot tartanak fenn a származási országgal, tervezik-e visszatérésüket oda, esetleg egy harmadik országba való további migrációt? Egyfajta „lebegő” vagy befejezett letelepedésről beszélhetünk esetükben, illetve illenek-e rájuk a transznacionális migráns ismérvei?¹¹

¹⁰ Erre vonatkozó korábbi kutatások a határon túlról a „centrum” felé való elmozdulásnak mintegy társadalmi mobilitásként való értelmezését is felvetik a földrajzi mobilitás dimenziójának árnyalásaként. A Magyarországra vándorló határon túliak így többnyire nem tekintik elmozdulásukat tényleges migrációnak, hanem – interjúk tanúsága szerint – a „szülőföldről a hazába” történő áttelepedésként fogalmazzák meg. Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés*. Budapest: KSH NKI, 2005. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Kutatási Jelentések 80. 79.

¹¹ Definícióját lásd az erről szóló II. fejezetben.

Módszertan

A kutatási projekt tervezésekor minden vizsgált régióból (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja és a nyugati diaszpóra) hat interjúalanyt terveztünk megkérdezni, számolva azzal, hogy a kutatásban való részvétel feltételeinek (külföldön született, doktori oklevéllel rendelkezik, külföldi tapasztalatszerzést követően Magyarországon telepedett le) nem felelnek meg tömegesen. Eredményeinket az így készült 30 interjúra alapozzuk, annyi különbséggel, hogy Szlovákiából öt, a nyugati diaszpórából viszont hét interjúalanyt sikerült lekérdeznünk. Interjúalanyaink kiválasztásánál a hólabda módszerét alkalmaztuk, melynek régióként több kiindulópontja volt.¹² Az interjúk félig-strukturáltak voltak, és átlagosan 60 percig tartottak. Nagy részüket személyesen, illetve ahol erre nem volt lehetőség, ott internetes videohívás segítségével készítettük.

Mivel fiatal kutatókat, s ezáltal a közelmúlt trendjeit, szerettük volna vizsgálni, a Kárpát-medencei minta esetében az interjúalanyokat a 40 év alattiak köréből választottuk, de a diaszpóra esetén a rendkívül kicsi minta miatt nem minden alany esetében tudtuk tartani ezt a kritériumot. A korosztályi kritériummal kapcsolatos nehézségeink talán nem meglepőek, ha figyelembe vesszük, hogy a külföldön született és ma Magyarországon élő posztdoktorok mindössze 28%-a, 40 év alatti. A korcsoportokat tekintve a negyvenes éveikben járók teszik ki a teljes populáció legnagyobb részét, majdnem felét (48%-át) (lásd 2. táblázat).

¹² Ezúton is szeretnénk megköszönni minden interjúalanyunknak, hogy vállalták a kutatásban való részvételét, és elmondták nekünk tapasztalataikat.

2. táblázat. Külföldön született doktori oklevéllel (PhD, DLA) rendelkezők száma korcsoport szerint, 2016 (Forrás: KSH)

Korcsoport	fő	%
25-29	60	2
30-39	662	26
40-49	1189	48
50-59	451	18
60-84	149	6
Összesen	2511	100

A KSH adatai szerint a külföldi születésű, ma Magyarországon élő doktori oklevéllel rendelkezők körében 54% a férfiak, 46% a nők aránya. A mi interjúalanyaink között a férfiak aránya több mint háromszorosa a nőkének: huszonhárom férfi és hét nő adatközlőnk volt. Bár a Magyarországon letelepedett külföldön született posztdoktorok tudományterület megoszlásáról nem rendelkezünk részletes adattal, megkérdezetteink körében kétszer több társadalomtudóshoz jutottunk el, mint természettudóshoz (szám szerint 21, illetve 9).

Az interjúk szövegeit az Atlas.ti kvalitatív elemző szoftver segítségével narratív egységekre bontottuk és kódokkal láttuk el, az elemzést ezen kódok segítségével végeztük el, különös figyelmet szentelve a szülőfölddel kapcsolatos viszonyulásoknak és a magyarországi integráció kérdésének.

1. Integráció Magyarországon

1.1 „Útfüggőség”¹³ – a korábban megkezdett iskolai szocializáció hatása az integrációra

Az ezredforduló környékén Magyarországra bevándoroltak adatait elemezve azt látjuk, hogy a lakosság mintegy 2,4%-a a szomszédos

¹³ Az útfüggőség olyan jelenség, mely a rendszerek fejlődését írja le. Lényege, hogy a pozitív visszacsatolású rendszerekben az alapvetően véletlenszerű események nem véletlenszerű fejlődést hoznak létre, hanem egyre meghatározottabb úton („kerékvágásban”) haladnak.

országokban született, s ezután telepedett le itt.¹⁴ Egy 2002-es survey szerint a Magyarországra szakmai céllal bevándorlók kategóriája jól elkülöníthető más bevándorló csoportoktól, ők a karriermigránsok. Róluk azt állapítja meg a kutatás, hogy jellemzően fiatalon, tanulási céllal és a letelepedés szándéka nélkül érkeztek az országba, majd jó néhány év múlva folyamodtak a letelepedésért. A magasabb színvonalú felsőoktatás és az anyanyelvű tanulmányok lehetősége motiválta őket leginkább, több mint 40%-uk a jobb érvényesülési, szakmai lehetőségek miatt döntött végül az ittmaradás mellett, közel 30%-uk pedig időközben Magyarországon kötött házasságot.¹⁵

Egy évtizeddel később az Arany Metszés 2013-as kutatás, amely kifejezetten a külföldi magyar doktoranduszokra fókuszált, arra mutatott rá, hogy a szomszédos országokban élő magyar kisebbségi diákok szemszögéből Magyarország még mindig a legnagyobb migrációs célországnak számít, de érzékelhetőek más tendenciák is.¹⁶ A fiatalok oktatási útvonalait elemezve a kutatás rámutat, hogy a doktori tanulmányokat megelőző alapképzés helyszíne már részben eltolódik a szülőföldről, rendszerint Magyarország irányába. A doktori képzés helyszínét illetően ez a folyamat tovább erősödik: különösen a kárpátaljai és a vajdasági hallgatók körében növekszik meg drasztikusan azoknak a száma, akik nem a szülőföldjükön doktorálnak. Ez azzal is összefügg, hogy milyen lehetőségeket találnak otthon az anyanyelvű továbbtanulás terén, s mennyire teszi képessé őket nyelvtudásuk arra, hogy ezen kívüli utakat keressenek.¹⁷ De a magyarországi továbbtanulás felé mutató vonzó tényezőt jelent a határon túliak számára ingyenes tanulmányokat lehetővé tévő állami PhD ösztöndíj, vagy az egyszerűsített honosítás lehetősége, amely adminisztratív módon könnyíti meg a fiatalok átjárását Magyarországra.¹⁸

¹⁴ 2001-es népszámlálási adatokra hivatkozva írja Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó: Hazatérő idegenek. Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 57–86.

¹⁵ Gödri – Tóth, 2005, 83–84.

¹⁶ Papp Z. Attila – Csata Zsombor: *Arany Metszés 2013. Külföldi magyar doktoranduszok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat, 2013.

¹⁷ Papp Z. – Csata, 2013.

¹⁸ Mindeközben az anyaország részéről az etnikai migráció támogatása, a határon túliak Magyarországra vonzása elsősorban nemzetpolitikai szempontokba

A 2017/18-as tanévben a Magyarországon PhD/DLA szinten tanuló külföldi állampolgárságú hallgatók (összesen 1489 fő) adataiból azt látjuk, hogy a külföldi hallgatók származási országa tekintetében a szomszédos országok a mezőny elején találhatók. Az országok tízes listája, ahonnan a legtöbb hallgató érkezik Magyarországra, a következő: Románia (175 fő), India (106), Irak (82), Szerbia (74), Ukrajna (71), Németország (64), Törökország (64), Jordánia (60), Szlovákia (59), Kína (53).¹⁹

Jelen kutatás előzményeül szolgáló Novus Peregrinus I. kutatás is rámutat, hogy jelentős szerepe volt az oktatási életutaknak a Magyarországra telepedésben: vagyis azok, akik már az alapképzést is Magyarországon végezték, nagy eséllyel itt is doktoráltak, mindez pedig egyértelmű hatással volt arra, hogy a külföldi útról hazatérve Magyarországra, és nem pedig a szülőföldjükre költöztek vissza.²⁰

Ahogy az egyértelműen látszik is, határon túli interjúalanyaink közül szintén többen végezték az egyetemi vagy a doktori tanulmányaikat Magyarországon (3. táblázat). Így az ő magyarországi integrációjuk már szinte pályakezdőként indult meg, és nem csupán a doktori cím megszerzése vagy a külföldön töltött évek után kellett a magyarországi tudományos, illetve szakmai életbe beilleszkedniük. A diaszpóra esetében kevésbé jellemző a magyarországi oktatási szocializáció. Csupán két olyan eset volt közöttük, aki a doktori tanulmányokat már Magyarországon végezte. Ugyanakkor a megkérdezettek közül korábban többen is részt vettek olyan magyar nyelvi táborokban vagy képzésekben, amelyek kifejezetten nyugati magyar fiataloknak szólnak. Két diaszpóra interjúalanyunk (DM1 és DM7) nyugat-európai magyaroknak szervezett táborokban járt fiatal korában, másik két adatközlőnk (DM2 és DM6) pedig a Balassi Intézet egyéves magyar nyelvi képzésén vett részt, ahol erős baráti közösségek, nyugati magyar „hálózatok” alakultak ki.

ágyazódik, és a szülőföldön való maradást, esetenként az ott való boldogulást, illetve ezáltal a kisebbségi közösségek fenntartását tűzi ki célul. L. Feischmidt – Zakariás, 2010.

¹⁹ Forrás:

https://www.oktatas.hu/felsooktatasi/kozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_statistikak.

²⁰ Ferenc, 2017. 497–519.

3. táblázat. Az interjúalanyok oktatási életútja és mobilitási tapasztalataik

	Születés helye	Felsőfokú tanulmányok helye	Doktori képzés, PhD tanulmányok helye	Mobilitási tapasztalat
UM1	Kárpátalja	Kárpátalja	Magyarország	Írország, Szlovákia
UM2	Kárpátalja	Magyarország	Magyarország	Írország, Hollandia
UM3	Kárpátalja	Magyarország, USA	Magyarország	Írország, Ausztria, USA
UM4	Kárpátalja	Kárpátalja	Magyarország	Finnország, Szlovákia, Észtország
UM5	Kárpátalja	Kárpátalja, Magyarország	Magyarország	USA
UM6	Kárpátalja	Kárpátalja	Magyarország	India, USA
ROM1	Románia	Románia	Magyarország	USA, Németország
ROM2	Románia	Románia	Románia	Svédország
ROM3	Románia	Románia	Románia, Magyarország	Egyesült Királyság
ROM4	Románia	Magyarország	Magyarország	Ausztrália, USA
ROM5	Románia	Románia	Magyarország	Franciaország
ROM6	Románia	Románia	Románia	Franciaország
SKM1	Szlovákia	Szlovákia, Magyarország	USA	USA
SKM2	Szlovákia	Magyarország	Magyarország	India
SKM3	Szlovákia	Szlovákia	Magyarország	Hollandia
SKM4	Szlovákia	Magyarország	USA	USA
SKM5	Szlovákia	Szlovákia	Magyarország	Franciaország
SRM1	Szerbia	Szerbia	Magyarország	Szlovákia
SRM2	Szerbia	Szerbia	Magyarország	Horvátország, Ausztria

SRM3	Szerbia	Svédország	Magyarország	Norvégia, Finnország, Portugália
SRM4	Szerbia	Szerbia	Magyarország	USA
SRM5	Szerbia	Magyarország	Magyarország	Egyesült Királyság
SRM6	Szerbia	Magyarország	Magyarország	Kína, USA
DM1	Olaszország	Olaszország	Olaszország	Egyesült Királyság ²¹
DM2	USA	USA	Egyesült Királyság	-
DM3	Olaszország	Olaszország	Olaszország	Egyesült Királyság
DM4	USA	USA	USA	Németország
DM5	Kanada	Kanada	USA	-
DM6	USA	Magyarország	Magyarország	-
DM7	Svédország (szocializáció: Németország)	Egyesült Királyság	Magyarország	-

1.2 Életszakaszok: családalapítás és migráció

A migrációs folyamatok megértéséhez a nagyobb, társadalmi méretű, ún. makrotényezők mellett, az egyén szintjén jelentkező személyes élethelyzeteket, motivációkat, vagyis a mikroszintű döntéseket is figyelembe kell venni.²² A fiatal kutatók letelepedése több esetben épp a családalapítás időszakára esett, ezért szempont volt számukra a stabilitás, a saját családjuk relatív közelsége, ahogy azt egy vajdasági és egy erdélyi interjúalany is elmesélte.

„A doktorit, miután befejeztük, akkor lehetőségem volt a CEU-n elhelyezkedni ilyen adminisztratív pozícióban, de a fizetés elég okés volt, és ő [az alany felesége] is elégedett volt a munkájával, ezért akkor tudatosan úgy döntöttünk, hogy itt maradjunk Pesten

²¹ A diaszpóra alminta esetén nem ragaszkodtunk a minimum egy éves külföldi tapasztalathoz, mert esetükben úgy véltük, hogy maga a nyugati szocializáció megfeleltethető a Kárpát-medenceiek nemzetközi tapasztalatszerzésének.

²² Gödri – Tóth, 2005. 70.

családalapítás céljából. Tehát akkor elkezdénénk családot alapítani Pesten. És akkor ez miatt, tehát a családalapítás miatt gondoltunk Pesten maradni.” (SRM3)

„Ugye most már van egy lakásunk, mind a kettőnknek megvan a munkahelye, összeházasodtunk, tehát, hogy azért szeretnénk gyermekeket, tehát hogy azért így különben most már így hát ez az otthon, kezd ez lenni az otthon.” (ROM6)

Egy szlovákiai interjúalanyunk (SKM1) családjával együtt ment ki Amerikába. A kezdetektől fogva a PhD megszerzéséig tervezték a kintlételet, és a doktorálást követően vissza is tértek Magyarországra. Alanyunk amerikai tapasztalatai pozitívak: kiemelkedő szakmai környezetben, jó anyagi feltételek mellett tudott dolgozni a doktori disszertációján, és legalább két olyan kutatóval tudott kapcsolatot kialakítani, akik meghatározó szakértői a területének. Ezeket a kapcsolatokat a hazatérést követően is ápolni tudja. Ugyanakkor a sok pozitívum ellenére sem merült fel bennük komolyan, hogy ne térjenek vissza Magyarországra. Ennek kifejezetten személyes és érzelmi okai voltak.

„K: Amikor befejezted a doktoridat, megvédted, akkor felmerült azért, hogy mégis maradtatok kint?

V: Felmerült, gondolkodtunk is rajta, de akkor már nagyon szerettünk volna hazajönni és a gyerekek addigra már megszülettek, és úgy láttuk, hogy ha most ott maradnánk, akkor valószínűleg már örökké ott maradnánk. És azt nem akartuk. Hiányzott a család. Nagyrészt ez volt az egyik fontos dolog. Skype-on tartottuk velük a kapcsolatot, de meglátogatni nem nagyon tudtak, gyerekeknek itt az unokatestvéreik, nagymamák... ez volt az egyik. A másik, hogy Amerikához úgy tényleg nem kötődtünk. Ott dolgozni jó. Ott igazából az emberek szociális élete a munkahelyhez kötődik, de ott semmilyenfajta közéleti dologban, meg más dologban sem nem vettünk részt.

K: Baráti kört tudtatok kialakítani?

V: Volt, a kollégáim, illetve ottani magyarok, nagyrészt magyarok, diákok, doktoranduszok. (..) Igen, ilyen jó baráti körünk volt, de változó baráti kör. Tehát rövid ideig vannak ott az emberek... és

ezek ilyen munkahelyi barátságok nagyrészt, nem annyira mélyek. Az igazi baráti körünk az itt van.” (SKM1)

Szintén szlovákiai származású volt az az interjúalany (SKM3), aki Hollandiában töltött egy évet kutatói ösztöndíjjal, és bár az interjúban egyértelműen kifejtette, hogy mit tart a nyugati tudományos élet előnyének, összességében amellet érvelt, hogy Magyarországon kiteljesedettebb életet tud élni az ember, még ha nem is anyagi értelemben. Lehetősége lett volna külföldön posztdoktori karriert építeni, de baráti kapcsolatai, illetve egy Szlovákiában létrehozott civil szervezettel szembeni elkötelezettségei erősebb húzóerőnek bizonyultak.

„Valahogy nekem akkor kicsit már elegendő lett Hollandiából, vagy abból hogy... Bennem volt egy ilyen, hogy én Magyarországon meg Szlovákiában, kiépítettem Szlovákiában egy civil szervezetet, meg egy életet, és hogy én nem akarok most egy újat, nulláról építeni, hanem ezt akarom folytatni. Én ebben jól éreztem magam, a mai napig jól érzem magam benne (...) Hogy láttam azt, aztán Németországban tök sokat, hogy így... találkoztam ilyen fiatalokkal, informatikusokkal, kimentek Németországba dolgozni, és hogy így párkapcsolati dolgokba, szó szerint kint őrltek meg, mert nem tudtak normális párkapcsolatot létesíteni, egy indiaival, egy nem tudom, tehát hogy ki hol találja meg, és hogy... Egyszerűen a kulturális különbségek miatt, tehát hogy vágytak arra, hogy stabil egzisztenciájuk legyen, azon már ők túl voltak. De hogy baromira nem teljesedett ki az életük. És szerintem rohadt nehéz, vagy ilyen nagyon... abba nem akartam beletörődni, volt egy ilyen elképzelésem, hogy ott bolyongok Berlinbe, és basszus egy ilyen nulla szociális kapcsolattal, vagy ilyen kínlódásokkal. Itthon meg van egy jól működő baráti társaságom. A szakmai érvek kifelé mutattak volna, de ezek az emberi dolgok meg egyértelműen hazahúztak.” (SKM3)

Egy kárpátaljai alany (UM6), akinek még nincs gyereke, szintén úgy gondolja, hogy inkább Magyarország alkalmasabb arra, hogy családot alapítson, összehasonlítva mondjuk az Egyesült Államokkal, ahol külföldi tapasztalatait szerezte.

„Ó, ez abszolúte nem szimpatikus, amit kint láttam. Úgy tudnám megfogalmazni a legegyszerűbben, hogy pénzt keresni Amerikában nagyon jó, családot vagy gyereket nevelni viszont káros.” (UM6)

Az érzelmi okok, illetve a felnőtté válás élménye, mint a magyarországi letelepedést segítő tényező a diaszpórából származó interjúalanyok esetében is felbukkant:

„Voltak évek, amikor úgy gondoltam, hogy visszamegyek Kanadába és maradok ott. Valahol... Huszonkét évesen jöttem ide, és itt váltam önálló felnőtté. Ilyen formán ez az élmény engem elég komolyan ideköt.” (DM5)

1.3 Kétnyelvűség, nyelvi tőke, nyelvi hiány

Vannak megközelítések, amelyek a határon túliak magyarországi migrációjában fontos szerepet tulajdonítanak a közös nyelvnek és kultúrának, és emellett érvelnek, hogy a Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció sajátossága, hogy az ide érkező diákok közel felénél az etnicitás szerepet játszik a vándorlási folyamatban.²³ Ez esetben az etnicitás konkrétan hasznosítható erőforrásnak, tőkének bizonyul a célország nyelvének ismerete tekintetében. Egy másik megközelítés szerint ugyanakkor a migráció legfontosabb kiváltó faktora gazdasági jellegű, a nyelvi és kulturális azonosság csak közvetetten játszik szerepet azzal, hogy csökkenti a migráció és integráció költségeit: vagyis több hasonló gazdasági paraméterrel rendelkező ország közötti döntés esetén, azaz az anyaország választásakor ez csak egy extra tényező, de nem a döntés alapja.²⁴ Legteljesebben úgy fogalmazhatnánk meg, hogy az anyaországba való migráció egyszerre rendelkezik egy kulturális és egy még erősebb strukturális, gazdasági meghatározottsággal.

Mivel esetünkben magasan képzett migránsokról van szó, a nyelvi tényezőnek talán még hangsúlyosabb szerep jut, hiszen a

²³ Takács Zoltán – Tátrai Patrik – Eröss Ágnes: A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció. *Tér és Társadalom*, 2013. 27(2). 79.

²⁴ Feischmidt – Zakariás, 2010.

tudományművelés nyelvileg magas intenzitású tevékenység.²⁵ A nyelv áthatja minden olyan személy napi tevékenységét, aki a tudástermelésben érintett. A nyelvi erőforrások²⁶ megfelelő használata (ide értve az egyén által beszélt összes nyelvváltozatot, regisztert, dialektust, stílust, akcentust egy nyelven belül, vagy különböző nyelveken, az írott és beszélt gyakorlatokban) keretként szolgálnak a tudományos tartalom tálalásához. A kommunikatív funkció mellett a nyelvválasztásnak szimbolikus jelentősége is van: egy bizonyos nyelvváltozaton vagy nyelven írni, megszólalni egyúttal értékválasztást is jelent.²⁷

A határon túli interjúalanyok számára az integrációs könnyebbéteget jelentő magyar nyelvtudás mellett a származási ország hivatalos nyelvének ismerete is megjelenik mint erőforrás és előny. A származás a többségi nyelvtudással és kapcsolatokkal rendelkezésből fakadóan előnyöket hordoz, hiszen a tudományosság lokális „belpiacán” kívül a tágabb „külpiacon” is elérhetőbbé válik.²⁸ Ebből származhatnak a kutatási projekteken való részvételi lehetőségek, konferenciameghívások, publikálási lehetőségek, „országszakértői” profil.

Egy szlovákiai interjúalany (SKM3) felidézte azt az esetet az interjú során, amikor egy kutatási projektben szlovákiai kapcsolatrendszerrel mellett annak is hasznát vette, hogy kisebbségi szemléletmódjával olyan aspektusokat tudott megvilágítani egy téma kapcsán, amit a magyarországi magyar kutatók nem, és ez hozzáadott értéként jelent meg a kutatócsoporti munkájában.

„Tehát például nagyon sok összehasonlító kutatásban, amik itt folynak, hogy ha szlovák... ha Szlovákiát is be kell vonni... szlovákul beszélő ember nem nagyon van itt. Ketten vagyunk, azt

²⁵ Heller, Monica: *Paths to Post-nationalism: A critical ethnography of language and identity*. Oxford:Oxford University Press, 2001.

²⁶ A nyelvi erőforrások kifejezést szélesebb értelemben használjuk itt, de hasonlóan ahhoz, amit Bourdieu „nyelvi kulturális tőke” alatt ért. Bourdieu, Pierre: *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1984.

²⁷ Ferenc Viktória: A magyar tudományos nyelv nyelvökológiai megközelítéséből. *Magyar Tudomány*, 2018/3. 360–372.

²⁸ Kiss Jenő: A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány*, 2009/1.

hiszem... akkor ezek megtalálnak. Ugyanúgy, hogy ha szlovák-magyar, mondjuk a két Akadémia közösen csinál valamit, akkor szintén valószínűleg ott engem megtalálnak. Vagy ugyanúgy Szlovákiából, hogy ha innen kell hívni valakit valamilyen témában, akkor engem fognak megtalálni.” (SKM1)

„Azt hiszem, hogy ha a kutatási területeimet kell meghatározni, akkor Kárpátalja az egyik kutatási területem. (...) Származásból adódóan, hogy ha konzorciumi pályázat van, akkor mindig megkeresnek, hogy csináljam a kárpátaljai részt, szóval így van egy ilyen, egyfajta tudásom van Kárpátaljáról, és elég sokrétű tudás és empirikus alapokon nyugvó tudás (...). Én Budapesten élek, és már igazából ide is számítódok szerintem sok tekintetben, mert teljesen, tehát nagyon keveset vagyok Kárpátalján, de hogy emiatt így kárpátaljai kötődésem van, hogy így én vagyok a Kárpátalja-kutató bizonyos körökben.” (UM4)

De van kivétel is, illetve a letelepedés óta eltelt idő szerint lehetnek különbségek a kutatók között: egy felvidéki származású alanyunk (SKM2) több évtizede él Magyarországon, így szlovákiai kapcsolatai már erodálódtak. Ennek eredményeként ő nem érzi azt, hogy szlovákiai származásából jelenlegi munkája során előnyt tudna kovácsolni.

„Azt szeretném, ha több lenne a szlovákiaiból „(kapcsolatokból), de eltelt, tehát én tizennyolc évesen jöttem el és most negyvenhárom vagyok. Szóval az egész szakmai szocializáció az így történt, és azt nagyon sajnálom, hogy Kelet-Európában ezek a tudományos körök nagyon kevésé érnek össze. Van egy kis magyar akol, és van egy kis szlovák akol, és nincs átjárás, és én abszolút nem ismerem, egy-két névtől eltekintve, azokat a szlovákiai kutatókat, akik ebben a témában, szóval szlovák kutatókat. A szlovákiai magyarokat mondjuk igen, szoktam így a somorjai Fórummal dolgozni, bár az sem nagyon evidens, azt is nagyon utána kell járni, kérni kell őket, nincsenek ilyen megkeresések, hogy dolgozzunk együtt, ez abszolút nem evidens.” (SKM2)

A Vajdaság és Kárpátalja esetében azonban inkább a nyelvi hiánnyal szembesülünk, ami nemcsak, hogy az országszakértői

profilok kialakulását akadályozza meg, hanem már az iskolai életutak és a migrációs stratégiák alakulását is befolyásolja, illetve a nyelvi erőforrások hiánya esetenként a szakmai fejlődés akadálya, megnehezítője is lehet:

„Ismertem az Ungvári Nemzeti Egyetemet és a Beregszászi Főiskolát, ami most nagyon nagy siker, a Kárpátaljai Magyar Főiskola. Az egyetemre nem is felvételiztem, mert nem volt megfelelő, nem volt használható ukrán tudásom.” (UM1)

„Így választottam a fizikát, el is kezdtem tanulni. Nagyon furcsa volt, hiszen magyarként, magyar közegből egy-két ukrán ismerőssel felvértézve egy ukrán közegben kellett úgy érvényesülnöm, hogy szinte nem a szakmaiságot tanultam, hanem a nyelvet.” (UM5)

Szerbiai válaszadóink esetében csak egy személy nyilatkozott úgy, hogy az egyetemi tanulmányait tudatosan Magyarországon, a szerb nyelven történő tanulás elkerülése miatt tervezte. A többiek esetében a nyelvi kérdés nem volt döntő az intézményválasztást illetően, azonban ez nem jelenti azt, hogy ne okozott volna a szerb nyelv nem ismerete nehézséget a felzárkózásban:

„...én nem akartam szerbül tanulni, nem akartam Szerbiában maradni, ezért Magyarországra jelentkeztem a Szegedi Tudományegyetem, a Debreceni, illetve a Pécsi Tudományegyetem orvos szakjaira. Ez volt 2000-ben.” (SRM5)

„Biztos, hogy nehezebb lett volna elvégezni szerbül az egyetemet, mint magyarul, de nem ez döntött.” (SRM6)

„Én az egyetemen tanultam meg szerbül. 2003-ban kezdtem és én 2012-ben fejeztem be azt a négy és fél, öt évet. Nagyon sokszor azért bennem volt, hogy ezt abbahagyom.” (SRM1)

A nyugati magyar diaszpórából Magyarországra költöző magasan képzettek nyelvi helyzete egyszerre rejt magában előnyöket és kihívásokat. Az angol vagy más nyugati nyelv anyanyelvi szintű ismerete a Magyarországon felnövő és a magyar oktatási rendszerben

képzett szakmabeliekhez képest komparatív előnyökkel ruházza fel az itt letelepedő külföldi magyarokat: nemzetközi konferenciákon fesztelenül kommunikálnak, angol nyelvű publikációt könnyedebben írnak, mint magyarországi kollégáik, „bevetethetők” bármilyen nemzetközi oktatási vagy kutatási projektben. Az angol vagy más nyugati nyelv anyanyelvi szintű ismerete nem csak az akadémiai pályán maradóknak, hanem a pályaelhagyóknak is kézzelfogható előnyöket biztosít Magyarországon. A diaszpóra minta egyik adatközlője (DM2), miután nem sikerült a tudományos életben álláshoz jutnia a PhD megszerzése után, fő jövedelemforrásává a fordítást tette. Egy másik alany (DM3) olasz nyelvű idegenvezetésből és újságírásból él.

„És akkor fordítottam, vagyis váltottam át a fordításra. S aztán az így sokkal jobb volt, és akkor így tényleg elgondolkodom, hogy azért nekünk kényelmesebb életünk van itt, mintha vissza kimennénk [a származási országba], abból a szempontból, hogy nekünk az angol nyelvtudásunk akkora nagy előnyt ad. Szóval ez az, amikor kérdezik tőlünk, hogy mi az, hogy a magyarok mind mennek külföldre és akkor mi külföldi magyarok jövünk vissza. Igen, de nem lehet összehasonlítani, mert olyan állásokat tudunk megpályázni, olyan pozíciókat, amit egy itthoni magyar nem tud. Szóval ezt nem lehet teljesen összehasonlítani. Nekünk is van nagyon sok külföldi magyar barátunk itt, de ők is általában olyan pozícióban vannak, amit egy itthoni magyar nem tudna teljesíteni.” (DM2)

Másrészről viszont a magyar nyelvű akadémiai közegbe történő integrációt esetenként nehezítheti a magyar nyelvű iskolai háttér hiánya. Mivel az interjúalanyok magyar nyelvtudása dominánsan a családban beszélt nyelvként rögzült, az írásbeli kompetenciák, illetve a nyelv standard változatának nem teljeskörű ismerete valóban okozhat kihívásokat. Az interjúalanyok magyar nyelvi készsége anyanyelvi szintű (az interjúk is magyar nyelven készültek minden esetben), ugyanakkor ők maguk jóval gyengébbnek érzékelik saját magyar nyelvtudásukat, és ez többükben okoz frusztrációt, önbizalomhiányt. Következtethetünk ebből arra is, hogy a magyar anyanyelvű szakmai közegben érzékelt nyelvi kihívások szubjektív érzete nagyobb jelentőségű, mint a nyelvi helyzetek valós nehézségei,

bár utóbbiak is kétségkívül léteznek. Egy alanyunk (DM1) például beszámolt arról, hogy a mai napig vannak nehézségei magyarul olvasott tudományos szövegek megértésénél. Ugyanakkor az is kiderül, hogy „cikinek” éli meg, ha hibák vannak a magyar nyelvű levelezésében, ami viszont már a szubjektív nyelvi bizonytalanság kategóriájába sorolható. Utóbbira példa az egyik diaszpóra adatközlő (DM7) is, aki vonakodva ír magyar nyelvű e-maileket.

„Hát azt meg kellett tanulni, kegyetlenül, persze. Tehát én ugye, az én magyar nyelvtudásom az klasszikus módon a magyar konyha-, meg egy gyereknyelvhez kötődött. Meg a szerelem nyelve. De a szakma nyelv az nem, azt el kellett sajátítani. Most nem azt mondom, hogy úgy mintha valami teljesen újat tanulnál, de azért... És ez egy lifelong learning, ma is tudok olvasni olyan szöveget, mondjuk az [szerző neve], nem értem. Tehát vannak olyan szerzők, akiket olvasok, és 'Mi? Mit mond?' Nem, nem, nem, nem tudom dekódolni. Vagy rosszul. Frusztrál. Az is frusztrál, hogy írok egy e-mailt, és tudom, hogy lesz benne négy hiba. Benne marad, tehát én például soha nem tudnék lenni, nem is akarok bármilyen intézménynek a vezetője, tudod ilyen titkár, tehát az, aki... ciki. Tehát ez a tökéletlenség. Ez megmarad, (...) és tudom, hogy azt a száz százalékot soha nem fogom elérni. Mert hát egy egészen más közezből érkeztem. Ezt nem tudom behozni, senki nem tudná ezt tökéletesen behozni, a magam... amikor azt mondom, hogy ez a migráns feeling, ez igen. Tehát maradt, hogy az ember integrálódik, de soha, tehát soha nem lesz teljesen száz százalékos. Mindig megmarad egy másság.” (DM1)

„Nagyon sok [nyelvi gondom] volt, most is van. Kijelentettem azt, hogy, figyelj, itt a dékánnak, hogy én nem tudok szakdolgozatokat írni, nem tudok magyarul írni, én soha nem tanultam. Hol tanultam magyarul? Mondd meg! Mikor e-maileznek magyarul, nekem ettől herótom van, akkor én angolul szeretnék visszaírni, meg megfogalmazni, csak ez meg már olyan nagyképűnek tűnik.” (DM7)

Összességében ugyanakkor úgy tűnik, hogy ez a fajta nyelvi helyzet mégiscsak az előnyök felé billenti a mérleg nyelvét. Még ha a magyar nyelvi készségek esetenként nem is tökéletesek, az angol

(és/vagy más nyugati nyelv) anyanyelvi szintű ismerete olyan előnyökhöz juttatja a Magyarországra települt külföldi magyarokat, ami fordított esetben, a szülőföldi akadémiai közegben nem lenne ilyen nyilvánvaló. Hiszen például az amerikai tudományos életben a magyar nyelv anyanyelvi ismerete jóval kisebb előnyt jelentene, mint az angol nyelv tökéletes ismerete Magyarországon. Erre ráerősít az is, hogy tudományos szakterületük sok esetben Magyarországspecifikus, így nem csak magyar nyelvtudásukat nem tudnák kihasználni külföldön, de témájuk sem feltétlenül tartana számot nagy érdeklődésre. Ezt legpontosabban egyik diaszpóra adatközlőnk (DM5) fogalmazta meg:

„Másik, hogy amilyen kis szakmai hírnevem van, az itt van. S az nem transzferálható. Nem hívhatom fel a Harvardot, hogy hát én a XY magyar egyetemen egy fasza tanár vagyok, nem érdekli őket. De ha itt lenne valami az egyetemen, akkor tudom, hogy vannak azok a telefonszámok, ahol komolyan fognak engem venni, úgyhogy ez is ideköt. A másik, hogy magyar nyelvtudással itt lehet érvényesülni. Kint vannak lehetőségek, de kevesebb. Úgyhogy én 2002-ben visszajöttem, és kellett néhány revíziót írnom a disszertációhoz, azzal is foglalkoztam, tanítottam, dolgoztam egy alapítványnál félidőben, és mikor megkaptam a levelet az egyetemtől, hogy most már kész minden, akkor előszedtem a mobiltelefont, és elkezdtem hívni politológusokat, ismerősöket, és olyanokat, akik nem ismernek. Mert úgy gondoltam, hogy jó, most megvan a PhD, a nyelvtudásom az jobb lesz, mint bármely magyaré, az angol nyelvtudásom, friss vagyok, van tapasztalatom satöbbi, vegyenek fel. És egy hét alatt két ajánlatom volt.” (DM5)

Ez utóbbi interjúalany (DM5) kifejezetten kritikusan tud viszonyulni Magyarországhoz, és az itteni letelepedésének pragmatikus, kifejezetten a magyar nyelvtudásában gyökerező magyarázatát domborította ki az interjújában.

„Ideköltözve azt tapasztaltam, hogy ez nem egy különleges csoport, semmi extrával nem rendelkezik, ez egy egy teljesen átlagos, vagy ha vihetem túlzásba, átlag alatt teljesítő emberi csoport. Oktatást, egészségügyet nem tudják megszervezni – azt nem akarom mondani, hogy mások tudják –, a korrupciót nem

tudják leállítani, az önkényuralomra folytonosan szavaznak. Egy nagyon sikeres, békés, tekintélyes rendszerváltást úgy értelmeznék, hogy kudarc volt, szóval rengeteg negatívum és kritikám van. Lehet, hogy arról van szó, hogy túlkompenzálom azt, amit gyerekkoromban kaptam, ezt a fényesítést, nagyítást. De a nap végén ez csak egy ország a sok közül, és a nyelvtudásom köt ide. Tehát a nyelvtudásom nem segít nekem abban, hogy Finnországban érvényesüljek, de itt igen, úgyhogy itt vagyok. Szóval nem egy patrióta érzelmi kötődés köt engem ide.” (DM5)

Az „itt lettem valaki” vagy „itt tudok valaki lenni” gondolatot a fenti adatközlő mellett több interjúalany is megfogalmazta. Úgy tűnik tehát, hogy a nyugaton szocializálódott magasan képzett diaszpóra magyarok potenciálisan rendelkeznek egy olyan versenyelőnnyel a magyar munkaerőpiacon (akár az akadémiai, akár más munkaerőpiacról legyen szó), ami a szülőföldi közegben kevésbé adott számukra. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Magyarországra való költözésnek és az itteni letelepedésnek ez lenne a legfőbb motivációja; az interjúk alapján a magánéleti szálnak legalább ekkora, de inkább nagyobb súlya van ebben a döntésben. Ugyanakkor a pragmatikus okok szerepének kimutatásával kutatásunk árnyalni tudta a másodgenerációs „hazatérő” migrációt magyarázó mainstream szakirodalmi tételt, miszerint a vizsgált célcsoport óhazába történő migrációja a szülők hazatérésének proxyjaként értelmezhető. King és Christou például több tanulmányban is foglalkozik a másodgenerációs görög diaszpóra tagjainak görögországi letelepedési tapasztalataival. Kutatásaik egyik fontos konklúziója, hogy a másodgeneráció hazatelepülése gyakran a szülők hazatérési vágyát kívánja beteljesíteni: látva a szülők értük hozott áldozatait, valamint azt, hogy az ő hazatelepülésük az idő előrehaladtával egyre kevésbé reális alternatíva, a másodgeneráció a szülők „helyett” költözik az óhazába.²⁹

²⁹ King, R., – Christou, A.: Cultural geographies of counter-diasporic migration: perspectives from the study of second-generation ‘returnees’ to Greece. *Population, Space and Place*, 2010. 16 (2). 103–119.

1.4 „Mi és ők” – magyar-magyar kapcsolatok az integrációban

Bár alanyaink magyarországi letelepedésükkor (többé-kevésbé) ugyanazt a magyar nyelvet beszélték, amit magyarországi közegük, mégis megfigyelhető a két csoport között egyfajta kulturális „összeütközés”, a „mi és ők” különbségének megélése.

A 2007-es Kárpát Panel vizsgálat rámutat, hogy a kisebbségi magyarok számára a legszimpatikusabb saját közösségük, ezután a többi határon túli magyar közösség, majd a magyarországi magyarok és a többségi társadalom tagjai következnek.³⁰ Vagyis, várható hogy a magyarországi letelepedéskor inkább a saját származási közegük, vagy a határon túlról érkezők felé lesznek nyitottabbak alanyaink, s csak ez után keresik a magyarországi magyarok társaságát.

A fiatal kutatók az esetek többségében olyan szakmai közegbe kerültek, ahol jelentős arányban dolgoztak már határon túliak. Emellett képzett emberekkel kerültek egy munkaközösségekbe, olyanokkal, akik fejében a határon túli magyarokról egy árnyaltabb kép élt, és az ő segítségük is sokat jelentett az integrációban, és a származás miatti különbségek kiütközését is mérsékelte.

„Gyakorlatilag fel se tűnt a levegőváltás, mert hatvan százalékban ugyanazokkal az emberekkel találkoztam ott is, akiket Kolozsváron megismertem, tehát nem volt semminemű ilyen beilleszkedési probléma. Tehát mondom ilyen furcsa konstelláció, de nagyon sok ember volt már itt, aki onnan jött ki és ismertem is.”
(ROM2)

„Valahogy az évfolyamtársaim ezt felelősségnek érezték, hogy hétvégére elvigyenek magukkal, mindenféle programokba bekapcsoljanak, meg jó évfolyamtanárunk is volt. Tehát nekünk egy működő évfolyamközösségünk volt. Ezen kívül pedig volt egy kárpátaljai közösség is a teológián. Hetente találkoztunk egy bibliaórán, de ez nem csak egy Bibliaóra volt. Elláttak mindenféle tanácsokkal, ráadásul volt egy szomszéd falubéli srác, aki két évvel

³⁰ Papp Z. Attila: Az etnocentrizmus szerkezete kisebbségben. In: Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012. 79–116.

felettem járt, ő már eleve felkészített arra, hogy mi fog ott történni.” (UM3)

A magyarországi integráció azonban sok interjúalany esetében negatív tapasztalatokat is hozott. Különösen igaz ez azok esetében, akik Magyarországon, de nem a fővárosban kezdték doktori tanulmányaikat (a huszonhárom Magyarországon PhD-ző közül kilenc érintett) vagy karrierjüket, hanem egy-egy vidéki város kutató- és oktatóhelyén.

„Igen, de ez a nehézség szerintem abból is származik, hogy Debrecen, egyébként is egy ilyen nehéz terep, kemény dió. Eléggé zárt a társadalom is. Vannak nyilván olyan dolgok, amik akár egy erdélyinek eléggé felfoghatatlan... Nekem mindig egy ilyen döbbenetes dolog volt, hogy vannak olyan emberek, hogy gyakorlatilag úgy éltek le az életüket, hogy nem tudom, ugyanazokat az utcákat járták, ezek így nekem kollégáim, amit én szerintem az erdélyi felsőoktatásban egyáltalán nem tapasztaltam, hogy valakinek az élettere, a szakmai munkavégzése ennyire egybeessen, és hogy sokkal kisebb a mobilitás, amittől mindig így az embernek magyaráznia kell azt, hogy miért van igénye arra, hogy sokat mozogjon, sokat elmenjen, nemzetközileg is beágyazódjék.” (ROM5)

„Amikor az egyetemre jöttem, akkor távozott épp egy kolléganő, aki tanársegéd volt, azért mert leminősítették nyelvtanárrá. És ott voltak olyan hangok, hogy elvettem a munkahelyét, és akkor, hogy a kárpátaljai a magyarországinak, a fiatal a tapasztalattal rendelkezőnek, tehát volt egy ilyen személyes konfliktus.(...) Úgy gondoltam, hogy nem volt igazságtartalma.” (UM1)

Volt ugyanakkor olyan interjúalanyunk is, aki a határon túli magyarokkal szembeni inkább negatív attitűdökről csak hallomásból értesült vidéki kutatóhelyén, ő maga épp az ellenkezőjét tapasztalta.

„Amiután úgy döntöttem, hogy Debrecenben maradok, végig a pártfogásukat éreztem, és ez rengeteget számított. Meg is lepődtem rajta, mert az azelőtti tapasztalataim inkább azt mondták, hogy itt nem nagyon szeretik a kárpátaljai magyarokat vagy a határon túli

magyarokat. Most ez a három ember, ez pont az ellenkezőjét bizonyította be. Mindenben pártoltak és mindenben segítettek, amiben csak tudtak.” (UM6)

Többen idéztek fel olyan emlékeket, hogy közvetlenül az áttelepedésüket követően megkülönböztető bánásmódot tapasztaltak a magyarországi magyarokhoz képest, vagy nem érezték magukat otthonosan. Egyik szlovákiai interjúalanyunk (SKM4) elmesélte, hogy egyetemista korában „tótozták” Szegeden. Az ő esetében a (korai) magyarországi tapasztalatok együtt járnak azzal az önképpel, hogy sem Magyarországon, sem Szlovákiában nem érzi magát maradéktalanul elfogadottnak. Ugyanakkor a külföldi tapasztalatot követő hazatérése kapcsán már arról mesélt, hogy új munkahelyén kedvesen, kíváncsian fogadták magyarországi kollégái, és támogatónak érzi új közegét.

Szintén egy szlovákiai alany (SKM2) korai magyarországi tapasztalatairól mesélve, kiemelte, hogy áttelepülését követően inkább a határon túliak társaságát kereste, s több évbe telt, amíg ki tudott szabadulni ebből a sajátos „buborékból”, amelybe önmagát zárta be.

„És akkor elkerültem Pécsre, angol szakra, ott pedig akkor nagyon sok erdélyi magyar jelent meg a pécsi egyetemen, és én gyakorlatilag egy ilyen baráti körbe kerültem be. Mind határon túli magyarok voltunk, és volt ennek egy nagyon érdekes íze. Az a fajta határon túli életérzés és tapasztalat, ami egyértelműen az országon belüli magyarokban nem volt meg. És hatalmas nagy, úgy is mondhatnám, hogy kulturális szakadék tátongott köztünk és az anyaországi magyarok között, amit csak a tanulmányaim legvégére sikerült így áthidalnom, és azt megértenem, vagy kialakítanom egy olyan csatornát, amin keresztül így a végére lettek jó anyaországi barátaim is. (...) Nekem kellett így perspektívát változtatnom, azt gondolom, hogy ilyen begubózdós stratégiát választottunk, egy ilyen akolmeleg alakult ki a határon túli magyarok csoportjában. Ez egy ilyen húsz, harminc fős, elég nagy társaság volt. Tehát ez egy elég nagy közeg volt, mi úgy jól megvoltunk magunknak, de így senkit nem voltunk hajlandók beengedni, ilyen véd- és dac szövetség.” (SKM2)

A diaszpóra interjúalanyok esetében kijelenthető, hogy magyarországi életükkel elégedettek, az itteni letelepedést (amennyiben ez véglegesnek tekinthető) nem bánták meg. Budapestet kifejezetten élhető, szerethető helynek tartják. Esetükben is kirajzolódott, hogy a hazatelepülők³¹ könnyebben barátkoznak más hazatelepülőkkel, vagy akár külföldiekkel, mint magyarországi magyarokkal. Arra a kérdésre, hogy mennyire érzik magukat elfogadottnak, befogadottnak Magyarországon, illetve mennyire sikerült a szakmájukban integrálódniuk, elsőre minden interjúalany pozitívan válaszolt, és többen kiemelték, hogy a magyarországi kollégák kedvesen és befogadóan viszonyulnak hozzájuk. Ugyanakkor a beszélgetés későbbi részében több interjúban az is kiderült, hogy az interjúalanyokat kicsit kuriózumként kezelik Magyarországon, ami gyakran erősíti a sehova nem tartozás érzését.

„Úgy látszik, mindenképpen kívülálló leszek örökké valamilyen szinten. Nem azt mondom, hogy teljesen, de valamilyen szinten mégis kívülálló leszek, mert hogy érzik, hogy más vagyok.

Ezt miből érzed? Mire gondolsz?

Legjobban az, hogy nem vagyok... sokkal szociálisabb vagyok, mint bármely kutató, akit ismerek... Itt Európába bárhova megyek egy konferenciára... szoktak.... nem az, hogy csúfolnak a kollégáim, de így szokták mondani, hogy ha ők elmennek egy konferenciára, kiállnak, előadják, amit el kell mondjanak, izzgulnak, izzadnak, mit tudom én, vége van, örülnek neki, ha nem kérdeznek, lelépnek a pódiumról és elmennek várost nézni. Én meg ha elmegyek egy konferenciára, úgy jövök vissza, hogy húsz új kontakt, tíz új emberrel söröztem, mit tudom én, meg így tovább. Hogy az számomra egy olyan esemény, ahol én a karrieremet, a kapcsolataimat, meg a tudásomat tudom fejleszteni. És ez a... azok között, akik vagy azért mert nem tudnak angolul eléggé, vagy azok között, akik csak nem szociális lények... nem, az túlzás, hogy nem

³¹ Bár felvetődik a kérdés, hogy másodgenerációs, azaz a külföldön született diaszpóra alanyoknál helyes-e „hazatelepülésként” beszélni a Magyarországra való költözésük kapcsán, mivel a szakirodalomban bevettnék számít a „second generation return migration” kifejezés, és mivel az érintett alanyok is gyakran „hazatelepülésként” írják le ezt a migrációs útvonalat, ezért a tanulmányban is indokoltnak láttuk a kifejezés használatát.

szociális lények, mert ők is emberek, de hogy nem annyira szociálisak, hogy azért érezni a különbséget.” (DM6)

2. Kapcsolat a migrációs terekkel: „agyelszívás” vagy transznacionális migráció?

A képzett migráció mozgásának leírására egy jól bevált fogalomrendszer alkalmazható, amely a tudás (az „agyak”) mozgásának iránya szempontjából igyekszik megragadni a kibocsátó és a befogadó országok veszteség/nyereség dimenzióit. Összesen hat kategóriáról beszélhetünk: 1. „agycsere” (*brain exchange*): a képzett munkaerő viszonylag kiegyenlített mozgása hasonlóan erős gazdaságok között; 2. „agyelszívás” (*brain drain*): a humán tőke végleges elmozdulása általában szegényebb gazdaságokból fejlett országok irányába; 3. „agy-túlsordulás” (*brain overflow*): az adott gazdaságban fel nem használt képzett munkaerő transzfere más országba; 4. „agypazarlás” (*brain waste*): a képzett munkaerőnek nem a szakmában való elhelyezkedése a célországon belül; 5. „agy-képzés” (*brain training*): a humán tőke gazdagítása mobilitás által többnyire oktatási célból; 6. „az agyak körforgása” (*brain circulation*): a humán tőke fejlődése többnyire ideiglenes migráció révén, amely migráció aztán a származási országba való visszatérésben finalizálódik.³²

Az „agyelszívás” egy igen megterhelt terminus, amely társadalmi és gazdasági jólétet határoz meg a célország oldalán, és egyidejűleg komoly veszteségérzetet kelt a származási ország oldalán. Iránya általában a fejlődő országok felől a fejlett országok felé mutat. Kutatásunk szempontjából azon posztdoktorok esetét az „agyelszívás” azon terminus írhatja jól le, ahol a származási ország egyértelműen a gazdaságilag fejletlenebb kategóriába esik, ezért az oda való visszatérés nem valószínűsíthető.

Interjúink alapján azonban ennél dinamikusabb migrációs utakat is beazonosítottunk, amelyek leírására ez a terminus nem megfelelő. Számos interjúalanyunk esetében az „agyak körforgása” hasznosabb fogalomnak bizonyul a vándorlás körkörösségének, le nem

³² Williams, Allan M.– Baláž, Vladimír: What Human Capital, Which Migrants? Returned Skilled Migration to Slovakia from the UK. *International Migration Review*, 2005. Vol. 39, No. 2. 439–468. 442.

zárttságának a leírására, de mivel jelenleg minden alany Magyarországon él, csak feltételesen, mint ki nem zárható opciót használhatjuk a körforgás terminusát. A transznacionális migráció fogalomrendszere azonban segítségünkre lehet abban, hogy jobban körülírjuk azokat az alanyokat, akik nem tekinthetők sem az „agyelszívás”, sem az „agyak körforgása” eseteinek. A vonatkozó kutatások szerint a transzmigránsok mind a kibocsátó, mind pedig a befogadó társadalommal szoros kötődéseket tartanak fenn, egy olyan társadalmi kategóriát képviselnek, amelynek tagjai életútjukat a kínáló esélyek maximális kiaknázásához, illetve a kockázatvállaláshoz igazítják.³³ A transzmigráns egyének aztán „plurilokális referenciakereteket” hoznak létre, amelyeket mind a származási, mind a befogadó ország normái meghatároznak. Életútjukat már nem az A pontból a B pontba való elvándorlás fogja kizárólag jellemezni, hanem transznacionális társadalmi tereket fognak alkotni.³⁴ A transzmigránsok két vagy több társadalmi közösség köré konstruálják az életüket, vagy legalábbis életük egy adott szakaszában két vagy több társadalmi és földrajzi tér között mozognak, egy társadalmi térré, mezővé alakítva azt. Jellemzőes transzmigrációs jelenség ez, amikor a megalkotott társadalmi mezőben és élettérben a „valahol lenni” (*ways of being*) különbözik a „valahová tartozni” (*ways of belonging*) földrajzi tértől.³⁵

Tanulmányunk további részében azt kíséreljük meg bemutatni, hogy hogyan alakul a posztdoktori pályán lévők nézőpontjából a szülőfölddel és Magyarországgal, mint migrációs térrel való kapcsolat. Milyen a különböző migrációs lokációk egymáshoz való viszonya, van-e átjárás közöttük? Hogyan érzékelik az interjúalanyok a „valahol lenni” és a „valahová tartozni” különbségét? Mennyire végleges a letelepedésük, és ha nem az, mi ennek az oka, illetve hogyan ragadható meg a migrációs helyzet dinamizmusa, le nem zártsága? A képzett migráció mozgásának melyik típusával írható le leginkább alanyaink helyzete, illetve alkalmazható-e a

³³ Hondagneu-Sotelo, Pierrette: *Gendered Transitions: Mexican Experiences of Immigration*. Berkeley: University of California Press, 1994.

³⁴ Portes, Alejandro: Conclusion: Towards a new model: the origins and effects of transnational activities. *Ethnic and Racial Studies*, 1999. 22 (4).463–477.

³⁵ Levitt, Peggy – Glick Schiller, Nina: Transnational perspectives on migration: Conceptualizing simultaneity. *International Migration Review*, 2004. vol 38, no 3. 1002–1039.

transznacionális migráció fogalomrendszere interjúalanyaink eddigi életútjának leírására?

Elsőként alanyaink szülőföldhöz való viszonyát próbáljuk meg körülírni. Egy szlovákiai származású alany házastársa külföldi, a családban használt nyelv az angol és a magyar, így esetükben a Szlovákiában való letelepedésnek objektív akadályai voltak. Egy rövid ideig, munkalehetőség miatt, egy dél-szlovákiai magyarlakta településen éltek, de egy hónap alatt belátták, hogy nem érzik ott jól magukat, túl kicsinek, „provinciálisnak” érezték a közeget. Ezzel összefüggésben az interjúalany szülőföldviszonyulása leginkább pragmatikusnak mondható: saját erőforrásainak korlátait és családja érdekeit szem előtt tartva belátja és elfogadja, hogy ezt a döntést meghozta, és arra törekszik, hogy aktuális közegében, Magyarországon, minél mélyebb integrációt valósítson meg.

„Ilyen értelemben én szlovákiai kutató nem vagyok. Magánemberként szlovákiai vagyok, mert attól kezdve, hogy szlovák útlevélem van és a gyerekeim is szlovák állampolgárok, ami különösen vicces, merthogy szlovákul nem beszélnek, (...) meg Magyarországon születtek, de van egy szlovák útlevélük. De az országhoz, mint politikai entitáshoz nem kötődöm egyáltalán. Sokkal inkább a magyar belpolitika foglalkoztat, meg az itteni társadalmi történések. Szóval egy ideig kötődtem, és elengedtem, mert hogy ezt így nem lehet győzni.” (SKM2)

Egy másik szlovákiai származású kutató ugyanezt a kapcsolatot nem tudja ilyen pragmatikusan kezelni, a szülőföldi közeg felől érkező vélt vagy valós veszteségérzet feszültséget kelt benne. Ő ahhoz is ellentmondást nem tűrően ragaszkodott, hogy a magyarországi letelepedése nem nevezhető véglegesnek.

„V: Ez inkább mentálisan kérdés, hogy akkor most én mit adtam föl azzal, hogy ha esetleg itt telepszem le, és itt nevelnék gyereket, és akkor az most már milyen gyerek, az már magyar vagy szlovákiai magyar, vagy milyen?

K: De vajon honnan jön ez a mentális feszültség?

V: Hát, belőlem, tehát, hogy ezt magamra építettem fel. (...) Hát ha felvidéki magyar vagy, akkor ugye gyerekkorod óta szavalóversenyeken olyan verseket szavalatnak, olyan szövegek

vannak kiírva, hogy az otthonod, és a szülőfölded és stb., és ugye ez régen mind úgy volt értelmezve, hogy a magyar szülőföld, de hogy ha te felvidékiként látod, hallod ezeket, akkor úgy épült fel bennem, hogy a szülőfölded az az [Felvidék]. És hogy ha Magyarországra költözöl, holott Ady, meg Kosztolányi, röhögnének ezen, hogy hát ez itt ugyanaz a hely. Úgyhogy... úgyhogy ilyenek is generálják, meg vannak olyan ismerősök, vagy barátok, akik így tudnak erre erősíteni vagy hát... Meddig akarsz még ottmaradni kint? Gyere haza! stb. Tehát van, aki erre tud erősíteni. A családomban senki nem erősít erre, tehát ezt már rég elengedhettem volna, csak ez bennem egy folyamat és nem engedem el. (...) Nekem személyesen van ennek egy ilyen fájdalma, hogy, akkor most én tartozom-e azzal, hogy mindenképp arra törekedjek, hogy ott éljek vagy ott neveljem a gyerekeimet?" (SKM5)

Interjúalanyaink egy része a Magyarországra költözés után is fenntartja személyes és szakmai kapcsolatait szülőföldjével. Van, aki félállásban dolgozik a határ mindkét oldalán. Az egyik erdélyi interjúalany elmondása szerint ugyan része a jelenlegi magyarországi munkahelyén a kutatói csoportnak, de otthonról, önállóan dolgozik, és ezzel párhuzamosan egy kolozsvári intézmény alkalmazottja is. Kolozsvárhoz azonban nemcsak az adott intézmény köti, hanem mindennemű szabadidős és rekreációs tevékenység. Ott van a családja és a barátai is, így a fiatal kutató családjával együtt inkább Romániában tölti az ünnepeket, szabadságokat, vakációkat. Az ő példájához hasonló beszámolókat találunk a többi régió interjúalanyai között is.

„Nem, hát nem is gyúrtam rá. Tehát ez egy hatalmas team, és általában, tehát vannak olyanok, azaz az emberek zömével sose dolgoztam, merthogy ők területfejlesztők, meg projektmenedzserek. Igazából nem tartozom hozzájuk. Tehát még, még sose jutottam el egyetlen karácsonyi bulijukra sem, merthogy mindig akkor mi Kolozsváron vagyunk. Vagy nem mentem el még egyetlen team-building-jükre sem, mert mindig valami egyéb dolgom van. Tehát így nem, nem tartozom a cégnek a belső köréhez. Bármilyen meglepő, nagyon sokat vagyunk Kolozsváron. Tehát, ha karácsonyra megyünk, akkor többnyire két-három hétig

vagyunk ott, nyáron több mint egy hónapig. Nyilván ez másképp lesz majd, ha iskolás lesz a fiam, mert onnan már nem lehet csak úgy hiányozni. Az oviból lehetett, tehát lehetett azt mondani, hogy akkor mi most leléptünk.” (ROM3)

„Tehát ez ilyen kétharmad Szeged, egyharmad Kolozsvár. Valószínűleg persze történhet még sok minden, de alapvetően ez. Hogy utána mi, nem tudom. Az a helyzet, hogy a családalapításra gondolva bármennyire szeretem Kolozsvárt, Szeged ideálisabb, sokkal. Kisebb, olcsóbbak az ingatlanárak. Tehát persze jó lenne egy stabil állás, lehet, hogy lesz erre lehetőség, de hogy Szegeden vagy Kolozsváron, nem tudom. Én inkább Szegedet tartom valószínűleg, valószínűbbnek, de történhetnek még csodák.” (ROM2)

A visszaköltözés rövidtávon nem jelenik meg ugyan konkrét célként vagy megvalósítandó tervként, de fel-felmerül a hazatérés gondolata egy, a távoli jövőben lebegő lehetőségként. Ez azonban inkább kényszerszemélyesítés arra az eshetőségre, ha Magyarországról valamiért menni kell.

„A hazatérés gondolata mindig ott volt, első perctől kezdve, de egyre gyengébben, bár hullámozóan. Tehát ott van például olyan megfontolásból, hogy ha itt mit tudom én ellehetetlenül a helyzetem, vagy valami történik, akkor az is lehet egy út. Ha innen (Magyarországról) valamiért menni kell, akkor nem egyértelmű, hogy nyugatra, hanem lehet, hogy keletre.” (ROM1)

„Fel-felmerül bennünk, őszintén szólva, elége sűrűn. Én vagyok a mozgékonyabb, a férjem kevésbé, de neki vannak mindenféle indokai arra vonatkozóan, hogy tartsam meg a kolozsvári állásomat is, merthogy sose lehet tudni, mi lesz ebből az országból, és akkor még szorulhatunk mi arra, hogy Kolozsvárra meneküljünk, ami nyilván poénnak tűnik, de a férjem egészen döbbenetesen komolyan tudja néha gondolni.” (ROM3)

A negatív magyarországi közhangulatot egy szlovákiai adatközlő is a szülőföld felé billentő tényezőként azonosítja. Szlovákia esete egyébként azért is érdekes ebben a kérdésben, mert az országnak

relatíve kedvező a gazdasági helyzete Magyarországhoz viszonyítva, emellett a szlovákiai magyarlakta területek az országhatár mentén helyezkednek el, tehát a migráció mellett/helyett az ingázás is egy opció.

„El tudom képzelni, hogy a szíttott gyűlölet, az olyan méreteket ölt itt, hogy azt mondom, hogy én már nem szeretnék ebben lenni. Szíttott gyűlöletnek érzem azt, amit különböző szervezetek, politikai pártok és stb. művelnek akár kampányokkal, akár médiakommunikációval. Tehát, hogy ezzel, ami most eléggé tapintható, az, ami leginkább azt el tudná érni, hogy ne szeressek itt lenni. Mert egyébként az, hogy az anyagi helyzet milyen, vagy az ország állapota milyen, vagy hogy az emberek milyenek, ezek nekem mind jók. (...) tehát az a gyűlölködés, meg az emberek egymástól való elfordulása, meg ezek azok, amik miatt el tudom képzelni, hogy olyan méretek öltsenek, hogy ne szeressek itt lenni.” (SKM5)

A diaszpóra esetében szintén több alany megfogalmazta azt, hogy adott esetben (például magyarországi életszínvonalának csökkenése esetén, vagy politikai okok miatt) a szülőföldjükre bármikor hazatérhetnek, ami, mint elméleti lehetőség, megnyugtató gondolat számukra.

„Én azt mondom soha nem zárul le semmi, tehát sose lehet tudni, hogy mi lesz. Tehát nem zárok ki semmit. Főleg, ha mit tudom én itt mindenki megőrül, és lesz egy polgárháború vagy... én például tavaly éreztem egy ilyen necces helyzetet (...) tehát a CEU törvény, meg izé, volt egy ilyen phü, a gyomrom, tehát a gyomrom néha ezeket megérzi, hogy basszus, jó ez nekem itt!? (...) Tehát hogy ez azért, tehát ez az a véglegesség, ez nem annyira, ez nem teljesen végleges, soha. De azért nyilván tudod, amikor a terepjárával mész bele, tehát hogy gázt adsz, gázt adsz, mélyebben, egyre mélyebb gyökereket eresztasz. Tehát egyre nehezebb lenne nekem mondjuk innen kimozdulnom.” (DM1)

A diaszpóra alanyok Budapesten ugyan jól érzik magukat, de több interjúalany tett arra utalást, vagy akár expliciten ki is jelentette, hogy igazán otthon sehol sem érzi magát, és hiába mozog otthonosan két

vagy akár több kultúrában, valójában sehova sem tartozik teljes mértékben.

„Mindig volt... próbáltam mondani, hogy én a két kultúra között vagyok, mert kint Amerikában jobban magyarnak érzem magam, itt Magyarországon jobban amerikainak. Mind a kettő vagyok, de igazából egyik se, mert itt se vagyok 100%-ig itthon, de ott se vagyok 100%-ig otthon.(...) Az, hogy most kint voltunk Amerikában, így jó volt, látogatóba menni, de én oda nem tudnék már visszaköltözni. 11 éve költöztem el, és már nagyon megváltozott, és így vannak sok olyan dolgok, amik már így furák nekem. Még mindig van így Magyarországon, aminek a logikáját nem tudom megérteni. De ez mind a két helyre már jellemző. (...) Szóval azt hiszem... nem tudom, én valahogy tényleg így a kettő között vagyok, s azt hiszem, az is fogok maradni.” (DM2)

Egy alanyunk (DM7) egyértelműen kifejezésre juttatta azt a kétségét, hogy külföldi magyar mivoltát valaha le tudja-e teljes mértékben vetközni Magyarországon, illetve azt is jelezte, hogy ez nem is feltétlenül cél a számára, hiszen otthonosan mozog mindkét kultúrában.

„Szóval inkább azért úgy éreztem, hogy én is a peremre sodortam magam ezzel, hogy erősítettem azon, hogy én külföldi magyar múltú vagyok. A pszichológiában talán tudod, van egy olyan elképzelés, hogy a családok átadnak bizonyos családi szkripteket, forgatókönyveket (...) Az egyik, amit én kaptam, vagy vélek, hogy kaptam, az a don't belong, azaz ne tartozz sehova, hanem légy a szervezetek és a társadalom érdekes határain. (...) A CEU is egy olyan intézmény, amiben voltam hosszán, ami se nem magyar, se nem külföldi. (...) Azzal kezdődött, igen, ugye, hogy ahelyett, hogy Németországban németes lettem volna, ott azt hangsúlyoztam, hogy magyar vagyok, mikor idejöttem, akkor az öltözésem, a hangkiejtésem, ahol nyaraltam, az rögtön a másik irányt erősítette. Mondok erre egy konkrét példát, amire emlékszem utólag, akkor ezt még nem tudtam, ezt az elméletet. Szeptemberi PhD-és beíratkozás után, vizsgaidőszak előtt még mondom a titkárnőnek, hogy december 17-e és január 5-e között akkor nem leszek itt, hanem hazamentem Münchenbe. S akkor nagyot nézett, hogy mit

mondtam, Münchenbe? Nekem az volt az otthon, mert ott van az ágyam, ott voltak a lemezeim, ott voltak a, tudod, a cuccaim úgymond a gyerekkorból, nekem az volt az otthon. Tehát hogy ösztönösen mindig előjött az, hogy én itt magamat Budapesten úgy érzem, mert hiszen a szüleim is sokáig Münchenben voltak, mint egy kvázi kiküldetésben lévő, vagy olyan ember, aki mondjuk lehet, hogy kaposvári, és Budapesten dolgozik. (...) De ez a München annyira más volt, a rendszámom a kocsimon, ahogy jöttem-mentem az egyetemi találkozókra, (...) müncheni rendszámmal jöttem, és mindenki nézte, hogy mit jársz te német kocsival. Mondom, ez az én autóm, ez., nem tudom levámolni, mert olyan sok vámot vágtok ti rá magyarok, hogy hülyeség, és akkor „ti.” már, érted, ez a „ti” ez volt, tehát volt egy ilyen, és hát most is például én nagyon jól érzem magam a külföldi diákok között, könnyen.” (DM7)

Összehasonlítva a szülőföldhöz való viszonyulást, míg az erdélyi, szlovákiai és nyugati diaszpórából származó alanyok számára a jövőbeli esetleges migrációs útvonalak mutathatnak hazafelé is, addig a kárpátaljai és vajdasági alanyok esetében a hazatérés már nem valódi perspektíva. A kárpátaljaiak, noha nagyon nehezen szakadtak el a régiótól, jelenleg mindannyian elutasítják a hazatelepülés gondolatát. Külföldi tapasztalataik után voltak próbálkozások a szülőföldre való visszatérésre. Többen hosszasan várták a lehetőséget, hogy valahogyan megkapaszkodhassanak a szülőföldi tudományosságban. Ezek az alanyok a felsőfokú tanulmányaikat Kárpátalján fejezték be, de ezután, mivel nem sikerült munkát találniuk helyben, illetve romlottak a szülőföldi életkörülmények, egyre jobban integrálódtak a magyarországi közegbe, és végül itt kaptak állásajánlatot.

„Nekem, amikor megpályáztam ezt az ösztöndíjat, és fölvettem a magyar állampolgárságot, közvetlenül előtte, akkor az már a végső elkeseredésem volt, hogy nekem Kárpátalján nem lesz állásom. Öt évet vártam (...) egy kicsit rosszul esett, hogy nem csatornáztak be abba az intézménybe, mikor az az intézmény folyamatosan fejlődött.” (UM4)

„Az érdekes, ez látható a biográfiámban is, hogy amíg nem döntöttem el, hogy nem megyek haza, addig még minden

cikkemben az útlevélem szerinti nevem alapján írtam. És, amikor körülbelül 2013 volt szerintem az, vagy 2013–2014, amikor eldöntöttem, hogy nem megyek haza, és akkor már magyarul írtam a nevemet. Tehát úgy voltam vele, hogy ha én hazamegyek, akkor az útlevél alapján az könnyen visszavezethető lehessen.” (UM5)

A szűkös munkalehetőségekkel, a tudományos intézmények helyzetével és a rosszabb életkörülményekkel magyarázzák azt alanyaink, hogy már nem opció számukra a visszatérés. Ugyanakkor jó szívvel gondolnak a származási régióra, magáncéllal gyakran visszalátogatnak, származásuk kapcsán megemlítik, de szakmailag elképzelhetetlennek tartják a visszatelepedést.

„Akivel csak beszélgettem, az minden kárpátaljainak az úgymond dédelgetett álma, hogy jó volna, jó volna, mert a szívünk azért folyamatosan vágyik vissza, csak egyszerűen ott az ember semmit nem tud kezdeni. Se a szakmájával úgymond, az, amit eddig felhalmoztam, az ott nem ér semmit, nem tudnám kamatoztatni, és a megélhetés sem lenne egyszerű. Őszintén szólva semmilyen... Nem azért, mert nincs kutatóintézet, ahová el tudnék helyezkedni, hanem mert nincsenek azok a feltételek, amelyekkel ott... nem is családdal, hanem még egyedül sem tudnék boldogulni, úgy érzem.” (UM6)

„Abban biztos vagyok, hogy mondjuk nem fogok visszatérni a szülőföldemre, mert tényleg így, tehát nincs az a lehetőség, ami megdobogtatná a szívemet.” (UM4)

„Mindenképp kárpátaljai magyarnak tartom magam, aki Magyarországon kutat, él, dolgozik és angolul publikál.” (UM5)

„Nagyon szeretem Ungvárt, hazajárok havonta. Nagyon sajnálom azt az ukrán fizika iskolát, ami a szovjetből nőtt ki. Nem csak az ungvárit, a lebergit, a harkovit, a kijevit, amit egyszerűen ezekkel a politikai-gazdasági, a '90-es évek óta tartó műveletekkel egyszerűen lezüllesztették, az embereket tönkretették. (...) tehát ez a kilátástalanság, ami az országban, a társadalomban, a gazdaságban és ezáltal a tudományban van, az szerintem nagyon elszomorító. A világ egyik leggazdagabb országa lehetne, hogy ha

nem lenne ilyen velejéig romlott, korrupt, és ha nem csak az önmagának való javakat keresné az ország vezetősége. Én azt látom, hogy jelenleg a következő 10-15 évben én nem tervezem, hogy hazatérek.” (UM5)

A szülőföld tágabb kontextusa, az ukrán állam és az ezzel összefüggő bürokratikus nehézségek miatt negatív viszonyulás alakult ki alanyainkban, ami szintén a visszatérés ellen ható erő. A magasabb képzettség, a társadalmi, életszínvonalbeli különbségek, amelyek a pszichológiai dimenziókban is feszültségeket generálnak, s amik megnehezítik az emberi kapcsolatok építését is. A szülőföldről való végső leválás a következő generációnál jelenik meg.

„A PhD-t is úgy szereztem meg, hogy addig nem doktoráltam le, pedig megtehettem volna hamarabb is, amíg magyar állampolgárságot nem szereztem. Én egyszerűen valahogy torkig lettem az ukrán bürokráciával, meg az egész ukrán marhasággal, és én úgy voltam vele, hogy én nem azt akarom, hogy ukrán állampolgár kapjon magyar PhD-t Magyarországon, hanem, amíg nincs meg a magyar állampolgárságom, addig én nem doktorálok le.” (UM6)

„Tényleg hálás lehetek azért az anyagi helyzetért, amiben vagyok, főleg ahhoz képest, ahonnan jövök, mert mindig ebben kell vizsgálni, szerintem ebbe a perspektívába, hogy így, tehát így egy kárpátaljai viszonylathoz képest én szerintem egy teljes társadalmi osztályt már tudtam lépni, és valószínűleg, benne van a pakliban, hogy még egyet tudok lépni, egy generáción, a saját generációmon belül, mármint a saját életemen belül, és ezt egyébként nagyon, szerintem ezt pszichológiailag is nehéz feldolgozni, mert mások a beszédtemáim, mint mondjuk a szüleimnek, és nekem ez nehéz, a kapcsolódás is.” (UM4)

„Igen, van egy négyéves kislány. Ő már debreceni. Én ungvári (kárpátaljai) vagyok. Mindig is annak vallottam magam, kárpátaljinak, bárhol, ahol megkérdezték.” (UM6)

A kárpátaljaiakhoz hasonlóan több vajdasági interjúalany számára Szerbia/Vajdaság egyáltalán nem jelent már perspektívát, sem

szakmai, sem magánéleti szempontból. A kivándorlás miatt előregedő társadalmat és a diszkriminációt tartják a legjelentősebb taszító erőnek. A szűkebb értelemben vett szülőfölddel való együttműködést legfeljebb közös projektek szintjén képzelik el, egy személy nyitott lenne a Szerbiában való tartós munkavállalásra, míg egy másik esetleg egy későbbi életszakaszban térne vissza, de ezek a tervek csak az elmélet síkján jelennek meg.

„... pont nemrég beszéltünk erről, mert egyszerűen lesújtó, hogy Zenta lakossága már tízezret se éri el, hogy az átlagéletkor 55 év, és afőlött, szóval hogy nem tudnánk ott elképzelni az életünket se kulturálisan, se mondjuk iskolák tekintetében. Meg nekem mindig is nagyon fájt a diszkrimináció, nagyon nehezen tudtam elfogadni ezt. Korábban is pont ugye, ezért nem mentem Újvidékre se, egyetemre, mert hát szóval hogy, nem akartam azt, hogy mit tudom én, a nemzetiségem vagy a politikai beállítottságom alapján tudjak majd esetleg egy orvos vagy egy kutatói karriert elérni.” (SRM5)

Bár mindannyiuknak volt valamilyen formában szakmai kötődése a Vajdasághoz a családi és baráti kapcsolatokon túl, életük egy-egy szakaszában, ezek lassan erodálódtak. Egyesek sosem érezték, hogy integráns részét képezték volna a vajdasági tudományosságnak, míg mások tudatosan építették le az otthoni kapcsolataikat, csalódottságukkal indokolva a döntést. Másrésről azonban egyik kutató sem zárkózik el a szakmai együttműködéstől a szülőföldiekkel hosszabb távon, azonban erre irányulóan nem tesznek konkrét lépéseket.

„Én szeretném ide sorolni magam, viszont kicsit, és persze ez az én hibám is, úgy érzem, hogy én ebből a közegeből valahogy úgy kikerültem.” (SRM1)

„Viszont ez a gondolat megvan bennem, hogy szeretnék az otthoni tudományos életbe valamilyen szinten belefolyjni. Ez még egyelőre csak gondolati szinten van, de majd idővel szeretném. Egyelőre még inkább itt szeretnék kicsit önállósodni.” (SRM6)

Ugyanakkor épp vajdasági az a kutató, aki talán személyisége miatt, könnyebben veszi a mozgásokat, és otthonosan érzi magát az egykori Osztrák-Magyar Monarchia térségében bárhol.

„Meg én nagyon sokat mozogtam. Én ugyanúgy érzem otthon magam a Békás-szorostól a Kotori-öböl, meg nem tudom a Prokletijetől Linzig. Az, ahol már nem érzem otthon magam, az mondjuk Németország. De az, amit úgy össze lehet kötni, hogyha így egymásra vetitem ezt a poszt-habsburgiánus teret, meg a poszt-jugoszláv teret, azon belül mindenhol. Tehát Kolozsváron ugyanúgy jól érzem magam, mint Pulában, vagy Grazban, Brünben, Varsó, Belgrád, vagy Szarajevó. Ahol én nyelvtől föl tudom találni magam, és van egy ilyen light kultúrája az egésznek, amiben én föl tudom magam találni, és ez az intézményes makroszinttől az emberi gesztikulációig megy.” (SRM2)

A fenti példákból láthattuk, hogy van egy élesebb különbség a két nem EU-s tagországból származó vajdasági és kárpátaljai posztdoktorok szülőföldhöz való viszonyulása és a romániai, szlovákiai és a diszapóra alanyok attitűdje között. A vajdasági és kárpátaljai származásúak esetén a szülőföldtől való elszakadás véglegesnek tekinthető, és interjúink alapján úgy tűnik, hogy az agyelszívás esete áll fenn. Tetten értük a szülőföldtől való elszakadás nehézségeivel küszködő attitűdöt a másik három csoportban is, illetve az átmenetiséggel járó sehova se tartozás érzését is. A romániai, szlovákiai és a diaszpóra alanyok mindegyike Magyarországon él, és rövid távon nem tervezi hazaköltözését, de egy részük szakmai, illetve személyes kapcsolatok révén még kötődik mindkét országhoz, illetve „szükség esetén” reális alternatívát jelenthet számukra a visszaköltözés. Interjúalanyaink közül ezért csak az erdélyi, szlovákiai és a nyugati diaszpóra alanyok egy része tekinthető transznacionális migránsnak.

Konklúzió

Kutatásunkban összesen 30 külföldön született magyar kutatóval készítettünk interjút. Jelen tanulmányban a Magyarországra költözés, az itteni beilleszkedés kérdéseit jártuk körbe alaposabban. A kutatás rámutatott, hogy a magyarországi letelepedésnek lehetnek

pragmatikus vagy érzelmi okai, de történhet egyszerűen a korábbi magyarországi tanulmányok folyamányaként, mintegy strukturális következményként. Ezek az okok általában nem önmagukban, hanem vegyesen állnak fent.

Megállapíthatjuk, hogy a külföldön született magyar tudósok magyarországi integrációja alapvetően gyorsan és egyszerűen lezajlott, ugyanakkor a legtöbb határon túlról származó alany érzékelt bizonyos mértékű „kulturális összeütközést” a magyarországi közeggel találkozáskor, kiváltképpen az első évek alatt, ezért gyakorta keresték inkább saját származási közösségük és más határon túliak társaságát. Szakmai szempontból legtöbbjüknel előnyként jelentkezett a magyar nyelv ismerete mellett az, hogy jártasak egy szomszédos ország nyelvében (diaszpóra esetén egy világnyelvben) és kultúrájában. Az integráció kapcsán azonban voltaképpen mind a Kárpát-medencei, mind a diaszpóra alanyok beszámolóí rámutattak a „valahol lenni” és a „valahová tartozni” kettősségére, a többes kötődések hosszú távon történő fennmaradására, illetve az ezzel párhuzamosan fel-felbukkanó „sehova se tartozás” érzésére.

A migrációs tér, illetve a migrációs útvonalak tekintetében kutatásunk konklúziója az, hogy a különböző régiókból származó fiatal magyar tudósok lehetőségei és kilátásai igencsak különböznek. A szlovákiai és az erdélyi alanyok esetében adottak lehetnek a szülőföldre való visszatérés szakmai-társadalmi feltételei, a kárpátaljai és a vajdasági alanyok számára a szülőföldre való hazatérés azonban nem reális alternatíva a gazdasági különbségek miatt. Ebben a tekintetben az erdélyiek és a szlovákiaiak migrációs alternatívái nagyobb hasonlóságot mutatnak a diaszpórából származó magyar kutatókéval, mint a kárpátaljai és vajdasági alanyokéval – utóbbiak esetleges jövőbeli migrációs útjai Magyarországról már csak nyugatabbra mutatnak, és ennek okai a származási országok életszínvonalbeli különbségével magyarázhatók. Ezen eredmények alapján a bevezetőben feltett kérdéssel kapcsolatban (létezik-e sajátosan határon túli magyar problémarendszer a magyarországi – szakmai – integrációban, vagy minden külföldi magyar hasonló nehézségekkel szembesül és szerez tapasztalatokat Magyarországon, függetlenül a születési helyétől?) arra jutottunk, hogy a magyarországi integráció során a külföldön született magyarok meglehetősen hasonló integrációs tapasztalatokat szereznek, a különbség sokkal inkább a

szülőföldre való visszatérés realitásában ragadható meg, ami viszont nem a határon túli vs. diaszpóra tengely mentén rajzolódik ki.

Felhasznált irodalom

Auriol, Laudeline: *Careers of Doctorate Holders: Employment and Mobility Patterns*. OECD Science, Technology and Industry Working Papers, 2010/04. Paris: OECD Publishing, 2010.

Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II.* Budapest – Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft, 1993.

Bourdieu, Pierre: *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1984.

Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó: Hazatérő idegenek. Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 57–86.

Ferenc Viktória: A magyar tudományos nyelv nyelvökölógiai megközelítésből. *Magyar Tudomány*, 2018/3. 360–372.

Ferenc Viktória: Novus Peregrinus. Külföldről haza? In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Budapest: MCC – MTA TK KI, 2017. 497–520.

Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés*. Budapest: KSH NKI, 2005 (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Kutatási Jelentések 80.)

Heller, Monica: *Paths to Post-nationalism: A critical ethnography of language and identity*. Oxford: Oxford University Press. 2001.

Hondagneu-Sotelo, Pierrette: *Gendered Transitions: Mexican Experiences of Immigration*. Berkeley: University of California Press, 1994.

- King, R., – Christou, A.: Cultural geographies of counter-diasporic migration: perspectives from the study of second-generation ‘returnees’ to Greece. *Population, Space and Place*, 2010. 16 (2). 103–119.
- Kiss Jenő: A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány*, 2009/1.
- Levitt, Peggy – Glick Schiller, Nina: Transnational perspectives on migration: Conceptualizing simultaneity. *International Migration Review*, 2004. vol 38, no 3. 1002–1039,
- Papp Z. Attila – Csata Zsombor: *Aranyfészek 2013. Külföldi magyar doktoranduszok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat, 2013.
- Papp Z. Attila: Az etnocentrizmus szerkezete kisebbségben. In: Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012. 79–116.
- Portes, Alejandro: Conclusion: Towards a new model: the origins and effects of transnational activities. *Ethnic and Racial Studies*, 1999. 22 (4). 463–477.
- Robertson, Shanthi: *Transnational student-migrants and the state: the education-migration nexus*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
- Takács Zoltán – Tátrai Patrik – Erőss Ágnes: A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció. *Tér és Társadalom*, 2013. 27(2).
- Williams, Allan M. – Baláž, Vladimír: What Human Capital, Which Migrants? Returned Skilled Migration to Slovakia From the UK. *The International Migration Review*, 2005. Vol. 39, No. 2, 439–468.

POGONYI SZABOLCS*

Határon túli állampolgárság: státusz és szimbólum

Állampolgárság és identitás

Az elmúlt évtizedben az állampolgárság-politikák tanulmányozása a kortárs összehasonlító politikatudomány és jogtudomány kiemelt területévé vált. Az állampolgárság dilemmáinak tanulmányozását zömében normatív indíttatású megközelítések dominálják.¹ A normatív elemzés mellett az állampolgársági törvények összehasonlító elemzései az állampolgárság-politika makro-strukturális politikai összefüggéseinek feltárására törekszenek. A Globális Észak országaiban az állampolgárság szabályozásának kérdését elsősorban a bevándorlás keretrendszerében tárgyalják, míg Kelet-, Közép- és Délkelet-Európában az állampolgárság-politika a posztoszocialista államépítés egyik legfontosabb eszközeként került a kutatások homlokterébe. A Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehország felbomlása után létrejött utódállamok előszeretettel hoztak olyan

* A szerző egyetemi docens, a Közép Európai Egyetem (CEU) Nationalism Studies Program-ban. E-mail: pogonyi@ceu.edu.

¹Bauböck, Rainer: Studying Citizenship Constellations. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2010. 36 (5). 847–59.; Bauböck, Rainer – Ersboll, Eva – Groendendijk, Kees – Waldruch, Harald (eds.): *Acquisition and Loss of Nationality, Volume 1: Comparative Analyses: Policies and Trends in 15 European Countries*. Amsterdam University Press, 2006.; Vink, Maarten Peter – Bauböck, Rainer: Citizenship Configurations: Analysing the Multiple Purposes of Citizenship Regimes in Europe.” *Comparative European Politics*, 2013. 11 (5). 621–48.; Dumbrava, Costica: *Nationality, Citizenship and Ethno-Cultural Belonging: Preferential Membership Policies in Europe*. Palgrave Macmillan, 2014.; Howard, Marc Morjé: *The Politics of Citizenship in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. és Pogonyi Szabolcs: Dual Citizenship and Sovereignty. *Nationalities Papers*, 2011. 39 (5). 685–704.

állampolgársági törvényeket, amelyek a nemzeti kisebbségek tagjainak kirekesztésével erősítették az etnikai többség dominanciáját. Az állampolgárságból való kirekesztés mellett a többségi nemzetépítés célját szolgálta az anyaországok által a határaikon túl élő határon túli nemzettársak számára biztosított kedvezményes honosítás.² Ez a gyakorlat a térség azon államaiban is elterjedt, amelyek határai nem a közelmúltban, hanem évtizedekkel korábban változtak. A határon túli honosítás posztszocialista jogi gyakorlatát, politikájának okait és következményeit számos esettanulmány és összehasonlító elemzés vizsgálja.³

Az állampolgárság iránti megnövekedett kutatói érdeklődés ellenére kevés tanulmány foglalkozik a honosítás mikroszociológiai vonatkozásaival. Miközben a jogi szabályozás és a honosítás körüli politikai összefüggések alapos elemzések tárgyai, a honosított határon túli állampolgárok perspektívája kevés figyelmet kapott. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy a főleg makroelemzéssel foglalkozó összehasonlító politikatudomány még ma sem ismeri fel a kvalitatív antropológiai kutatások jelentőségét.⁴

Az állampolgárságot mikroszociológiailag tárgyaló elméleti szakirodalom megkülönbözteti az állampolgárság instrumentális/pragmatikus/stratégiai és szimbolikus/emotív/identitárius dimenzióit.⁵ Az instrumentális dimenzió értelmében az állampolgárság elsősorban gyakorlati haszna – a munkavállalási és utazási

² Pogonyi Szabolcs – Kovács M. Mária – Körtvélyesi Zsolt: *The Politics of External Kin-State Citizenship in East Central Europe.*” *EUDO-Citizenship*, 2010.; Agarín, Timofey – Karolewski, Ireneusz Paweł: *Extraterritorial Citizenship in Postcommunist Europe.* Rowman & Littlefield International, 2015.; Džankić, Jelena: *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: Effects of Statehood and Identity Challenges.* Ashgate Publishing, Ltd. 2015. és Waterbury, Myra A.: *Between State and Nation: Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary.* New York: Palgrave Macmillan, 2010.

³ Pogonyi Szabolcs: *Extra-Territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary.* Palgrave Macmillan, 2017a. és Pogonyi Szabolcs: *Europeanization of Kin-Citizenship and the Dynamics of Kin-Minority Claim-Making: The Case of Hungary.* *Problems of Post-Communism*, 2017b. June, 1–15.

⁴ Knott, Eleanor: *Generating Data Studying Identity Politics from a Bottom-Up Approach in Crimea and Moldova.* *East European Politics & Societies*, 2015. 29 (2). 467–86.

⁵ Joppke, Christian: *Citizenship and Immigration.* Polity, 2010.

lehetőségek – miatt fontos az egyén számára.⁶ Az állampolgárság azonban nem csak jogokat és lehetőségeket biztosít az egyén számára, hanem a nemzethez tartozás és identitás kifejezésének egyik eszköze is.⁷ Az állampolgárság használatával kapcsolatos kutatások rendszerint megragadnak a spekulatív hipotézisek megfogalmazásának szintjén. Ezen elméletek többsége a posztnemzeti alkotmányos patriotizmus⁸ normatív elméletére épül, amelynek értelmében a demokratikus nyilvánosság tagjait nem a közös leszármazás tudata, hanem a konszenzuálisan kialakított és az alkotmányban rögzített politikai alapelvek iránti elkötelezettség köti össze.⁹ A megközelítés implicit módon elfogadja a normatív kozmopolitizmust, és elutasítja az állampolgári szolidaritás hagyományos, etnokulturális felfogását.¹⁰ Az erre az álláspontra helyezkedő szerzők szerint a formális állampolgárság instrumentális jelentősége csökken a globalizáció és az emberi jogok nemzetközi elismerése, illetve a letelepedéssel járó jogok kiszélesedése miatt.¹¹

⁶ Somers, Margaret R.: *Genealogies of Citizenship: Knowledge, Markets, and the Right to Have Rights*. Cambridge Cultural Social Studies. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

⁷ Waldrauch, Harald – Hofinger, Christoph: An Index to Measure the Legal Obstacles to the Integration of Migrants.” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1997. 23 (2). 271–85.; Janoski, Thomas: *The Ironies of Citizenship: Naturalization and Integration in Industrialized Countries*. Cambridge University Press, 2010.; Huddleston, Thomas – Vink, Maarten P.: Full Membership or Equal Rights? The Link between Naturalisation and Integration Policies for Immigrants in 29 European States. *Comparative Migration Studies*, 2015. 3 (1). 1–19.; Hammar, Tomas: *Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens, and Citizens in a World of International Migration*. Research in Ethnic Relations Series. Aldershot, Hants, England: Avebury, 1990.; Delanty, Gerard: *Citizenship in a Global Age: Society, Culture, Politics*. Open University Press, 2000. és Goodman, S. W.: Conceptualizing and Measuring Citizenship and Integration Policy: Past Lessons and New Approaches. *Comparative Political Studies*, 2015. 48 (14). 1905–41.

⁸ Habermas, Jürgen: *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge, Mass: Polity Press, 2001. és

Habermas, Jürgen: *The Crisis of the European Union: A Response*. Polity, 2012.

⁹ Pogonyi Szabolcs: Túl a nacionalizmuson? *Századvég*, 2014. 74 (1). 91–107.

¹⁰ Calhoun, C.: Imagining Solidarity: Cosmopolitanism, Constitutional Patriotism, and the Public Sphere. *Public Culture*, 2002. 14 (1). 147–71.

¹¹ Soysal, Yasemin Nuhoglu: *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. University of Chicago Press, 1995.; Feldblum, Miriam: Reconfiguring Citizenship in Europe.” In: Joppke, Christian (ed.): *Challenge to the Nation-State. Immigration in Western Europe and the United States*. Oxford:

Más elméletek szerint viszont éppen ellenkezőleg, az állampolgárság egyre inkább instrumentálissá válik. A terület egyik kiemelkedő alakja, Christian Joppke például úgy vélekedik, hogy a fejlett országokban az állampolgársági törvények liberalizációja és a többes állampolgárság elterjedté válása miatt a formális állampolgári tagság egyre kevésbé alkalmas az etnikai és a kulturális nemzeti hovatartozás kifejezésére.¹² Ebből következően az állampolgárság identitáski-fejező dimenziója is jelentőségét veszíti,¹³ és a globális világban „az állampolgárság instrumentális felfogása egyre erősebbé válik”,¹⁴ és a vele kapcsolatos emotív viszonyulás jelentőségét veszti. Ezzel ellentétes álláspontot fogalmaz meg a téma talán legfontosabb szerzője, Rogers Brubaker, korszakos munkájában úgy fogalmaz, hogy „az állampolgárság-politika ma elsősorban a nemzeti identitás politikája, és mint ilyen, identitáspolitika, nem pedig az érdekek politikája”.¹⁵

A korlátozott számú alulról építkező (bottom up), empirikus kutatás többsége a bevándorlás kontextusában vizsgálja az állampolgárság mindennapi instrumentális és szimbolikus percepcióit.¹⁶ A határon túli közösségek és a diaszpórák az

Oxford University Press, 1988. 231–71.; Fraser, Nancy: Transnationalizing the Public Sphere: On the Legitimacy and Efficiency of Public Opinion in a PostWestphalian World. In: Benhabib, Seyla – Shapiro, Ian – Petranovich, Danilo (eds.): *Identities, Affiliations, and Allegiances*. Cambridge University Press, 2007. 45–66.; Jacobson, David: *Rights across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.; Spiro, Peter J.: *Beyond Citizenship American Identity after Globalization*. Oxford [England]; New York: Oxford University Press, 2008.; Benhabib, Seyla: Twilight of Sovereignty or the Emergence of Cosmopolitan Norms? Rethinking Citizenship in Volatile Times. *Citizenship Studies*, 2007. 11 (1). 19–36. és Harpaz, Yossi – Mateos, Pablo: Strategic Citizenship: Negotiating Membership in the Age of Dual Nationality. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2018. 0 (0). 1–15.

¹² Joppke, 2010. 111–17.

¹³ Joppke, 2010. 142.

¹⁴ Joppke, 2010. 159.

¹⁵ Brubaker, Rogers: *Ethnicity Without Groups*. Harvard University Press, 2004. 182.

¹⁶ Witte, Nils: Legal and Symbolic Membership. Symbolic Boundaries and Naturalization Intentions of Turkish Residents in Germany. *EUI Working Papers*, no. RSCAS 2014/100.; Oers, Ricky van: *Deserving Citizenship: Citizenship Tests in Germany, the Netherlands and the United Kingdom*. Martinus Nijhoff Publishers, 2014.; Oers, Ricky van – Ersbøll, Eva – Kostakopoulou, Theodora

állampolgársággal kapcsolatos nézeteivel elenyésző számú empirikus kutatás foglalkozik. Ezek többsége arra a következtetésre jut, hogy a határon túli (kettős) állampolgárság elsősorban instrumentális haszna miatt fontos a jogosultak számára: hozzáférést biztosít a fejlett országok munkaerőpiacához.¹⁷ Az Európai Unió tagállamai esetében különösen igaz ez, hiszen az EU állampolgársága lehetőséget teremt az Unión belüli szabad mozgásra és munkavállalásra. Az EU állampolgárságot elsősorban ezért veszik fel az európai emigránsok latin-amerikai leszármazottai,¹⁸ és hasonló megfontolást követnek a bolgár állampolgárságot kérő macedónok is.¹⁹ Egyes esetekben a munkavállalás és tanulás mellett az esetleges háborús konfliktus előli menekülés lehetősége is hozzájárul az európai útlevelek

(eds.): *A Re-Definition of Belonging?: Language and Integration Tests in Europe*. Immigration and Asylum Law and Policy in Europe, v. 20. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2010a.; Oers, Ricky van – Ersbøll, Eva – Kostakopoulou, Theodora (eds.): *A Re-Definition of Belonging?: Language and Integration Tests in Europe*. Immigration and Asylum Law and Policy in Europe, v. 20. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2010b.; Miller-Idriss, Cynthia: 'Everyday Understandings of Citizenship in Germany.' *Citizenship Studies*, 2006. 10 (5). 541–70.; Yanasmayan, Zeynep: 'Citizenship on Paper or at Heart? A Closer Look into the Dual Citizenship Debate in Europe.' *Citizenship Studies*, 2015. 19 (6–7). 785–801. és Van Gorkum, Steven: *Renouncing German Citizenship: Analysis of Citizenship Value Assessment under the Conditions of the Option Model in Germany*. CEU Nationalism Studies Master Theses, 2015/6. Budapest: Central European University, 2015.

¹⁷ Amit, Vered: 'Inherited Multiple Citizenships: Opportunities, Happenstances and Improvisations among Mobile Young Adults.' *Social Anthropology*, 2014. 22 (4). 396–409.; Ong, Aihwa: *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham, N.C: Duke University Press, 1999.; Harpaz, Yossi: 'Ancestry into Opportunity: How Global Inequality Drives Demand for Long-Distance European Union Citizenship.' *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2015. 0 (0). 1–24. és Harpaz, Yossi: 'Compensatory Citizenship: Dual Nationality as a Strategy of Global Upward Mobility.' *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2018. 1–20.

¹⁸ Cook-Martin, David: *The Scramble for Citizens: Dual Nationality and State Competition for Immigrants*. Stanford University Press, 2013. és Tintori, Guido: 'The Transnational Political Practices of 'Latin American Italians.' *International Migration*, 2011. 49 (3). 168–88.

¹⁹ Neofotistos, Vasiliki P.: 'Bulgarian Passports, Macedonian Identity: The Invention of EU Citizenship in the Republic of Macedonia.' *Anthropology Today*, 2009. 25 (4). 19–22.

népszerűségéhez.²⁰ Más kutatások azonban arra mutatnak rá, hogy az állampolgárság intézménye szimbolikus jelentőséggel is bír a diaszpórában élők számára. Az útlevelel nemcsak gazdasági szempontból fontos, hanem egyúttal az egyén társadalmi státuszának is indikátora.²¹ A formális állampolgárság nem pusztán a bürokratikus klasszifikáció eszköze, hanem a nemzeti hovatartozás bizonyítéka is.²² Kutatások szerint a hivatalos okmányok is alkalmasak a diaszpórák és a határon túli közösségek tagjainak²³ az anyaállamhoz való kötődésük kifejezésére.

Tanulmányom célja annak feltárása, hogy milyen szerepet játszottak a határon túli honosításokban az állampolgársággal kapcsolatos pragmatikus és szimbolikus megfontolások a környező országokban élő magyar kisebbségek, illetve a tengeren túli diaszpóra körében. Szemben a vonatkozó szakirodalommal, amely szerint a határon túli állampolgárság kizárólag a gazdasági és a jóléti előnyök miatt fontos az egyének számára, jelen kutatás azt állítja, hogy a honosítottak számára az állampolgárság a nemzethez tartozás formális elismerése is. A Kárpát-medencében és a tengeren túli diaszpórában élő magyar honosítottak egyaránt a magyarországi és a határon túli magyarok közti szimbolikus távolság csökkentését remélik a magyar állampolgárság kiterjesztésétől. Tanulmányomban egy rövid módszertani bevezetés után a határon túli magyarok mindennapi etnikaihatár-tapasztalatát vázolom fel, hogy aztán bemutassam, hogyan és mire használják a magyar állampolgárságot. Az amerikai és az izraeli magyarok percepcióira a tanulmány végén térek rá.

²⁰ Harpaz, Yossi: Rooted Cosmopolitans: Israelis with a European Passport – History, Property, Identity. *International Migration Review*, 2013. 47 (1). 166–206. és Skulte-Ouais, Jennifer: Home Is Where the Heart Is; Citizenship Is Where It Is Safe: Dual Citizenship and Europe.” *Identities*, 2013. 20 (2). 133–48.

²¹ Ferraris, Maurizio – Davies, Richard: *Documentality: Why It Is Necessary to Leave Traces*. Fordham University Press, 2013. és Groebner, Valentin: *Who Are You?: Identification, Deception, and Surveillance in Early Modern Europe*. Brooklyn, NY: Zone Books, 2007.

²² Torpey, John C.: *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship, and the State*. Cambridge, U.K: Cambridge University Press, 2000. 13.

²³ Bakó Boglárka: Igazolt identitás – a magyar igazolvány Baróton. *Kisebbségkutatás*, 2005. 14 (4). 468–80.

Módszertani megjegyzések

Kutatásomban a 2010-ben bevezetett kedvezményes honosítással kapcsolatos köznapi diszpozíciókat és attitűdöket vizsgáltam. A nem reprezentatív kvalitatív kutatás célja annak feltérképezése volt, hogy a kedvezményes honosítással állampolgárságot szerzett határon túli magyarok és a tengeren túli diaszpórában élő honosítottak milyen megfontolásból döntöttek a magyar állampolgárság felvétele mellett. A fent ismertetett szakirodalom és esettanulmányok alapján az állampolgárság instrumentális és szimbolikus dimenzióját egyaránt igyekeztem feltérképezni. A kutatás célja a magyar határon túli állampolgársággal kapcsolatos pragmatikus várakozások és emotív viszonyulások mintázatainak felvázolása volt.

A kutatás során 2014 júniusa és 2015 decembere között összesen ötvenegy félig strukturált mélyinterjút készítettem frissen honosított, külföldön élő magyarokkal (ld. 1. melléklet). Az interjúalanyokat részben előzetesen toboroztam online fórumok és közösségi oldalak, részben pedig helyi kutatási asszisztensek segítségével. Annak érdekében, hogy pontosabb képet kapjak a magyarországi lakóhely nélkül honosítottak percepcióiról és az azokat meghatározó szociokulturális és egyéb változókról, az interjúk alanyait négy különböző helyszínen rekrutáltam, és az interjúkat nagyjából arányosan osztottam el a helyszínek között. A két határon túli mintám (Erdély, Vajdaság) esetében magyar anyanyelvű honosítottakat kérdeztem. Esetükben a magyar nyelv használata és általában a kisebbségi lét dilemmái a mindennapok részét képezték. Az erdélyi (többségében kolozsvári, kisebb részben székelyföldi) válaszadók jellemzően magyar nyelvű, sőt, magyarországi médiát fogyasztottak, és mindennapi életükben inkább a magyar nyelvet használták. Interjúalanyaim többsége kifejezetten tájékozott volt a magyarországi közélet kérdéseiben. A kedvezményes honosítás körüli vitákat gyakorlatilag minden válaszadó fel tudta idézni, a többség az erre vonatkozó kérdés kapcsán azonnal a 2004. decemberi népszavazással kapcsolatos emlékeit és érzelmeit idézte fel a népszavazás pontos dátumának megemlítésével. A két határon túli terep kiválasztásában fontos szempont volt, hogy Románia már az Európai Unió tagja. Míg Erdélyben a magyar állampolgárság viszonylag kevés pragmatikus előnnyel jár, a vajdasági magyarok számára a magyar útlevél lehetővé teszi a magyarországi és az európai uniós munkavállalást és

letelepedést. A határon túli magyarok mellett a köznyelvben tengeren túli diaszpórában élő frissen honosítottak a magyar állampolgársággal kapcsolatos motivációit és percepcióit is szerettem volna felmérni. Az Európai Unión kívüli, Magyarországtól földrajzi és politikai értelemben is távoli országokat kerestem, ahol jelentősebb számú frissen honosított, a magyar nyelvet mindennapi életében ritkábban használó magyar él. Kutatásomban ezért amerikai (New York, New Jersey és Massachusetts államokban élő) és izraeli magyarokat is kérdeztem. Az itt élő magyarok rendkívül sokszínűek, de az interjúalanyaim többségére jellemző volt, hogy mindennapi életükben nem, vagy csak szűk baráti körben használták a magyar nyelvet. Több olyan interjúalanyom akadt, akik gyakorlatilag nem, vagy alig beszélt magyarul, ezért az interjút is angol nyelven folytattuk. Jellemző volt továbbá, hogy az amerikai és az izraeli magyarok egyáltalán nem, vagy csak alkalmanként, rendszertelenül követték a magyarországi médiát és általában a Magyarországgal kapcsolatos híreket. Ellentétben a határon túli magyarokkal, a tengeren túli diaszpórában élő válaszadók keveset tudtak a magyarországi közéletéről, egyebek között a kedvezményes honosítás körüli vitákról. Ez alól leginkább a tengeren túli diaszpórában élő, ám a határon túli területekről származó válaszadók voltak kivételek.

Az átlagosan 45 perces interjúk többségére személyes találkozás során került sor. Az interjúkat rendszerint az életúttal kapcsolatos általános kérdésekkel kezdtem. Arra törekedtem, hogy a beszélgetés informális legyen, és a válaszadók kizökkenjenek az interjúszituációból. Erre két okból is szükség volt. Az interjúalanyok egy része nyilvánvalóan már korábban elmondott és megkonstruált,²⁴ koherens identitásnarratívát²⁵ prezentált. Ezért a beszélgetés elején elhangzott performanszok sokkal inkább előre eltervezett, szinte színpadias, dramatizált előadáshoz,²⁶ semmint spontán válaszhoz hasonlítottak. Az ilyen megnyilatkozások minden bizonnyal a magyarsághoz való érzelmi és biográfiai kötődést voltak hivatottak

²⁴ Schechtman, Marya: *Staying Alive: Personal Identity, Practical Concerns, and the Unity of a Life*. Oxford University Press., 2014.

²⁵ Erikson, Erik H.: *Identity Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton Company, 1968. 217.

²⁶ Goffman, Erving: *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1959.

demonstrálni és igazolni.²⁷ Jó példa erre a Vajdaságból gyerekkorában Amerikába elszármazott, nyolcvanas éveiben járó U7, aki az interjú elején az egész életét a magyar állampolgárság elvesztésének és visszaszerzésének narratívájában keretezte. A kerek történet az állampolgárság elvesztését a II. világháborús etnikai erőszak és az azt követő kényszerű emigráció, illetve a magyarságtól és szülőföldtől való eltávolodás metaforájaként mutatta be, az állampolgárság újbóli megszerzését pedig a múltbeli sérelmek kompenzációjaként, sőt, a magyarsághoz való szimbolikus hazatalálásként értelmezte, hozzátéve, hogy a magyar okmányok megszerzésével életútja teljessé és befejezetté vált. Több idősebb interjúalany jelezte, hogy úgy készült a beszélgetésre, mint egy fellépésre. Bár az etikai szabályok szabta keretek között igyekeztem a lehető legkevesebb előzetes információval ellátni a megkérdezetteket, többen elmesélték, hogy az interjú előtt alaposan átgondolták, hogy mit is tudnak mondani a magyar állampolgárság kapcsán. Volt, aki azt hitte, hogy az interjúról videófelvétel is készül, és ezért elegáns ruhába öltözött. Az interjúk során azonban sikerült az előre megkomponált narratíváktól a spontán válaszok felé terelni az alanyokat. Egyebek között ennek a jele volt az, hogy az interjúalanyok a beszélgetés során olyan dilemmákra figyeltek fel, amelyekre nem tudtak egyértelmű és ellentmondásmentes választ találni. A beszélgetés természetessé válását jelezte, hogy a válaszadók a politikai korrektség normáit sértő olyan kijelentéseket tettek, amelyeket saját elmondásuk szerint sem vállaltak volna nyilvánosan. Jellemző volt beszédjük nyelvezetének változása is, és a formális etikett elhagyása. Az idő előrehaladtával és az oldottság erősödésével az interjúalanyok gyakran fogalmaztak meg sarkos véleményeket és használtak vulgáris kifejezéseket. Ahogyan a beszélgetés előrehaladt, úgy vesztették jelentőségüket az interjú készítőjével kapcsolatos előítéletek is. Az interjúalanyok egy része a kutatásban való részvételt az etnikai szolidaritás kifejezésének tekintette, és egyúttal saját a magyar nemzethez való tartozásának demonstrálására használta. Volt, aki megvendégelt, otthonába invitált, vagy kisebb városnézést tartott, mondván, ez természetes, ha egy amerikai magyarhoz egy magyarországi magyar látogatóba érkezik. Egy másik, szintén amerikai magyar válaszadó az interjú kedvéért

²⁷ Wodak, Ruth: *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. Palgrave Macmillan, 2009. 10-12.

nemzeti színű karkötőt öltött, hogy ezzel is kifejezze Magyarországgal és a magyarokkal való szoros érzelmi kapcsolatát. Mások viszont kifejezetten bizalmatlanok voltak. I2, a gyerekként Kárpátaljáról Izraelbe emigrált idős férfi például az interjút egy előzetes ismerkedési beszélgetéshez kötötte, amelynek során, mint azt utólag elmondta, meggyőződhetett róla, hogy a magyarországi kutató nem antiszemita célokra akarja használni az interjút. A határon túli magyarok esetében gyakran az etnikai szolidaritás és a bizalmatlanság egyaránt tapasztalható volt. Az ambivalens attitűdök oka minden bizonnyal a határon túli magyarok magyarországi és magyarországi magyarokkal kapcsolatos ellentmondásos tapasztalata. Mint azt az interjúk elemzése során részletesebben bemutatom, az anyaországgal kapcsolatos határon túli normatív elvárások gyakran ellentétesek az egyéni tapasztalatokkal, amelyek során a határon túli magyarokat a „belmagyarok” elutasítják, sőt, idegenként azonosítják. A beszélgetés során ezeket az ambivalens érzelmek is fokozatosan eltűntek, miután az interjúalanyok azt tapasztalták, hogy a kutató tisztában van a határon túli magyarokkal kapcsolatos magyarországi sztereotípiákkal. Az interjúk kisebb része telefonos illetve Skype-beszélgetés formájában rögzítettem. Ezek az interjúk a vártnál sikeresebbek voltak. A telefonos interjúkkal kapcsolatos módszertani aggályok jelen kutatás során nem igazolódtak be. Sőt, a személyes jelenlét nélkül zajló beszélgetések zöme kifejezetten belsőséges, esetenként egyenesen vallomások jellegű volt. A saját otthonukból válaszoló interjúalanyok könnyebben szabadultak fel a formális interjúval kapcsolatos elvárások alól. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a beszélgetésre nem kellett formális fellépésként gondolniuk, és az interjúra saját lakásuk otthonos környezetében került sor. Valószínűleg fontos szerepe volt annak is, hogy a kérdező önkéntelen nem verbális kommunikációja nem befolyásolta a válaszadást.

A határon túli magyarok és az etnikai határmezsgyék

A határon túli magyarok identitásmintázataival kapcsolatban számos kutatás kimutatja, hogy a szomszédos országokban kisebbségként élő magyarok a mindennapi élet során sokszor kerülnek etnikai döntési helyzetbe.²⁸ A multinacionális környezetben gyakran a nyilvánosan használt nyelv megválasztása is tudatos mérlegelés tárgya. Interjúalanyaim közül a Szabadkán és a Kolozsváron kisebbségben élő magyarok szinte kivétel nélkül beszámoltak olyan esetekről, amikor a nyilvános nyelv megválasztása dilemmát okozott, és olyan helyzetekről is, amikor a magyar nyelv használata kellemetlenséggel járt. Mint arra egyes kutatások rámutatnak, a kisebbségi nyelv nyilvános használatának elfogadottsága összefügg a kisebbségi nyelvhasználók demográfiai arányával:²⁹ a többségi nyelv szimbolikus dominanciája ott erősebb, ahol a kisebbséghez tartozók aránya alacsonyabb (Horváth 2005). A többségi nyelv nyilvános használatával kapcsolatos elvárás az interjúalanyaim közül sokan a többségi nemzet kisebbségellenes intoleranciájaként értékelte. „Megtanultam, hogy ha elmegyek otthonról, ha a külvilággal érintkezem, ha vásárolni megyek, akkor szerbül kell beszélnem” (S11). A hallgatóságos nyelvhasználati normák jelentőségét jól szemlélteti a Székelyföldről származó, ám évtizedek óta Kolozsváron élő, saját bevallása szerint románul alig beszélő, magyarságára nagyon büszke R16 megjegyzése: „A kolozsvári sokkal toleránsabb, inkább hallgat, inkább meggondolt, inkább befogja a száját, azok [a székelyek] pedig nagy pofával kommentálnak. Például engem idegesít, amikor a Toldin megyek, és hangosan beszélgetnek ezek a

²⁸ Brubaker, Rogers: *Ethnicity Without Groups*. Harvard University Press, 2004. és Fox, Jon E., – Miller-Idriss, Cynthia: *Everyday Nationhood. Ethnicities*, 2008. 8 (4). 536–63.

²⁹ Horváth István: Románia: a kisebbségi nyelvi jogok és intézményes érvényesülésük. In: Kántor Zoltán és Eplényi Kata (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, 2012. 172–96.; Horváth István: Nyelvi dominancia, nyelv váltás és médiafogyasztás a romániai magyarok körében. In: Apró István (szerk.): *Média és identitás*. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2014. 41–54. és Kovács Zsuzsanna: Az etnikai identitás és a román nyelvhez, illetve közösséghez kapcsolódó viselkedésminták székelyudvarhelyi magyar fiatalok mindennapjainak vizsgálatában. *Magyar Kisebbség*, 2014. 71 (2). 117–32.

székelyek, egyetemisták, őket nem zavarja. Tehát ők nem tudják, hogy most itten nekünk kuss. Magyarul beszélgetnek, még engem is idegesít.” A nyelvhasználattal kapcsolatos elvárásokra természetesen nagyon különböző válaszok születnek. Az egyik lehetséges stratégia az elvárásoknak való megfelelés: „[a románokkal beszélni lehet] akármilyen nyelven, csak ne magyarul. Ha németül beszélek, angolul, akármilyen nyelv, csak ne legyen magyar. Rögtön a képe más már.” (R4) Mások kevésbé konfliktuskerülők, és akár konfrontáció árán is ragaszkodnak a magyar nyelvhasználatához. S12 helytelenítette, hogy „előfordul, hogy két magyar is szerbül szólal meg és beszél egymáshoz nyilvános helyen – akár a boltból is kimegy, ha csak szerbül szolgálják ki”, majd elmesélte, hogy az interjút megelőző napon négy szabadkai gyógyszerért kellett felkeresnie, hogy végre találjon egyet, ahol az eladó nem kifogásolja a magyar nyelvhasználatot. Bár a nyelvhasználattal kapcsolatos elvárás nem feltétlenül okoz sérelmet, de mindenképpen emlékezteti a kisebbségben élő magyarokat az etnikai határokra: egyrészt a többségi nemzettől való különállásra, másrészt a magyar nemzethez való tartozásra. A mindennapi etnikai döntések és a nyelvi/kulturális örökség fenntartásának nehézsége egyúttal erősíti a határon túl élők körében a felfogást, miszerint ők „valódibb”, „igazabb” magyarok, mint a Magyarországon élők, akik adottnak vehetik a nemzeti nyelv használatát és a hátrányos megkülönböztetés hiányát. „A magyarok ott ők is verték a mellüket, hogy ilyen magyarok, de mondom, gyertek Romániába, és itten izéljetez, lássátok meg, hogy milyen a magyar nép, és milyen itt Romániában. Volt egy kis diskurzus. Itten lenni magyarnak, nem ottan.” (R14) „A magyarországi magyarok és a vajdasági magyarok teljesen más stílusú, mentalitású embereknek tűnnek valamiért. Szerintem ezt arra vezetem vissza, hogy a magyarországi magyaroknak mindig megvolt a saját, egyéni autoritása, és nem kellett harcolniuk semmiért.” (S2)

Mindez azonban nem jelenti, hogy a szomszédos országokban élő magyarok problémamentesen magyarként azonosulnak. A határon túli magyarok általában idealizált anyaországgéppel rendelkeznek,³⁰ és a

³⁰ Feischmidt Margit: A határ és a román stigma. In: Szarka László – Kovács Nóra (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás köréből*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 43–58.; Fox, Jon E.: *From National Inclusion to Economic Exclusion: Transylvanian Hungarian Ethnic Return Migration to*

határon túli területeket az egységes Kárpát-medencei magyar nemzet integráns részének tekintik. Másrészt azonban világosan érzékelik az őket a magyarországi magyaroktól elválasztó határokat – nemcsak a fizikai, hanem a szimbolikus határokat is. Mint azt számos kitűnő tanulmány kimutatta, a határon túliak gyakran tapasztalnak előítéleteket a magyarországi magyarok részéről is.³¹ Sokan arról számoltak be, hogy Magyarországon idegennek, románnak avagy szerbnek bélyegezték őket, vagy csak jó szándékkal megdicsérték őket azért, mert ilyen jól megtanulták a magyar nyelvet. „Itt az van, hogy magyar vagy, és menj oda. Ott viszont azt mondják, hogy nem vagy magyar, és visszaküldenek ide. Szóval az erdélyiek úgy valahogy nem nagyon... se ide, se oda. [...] Általános vélemény Erdélyben, hogy a magyarországiak beképzelték és lenézik minket.” (R7) Érkeztek pejoratív értelmű megjegyzések, hogy ’jöttek a románok’, vagy még ennél durvábbak is. Tehát konkrétan volt úgy, hogy lerománoztak, lerománcigányoztak, ilyen is volt. Tehát volt ilyen, nem csak ott, egy másik labdarúgó torna esetében, Tata esetében is. Emlékszem pontosan, a győriek edzője mondta azt, hogy ’na, megjöttek a bűdös románok’, meg satöbbi.” (R11) „Én római katolikus vagyok, a pap bácsi, ahova járok, tényleg székellyföldi, alig beszél románul, szegény semmit nem tud effektíve, és kiment Magyarországra, és azt mondják neki, hogy oláh, meg lerománozták.” (R15) „Nem kellünk ide se, oda se. Már meg vagyunk szokva ezzel.” (R4)

Hungary. In: *Diasporic Homecomings: Ethnic Return Migration in Comparative Perspective*. Stanford University Press, 2009. 186–207. és Bárdi Nándor: *Different Images of the Future of the Hungarian Communities in Neighbouring Countries*, 1989–2012. *European Review*, 2013. 21 (04). 530–52.

³¹Feischmidt Margit: A határ és a román stigma. In: Szarka László – Kovács Nóra (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás köréből*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 43–58.; Bakó Boglárka: *Igazolt identitás – a magyar igazolvány Baróton. Kisebbségkutatás*, 2005. 14 (4). 468–80.; Veres Valér: Az erdélyi magyarok nemzeti kisebbségi identitásának alakulása a Kárpát Panel tükrében. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.) *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Editura ISPMN, 2012. 15–78. és Fox, Jon E.: Vándorló nemzet(i)-identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon.” In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2005. 7–32.

A magyar nemzethez való tartozást megtagadó magatartás a határon túliakban negatív érzelmeket kelt a magyarországi magyarokkal szemben, és erősíti a sehova – sem a honos ország többségi nemzetéhez, sem az anyaországi magyarokhoz – sem tartozás köztes érzését. A határon túli magyarok jellemzően magukhoz közelebbinek érzik a más határon túli magyarokat, mint a magyarországiakat.³² (R16) kifejtette, hogy „legjobban mi erdélyiek a felvidéki magyarokkal értjük meg magunkat, nem az anyaországgal. És a felvidéki magyar is sokkal szívesebben jön Erdélybe, mint Magyarországra, mert itt azt a hangulatot kapja, ami neki ismerős, vagy amire vágyik. Magyarországon nem kapja mondjuk meg azt”. Ahogyan arra a Kárpát Panel fentebb idézett kutatásai rámutattak, az egységes magyar nemzethez tartozónak tekintik magukat, tisztában vannak, sőt büszkéek a regionális, hangsúlyozottan határon túli magyar identitásukra. Sokan nem is tudják Magyarországon elképzelni az életüket. S5, aki nagyon fontosnak tartotta a magyar identitás megőrzését, úgy vélte, hogy „én nem is fogom tekinteni soha, soha édesanyámnak Magyarországot”. Hasonlóan nyilatkozott S6 is, aki szerint a vajdasági magyarokat „végvári mentalitás” jellemzi, és hozzátette, hogy nem is akar Magyarországra menni, hiszen ő Vajdasághoz tartozik, és az itteni magyar kisebbség érdekeit szeretné előmozdítani. Az esetleges határmódosítás lehetőségéről morfondírozó S5 így vélekedett: „Adják vissza Erdélyt. De nem t’om, én oda nem mennék. Szóval Magyarba biztos nem költöznék, még akkor se. Itt jó lennék, ha Magyarország lenne itt.” Az ilyen és hasonló megnyilatkozások összhangban vannak a Kárpát Panel felméréseivel, amelyek megállapítják, hogy az erdélyi és a vajdasági magyarok a magyarországi magyarokról hasonlóan negatív véleménnyel vannak, mint a helyi román illetve szerb többségről³³

³² Veres, 2012.

³³ Veres Valér: The Minority Identity and the Idea of the ‘Unity’ of the Nation: The Case of Hungarian Minorities from Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine. *Identities*, 2015. 22 (1). 88–108. 101.; Veres Valér: National Attitudes of Ethnic Hungarians From Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine: A Comparative Perspective. *Studia Urb Sociologia*, 2013. LVIII (1). 87–112. és Papp Z. Attila: Az etnocentrizmus szerkezete kisebbségben - a fókuszcsoporthoz tartozók alapján.” In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Editura ISPMN, 2012. 79–116.

A magyar állampolgárság és az etnikai határok Erdélyben és a Vajdaságban

Az állampolgársággal járó pragmatikus, haszonelvű megfontolások mellett (Pogonyi 2017a, 5. fejezet) az erdélyi és a vajdasági válaszadók többsége elsősorban szimbolikus jelentőségűnek tartotta a magyar állampolgárság felvételét. Többen demonstratív módon elutasították, hogy valamilyen egyéni haszonszerzési ok motiválta őket. A magyar állampolgárság „erkölcsileg a legfontosabb [...] nem azért vettük, hogy meheessünk, vagy ne meheessünk, hanem egyszerűen azért, hogy legyen” – mesélte S9. Mások is hasonlóan nyilatkoztak: „Nincs gyakorlati haszna.” (S11); „Nem is azért kértem, hogy legyen valami hasznom belőle. [...] Akkor lett volna előnye, mikor a románoknak még vízumkényszerük volt, akkor lett volna ebből a szempontból előnye, hogy magyar személyivel, állampolgársággal, útlevelemmel mehetek volna könnyen. Most már ez nem érdekes, a románnal elmehetek Angliába is.” (R7) A haszonszerzési motivációk határozott elutasítását minden bizonnyal a határon túli magyarok magyarországi támogatásával kapcsolatos jóléti sovíniszta diskurzusok³⁴ motiválták.

A magyar állampolgárság szimbolikus jelentőségét a 2004-es népszavazás fényében érthetjük meg. A magyar állampolgársággal kapcsolatos általános kérdésre a legtöbben spontán módon a népszavazásról kezdtek beszélni. A határon túli állampolgárság bevezetését indítványozó 2004-es magyarországi népszavazás érvénytelenségét, illetve a népszavazás körüli politikai vitát az erdélyi és a vajdasági interjúalanyok zöme traumatikus eseményként idézte fel. Számos válaszadó pontosan és részletesen leírta a népszavazás utáni érzéseit, sőt azt is fel tudta idézni, hol, milyen társaságban tartózkodott a népszavazás eredményeinek megismerésekor. Sokan arról számoltak be, hogy sokkolta őket a döntés, és nem értették, miért taszítják el őket maguktól a magyarországi magyarok. A legtöbb határon túli válaszadó egyéni és kollektív dühöt érzett. „Hatalmas felháborodást keltett Székelyföldön, s a szüleim körében s az

³⁴ Kiss Tamás: *Nemzetdiskurzusok hálójában. Az állampolgárság-politika, mint a magyar nemzetre vonatkozó klasszifikációs küzdelem epizódja és eszköz. Magyar Kisebbség*, 2013. 48. 7–95.

ismerőseim körében is, amikor először visszautasították Székelyföldnek s a többi magyar régióknak az állampolgárságra vonatkozó kérelmét. Mindenkinek nagyon-nagyon rosszul esett.” (R2); „Hát ez egy undorító történet volt.” (S4); „Nagyon fájoan érintett [...] de nem csak engem, hanem körülöttem mindenkit.” (S5); „Nagyon dühösen követtük a dolgokat, és nagyon haragudtunk.” (S8); „Tragédiának vettük.” (S9); „Egyfajta arcul köpésként éreztem.” (R11). A válaszadók közül többen a trianoni békeszerződéshez hasonlították a 2004-es népszavazást: „Hát az teljes trianoni letargia volt. [...] A trianoni trauma azt gondolom, hogy megismétlődött. [...] Sajnos mai napig életem egyik gyásznapijának tartom.” (S6)

Bár voltak, akik elsősorban a Gyurcsány-kormány politikáját okolták („Mindenkinek azt mondta, hogy az jár nekünk. Gyurcsány Ferenc volt az egyetlen, aki azt mondta, hogy nem jár.” (S12); „Úgy rögzült meg bennem, hogy az MSZP volt az, aki ezt ellenezte, szintén a 2004. december 5-i, az akkori Gyurcsány-kormányból kifolyólag is ők voltak azok, akik ezt inkább ellenezték.” (R11)), a népszavazás kudarcát szinte mindnyájan általánosabb keretben értelmezték, és a magyar nemzetből való szimbolikus kirekesztésként értékelték. „Azért ellenezték, mert az erdélyieknek azt mondják, hogy oláhok.” (R1); „Úgy éreztük, mint hogyha nem éreznének minket magukénak.” (R2); „Magyarországon leszavazták, hogy ne menjek oda se, ne legyek magyar állampolgár se. És akkor egy kicsit azt mondja az ember, hát akkor hova tartozok? Mert itt azt mondják, hogy menjek le Magyarba, ők meg azt mondják, hogy ne menjek oda, hanem maradjak itt.” (R7) Az egyik válaszadó egyenesen rasszizmussal vádolta a magyarországi magyarokat: „Ha a magyarországi magyarok elnyomják az igazi magyar nemzetet más országból, akkor kérlek szépen a világ összes nemzetei, nem is tudom, nem akarok durva szavakat használni, én nem szeretek, nem ítékezhetek valaki felett. De igazán nem látom helyesnek, hogy valaki ilyen fajgyűlölő legyen. Mert tulajdonképpen ez egy fajgyűlölet” (R21).

A népszavazás kudarc a határon túliakban megerősítette a magyarországi magyaroktól való elkülönülés érzését, a „belmagyarokkal” szembeni negatív attitűdöket és a sehová sem tartozás köztes érzését. „Hideg zuhanyként hatott az emberre, hogy na hát most már éppen nem is kellünk, mert hát mi a vagyunk a nem tudom én mekkora nagy ellenség, mert előzőnöljük az országot meg hasonló, ugye, amivel riogatta bizonyos egyén.” (S9); „Az

tulajdonképpen itt egy mérőföldkő volt Erdély-szerte, én úgy érzem, hogy az kiváltott egy valamilyen szintű ellenreakciót a magyarországi magyarokkal szemben.” (R11). Akadtak, akik a magyar nemzetből való szimbolikus kitagadásként értelmezett döntésre a magyarországi magyarokkal, illetve a magyar állammal szembeni szakítással akartak válaszolni: „Én nagyon komolyan gondolkoztam azon, hogy én is nyilvánosan fölgyújtom a magyar igazolványt, és az igazolványt fölgyújtó emberek közé sorakozom.” (S6). Akadt, aki a sérelem hatására megfogadta, hogy ezek után már akkor sem akar magyar állampolgárságot, ha egyszer mégis lehetségessé válna a megszerzése. „Bennem volt egy bizonyos sértődés ugye, én akkor azt mondtam, mikor megtörtént 2004, hogy soha többé. Én szívemben magyar vagyok, nemzeti érzelmű. Soha többé nem fogok papírért, dokumentumért sorba állni.” (S5)

A 2010-es állampolgársági törvényt sokan úgy értelmezték, hogy az anyaország jóvát teszi a 2004-es elbukott népszavazás során keletkezett szimbolikus károkat. A kedvezményes honosítás lehetőségének törvénybe iktatása azt az üzenetet küldte, hogy Magyarország a nemzet részeként ismeri el a határon túliakat. Egyesek egyenesen katartikus élményekről számoltak be. „A Gyurcsány-kormány ideje alatt kezdődött, és akkor a kormány részéről jövő elutasítás azért nagyon rosszul esett. Igen, viszont lehet, hogy éppen amiatt volt nagyobb élmény, hogy mégis elfogadtak az Orbán-kormány alatt.” (R9) Ahogyan a 2004-es népszavazást a nemzetből való kirekesztésként élték meg, úgy a 2010-es állampolgársági törvényt a nemzet egyenlő és teljes tagjaként történő szimbolikus elismerésnek tekintették. Voltak, akik reményüket fejezték ki, hogy az állampolgársági törvény segíthet a magyarországiak és a határon túliak közötti szimbolikus határok lebontásában, vagy legalábbis a távolság csökkentésében. „Most már egyetemes magyarság van. Érti, tehát nincsen külhoni meg ottani, hanem csak egy van.” (S1); „Sokat jelent számunkra maga a tény, hogy megerősítette bennünk, hogy igenis, részükről elfogadtak minket.” (R9) „Jó érzés, meg minden. Része lehetek úgymond a magyaroknak, a hivatalos magyaroknak.” (R8)

Miközben a határon túli válaszadók döntő többsége az állampolgárság megszerzését a magyar nemzethez való tartozás szimbolikus elismerésének tekintette, egyetlen válaszadóm sem gondolta, hogy a formális állampolgárság a nemzeti identitás

megélésének fontos eleme. Mint arra a Kárpát Panel felmérései rámutatnak, a határon túli magyarok elsősorban a magyar nyelvet és a kultúrát tekintik a nemzethez való tartozás legfontosabb pillérének, az állampolgárságot sokkal kevésbé (Kiss and Barna, n.d.). Interjúalanyaim hasonlóan vélekedtek a kérdésről: „Nekem nem szükséges feltétlenül egy hivatalos okmány ahhoz, hogy magyarnak érezzem magam. Ezt mindig fontosnak tartottam leszögezni. De hogyha már van ez, akkor igenis éltem vele, mert úgy érzem, hogy ez is erősíti a magyarságtudatomat, ezáltal egy hivatalos kifejezést nyer.” (R11); „Hát mondjuk az a papír nem mondhatom, hogy... azelőtt is megvolt bennünk persze a hovatarozás érzése, de maga az a tény, hogy Magyarország részéről tényleg elfogadtak, és úgy éreztük, hogy akkor közelebb kerültünk az anyaországhoz.” (R9) Olyan interjúalany is akadt, aki tisztában volt és explicitte tette az identitás megélése és a formális, intézményesített állampolgárság összefüggésének ambivalenciáját: „Hogyha azért van egy írott formája valaminek, akkor teljesen más. Tényleg, számunkra nagyon sokat jelent ez a papír. [...] Ezek ilyen ambivalens érzések egy kicsit, mert talán egy kicsit bürokratikus hangzik az, hogy az a darab papír, viszont mégiscsak ez a darab papír által érezzük azt, hogy részei vagyunk a nagy magyar nemzetnek és a magyar kultúrának.” (R2) Volt, akinek a szemében az útlevele elsősorban nem az utazást lehetővé tevő praktikus dokumentum volt, hanem a nemzethez való tartozás és identitás hivatalos és megkérdőjelezhetetlen bizonyítéka: „Hát én beképzelt vagyok, az biztos, hogy nekem van magyar útlevelem, magyar papírom. Azt jelenti, hogy én tartozom valahová.” (R4) Az állampolgárság és a nemzethez való tartozás viszonya csak első ránézésre tűnik ellentmondásosnak. A fenti idézetek alaposabb elemzéséből kitűnik, hogy az érintettek szubjektív nemzeti azonosságtudata nem függ a formális állampolgárságtól, viszont – különösen a 2004-es népszavazás után – az állampolgárságot a magyarországi magyarok általi nemzettség elismerésének tekintették. A kutatásban résztvevő válaszadók azon reményüknek adtak hangot, hogy az állampolgárság megszerzése után a magyarországi magyarok nem vonhatják kétségbe a határon túliak a magyar nemzethez való tartozását.

A magyar állampolgárság és az útlevele a magyar nemzethez való tartozás érzésének erősítése, illetve a magyarországi és a határon túli magyarok közötti szimbolikus határok eltörlése mellett a határon túli

kisebbségek és a többségi nemzet közötti szimbolikus határ megerősítésének az eszköze is. A magyar kormány egyik deklarált célja az állampolgárság kiterjesztésével a határon túli magyar kisebbségek asszimilációjának meggátolása (Pogonyi 2017a, 86, 99). Ennek a törekvésnek a sikere legalábbis kérdéses, hiszen a magyar útleveél megkönnyíti a határon túli magyarok áttelepülését Magyarországra vagy akár az Európai Unión belüli migrációt is. Az interjúk során annyi mindenestre kiderült, hogy a határon túli magyarok státuszszimbólumként is tekintenek a magyar állampolgárságra és az útleveélre. A magyar állampolgárság egyszerre szimbolikus és instrumentális jelentőségű „etikai tőke” (Kim 2018), hiszen lehetővé teszi a közvetlen pragmatikus értékkel nem járó magyar nemzethez való tartozás státuszelőnyökre történő konvertálását. A magyar állampolgárság megszerzése után a határon túli magyarok már nem kizárólag „hazátlan” nemzeti kisebbségek, hanem egy szomszédos állam teljes jogú tagjai. A magyar állampolgárság értékét minden bizonnyal növeli, hogy Magyarország a globális fejlettségi hierarchiában elfoglalt pozíció tekintetében megelőzi Romániát (Melegh et al. 2016; Kiss 2017) és Szerbiát egyaránt. „Ilyesmit el se tudtunk képzelni [...], hogy megérjük aztat, hogy mondhatjuk a románnak, hogy 'én magyar is vagyok'.” (R1) A leginkább plasztikusan R10 vázolta föl a kisebbségi státusz emelésére vonatkozó reményeit: „Na, bozgor, csúnya jelző a magyar nemzetnek. Tulajdonképpen azt jelenti, hogy ember ország nélkül, befogadott valami más idegen országba. [...] És akkor igen is, itt a lehetőség, na barátom, most már megvan a magyar állampolgárság, te meg csak román vagy. Én vagyok román állampolgár is, ha nekem tetszik, én tudok itt élni, és tudok akárhol a világ különböző más részében élni. Viszont te nem tudsz élni a külön más részében, mert csak itt tudsz élni, de itt se jó. De itt se jó. És akkor igazán mostan úgy el vannak csendesedve.” Több vajdasági válaszadó kifejezte reményét, hogy akár a magyarokkal szembeni előítéletek is csökkenhetnek, hiszen sok magyar felmenővel rendelkező szerb is elkezdett magyarul tanulni a magyar állampolgárság megszerzése érdekében.

Az állampolgárság és az útlevél segítségével történő „identitás-menedzsment”³⁵ eszköze nemcsak a magyarországi magyarokkal és a helyi többséggel szemben használható. A vajdasági választadók esetében a magyar útlevél nyilvánvaló pragmatikus előnyökkel jár, hiszen lehetővé teszi az EU-n belüli munkavállalást. Nem meglepő, hogy a jelen kutatást kiegészítő online felmérés szerint a frissen honosított szerbiai magyarok közel 70 százaléka igényelt magyar útlevelet.³⁶ Az erdélyi magyarok számára a magyar útlevél nem biztosít ilyen plusz előnyöket a honos állampolgársághoz képest. Felmérésemben azonban ennek minden második erdélyi honosított igényelt magyar útlevelet.³⁷ Az erdélyi interjúk során sokan fejezték ki abbéli reményüket, hogy külföldi utazás avagy munkavállalás esetén előnyös hivatalosan is „magyarként” prezentálni magukat. A kutatásban részt vevő erdélyi választadók körében gyakori volt a nézet, miszerint Nyugat-Európában szívesebben látják és alkalmazzák a magyarokat, mint a meglehetősen rossz megítélésű románokat vagy a szerbeket. A magyar állampolgárság, mindenekelőtt a magyar név és az útlevél segítségével a határon túli magyarok megpróbálják magukat kivonni a románokkal és a szerbekkel kapcsolatos előítéletek és az őket sújtó diszkrimináció alól: „Jobban megnyílnak a határok a magyar útlevél segítségével, mint a románnal. Másképp is néznek ránk. Igen, másképp néznek ránk. Főleg Európa-szerte, Amerikában és máshol [...] egy kicsit ellenérzéssel viselkednek a szomszéd országok is, Európa többi országai a román állampolgárokkal kapcsolatosan bizonyos okok miatt. [...] Hát, lopás, meg ilyenek. Szóval általában román nemzetiségűnek vallja magát külföldön az, akit különböző bűncselekményeken kapnak, és ezért úgy elterjedt a híre ennek az egésznek. Aki magyar útlevéllel utazik, arra nem néznek olyan gyanúsán.” (R2); „[Ha magyar útlevéllel utazol,] akkor magyarnak vesznek. Én szerintem azért Magyarországnak valahogy egy kicsit nagyobb a tekintélye, mint Romániának. Sajnos Romániából a vendégmunkások, akik kimentek, eléggé lejárátták az országot.” (R12); „Angliában például nagyon nézik, hogy magyar

³⁵ Pogonyi Szabolcs: The Passport as Means of Identity Management: Making and Unmaking Ethnic Boundaries through Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2018.

³⁶ Pogonyi Szabolcs: *Extra-Territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*. Palgrave Macmillan, 2017a. 172.

³⁷ Pogonyi, 2017a. 172.

állampolgársága van, és a magyar útlevelet azt nagyon nézik. A románok nagyon lopnak. Tehát úgy vannak elkönyvelve, mint valami cigányok, lopnak, és mást sem csinálnak, csak kimennek külföldre, és akkor lopnak. És ez tény és való.” (R15).

Állampolgárság és szimbolikus diaszpóra identitás

Ellentétben a Kárpát-medencei határon túli magyarokkal, a „nyugati” diaszpórában élők számára a magyar származás nem stigmatizált. Az amerikai és az izraeli interjúalanyaim számára a magyar identitás jellemzően szimbolikus etnicitás.³⁸ A magyar kultúra és nyelv nem a mindennapi életben legfeljebb a magánszférában jelenik meg. Ahogyan arra fentebb utaltam, a kutatásban résztvevő izraeli és az amerikai frissen honosított magyarok többsége nem követi a magyar politikát és a közéletet, sokan pedig a magyar nyelvet sem beszélték. A Magyarországgal kapcsolatos elképzeléseik általában nosztalgikusak voltak, és kevésbé alapultak személyes tapasztalaton. Ahogyan azt korábbi kutatások kimutatták (Bába 2015; Papp 2008, 432–62; Bartha 2002), a harmadik generációs magyar kivándorlók már jellemzően teljességgel integrálódnak a befogadó ország társadalmába és kultúrájába, a magyar nyelvvel és hagyományokkal csak alkalmanként, nagyobb családi ünnepeken és magyar kulturális eseményeken találkozhatnak. Interjúalanyaim magyar származásukat kifejezetten pozitív módon élték meg: egyetlen izraeli és amerikai magyar válasszadó sem számolt be a magyar származás nyilvános vállalásával kapcsolatos negatív tapasztalatról. Interjúalanyaim elmondása szerint a magyar származást környezetük érdekes, esetenként egzotikus adottságnak tekinti. A Magyarországgal kapcsolatos attitűdöket és a szimbolikus entiticiást jól példázza U10 metaforája. A hatvanas éveiben járó U10 apja fiatalon emigrált Kassáról Amerikába. U10 magyarul egyáltalán nem beszélt, Magyarországról és a magyar kultúráról leginkább édesapja visszaemlékezésein keresztül hallott. Életében alig tucatszor járt Magyarországon rövid nyaralások alkalmából. U10 szemében Magyarország az apa nosztalgikus és minden bizonnyal erősen idealizált elbeszélései alapján jelent meg: „Számomra Magyarország

³⁸ Gans, Herbert J.: Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. *Ethnic and Racial Studies*, 1979. 2 (1). 1–20.

egy kicsit olyan, mint Narnia. Más időzónában van, sőt, mintha máshogyan múlna ott az idő. Az emberek is mások, és az egész nagyon, nagyon szép és barátságos.” Több amerikai magyar válaszadóhoz hasonlóan U10 is tervezte, hogy egyszer majd, idős korában, nyugdíjasként „hazaköltözik” Magyarországra. Ám csakúgy, mint a hasonló vágyakról beszámoló interjúalanyok, U10 sem rendelkezett semmilyen konkrét tervvel a meglehetősen eszkéipista elképzelés megvalósítására vagy pontos időpontjára vonatkozóan.

Hasonlóan a határon túli magyarokhoz, a diaszpórában élők számára is fontos szimbolikus jelentőséggel bír a magyar állampolgárság. Jól példázza ezt I6 esete, aki felmenői révén már rendelkezett osztrák állampolgársággal, így a magyar okmányok beszerzése semmilyen gyakorlati haszonnal nem járt számára. A magyar állampolgárságért azért folyamodott, hogy ezzel magyar nagyapja emléke előtt tisztelegjen. Hasonló okokról számolt be az Erdélyből a visszacsatolás alatti években gyerekként Izraelbe költöző I8 is, aki 2010, vagyis a magyar kedvezménytörvény elfogadása előtt már folyamodott román állampolgárságért. Amikor azonban lehetővé vált számára, hogy magyar állampolgárságot és útlevelet kapjon, úgy döntött, hogy a bonyolult és hosszadalmas procedura során igényelt román állampolgárságot mégsem veszi fel (holott úgy tudta, hogy a lemondás esetén még kisebb pénzbüntetést is fizetnie kell), és inkább belevág a magyar honosításba: „Ahogy megkaptuk a [román állam]polgárságot, mondjuk egy, vagy két hónappal azelőtt volt, hogy azt mondták nekem, hogy jöjjen dátumra, hogy majd meg fogom kapni, és akkor kijött a törvény Magyarországról. Együtt csináltam mindent a testvéremmel, és azt mondtam neki: 'akkor minek kell nekünk a román polgárság?' De azt mondták nekünk, hogy ha megkértük, pénzbe kerül, hogyha lemondok róla, és sohase többet nem tudom kapni. De már nem kértem útlevelet, mondtam, hogy nem kell útlevél. És akkor kijött a törvény Magyarországról, akkor mindent megkezdtünk megint, megkaptuk, mondjuk majdnem egy évig tartott. [...] És gondoltuk, hogy onnan származtunk, akkor mi oda tartozunk is. Izraelbe is és más helyre is, és gondoltuk, hogy nekünk van história ottan.” Hasonló helyzetben volt a szintén erdélyi I10, aki a magyar állampolgárságot annak ellenére előnyben részesítette a románnal szemben, hogy Magyarország Hitler szövetségese volt, és ráadásul a román állampolgárság előnyösebb is lett volna számára, hiszen (a sem

magyarul, sem románul nem beszélő) gyermekei és unokái számára is átörökíthető: „A magyarok közelebb voltak Hitlerhez, [de] én sokkal közelebbre tartom magamat a magyar kultúrához, mint a románokhoz. Én otthon magyarul beszéltem, én is és az egész család, csak magyarul beszéltünk. Az én családom magyar kultúrájú, a szüleim is a magyar kultúrához tartoztak. Én sokkal közelebbre tartom magamat a magyar néphez, mint a román néphez, azzal együtt, hogy mi volt.”

A „határon túli diaszpóra”, vagyis a Kárpát-medence határon túli területeiről Amerikába és Izraelbe elszármazott magyarok és leszármazottaik esetében is jellemző volt, hogy az állampolgárságot a magyar nemzethez való tartozás formális elismerésének tekintették. Hasonlóan a határon túli magyarokhoz, a „határon túli diaszpóra” tagjai között is volt, aki a magyarországi magyar kivándorlók tudatlanságáról, előítéletességéről, sőt kirekesztő megnyilvánulásairól számolt be: arra panaszkodott, hogy a Magyarországról származó magyarok nem tekintik teljes jogú magyarnak a határon túlról elszármazott amerikai magyarokat. „Azt mondják [ránk], hogy románok. Még itt is, persze, sőt” – mesélte az Erdélyből kivándorolt U5. „Olyan érdekes volt, hogy nem fogadtak be bennünket [az Amerikában élő, Magyarországról kivándorolt magyarok]. Ez is megtörtént velem, itt nem szabad valami csúnyát mondani, mert biztos ott van egy másik magyar. És akkor kérdezi, 'ó, maga magyar?' – igen, nyújtuk a kezünket, 'honnan jött?' mondok én délvidéki vagyok, és visszarántja a kezét. Ez tűszúrás volt” – mesélte a Vajdaságban született U7. Esetükben minden bizonnyal a személyes tapasztalat és a határon túliakkal kapcsolatos magyarországi előítéletek együttesen magyarázzák a reményt, hogy az állampolgárság megszerzése lebonthatja a különböző területekről származó magyarok közötti határokat. „Belül mindig magyaroknak éreztük magunkat, és ez szerintem egy olyan fontos forma, egy formalitás valóban, hogy papíron is azok legyünk. Tehát ez fontos, hogy mindig magyarok voltunk, de most elismerték, mindenki elismeri, hogy tényleg azok vagytok, és van egy papír, amivel bemutatjuk, azok vagyunk” – mondta az erdélyi származású U2. A szintén Erdélyből Amerikába kitelepült U11 is hasonlóan vélekedett: „Ide tartozom, [...] ezért kellett felvennem az állampolgárságot. Éreznem kellett, hogy az állam hivatalosan is elismer. [...] Most majd nem kell bizonygatnom, hogy ide tartozok.” „Jó, jó, magyar származású [vagyok], hanem az egy igazi papír” – mondta a második

generációs amerikai-magyar U1. „Olyan büszke voltam! Együtt mentünk, és akkor az én testvéremnek és nekem volt magyar útlevetem, és mi átmertünk, és még nem is pecsételték le. És akkor kérdeztük, miért nem pecsételi le, azt mondta: 'Hát hazajöttök!' Így mondta, hazajöttök. Akkor nem. A feleség meg még igen, jó, az még egy percet tartott, mert akkor más sorba kellett álljon. És hát hazajöttünk! De úgy éreztük magunkat. És akkor nagyon szép volt” – mesélte a kisgyerekként Izraelbe költöző I8, aki Magyarországon sosem élt.

Azok is hasonlóan vélekedtek, akik (vagy akiknek a felmenői) a jelenlegi Magyarország területéről vándoroltak ki³⁹. „Megkaptuk a magyar állampolgárságot, megvan a magyar útlevelünk, ami egy nagyon jó érzés, mert úgy érzed, hogy ismét elfogadnak Magyarországon úgy, mint egy magyart. Mert hiába, én azt hiszem sokszor, hogy mi itt nagyobb magyarok vagyunk, mint az otthoniak, és jó érzés, na. Jó érzés.” (U9) Az etnikai értelemben nem magyar kedvezményezettek is így vélekedtek. Interjúalanyaim közül ketten a 2010-ben elfogadott kedvezményes honosítási szabályok alapján magyar állampolgárral való házastársi kapcsolatuk és közös gyerekeik folytán kaptak állampolgárságot. Mindkét érintett az Egyesült Államokban élt magyar férjével. Érdekes módon mindkét család esetében a nem magyar származású szülő tartotta fontosnak, hogy az Amerikában felnövő közös gyerekek magyarul is tanuljanak. Számukra a magyar okmányok megszerzése a magyar kultúra és nyelv elsajátításának, vagyis a magyarrá válásnak bizonyítéka volt. „Felmentünk a Budai Várba a Halászbástyára. És akkor jó, belépődíj van. Mondom micsoda? Hát igen, turistának van belépődíj. Én magyarul beszéltem, de hallották, hogy nem vagyok magyar. Legközelebb kiviszem az útlevelemet, 'mi van'?” – magyarázta U6,

³⁹ Az amerikai és az izraeli válaszadók között voltak, akik nyilvánvalóan nem a 2010-ben bevezetett kedvezménytörvénynek köszönhetően kaphattak magyar állampolgárságot. Az érintett interjúalanyok között akadtak a rendszerváltás előtti kivándorlók, akik a kettős állampolgárság magyarországi tilalma miatt amerikai vagy izraeli honosításukkor elveszítették magyar állampolgárságukat. Voltak olyan másod- és harmadgenerációs diaszpórában élő válaszadók is, akiket magyar állampolgár szüleik nem regisztráltak állampolgárként. Mivel egyetlen érintett sem volt tisztában vele, hogy nem a 2010-ben bevezetett kedvezményes honosítás, hanem megállapító eljárás keretében kaptak magyar állampolgárságot, a jogtechnikai részleteknek nincsen jelentősége a kutatás szempontjából.

aki több évet élt Magyarországon, és kitűnően beszélt magyarul. A szíriai származású, több évig Magyarországon élő U4 azzal indokolta a honosítást, hogy „ha már magyarnak érzem magam, akkor papírom is legyen róla”. Sőt, még a magyarul egyáltalán nem beszélő U10 is így vélekedett: „Levezethetek Egerbe vagy a Balatonra, és közben érezhetem, hogy az ország része vagyok. Ha megállít a rendőr gyorshajtasért vagy azért, mert nem ég a hátsó lámpa, akkor nem idegenként fog velem bánni.”

Meglepő módon az amerikai és az izraeli magyarok szemében is fontos státuszszimbólumnak számított a magyar útlevél. Ellentétben azonban a határon túli magyarokkal, az ő esetükben a magyar papírok az európai származás és gyökerek bizonyítékai voltak. Az európai állampolgársággal járó előnyök (munkavállalás, ingyenes oktatás) mellett minden útlevelet is kiváló válaszdó megemlítette, hogy a magyar útlevél lehetővé teszi, hogy a repülőtereken az európai állampolgárok sorába álljon. Az amerikai interjúalanyok elbeszéléséből kiderült, hogy az európai származás az amerikaiak szemében magas presztízzsel bír. Az izraeli válaszdók közül is többen remélték, hogy a magyar származás és a magyar papírok magasabb státuszt biztosíthatnak számukra Izraelben és külföldön egyaránt. „Amikor megyek külföldre, és találkozom emberekkel – nem ismerősökkel – és kérdezik tőlem, honnan jövök. [...] És mondom, születtem Magyarországon. És itt is, Izraelben. Vannak, hogy mondjam, viselkedések. Amit nem szeretek. Például kiabálnak, nagyon lármások. Mondjuk, ahogy engemet felneveltek, ülnek az asztalhoz, és késsel szokták felvágni a húst. Nem nyúlnak az ételhez, van arra kés, és kanál. És ezt nem nagyon szokták. Amikor van az independence day, amit csinálnak az izraeliek, kimennek a nem tudom, hova, parkokba, és csinálnak barbecue-t. Ez az izraeli dolog, hogy együtt vannak, és akkor van láрма, muzika, és együtt ülnek, itt vannak, ott vannak. Egyszer se életemben nem csináltam ezt a dolgot. Hogyha akarunk, akkor csinálunk otthon egy szép ebédet, valami különlegeset, de hogy üljek... nálunk ezt nem szokták” – mesélte I8. Több izraeli magyar vélekedett úgy, hogy a magyar útlevél külföldön különösen hasznos számára. A magyar útlevél megóvhat az antiszemita és az Izrael-ellenes inzultusoktól. „Az egész világon mindenki gyűlöl miket [...] Jobb európai útlevéllel utazni. Nagyobb biztonságban érzi magát az ember” – állította I4, kiemelve, hogy a magyar útlevél különösen értékes, mert abban semmi nem utal

tulajdonosa izraeli lakhelyére. Szemben például az I4 férje által használt lengyel útlevélre, amelybe a kiadás helye alapján azonosítható az izraeli illetőség.

Összegzés

Az állampolgársággal kapcsolatos, alulról építkező kutatások zöme az állampolgárságot és az útlevelet „kényelmi eszköznek” (Ong 1999) tekinti. Kétségtelen, hogy a fejlett országok által kibocsátott útlevelek gyakran rendkívüli gazdasági előnyhöz juttathatják birtokosát. Aligha vitatható, hogy a fejlett országok állampolgárságának megszerzése sokak számára elsősorban azért fontos, mert biztosítja az alapvető javakhoz való hozzáférést és az alapvető jogok gyakorlásának lehetőségét. A jelen tanulmányban csak futólag említett kutatásomban magam is arra jutottam,⁴⁰ hogy a magyar állampolgárság fontos pragmatikus előnyöket biztosít a határon túli magyarok számára. Az Európai Unión kívül élők számára elérhetővé teszi az európai munkaerőpiacot és a jóléti államot. Ez nemcsak a szegényebb országokban élő magyarok számára fontos, hanem a gazdag és fejlett tengeren túli diaszpóra tagjainak számára is. A kutatásomban résztvevő izraeli és amerikai válaszadók, különösen a gyerekes szülők döntő többsége fontosnak tartotta az európai munkavállalás lehetőségét és az európai ingyenes illetve olcsó felsőoktatáshoz való hozzájutás lehetőségét. Kutatásom arra is rávilágít, hogy a magyar útlevél instrumentális haszna és a szomszédos országokban leadott honosítási kérelmek aránya csakúgy, mint az útlevélkérelmek aránya korrelációban áll.⁴¹ Sőt, arra is rámutattam, hogy a magyar állampolgársággal kapcsolatos instrumentális megfontolások a fiatalok körében erősebbek, mint az idősebb honosítottak esetén.⁴² Mindebből azonban mégsem következik, hogy a határon túli állampolgárság kizárólag instrumentális megfontolások miatt fontos a 2011 óta honosítottak számára. A formális állampolgárság a Kárpát-medencei és a tengeren túli diaszpórában élők számára egyszerre szolgálja a szimbolikus, etnikai határtalanítást és a határképzést. A kedvezményesen

⁴⁰ Pogonyi, 2017a.

⁴¹ Pogonyi, 2017a. 170.

⁴² Pogonyi, 2017a. 176.

honosítottak zöme a magyar állampolgárság megszerzésétől a „belmagyarok” és a határon túli magyarok közti szimbolikus határok lebontását, vagy legalábbis a szimbolikus távolság csökkentését reméli. Az intraetnikus határtalanítás mellett a magyar állampolgárság a többségi nemzettel szembeni határképzés eszköze is: segít abban, hogy a határon túli magyarok megerősítsék a már létező interetnikus határvonalakat, így a magyar állampolgárság státuszszimbólumként is funkcionál. A határépítés a megkérdőjelezett Kárpát-medencei magyarok szerint lehetőséget teremt a honos államuk többségi nemzetével kapcsolatos előítéletek kikerülésére, míg a tengeren túli diaszpórákban élők számára az európai származás státuszát biztosítja, illetve az antiszemita és Izrael-ellenes előítéletek megkerülésének eszköze.

A fentiek fényében leegyszerűsítőnek tűnnek azok az elméletek, amelyek az állampolgárság emotív dimenziójának gyengülését vélelmezik. Kutatásom arra világított rá, hogy az instrumentális megfontolások mellett az emotív, szimbolikus, „identitárius” szempontok is fontos szerepet játszanak a határon túli állampolgárság megszerzésében. Bár a kutatás alapján nem lehet előre jelezni, hogy az állampolgársággal kapcsolatos emotív viszonyulások mennyire lesznek tartósak, annyi bizonyosan kijelenthető, hogy egyelőre semmilyen jel nem utal rá, hogy a vizsgált mintában szereplők körében a formális állampolgárság elveszítené szimbolikus jelentőségét, és kizárólag pragmatikus, instrumentális intézménnyé válna. Kutatásaim arra engednek következtetni, hogy az állampolgárság-politika továbbra is az etnikai identitás-menedzsment hatékony eszköze.

Felhasznált irodalom

- Agarin, Timofey – Karolewski, Ireneusz Paweł: *Extraterritorial Citizenship in Postcommunist Europe*. Rowman & Littlefield International, 2015.
- Amit, Vered: *Inherited Multiple Citizenships: Opportunities, Happenstances and Improvisations among Mobile Young Adults*. *Social Anthropology*, 2014. 22 (4). 396–409.
<https://doi.org/10.1111/1469-8676.12093>.

- Bába Szilvia: Magyar identitás a tengeren túli diaszpórában. PhD dissertation, Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2015.
- Bakó Boglárka: Igazolt identitás – a magyar igazolvány Baróton. *Kisebbségkutatás*, 2005. 14 (4). 468–80.
- Bárdi Nándor: Different Images of the Future of the Hungarian Communities in Neighbouring Countries, 1989–2012. *European Review*, 2013. 21 (04). 530–52.
<https://doi.org/10.1017/S1062798713000525>.
- Bartha Csilla: Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcseré amerikai magyar közösségekben. In: Szarka László – Kovács Nóra (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 111–36.
- Bauböck, Rainer: Studying Citizenship Constellations. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2010. 36 (5). 847–59.
<https://doi.org/10.1080/13691831003764375>.
- Bauböck, Rainer – Ersboll, Eva – Groendendijk, Kees – Waldruch, Harald (eds.): *Acquisition and Loss of Nationality, Volume 1: Comparative Analyses: Policies and Trends in 15 European Countries*. Amsterdam University Press, 2006.
- Benhabib, Seyla: Twilight of Sovereignty or the Emergence of Cosmopolitan Norms? Rethinking Citizenship in Volatile Times. *Citizenship Studies*, 2007. 11 (1). 19–36.
<https://doi.org/10.1080/13621020601099807>.
- Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1994.
- Brubaker, Rogers: *Ethnicity Without Groups*. Harvard University Press, 2004.
- Calhoun, C.: Imagining Solidarity: Cosmopolitanism, Constitutional Patriotism, and the Public Sphere. *Public Culture*, 2002. 14 (1). 147–71.
<https://doi.org/10.1215/08992363-14-1-147>.
- Cook-Martin, David: *The Scramble for Citizens: Dual Nationality and State Competition for Immigrants*. Stanford University Press, 2013.

- Delanty, Gerard: *Citizenship in a Global Age: Society, Culture, Politics*. Open University Press, 2000.
- Dumbrava, Costica: *Nationality, Citizenship and Ethno-Cultural Belonging: Preferential Membership Policies in Europe*. Palgrave Macmillan, 2014.
- Džankić, Jelena: *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: Effects of Statehood and Identity Challenges*. Ashgate Publishing, Ltd. 2015.
- Erikson, Erik H.: *Identity Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton Company, 1968.
- Feischmidt Margit: A határ és a román stigma. In: In: Szarka László – Kovács Nóra (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás köréből*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 43–58.
- Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2005.
- Feldblum, Miriam: Reconfiguring Citizenship in Europe.” In: Joppke, Christian (ed.): *Challenge to the Nation-State. Immigration in Western Europe and the United States*. Oxford: Oxford University Press, 1988. 231–71.
- Ferraris, Maurizio – Davies, Richard: *Documentality: Why It Is Necessary to Leave Traces*. Fordham University Press, 2013.
- Fox, Jon E.: Vándorló nemzet(i)-identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon.” In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2005. 7–32
- Fox, Jon E.: From National Inclusion to Economic Exclusion: Transylvanian Hungarian Ethnic Return Migration to Hungary. In: *Diasporic Homecomings: Ethnic Return Migration in Comparative Perspective*. Stanford University Press, 2009. 186–207.

- Fox, Jon E., – Miller-Idriss, Cynthia: *Everyday Nationhood. Ethnicities*, 2008. 8 (4). 536–63.
<https://doi.org/10.1177/1468796808088925>.
- Fraser, Nancy: Transnationalizing the Public Sphere: On the Legitimacy and Efficiency of Public Opinion in a PostWestphalian World. In: Benhabib, Seyla – Shapiro, Ian – Petranovich, Danilo (eds.): *Identities, Affiliations, and Allegiances*. Cambridge University Press, 2007. 45–66.
- Gans, Herbert J.: Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. *Ethnic and Racial Studies*, 1979. 2 (1). 1–20. <https://doi.org/10.1080/01419870.1979.9993248>.
- Goffman, Erving: *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1959.
- Goodman, S. W.: Conceptualizing and Measuring Citizenship and Integration Policy: Past Lessons and New Approaches. *Comparative Political Studies*, 2015. 48 (14). 1905–41.
<https://doi.org/10.1177/0010414015592648>.
- Groebner, Valentin: *Who Are You?: Identification, Deception, and Surveillance in Early Modern Europe*. Brooklyn, NY: Zone Books, 2007.
- Habermas, Jürgen: *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge, Mass: Polity Press, 2001.
- Habermas, Jürgen: *The Crisis of the European Union: A Response*. Polity, 2012.
- Hammar, Tomas: *Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens, and Citizens in a World of International Migration*. Research in Ethnic Relations Series. Aldershot, Hants, England: Avebury, 1990.
- Harpaz, Yossi: Rooted Cosmopolitans: Israelis with a European Passport – History, Property, Identity. *International Migration Review*, 2013. 47 (1). 166–206.
<https://doi.org/10.1111/imre.12017>.

- Harpaz, Yossi: Ancestry into Opportunity: How Global Inequality Drives Demand for Long-Distance European Union Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2015. 0 (0). 1–24. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1037258>.
- Harpaz, Yossi: Compensatory Citizenship: Dual Nationality as a Strategy of Global Upward Mobility. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2018. 1–20. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1440486>.
- Harpaz, Yossi – Mateos, Pablo: Strategic Citizenship: Negotiating Membership in the Age of Dual Nationality. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2018. 1–15. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1440482>.
- Horváth István: A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések. *Erdélyi Társadalom*, 2005. 3 (1). 171–98.
- Horváth István: Románia: a kisebbségi nyelvi jogok és intézményes érvényesülésük. In: Kántor Zoltán és Eplényi Kata (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, 2012. 172–96.
- Horváth István: Nyelvi dominancia, nyelv váltás és médiafogyasztás a romániai magyarok körében. In: Apró István (szerk.): *Média és identitás*. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2014. 41–54.
- Howard, Marc Morjé: *The Politics of Citizenship in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Huddleston, Thomas – Vink, Maarten P.: Full Membership or Equal Rights? The Link between Naturalisation and Integration Policies for Immigrants in 29 European States. *Comparative Migration Studies*, 2015. 3 (1). 1–19. <https://doi.org/10.1186/s40878-015-0006-7>.
- Jacobson, David: *Rights across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.

Janoski, Thomas: *The Ironies of Citizenship: Naturalization and Integration in Industrialized Countries*. Cambridge University Press, 2010.

Joppke, Christian: *Citizenship and Immigration*. Polity, 2010.

Kim, Jaeeun: Ethnic Capital, Migration, and Citizenship: A Bourdieusian Perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 2018. 1–29. <https://doi.org/10.1080/01419870.2019.1535131>.

Kiss Tamás: Nemzetdiskurzusok hálójában. Az állampolgárság-politika, mint a magyar nemzetre vonatkozó klasszifikációs küzdelem epizódja és eszköz. *Magyar Kisebbség*, 2013. 48. 7–95.

Kiss Tamás: Escaping the ‘Balkanizing’ Gaze? Perceptions of Global and Internal Developmental Hierarchies in Romania. *East European Politics and Societies: And Cultures*, 2017. 31 (3). 565–95. <https://doi.org/10.1177/0888325417701816>.

Kiss Tamás – Barna Gergő: Erdélyi magyarok a magyarországi és a román politikai térben. *Working Papers in Romanian Minority Studies*, é.n. Nr. 50.

Knott, Eleanor: Generating Data Studying Identity Politics from a Bottom-Up Approach in Crimea and Moldova. *East European Politics & Societies*, 2015. 29 (2). 467–86. <https://doi.org/10.1177/0888325415584047>.

Kovács Zsuzsanna: Az etnikai identitás és a román nyelvhez, illetve közösséghez kapcsolódó viselkedésminták székelyudvarhelyi magyar fiatalok mindennapjainak vizsgálatában. *Magyar Kisebbség*, 2014. 71 (2). 117–32.

Melegh Attila – Kiss Tamás – Csánóová, Sabina – Young-DeMarco, Linda – Thornton, Arland: The Perception of Global Hierarchies: South-Eastern European Patterns in Comparative Perspectives. *Chinese Journal of Sociology*, 2016. 2 (4). 497–523. <https://doi.org/10.1177/2057150X16670836>.

Miller-Idriss, Cynthia: Everyday Understandings of Citizenship in Germany.” *Citizenship Studies*, 2006. 10 (5). 541–570. <https://doi.org/10.1080/13621020600954978>.

- Naujoks, Daniel: *Migration, Citizenship, and Development: Diasporic Membership Policies and Overseas Indians in the United States*. Oxford University Press, 2013.
- Neofotistos, Vasiliki P.: Bulgarian Passports, Macedonian Identity: The Invention of EU Citizenship in the Republic of Macedonia. *Anthropology Today*, 2009. 25 (4). 19–22.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8322.2009.00678.x>.
- Oers, Ricky van: *Deserving Citizenship: Citizenship Tests in Germany, the Netherlands and the United Kingdom*. Martinus Nijhoff Publishers, 2014.
- Oers, Ricky van – Ersbøll, Eva – Kostakopoulou, Theodora (eds.): *A Re-Definition of Belonging?: Language and Integration Tests in Europe*. Immigration and Asylum Law and Policy in Europe, v. 20. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2010a.
- Oers, Ricky van – Ersbøll, Eva – Kostakopoulou, Theodora (eds.): *A Re-Definition of Belonging?: Language and Integration Tests in Europe*. Immigration and Asylum Law and Policy in Europe, v. 20. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2010b.
- Ong, Aihwa: *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham, N.C: Duke University Press, 1999.
- Papp Z. Attila: *Beszédből világ: Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Budapest: Magyar Külügyi Intézet, 2008
- Papp Z. Attila: Az etnocentrizmus szerkezete kisebbségben - a fókuszcsoporthoz beszélgetések alapján.” In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Editura ISPMN, 2012. 79–116.
- Papp Z. Attila: Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős magyar állampolgárság által. *Regio*, 2014. 22 (1). 118–155.
- Pogonyi Szabolcs: Dual Citizenship and Sovereignty. *Nationalities Papers*, 2011. 39 (5). 685–704.
<https://doi.org/10.1080/00905992.2011.599377>.
- Pogonyi Szabolcs: Túl a nacioalizmuson? *Századvég*, 2014. 74 (1). 91–107.

- Pogonyi Szabolcs: *Extra-Territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*. Palgrave Macmillan, 2017a.
- Pogonyi Szabolcs: Europeanization of Kin-Citizenship and the Dynamics of Kin-Minority Claim-Making: The Case of Hungary. *Problems of Post-Communism*, 2017b. June, 1–15. <https://doi.org/10.1080/10758216.2017.1329630>.
- Pogonyi Szabolcs: The Passport as Means of Identity Management: Making and Unmaking Ethnic Boundaries through Citizenship.” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2018. March, 1–19. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1440493>.
- Pogonyi Szabolcs – Kovács M. Mária – Körtvélyesi Zsolt: The Politics of External Kin-State Citizenship in East Central Europe.” *EUDO-Citizenship*, 2010.
- Schechtman, Marya: *Staying Alive: Personal Identity, Practical Concerns, and the Unity of a Life*. Oxford University Press., 2014. <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199684878.001.0001/acprof-9780199684878>.
- Skulte-Ouaiss, Jennifer: Home Is Where the Heart Is; Citizenship Is Where It Is Safe: Dual Citizenship and Europe.” *Identities*, 2013. 20 (2). 133–48. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2012.763166>.
- Somers, Margaret R.: *Genealogies of Citizenship: Knowledge, Markets, and the Right to Have Rights*. Cambridge Cultural Social Studies. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Soysal, Yasemin Nuhoglu: *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. University of Chicago Press, 1995.
- Spiro, Peter J.: *Beyond Citizenship American Identity after Globalization*. Oxford [England]; New York: Oxford University Press, 2008.
- Tintori, Guido: The Transnational Political Practices of ‘Latin American Italians.’ *International Migration*, 2011. 49 (3). 168–88. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2011.00695.x>.

- Torpey, John C.: *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship, and the State*. Cambridge, U.K: Cambridge University Press, 2000.
- Van Gorkum, Steven: *Renouncing German Citizenship: Analysis of Citizenship Value Assessment under the Conditions of the Option Model in Germany*. CEU Nationalism Studies Master Theses, 2015/6. Budapest: Central European University, 2015.
- Veres Valér: Az erdélyi magyarok nemzeti kisebbségi identitásának alakulása a Kárpát Panel tükrében. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.) *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Editura ISPMN, 2012. 15–78.
- Veres Valér: National Attitudes of Ethnic Hungarians From Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine: A Comparative Perspective. *Studia Urb Sociologia*, 2013. LVIII (1). 87–112.
- Veres Valér: The Minority Identity and the Idea of the ‘Unity’ of the Nation: The Case of Hungarian Minorities from Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine. *Identities*, 2015. 22 (1). 88–108. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2014.922885>.
- Vink, Maarten Peter – Bauböck, Rainer: Citizenship Configurations: Analysing the Multiple Purposes of Citizenship Regimes in Europe.” *Comparative European Politics*, 2013. 11 (5). 621–648. <https://doi.org/10.1057/cep.2013.14>.
- Waldrauch, Harald – Hofinger, Christoph: An Index to Measure the Legal Obstacles to the Integration of Migrants.” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1997. 23 (2). 271–285. <https://doi.org/10.1080/1369183X.1997.9976590>.
- Waterbury, Myra A.: *Between State and Nation: Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Witte, Nils: Legal and Symbolic Membership. Symbolic Boundaries and Naturalization Intentions of Turkish Residents in Germany. *EUI Working Papers*, no. RSCAS 2014/100. http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/33073/RSCAS_2014_100.pdf?sequence=1.

Wodak, Ruth: *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. Palgrave Macmillan, 2009.

Yanasmayan, Zeynep: Citizenship on Paper or at Heart? A Closer Look into the Dual Citizenship Debate in Europe.” *Citizenship Studies*, 2015. 19 (6–7). 785–801.
<https://doi.org/10.1080/13621025.2015.1053793>.

Melléklet

1. melléklet: Interjúalanyok

A válaszadók listája

R – Románia

S – Szerbia

U – Egyesült Államok

I – Izrael

<i>kód</i>	<i>interjú fajtája</i>		<i>interjú nyelve, válaszadó nyelvtudása</i>	<i>válaszadó kora ($\approx$)</i>
R1	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	60-65
R2	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	30
R3	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	-40
R4	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	-40
R5	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	-40
R6	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	-40
R7	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	45
R8	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	16
R9	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	35
R10	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	60
R11	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	23
R12	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	60

R13	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	23
R14	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	70
R15	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	20
R16	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	63
S1	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	72
S2	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	25
S3	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	42
S4	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	31
S5	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	30
S6	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	43
S7	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	38
S8	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	70
S9	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	73
S10	Skype/telefon	nő	magyar (anyanyelvi)	25
S11	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	43
S12	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	45
U1	Skype/telefon	nő	magyar (folyékony, akcentussal)	42

U2	Skype/telefon	nő	magyar (anyanyelvi)	55
U3	Skype/telefon	nő	magyar (anyanyelvi)	40
U4	személyesen	nő	magyar (sok hiba és erős akcentus)	60
U5	személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	73
U6	személyesen	nő	magyar/angol (jó magyar erős akcentussal, a bonyolultabb válaszok esetében angolra vált)	47
U7	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	84
U8	személyesen	nő	angol/magyar (főleg angol, de néha magyarra vált, magyarul sok hiba és erős akcentus)	46
U9	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	60
U10	Skype/telefon	férfi	angol (egyáltalán nem beszél magyarul)	66
U11	személyesen	nő	magyar (anyanyelvi)	54
I1	Skype/telefon	nő	angol (egyáltalán nem beszél magyarul)	63
I2	személyesen	férfi	magyar (enyhe akcentus)	71
I3	Skype/telefon	nő	angol (állítólag beszél magyarul, de az interjú során nem használja)	62

I4	Személyesen	nő	angol (állítólag beszél magyarul, de az interjú során nem használja)	65
I5	Személyesen	nő	angol (egyáltalán nem beszél magyarul)	25
I6	Skype/telefon	férfi	angol (egyáltalán nem beszél magyarul)	44
I7	Személyesen	férfi	magyar (anyanyelvi)	59
I8	Személyesen	nő	magyar (sok hiba és erős akcentus)	65
I9	Skype/telefon	nő	angol (egyáltalán nem beszél magyarul)	29
I10	Skype/telefon	férfi	magyar (enyhe akcentus)	68
I11	Skype/telefon	férfi	magyar (sok hiba és erős akcentus)	82
I12	Skype/telefon	férfi	magyar (anyanyelvi)	71

ZAHORÁN CSABA*

Sorscsapásokról tárgyilagosan

Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest: Helikon, 2018.

Az évfordulók mindig jó ürügyet szolgáltatnak a történelem felelevenítésére, különféle tanulságok levonására, de időről időre felmerül a múltból alkotott képeink és elbeszéléseink újra- vagy áértelmezésének igénye is. Az utóbbi alkalmakat általában eszmecsereké, néha tárgyilagossá, máskor szenvedélyes viták kísérik, amelyek időnként valóságos emlékezetpolitikai összecsapásokká fajulnak (de olykor az emlékezetpolitika is generál szakmai – vagy annak álcázott – vitákat). Az I. világháborút lezáró fegyverszünetnek és a történelmi Magyarország felbomlásának – valamint a hozzájuk kapcsolódó számos eseménynek (például a gyulafehérvári „Nagy Nemzetgyűlésnek” vagy a turócszentmártoni nyilatkozat kibocsátásának) – a századik évfordulója is kiváltott ilyeneket, „belső” és nemzetközi viszonylatban egyaránt. 1918–1919 drámái – máig érezhető következményekkel bíró – fejleményeinek értelmezése és megítélése ugyanis egyszerre több vonatkozásban is ellentmondásos. Magyarországon (pontosabban: a magyar nyelvterületen) ez a téma az 1980-90-es évek óta rendszeresen vált ki nem csak szakmai, hanem közéleti-politikai vitákat is,¹ a szomszédos országok közül pedig különösen a román és a szlovák politikai és értelmiségi elit tanúsít iránta – igaz, kissé másféle – érzékenységet.²

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport). E-mail: zahanan.csaba@btk.mta.hu

¹ Lásd pl. az *Élet és Irodalomban* 2010–2011 során lefolytatott vitát Kovács Éva és Ungváry Krisztián között (2010/39., 49., 2011/4., 10. és 12. számok)

² L. pl. Lucian Leuştean: Trianon – történelem és propaganda. *Múltunk*, 2005/2. 254–260., valamint Roman Holec: Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar

Így a Trianonnal kapcsolatos új művek – Erdély 20. századi történelme pedig mindenképp ide sorolható – könnyen a figyelem középpontjába kerülhetnek, különösen, ha szerzőjük elismert szakember, és a kontextus is „megfelelő”.

Így volt ez Romsics Ignác *Erdély elvesztése 1918–1947* címet viselő könyve esetében is. A szerző személye eleve garanciát jelentett arra, hogy a kötet nem marad észrevétlen, mivel a jelenlegi magyar történetírás egyik legjelentősebb alakjának számít, akit írásai és oktatói tevékenysége a magyar történelem és a környező régió történetének kiemelkedő elemzőjévé és „klasszikus” elbeszélőjévé tesz. Abban az értelemben is, hogy magas színvonalú, jól strukturált, tárgyilagos, olvasmányos és közérthető munkái mindig konzisztens, logikus és önellentmondásoktól mentes narratívákat kínálnak az olvasónak, a történetírás legklasszikusabb hagyományai szerint. Ami pedig a kontextust illeti, a „terep előkészítéséről” belföldön a 20. századi magyar történelemnek a kétezres évek vége óta erősödő újraértelmezési hulláma,³ valamint a kormányzati emlékezetpolitika, magyar–szomszéd (főleg magyar–román) vonatkozásban pedig a centenáriumi évforduló és a vele kapcsolatos legkülönbözőbb megnyilvánulások gondoskodtak.⁴

Mindez együtt arra az érdeklődésre is magyarázattal szolgál, amelyet Romsics könyvének megjelenése kiváltott, legalábbis a magyar nyilvánosság vonatkozásában. A Trianonnal szintén régóta foglalkozó, a „sérelemi” irányvonal egyik legismertebb képviselőjének számító Raffay Ernő a kormányközeli *Magyar Idők* évfordulós, 2018. június 4-i lapszámában „elvtelenséggel” vádolta meg Romsics Ignácot. Raffay szerint ugyanis „Erdély nincs elveszve”, ezt állítani gyakorlatilag az önfeladással egyenlő, Romsics pedig – a „rég

historiográfia egyes jelenségeiről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011/4. 109–132.

³ L. pl. Gyáni Gábor: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle*, 2012/3. 357–375.

⁴ A román sajtó szerint a Trianon 100 nevű kutatócsoport „a magyar kormány románellenes propaganda-főosztálya” *Transindex.ro* 2017. május. 02. <http://ithon.transindex.ro/?hir=46996> (letöltés ideje 2019. január. 30.) és Bogdán Tibor, Kustán Magyarai Attila: Magyarellenés hisztériát váltottak ki Kelemen Hunor őszinte szavai. *Maszol.ro* 2017. augusztus. 09. <https://www.maszol.ro/index.php/belfold/84423-magyarellen-es-hisztieriat-valtottak-ki-kelemen-hunor-szinte-szavai> (letöltés ideje: 2019. január 30.)

marxista és liberális történészek örököseként” – destruktív és gyáva tevékenységet folytat, amely őt a „vörös gróf, Károlyi Mihály hazaáruló tevékenységére” emlékezteti.⁵ Raffay erős, bár nemcsak Romsics ellen irányuló szavait – valamint a mögöttük meghúzódó szemléletet – később többen is bírálták, Magyarországon és Erdélyben egyaránt,⁶ továbbá maga a szerző is kimerítően válaszolt ezekre a vádakra, többek közt egy, a *BBC History*-nak adott interjújában,⁷ világosan cáfolva az állítólagos önfeladásra vonatkozó állításokat is.

De tulajdonképpen mi is ez a könyv, amely ilyen polémiahoz vezetett? Ha röviden kellene megfogalmazni a választ, az *Erdély elvesztése 1918–1947* Romsics Ignác kiváló szintéziseinek legújabb darabja. Egyrészt beilleszthető a szerzőnek a modern magyar történelem hosszabb vagy rövidebb időszakait feldolgozó munkái közé,⁸ másrészt – a fentebb említett interjú alapján – a Kossuth Kiadó „Romsics-sorozatának” második kötete.⁹ A szerző vagy 450 oldalon, számos térkép segítségével mutatja be Erdély *államjogi* elvesztését – a történelmi Magyarország I. világháború végén bekövetkezett összeomlásától (1918) a II. világháborút lezáró békekötésig (1947), amely formálisan is érvénytelenítette az átmenetinek bizonyuló revíziós sikereket, és megerősítette a trianoni status quót. Romsics a közel harmincéves folyamat két központi eseménysorára koncentrált:

⁵ Raffay Ernő: Erdély nincs elveszve. *Magyar Idők*, 2018. június 4. 5. Romsics könyvét hasonló szellemben említi Szakács Árpád egyik publicisztikájában: Ki olvassa Esterházy Pétert? *Magyar Idők*, 2018. június 23. <https://magyaridok.hu/velemeney/ki-olvassa-esterhazy-petert-3315116/> (letöltés ideje: 2019. január. 30.)

⁶ Pap Melinda – Szucher Ervin: „Nem járható út a határrevízió” – Erdélyi történészek nem tudnak elképzelni olyan konstrukciót, amelyben megvalósulhat a határmódosítás. *Krónika*, 2018. június 7. 3.; Jeszenszky Géza: Délibábos nemzetpolitika. *Magyar Hang*, 2018. június 29–július 5. 8.; Nem egyszerűen elvették, Erdélyt elvesztettük (interjú Markó Bélával). *Népszava*, 2018. augusztus 18. 5.

⁷ Ki szólhat Trianonról? Beszélgetés Romsics Ignáccal. *BBC History*, 2018/9. sz. 34–40.

⁸ L. pl. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó, 2010.; Uő: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest: Napvilág Kiadó, 1998.; Uő: *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005.; Uő: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006.; Uő: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Budapest: Osiris Kiadó, 2012.

⁹ Ki szólhat Trianonról? i. m. 34.

az 1918–19-es impériumváltásra és a trianoni békeszerződésre, valamint a II. világháború éveire és a párizsi békére, és elsősorban ezek köré építi fel elbeszélését. A munka szerkezete – mondhatni „klasszikusan” – kronologikus, a fontos témák és jelenségek azonban nem vesznek el az eseménytörténetben, mivel a szerző nem téveszti őket szem elől, hanem újra és újra kitér rájuk. Az olvasmányos, magával ragadó szövegből így egy arányos, kiegyensúlyozott össz kép bontakozik ki, amelyet egyszerre alkotnak kis részletek – például naplójegyzetek vagy levelek alapján rekonstruált történetek – és a nagyobb folyamatok összefoglalása, illetve hátterük és összefüggéseik ismertetése. A szerző mindeközben – saját újabb kutatásain és korábbi munkáin túl – rutinosan szintetizálja a témában született szakirodalom releváns eredményeit (Ormos Máriától Fülöp Mihályon, L. Balogh Bénin, Nagy Szabolcson és Gottfried Barnán át Raffay Ernőig), de – kollégák segítségével – román nyelvű szövegeket is felhasznál. A kötet méltán tekinthető a kérdéskör egyik legújabb alpművének, amelyet érdemes lenne román – és esetleg angol – nyelven is megjelentetni.

A könyv első részét (13–81.) Romsics a történeti kontextusnak és a közvetlen előzményeknek szenteli. Itt először, mintegy a későbbi „dráma” prologusaként, vázlatosan bemutatja Erdély etnikai viszonyait – a kezdetektől a 20. század elejéig –, ismerteti a régió három domináns nemzeti mozgalmát – a magyart, a németet és a román –, illetve azok céljait, végül pedig kitér az Erdélyt 1916-ban ért román támadásra, amellyel Románia az antant oldalán belépett a világháborúba. A második részben (83–306.) az 1918–1921 közötti fejlemények következnek: a háborús vereségtől a magyar állam Erdély fölötti fennhatóságának fokozatos megszűnésén át a trianoni békeszerződés ratifikálásáig és a romániai magyar útkeresés első mozzanataiig. Ez az egység képezi a könyv súlypontját, terjedelmét és részletességét tekintve egyaránt, amit az is indokol, hogy ez volt az a sorsdöntő időszak, amikor a modern magyar állam elveszítette Erdélyt, és később már csupán átmenetileg – és akkor is csak részben – tudta visszaszerezni. A román hadsereg által 1919 tavaszán elért, majd Trianonban 1920-ban jóváhagyott határok vannak ma is érvényben, de ekkoriban kezdődtek vagy gyorsultak fel azok a politikai és társadalmi folyamatok is, amelyek – másokkal kiegészülve – a régió mai viszonyait eredményezik. A harmadik részben (307–416.), a két világháború közötti évek és a második bécsi döntés

körülményeinek áttekintése után Romsics elsősorban a II. világháború alatti, és azt közvetlenül követő időszak fejleményeire koncentrál: az Erdély további sorsára vonatkozó különféle elképzelésekre, a szovjet hatalmi játszmákra és a párizsi béketárgyalásokra. A könyvet végül egy rövid *Utószó* zárja, kitekintéssel a 20. század második felére.

Már ennyiből is kiviláglik a szerző markáns koncepciója, hogy bemutassa és elemezze azokat a kulcspontokat, amelyek révén megragadható a magyarság *politikai* dominanciájának megroppanása Erdélyben. A politika központi szerepét az is indokolja, hogy bár a magyar gazdasági, társadalmi és kulturális fölény elvesztése jóval komplexebb módon zajlott le – és tovább is tartott –, az egész folyamatnak mégis ez volt a meghatározó eleme, hiszen a kiegyezés után Magyarországhoz visszakerült Erdélyben a magyar közösség csak az államhatalom birtokában tudta fenntartani (vagy megerősíteni) vezető pozícióit. Fel lehetne ugyan vetni Romsicsnak, hogy nagyobb hangsúlyt is helyezhetett volna a társadalomtörténeti összefüggésekre, és több figyelmet fordíthatott volna Erdély elvesztésének kevésbé „konkrét” módjaira (lásd például Németh László lírai sorait a magyarság demográfiai tévesztéséről¹⁰), ám ez kétségtől meghaladta volna ennek a szintézisnek a kereteit. Mint ahogy az is bajosan fért volna bele, hogy Erdélyt nem csak *elvesztette* „a magyarság” és a magyar állam, hanem *meg is szerezte* valaki – jelen esetben „a románok” és Románia (amivel kapcsolatban az erdélyi román polgárosodás és nemzetépítés, valamint a román állam felemelkedése kaphatott volna több teret). Ugyanez érvényes arra – az első részben egyébként érintett – kérdésre is, hogy Magyarország hogyan szerezte meg Erdélyt 1867 után, milyen eszközökkel és programmal próbálta meg (re)integrálni, majd megtartani a régiót. Mindenesetre a társadalomtörténeti és a rivális nemzetépítésekre fókuszáló megközelítések egyaránt örömdetesen bővülő magyar nyelvű szakirodalommal rendelkeznek,¹¹ és maga a szerző is foglalkozott már ilyen témákkal (például az erdélyi magyar–román

¹⁰ Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Összeáll. Nagy Pál. Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2001. 59–60.

¹¹ L. pl. Miskolczy Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2005., Ábrahám Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása a 19. század második felében*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2004. Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867-1872)*. EME, Kriterion, 2010.

versengéssel a századelőn a Bethlen Istvánnak szentelt életrajzában¹²). Viszont talán kissé bővebben is ki lehetett volna domborítani például az 1918-19-es események *országos* kontextusát, azaz, hogy Magyarországnak nem csak Erdélyben, hanem egyszerre minden határvidékén kellett védekeznie az országba bevonuló idegen csapatokkal szemben. Ez ugyanis érthetőbbé tette volna, hogy Budapest miért nem koncentrált jobban a román előnyomulás megállítására (pl. 110., vö.: 140., 190.). A két világháború közötti erdélyi helyzet összefoglalása is viszonylag tömörre sikeredett, holott ezt az időszakot szintén egyre több munka vizsgálja,¹³ amelyek eredményeit a hivatkozásokon túl¹⁴ is be lehetett volna építeni az adott fejezetbe.

A kiemelt időszakokon belül taglalt témák sokasága azonban minden bizonnyal kárpótolja az olvasót esetleges hiányérzetéért. Az 1918-as felbomlás áttekintése egyszerre érzékelteti az események könyörtelen gyorsulását, sűrűségét és szinte sorsszerű alakulását (például a „Remények és balsejtelmek”, valamint „A belgrádi konvenció és az aradi tárgyalások” c. fejezetekben.). Az egyre jobban különváló nemzeti érdekérvényesítések során a magyar bizonytalanságot és tanácstalanságot a román céltudatosság ellenpontozza (88–89.), anélkül, hogy bármelyik tényezőt monolit egésként kezelné a szerző. Szemléletesen jelenik meg a nemzeti mozgalmak versenye is – a különféle magyar, székely és román népgyűléseken és nyilatkozatokon keresztül (pl. 125–141. és 149–151.) –, valamint a történelmi Magyarországhoz való lojalitás és a szeparatizmus kérdése (120., 180–189.), ami különösen a németek esetében vezetett radikális fordulatokhoz, de felbukkan a zsidó önszerveződés is (98.); igaz, az újabban egyre jobban feltárt cigány

¹² Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1991.

¹³ L. pl. Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2013.; Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2007.; György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2017.

¹⁴ Pl. Egry Gábor újszerű megközelítését: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2015.

mozgolódásról¹⁵ már nem történik említés. A szerző az olyan vitatott témákhoz is magabiztosan nyúl, mint például a háborús vereségből, a nemzetközi elszigeteltségből és az általános válságból következő – kényszerű – magyar pacifizmus (pl. 99., 108–110., 144–148.), majd a fegyveres ellenállás kibontakozása, a Károlyi-kormányzat egyre lehetetlenebb helyzete és kétségbeesett kiútkeresése – a területi integritástól az etnikai határok felé történő elmozdulásig (147., 190–192.) –, valamint a Székely Hadosztály – csak rossz és még rosszabb döntést megengedő – választási kényszere a bolsevik Budapest és a román hódítók között. Sorra kerülnek olyan, „csemegének” számító, mivel kevésbé ismert részletek is, mint a Magyarország területén – például a Bánságban (97.), Kalotaszegen (157.) vagy a Székelyföldön (125–130.) – létrejött vagy elképzelt „átmeneti államok” és azok funkciója. Ha az impériumváltás ábrázolásából kellene kiemelni egy jellemző mozzanatot, akkor az talán Apáthy István kelet-magyarországi főköormánybiztos letartóztatása lenne, ami a maga teljes valójában jeleníti meg a demarkációs vonalakhoz és megállapodásokhoz való magyar ragaszkodás erőtlenségét, szemben a román erőpolitikával és a fajt accompli-ra való törekvéssel (168–171.). Az Apáthy elleni vádak (bolsevizmus és fegyveres incidens szervezése) ugyanakkor nem csak a korabeli román propaganda valóságalapját kérdőjelezzik meg, hanem az ezzel kapcsolatban a román történetírásban mindmáig érvényben lévő állításokat¹⁶ és érveket is kétségessé teszik. A román fél ugyanis azzal indokolta Erdély egyre nagyobb részének katonai megszállását és a hatalom átvételét – a fegyverszüneti egyezmény ellenére – hogy a magyarok fegyveresen ellenálltak, terrorizálták a román lakosságot, és szabadon terjedt a bolsevizmus. Részletes és szemléletes összefoglalást kap az olvasó a párizsi békekonferencia munkájáról és a békeszerződésről is: az inkább érdek-, mintsem értékvezérelt döntéshozatali mechanizmusokról, a magyar–román határvonal meglehetősen egyoldalú megállapításáról vagy a magyar békedelegáció részvételéről. Az utóbbi kapcsán a magyar érvrendszer inkonzisztenciájára és a történeti

¹⁵ L. Petre Matei: *Adunările ȕiganilor din Transilvania din anul 1919.* (I.) *Revista istorică*, 2010/5–6. 467–487. és Uő: *Adunările ȕiganilor din Transilvania din anul 1919.* (II.) *Revista istorică*, 2011/1–2. 135–152.

¹⁶ L. pl. Dumitru Preda–Vasile Alexandrescu–Costică Prodan: *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919.* Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1994. 163–164.

érveléstől az etnikai érvek felé történő megkésett eltolódásra is rámutat a szerző, miközben azt is elismeri: nem biztos, hogy ez 1920-ban olyan sokat nyomott a latban (279.).

A második bécsi döntés, a „kis magyar világ” és a II. világháborút követő béketárgyalások időszakából kiváltképp a különféle magyar elképzelések, tervek és a változó erőviszonyokhoz való alkalmazkodás megnyilvánulásai – például a romániai baloldallal és a Szovjetunióval való együttműködés 1944 után –, továbbá Észak-Erdély hovatarozásának és státuszának szovjet „lebegtetése” áll az elemzés középpontjában. Különösen érdekesek az Erdéllyel kapcsolatos korabeli magyarországi közvélemény-kutatások eredményei (379–381.), valamint Sebestyén Pál rezignált – és talán némiképp „ridegen tárgyilagossnak”, de a későbbiek ismeretében mégis realistának tűnő – javaslata. A jogász-diplomata Sebestyén a történeti érvelés elvetése és a kisebbségvédelemről való lemondás mellett azt tartotta volna célszerűnek, ha a budapesti kormányzat – szerény területi kompenzációval – a szomszédos államokban élő magyarokat „egy nemzetiségileg homogén és gazdaságilag életképes Magyarországba” telepíti össze.¹⁷ Nem kevésbé tanulságos a párizsi béketárgyalások román érvelésének bemutatása sem (406–408.). A román diplomácia határozottsága és intranzigenciája Erdély jövőjét illetően – ahogy Bukarest ragaszkodott a teljes területhez, és elvetette szuverenitásának bármilyen korlátozását (a kisebbségvédelem, autonómia stb. elve alapján) – nyilván Románia kedvezőbb helyzetéből fakadt („birtokon belül” és a Szovjetunió támogatását élvezve nem kényszerült „engedményekre”), ám mégis elgondolkodtató a román fél magabiztos hajthatatlansága, különösen a magyar részről megfogalmazott alternatívák sokaságához és változatosságához képest. Ez a részletkérdés egyrészt azért érdekes, mert rávilágít az épp kedvezőbb helyzetben lévő fél – magyar–román relációban hagyományos – kompromisszumképtelenségére, másrészt ma is érvényes, és az „egységes és oszthatatlan nemzetállamhoz” való dogmatikus ragaszkodásban nyilvánul meg (még akkor is, ha egyébként a gyakorlat több szempontból már meg is haladta ezt az elvet).

Az itt nem említett témákon túl azonban más tekintetben is rendkívül inspiratív Romsics könyve. Például Jászi Oszkár aradi

¹⁷ Romsics, 2018. 382–383.

tárgyalásai – amelyekről nem maradt fent jegyzőkönyv, csak több résztvevő visszaemlékezései (112–113.) – vagy a formálódó Székely Hadosztály kolozsvári jelenléte kapcsán (133–134.) is felmerül, hogy miképp konstruálódik meg utólag a történelem. Rendkívül izgalmas olvasni, hogy az aradi megbeszéléseken különféle státuszban és szerepben jelen lévő személyek, illetve a „magyar Kolozsvár” végnapjait átélők később milyen narratívákat állítottak össze a történetekről. (A jól adagolt szemelvények egyébként is a könyv egyik erősségét képezik, igaz, talán ezek körét is lehetett volna bővíteni, akár a „kisember”, akár a román kortársak szövegei irányában.) Hasonló kérdéseket vet fel a magyar–román államszövetség tervének bemutatása is (256–269.). A Romsics Ignác által már korábban is érintett téma¹⁸ elemzése a fejlemények esetlegességére és nemritkán meglepő alakulására mutat rá, illetve a viszonyok folyamatos mozgására és változására – azaz arra, hogy a gyakran zavaros, ellentmondásos történetek csak később, mintegy „megmerevedve” és értelmezve válnak „történelemmé”. Így lesz csak érthető az Erdély kapcsán felvetett, és első pillantásra valóban fantasztikusnak tűnő magyar–román szövetség ötlete, pedig a két ország és nemzet közötti kapcsolatokat nem csak az ellenségeskedés és a rivalizálás jellemezte, hanem bennük volt az egymásra utaltságból fakadó szövetkezés lehetősége is.¹⁹ Ám végül a két nemzetépítés közötti érdeklentét bizonyult döntőnek. Mint ahogy 1867 után a magyar elit túlnyomó része, most a bukaresti vezetés látta úgy, hogy „eljött az ő ideje”; a szerző szavaival: „Brătianu (...) nem méltányos kiegyezés alapján képzelte el a román–magyar együttműködést, hanem (...) Bukarest kizárólagos hegemoniája alatt és Erdélyt teljes mértékben betagolva az egységes Nagy-Romániába.”²⁰

Az Erdélyért a párizsi béketárgyalásokon is szívélyesen harcoló román miniszterelnök törekvései sajnos pontosan adják vissza a magyar–román vetélkedés jellegét. Ebben a versenyben – két

¹⁸ L. Romsics Ignác: Olaszország és a román–magyar megegyezés tervei, 1918–1938. In Uő: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996. 132–176.

¹⁹ Lásd pl. Borsi-Kálmán Béla: Klapka György, Genf és a románok, 1847–1868., valamint Uő: A magyar (Kossuth-) emigráció és a magyar–román megegyezés esélyei 1848–1849 után. In Uő: *A békétlenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

²⁰ Romsics: *Erdély...* i. m. 265.

világháború után – a magyar állam vereséget szenvedett, Erdély elcsatolása pedig máig megemészthetetlennek bizonyult a magyar nemzettudat számára. Mivel a magyar Trianon-trauma/neurózis egyik legérzékenyebb pontja épp ez a kiterjedt régió, elvesztésének leírása ezért meglehetősen lehangoló történet. Romsics Ignác kiváló, egyszerre kompakt és alapos monográfiájának záró – Raffay Ernő által nem idézett – sorai mégis egyfajta visszafogott optimizmust sugallnak: az aktuális helyzetet patthelyzetként értékelve leszögezi, hogy bár Erdély államjogi szempontból véglegesen elveszett Magyarország számára, az erdélyi magyarok számára továbbra is megmaradt.²¹ Erre pedig azért még lehet építeni.

²¹ Uo. 419.

ÖLLÖS LÁSZLÓ*

Európa jövője a mi jövőnk

Gyurgyák János: *Európa alkonya?* Budapest: Osiris kiadó, 2018.

Európa jövője a mi jövőnk is. És ez a jövő kérdéses. Ez Gyurgyák János könyvének legfőbb üzenete. Legnagyobb erénye pedig a választott témák elemzésének alapossága és kritikai kapacitása. Am pesszimista, amit már a címe is jelez, ami egy kérdés: Európa alkonya? A kötet sorba veszi azokat az elképzeléseket, amelyek mentén az európai egyesülés mozgott, hol előre, hol pedig hátra. Kritikai munkaként mindenekelőtt azt mutatja be és magyarázza el, hogy miként működik gyengén, helyenként egyenesen rosszul az Európai Unió, és mi minden akadályozta és akadályozza most is az európai egyesülés továbbvitelét.

A szerző sorba veszi az Európai Unió intézményrendszerének működési nehézségeit, valamint az európai egyesülés elméleteinek gyengeségeit.

A kötet leíró részei részletesen mutatnak be minden egyes általa fontosnak tartott Európa-elképzelést. Jól látja, hogy a félelemelképzelések nem kínálnak elegendő alapot egy összetartó szilárd közösség kialakulásához. De a politikai egyensúly elmélete sem. Gyurgyák számot vet a strukturalista koncepciók gyengeségeivel is, megállapítva, hogy a szerkezet átalakulásának bemutatása során nem derül fény az átalakulás legfontosabb okaira. Hasonló véleménnyel van a lényegyet kereső elképzelésekről. A szerző szerint: „...nincs egy olyan formula, nincs egy olyan definíció, egy olyan megközelítés, amely hiánytalanul visszaadná Európa lényegét vagy értelmét. Továbbá nincs két olyan szerző, akinek a megközelítése, valamint Európa jellemző jegyeinek felsorolása teljesen fedné egymást. Végül egészen bizonyosan nincs az európaiságnak egy

* A szerző a Fórum Kisebbségkutató Intézet elnöke. E-mail: ollos@foruminst.sk.

meghatározó fő jellemvonása, nincs egy olyan pillér, amely az európaiság alapját kizárólagosan jelentené.” (51.)

A kötet egyik módszertani alapelve, hogy az egyes Európa-elképzeléseket összevesse a nemzetállami eszme erejével. A szerző következtetése pesszimista: az európai egyesülés gondolata nem képes felváltani a nemzetállamiság ideáját. A számba vett elképzelések, tervek és koncepciók egyike sem rendelkezik akkora erővel, hogy felváltsák a nemzetállamiság eszméjét. Ebben az esetben azonban az Európai Unió elképzelése sem lehet sikeres.

Nem működhet jobban, mint a nemzetállamok, esetünkben a világ legnagyobb és legjobban szervezett nemzetállamai. Ebben az esetben azonban az egységes Európa elképzelése nem fogja azt nyújtani, amit a leginkább vártak tőle: nem emeli vissza Európát a világ élére, sőt, az Európai Unió hátraszorulása a globális versenyben folytatódni fog.

A kötet az európai egyesülés új elméletét nem adja. A szerző végkövetkeztetése így negatív. Az eddigi elméletek elégtelenségét jól mutatja az unió mai állapota, és a szerző nem talál olyan elképzelést és intézményes megoldást, amelyik megoldaná az unió tagállamai közti együttműködés legjelentősebb problémáit: „Az Európa előtt álló fő kérdés tehát éppenséggel az, hogy a bizalom és erős közösségi érzés nélkül, pontosabban minimális megléte mellett lehetséges-e felépíteni egy olyan közös európai házat, amelyben továbbra is demokratikusnak mondhatja magát.” (53.)

Az európai identitás vonatkozásában a szerző megállapítja, hogy az eddigi programok „semmi komolyabb eredményt nem értek el.” A deklarációk sem jutottak túl messzire. A koppenhágai nyilatkozat szövege „meglehetősen semmitmondóra sikeredett.” Kérdésesnek tartja, hogy egy alkotmánypótló szerződés helyettesíteni tudja-e azt, ami nem létezik a valóságban, nevezetesen az európai démoszt, a közös identitáson alapuló politikai közösséget. „Pedig minden további problémának, gondnak ez az alapja.” (56.) Oswald Spengler pesszimizmusa, Giambattista Vico kulturális ciklusai, Nyikolaj Danyilevskij Oroszország-víziója, Arnold Toynbee egymást váltó civilizációi pedig a hanyatlás teóriái.

Gyurgyák „Európa öskatasztrófiáját” az egyensúly 1914-gyes megbomlásában látja. Hozzáteszi, hogy még az I. világháború megítélésében sem jutottak egyetértésre a felek. Inkább egymásra próbálják tolni a felelősséget.

Az I. világháborút követő békeszerződések a militarizmust erősítették. A háború előtti eszméket az ellenszenv, a rosszindulat és a gyűlölet váltja fel, a demokráciák visszaszorulnak, a totalitárius ideológiák terjednek, és a nagy világgazdasági válság együttes hatásával új világégésbe tolják a kontinenst. Európa gazdasági visszaszorulása az I. világháborúval megkezdődik, a II. pedig tovább gyorsítja. „Azt mondhatjuk, hogy Európa a 20. század első felében valóságos harakirit hajtott végre önmagán, s amelynek következményei, hatásai egészen a mai napig tartanak.” (139.)

Az EU kompromisszumok sorozataként alakult ki. Végcélja ködös, az érintettek megosztottak, az európai közvélemény pedig érdektelen. Ami létrejött, azt Derek Heatere hivatkozva a történelemben sohasem létezett hibrid integrációs formaként jellemzi a szerző, amilyenről az alapító atyák sohasem álmodtak. Sőt, egy újabb, a baloldali-jobboldali tengelyt felváltó törésvonal is kialakult, a nemzeti identitást és a megmaradt nemzeti szuverenitást megtartani kívánók, és az egyre szorosabb integrációt, végül föderális uniót támogatók között. Közben az elhallgatott célok zavaros politikai szövetségeket eredményeznek az egyes árnyalatok képviselői között. A nemzetek Európája, az európai konföderáció, a föderáció fogalmainak egyikéről sem világos, hogy pontosan micsoda. A zavart tovább fokozza, amit az irodalom demokratikus deficitek nevez. A hatalmi intézmények mögül hiányzik a démosz, és legfontosabb pozícióit nem is demokratikus választások révén foglalják el.

Az a kérdés a szerző szerint, hogy a nemzetek, önként átruházva és megosztva szuverenitásuk egy részét más nemzetekkel, együtt tudnak-e élni ezzel a helyzettel. Ám annak semmi jelét nem látja, hogy az európai nemzetek egyelőre bármivel helyettesíthetők lennének, így a föderáció további erőltetése illúzió, sőt „veszélyes és felelőtlen kaland.” Ugyanakkor a nemzetállamok teljes szuverenitásának visszaállítását is reménytelen vállalkozásnak tartja.

Gyurgyák János szerint „Több, mint lehetséges, hogy végül is Charles de Gaulle-nak lesz igaza, nevezetesen, hogy Európa számára a megoldást egyedül egy valódi, mindenféle föderális eszme és intézmény nélküli konföderáció jelentheti csupán, s amelyben az európai parlament a nemzeti parlamentek küldötteiből áll, valamint korlátozott hatalommal bír, végül pedig a bizottság csupán végrehajtó szerve a szuverén országok tanácsa egyhangú döntéseinek.” (203.)

Az euró bevezetéséig ez a visszaépítés nagyobb gondok nélkül megtörténhetett volna, utána viszont már sokkal nehezebb. Ám a szerző szerint „...az európai országok és nemzetek egyszer még rákényszerülhetnek erre a fájdalmas lépésre.”

A szerző alapos elemzésének negatív értékelését az unió jelen állapota tapasztalatilag is igazolja. Ám végkövetkeztetésének helyességét éppen kezdeti fejtegetése teszi viszonylagossá. Akár a föderális, akár a konföderális berendezkedésnek ugyanis az egyik megkerülhetetlen mércéje az lesz, hogy vele az unió állja-e a globalizációs versenyt. Ha sem a centralizáció kérdéses legitimitású döntései, sem pedig a nehézkes és elhúzódó egyeztetések és érdekküzdelmek folyamata nem lesz hatékonyabb mások döntéshozatalánál, akkor válsága folytatódni fog. Arról nem is beszélve, hogy az EU talpra állásának nemcsak egyetlen, tehát szerkezeti, hanem több feltétele is van.

Továbbá a kötet egy Európában ugyancsak fontos szemponttal nem számol. Az európaiaknak azzal a képességével, amelyekkel eddigi történelmük során mindenki másnál hatékonyabban tudták megoldani válságaikat. Méghozzá oly módon, hogy új elképzeléseket alkottak államról és társadalomról. Így ma sem tarthatjuk lehetetlennek, hogy ilyen koncepció, sőt koncepciók születhetnek. Főként akkor, ha az európai közvéleménynek legalább egy része felismeri, hogy születniük kell. Hacsak nem kívánnak belenyugodni kultúrájuk visszaszorulásába.

Nemcsak az tehát a kérdés, hogy eddig mit gondoltak a kontinens teoretikusai, hanem az is, hogy kialakul-e az a közhangulat, amelyikben számosan keresni kezdik a megoldást. Elterjed-e az az egyébként ma már élő megállapítás, hogy Európa válságban van. Emiatt nemcsak reformra, hanem életének alapelveit is átforgató lényegi változásra van szüksége.

Gyurgyák János könyve kiváló segítséget nyújt mindenkinek, aki át kívánja gondolni Európa jövőjének eddigi elképzeléseit. Erényeikkel és főként hibáikkal együtt. A mű kritikai, és mindegyik kiváló társához hasonlóan gondolatokat gyűjt mindenki fejében, aki a bírált ügy elkötelezettje. A kritika súlya éppen a nemzeti identitás és az egyes Európa-koncepciók összehasonlításban rejtőzik. Ez a szempont a megoldás, pontosabban a megoldások megtalálásának egyik alapszempontja.